C. JULII CÆSARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO ET CIVILI,

Ejusque fragmenta, & alia quæcunque exstant.

ACCEDIT AD COMMENTARIOS
DE BELLO GALLICO
A. HIRTII CONTINUATIO,
Itemque ejusdem
BELLUM ALEXANDRINUM,
AFRICANUM, & HISPANIENSE.

Omnia ex veteri Seminarii Patavini editione, cui præterea adjectæ sunt

CHRISTOPHORI CELLARII
ADNOTATIONES.

PATAVII, MDCCLXXIV.
Ex Typographia Seminarii.
Apud Joannem Manfrè.
Superiorum permissu, & Privilegio.

SERIES OPERIS.

C. Julii Cæsaris, de bello a se in Gallia gesto, libri septem.

Belli a Cæsare in Gallia gesti continuatio: seu, Commentariorum de Bello Gallico liber octavus, scriptore Hirtio.

C. *Julii Cæsaris de bello a se contra Pompejum, & ipsius legatos gesto, libri tres.*

De bellis Alexandrino, Africano, & Hispaniensi, libri singulares, quos Hirtio quidam, alii Oppio tribuunt; forte duos Hirtius, unum Oppius scripserit, aut contra.

Librorum Cæsaris, qui non exstant, Fragmenta.

Accedit Index tum rerum, tum Latinitatis.

DE

DE GALLIÆ DIVISIONE
ALDI MANUTII
P. F. A. N.
COMMENTARIUS
AD FRANCISCUM
Morandum Sirenam.

SÆpe legendo incurrimus in hæc Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ; nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, novere. quod ostendere, brevi definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel a regione, vel ab hominum cultu. A regione sic; Gallia vel Transalpina est, quæ Ulterior etiam dicitur, vel Cisalpina, quæ Citerior. Utraque dividitur in duas, Transalpina in Narbonensem, & Comatam, Cisalpina in Transpadanam, & Cispadanam. Rursus a cultu definitur hoc modo: Gallia vel Comata est, vel Brachata, vel Togata. Comata est omnis Transalpina, præter Narbonensem; Brachata, quæ postea Narbonensis dicta; Togata, Cisalpina omnis. De Comata probat Plinius lib. IV. cap. XVII. Gallia, inquit, omnis Comata uno nomine appellata, in tria populorum genera dividitur; amnibus maxime distincta, a Scalde ad Sequanam Belgica, ab eo ad Garumnam Celtica, eademque Lugdunensis, inde ad Pyrenæi montis excursum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III. cap. IV. jam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem Transalpinam Comatam fuisse; postea vero Narbonensem, in qua fuere Allobroges, provinciam a

Romanis factam, Romanorum hominum consuetudine alere comas desiisse. Intonsas enim gentes vocat Plinius, Alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partem fuisse. lib. XI. cap. XXXVII, Nomina, inquit, ex eo capillatis Alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gallia a C. Cæsare in provinciæ formam est redacta: quia tamen Narbonensis prius provincia facta fuerat, ideo Provinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata. reliqua vero Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateque metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi provinciæ separatæ. scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa universarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Juram, quibus Narbonensem Galliam excludit, longitudinem CCCCXXX∞. passuum latitudinem CCCXIII. computavit, & Catullus Comatam appellavit Galliam a Cæsare perdomitam,

Quis hoc potest videre, quis potest pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin Transalpina Gallia, non Cisalpina, significetur in iis Antonii verbis, quæ recitat Cicero Philippica IIX, Galliam Togatam remitto: Comatam postulo? Fuit enim hoc Antonii consilium, ut Cisalpinam Galliam D. Bruto jam eam obtinenti relinqueret; Transalpinam autem, a L. Planco tunc administratam, quæ longe erat firmior, sibi assumeret; quo posset deinde, superatis alpibus, in Bruti Provinciam, quæ Togata Gallia a Romano vestitu vocabatur, impetum facere, Brutoque ejecto, urbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare, quod Ciceronem non fugit. subjecit enim in eo loco. Otiosus videlicet esse mavult.

Et

Et Philippica v. Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem; Togata vero cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico a supero mari, Arnus ab infero dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos jurisdictionis non spectavit: nam ita Anconem Italiæ adjudicasset: sed Gallorum veterum incolarum rationem habuit. quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam; & ait: Carni, & Veneti colunt Togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex libro xlvi. quæ Galliarum distinctionem ostendant, adjuncta nominis causa & Togatæ, & Comatæ: Λεπίδῳ τὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβωνησίαν. Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν Ἀλπέων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς οὖσαν ἄρχειν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τογᾶτα, ὅτι τε εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη. αὐτὴ καὶ δὴ Κόμᾶτα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτην ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιέντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plinius lib. iii. cap. 4. Narbonensis provincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur; Brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, alpiumque saluberrimis Romano imperio jugis: a reliqua vero Gallia latere septentrionali, montibus Gebenna, & Jura. Et Mela lib. ii. cap. iii. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando Brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione ad Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod avus ejus maternus trans alpes natus erat. Et in o-

 ratio-

ratione pro Fonteio, Sagatos, Brachatosque vocat Gallos, qui Fontejum accusabant: cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fontejus præfuisset. Quo patet, licet ea Galliæ pars nomen mutaverit, Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen brachas non esse depositas. Brachæ autem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur; Comata tamen potius, quam a brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem, recitabo illud Suetonii, quod in C. Cæsaris vita scriptum est. Iidem in curia Galli brachas deposuerunt, latum clavum sumpserunt. Latus enim clavus tunica senatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER I.

CAPUT I.

Galliæ divisio, Gallorum mores, & termini.

1. GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. (2) Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis (3) Matrona, & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod a cultu atque humanitate provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, important. Proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt,

ADNOTATIONES.

COMMENTARIORUM) *Summo viro Ger. Jo. Vossio de Philologia pag. 71. videtur Cæsar abusus* Commentariorum *nomine, qui proprie sint similes picturæ inchoatæ, & materiam tantummodo historiæ delineent. Cæsar autem, ut Hirtius procemio lib.* VII. *censet, non præbuit facultatem scriptoribus, sed præripuit. Adeo limati & elegantes sunt illius Commentarii. Adde Cicer. de Clar. Orat. c. 75.*

1 Gallia divisa in partes tres) *Gallia tum barbara, distincta a provincia Romana, quæ Augusti nova & quadripartita divisione pars prima est, Narbonensis appellata.*

2 Gallos ab Aquitanis) *Gallos non universos, sed proprie dictos, sive* Celtas, *quos Augustus Lugdunensi parte conclusit. Vide mox sect. 5. & 6. hujus capitis.*

3 Matrona & Sequana) *flumina Galliæ. Sidonius Panegyr. Majorani vers. 208.*

Rhenus, Arar, Rhodanus, Mosa, Matrona, Sequana
Ledus.

quibuscum continenter bellum gerunt. qua de causa (1) Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt: quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; (2) attingit etiam a Sequanis, & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in Septemtriones, & orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & Septemtriones.

CAPUT II.

Helvetiorum motus, duce Orgetorige; apparatus bellicus.

2. Apud Helvetios longe nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messalla, & M. Pisone coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit, & (3) civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos, & Helvetios; ter-

1 Helvetii reliquos Gallos) *Helvetii & ipsi Galli erant, quia intra Rhenum continenti: olim Celticæ, ab Augusto Belgicæ adscripti.*

2 Attingit a Sequanis flumen Rhenum) *Sequani a Vesontione, quæ ipsorum urbs maxima fuit,* infra c. 38. *longo tractu ad Rhenum pertinuerunt, quorum angusta forsan ad amnem possessio a Triboccis fuit occupata.*

3 Civitati persuasit) *Semel notasse sufficiat,* civitatem *Cæsari non oppidum, sed populum & nationem esse, sicut Helvetii hoc loco unam constituunt civitatem. vid. Scalig. in Euseb. p. 147.*

tertia, (1) lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent: qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem (2) millia passuum ccxl. in latitudinem clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, jumentorum, & carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem, & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem (3) lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur: is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantalendis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a S. P. Q. R. (4) amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat. itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat, conata perficere: propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset; non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Hel-

3.

1 lacu Lemano) *qui ab urbe adjacente* Geneva *nunc nomen ducit*.

2 millia passuum ccxl. in latit. clxxx.) *Nimius uterque numerus Cluverio in Germ. Antiq. lib.* ii. *cap.* iv. *videtur, cui pro longitudine satis sunt* clxx, *pro latitudine* lxxx *circiter abjecto centenario. Approbat Hadr. Valesius Notit. Gall. p.* 243. *Cæsaris autem, an librarii error sit incertum est. Metaphrastes vulgarem lectionem, milliariis in stadia conversis, secutus est.*

3 lege confirmant) *pactione, fœdere conjuratorum*. Hotom.

4 amicus appellatus erat) *Magna regum dignitas, amicos ab senatu R. appellari. Vide infra c.* 43. *sect.* 4. *& Civ.* 3. 4. *s.* 3, *adde Livium* XXXI, 11.

vetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & jusjurandum dant, & regno occupato, (1) per tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

CAPUT III.

Dies dicta Orgetorigi; ejusdem mors; Helvetiorum profectio.

4. Ea res ut est Helvetiis per indicium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, (2) ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia x. undique coegit; & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est, neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. 5. Post ejus mortem (3) nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad xii. vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt, frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt, ut (4) domum reditionis spe sublata, paratiores ad

1 per tres potentissimos populos) *Sequanos, Æduos, & ipsos Helvetios.*

2 Ut igni cremaretur) *tamquam hostis reipublicæ, aut proditor. Usitatum Gallis supplicium, vide extremo hoc libro, c. 53. s. 7. Julius Celsus Vita Cæs. p.* 10. Orgetorige primum duce: mox ubi ille adfectatæ tyrannidis suspectus in carcere diem obiit, *&c.*

3 nihilo minus Helvetii id) *Celsus ibidem:* cœpto nihilo minus insistentes, per se ipsos nullo duce.

4 domum reditionis) *hoc est: in domum, ad domum. Supprimitur præpositio, quia dicimus* redire domum, *sine illa.*

ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium (1) molita frumenta sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent (2) Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis, vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Bojosque, qui trans Rhenum incoluerant, & (3) in agrum Noricum transierant, (4) Norejamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Juram, & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur, mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod inter fines Helvetiorum, & (5) Allobrogum, (6) qui nuper populo Romano pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Rom. viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant: is dies erat ad v. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio coss.

6.

1 molita frumenta) *farinam, polentam, seu praeparata frumenta, ut facile inde cibus conficiatur. Vide Fr. Luisini Parerg. lib. 1. c. 10.*

2 Rauracis, Tulingis, Latobrigis) *Exstant Augustae Rauracorum rudera in parvo vico* August. *prope Basileam, unde de situ Rauracorum judicatur.* Latobrigos *Cluverius in Vallesiae pago* Brige *quaerit*, Tulingi, *cis Rhenum fuerint, an trans illum, ignoratur.*

3 in agrum Noricum) *qui ab Æno ad Pannoniam inter Danubium & Alpes est.*

4 Norejamque oppugnarant) *Sic veteres libri, & Metaphrastes* Νωρηΐαν. *Peutingeriana Tabula in Norico* Norejam *habet: at Strabo* IV. *& Plinius* III. 19. *in Carnis id nominis urbem posuerunt. Vid. Notit. Orbis Antiq. utroque loco.*

5 Allobrogum) *qui nunc Sabaudi, inter Lemanum lacum & Rhodanum.*

6 qui nuper pacati erant) *C. Pontinio duce, qui praetor Cicerone consule fuerat, rebelles Allobroges in ordinem redacti. Cic. de Provinc. cons. c. 13. Epit. Liv. c.* III.

CAPUT IV.

Profectio Cæsaris in ulteriorem Galliam: Helvetiorum legati ad Cæsarem missi, qui peterent, ut Cæsar sineret eos per provinciam transire: Cæsar denegat.

7. CÆsari cum id nuntiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quam maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit: provinciæ toti quam maximum potest militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cujus legationis Numejus, & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, *sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat*. Cæsar quod memoria tenebat, (1) L. Cassium consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum, & sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria, & maleficio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, *diem se ad deliberandum sumpturum, si quid vellent, ad idus Apr. reverterentur*.

8. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, (2) millia pas-

1. L. Cassium conf. occisum) *Vide Epit. Livii* lxv. *& Oros. v. 17. & adde infra cap. 12. sect. 5. & 6. hujus libri.*
2 millia pass. decem novem, murum) *Situs loci evincit x, aut ix legendum esse. quod variantes numeros conjunxit, more librarius imperitus: quod etiam Cluverius Germ. A. lib-*

passuum decem novem, murum in altitudinem pedum XVI. fossamque perducit. eo opere perfecto præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se invito transire conatentur, prohiberi possent. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reverterunt, negat *se more, & exemplo pop. Rom. posse iter ulli per provinciam dare; & si vim facere conentur, prohibiturum ostendit.*

CAPUT V.

Legati ad Dumnorigem, ut facilius impetretur iter per Sequanos: ex utraque parte obsides dati.

HElvetii ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, sæpius noctu, (1) si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut, eo deprecatore, a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetiis erat amicus; quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, & cupiditate regni adductus novis rebus studebat, & quam plurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit, & a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit; Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio, & injuria transeant. 9.

CA-

lib. n. 4. observavit. Murum autem non trans Rhodanum, ubi plures locant; sed cis flumen, in ripa tamen, a Genevа ad Juram, quem dividit Rhodanus, deductum fuisse, Dionysius Vossius praeclare demonstravit.

1 si perrumpere) Si *est* An, *Græco more*. Rhellio.

CAPUT VI.

Cæsar præficit T. Labienum legatum munitioni; inde in Italiam contendit, porro in Galliam ulteriorem, cujus exercitus itinere prohibetur.

10. CÆsari renuntiatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum, & Æduorum iter (1) in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt: quæ civitas est in provincia: id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, pop. Rom. inimicos, locis patentibus, maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasque ibi legiones conscribit: & tres, quæ circum Aquilejam hiemabant, ex hibernis educit, &, qua proximum erat iter, per alpes in ulteriorem Galliam, cum his v. legionibus ire contendit. Ibi (2) Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsis, (3) ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

1 In Santonum fines) *Santones ad Oceanum inter Garumnam & Ligerim.*

2 Centrones, Garoceli, Caturiges) *Alpinæ gentes.* Centrones *circa Darantasiam*; Caturiges *circa Eburodunum (nunc Embrum) fuisse, indiciis probatur. Vide Notit. Orb. antiqui.* Garoceli *incertiores, quod quidam in valle Mauriennensi quærunt.*

3 ab Ocelo) *Strabo* IV. *p,* 124. *Ocelum finem terræ Cottii dixit; & finis Cisalpinæ Galliæ in Alpibus fuit: vicus, an oppidum, non liquet.*

CAPUT VII.

Æduorum ager ab Helvetiis depopulatur: Æduorum legati auxilium petunt a Cæsare, ad quem Allobroges confugiunt.

HElvetii jam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui cum se, suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Rom. meritos esse, ut pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, (1) Ambarri quoque necessarii, & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere: item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos, possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi præter agri solum, nihil esse reliqui. 11.

CAPUT VIII.

Describitur fluvius Arar: Cæsar eos aggreditur, qui nondum flumen transierant; ex quibus alios occidit, alii fugiunt. Helvetiæ divisio in quatuor pagos.

QUibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen est (2) Arar, quod per fines Æduorum, & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem 12.

1 Ambarri) *Ignoti Ambarri. Æduis tamen, qui inter Ararim & Ligerim colebant vicini.*

2 Arar, incredibili lenitate) *Arar, nunc* la Saone, *tardissimo lapsu fluvius, ideoque* segnis & cunctabundus amnis *ab Eumenio, panegyrico Constantini c. 18. dicitur.*

tem fluat, judicari non possit: id Helvetii ratibus, ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia (1) in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria, (2) L. Cassium consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. R. intulerat, ea (3) princeps pœnas persolvit: qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem Legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant.

CAPUT IX.

Pons in Arare jussu Cæsaris fit, ad quem legati Helvetiorum missi: Cæsaris responsio ad legatos: Helvetiorum mos circa obsides.

13. HOc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii repentino ejus adventu commoti,

cum

1 in quatuor pagos) *in tot prefecturas: hodie* Cantons. *Sic infra hoc libro c.* 37. pagi centum Suevorum; *& lib.* IV. 22. pagi Morinorum *dicuntur, qui vero non videntur amplitudinem Helvetiorum pagorum adæquasse, utpote quibus precipua & singularis hujus vocis notio vindicatur.*

2 L. Cassium consulem) *Supra cap.* 7. *sect.* 4.

3 princeps pœnas persolvit) *prima persolvit pœnam ea pars, antequam alios pagos, flumen jam transgressos, Cæsar adgrederetur.*

cum id, quod ipsi diebus xx. ægerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt, cujus legationis Divico princeps fuit, qui (1) bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: *Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur & veteris incommodi populi Romani, & pristinæ virtutis Helvetiorum. quod improviso unum pagam adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret; se ita a patribus, majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur. quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. & internecione exercitus nomen caperet, aut (2) memoriam proderet.* His Cæsar 14. ita respondit: *Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidisset: qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet, num etiam recentium injuriarum, quod, eo invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque se tamdiu impune tulisse injurias admirarentur, eodem perti-*

ne-

1 bello Cassiano dux fuerat) *bello quo L. Cassius interiit. Oportet autem grandævum hunc Diviconem fuisse, qui cum avo soceri Cæsaris quondam bellum gesserat.*

2 memoriam proderet) *Frustra quidam lectionem sollicitant. Sic & Gellius* 1. 19. In antiquis annalibus memoria super libris Sibyllinis hæc prodita est.

nere. (1) *Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere*. *Cum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis, sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum*. Divico respondit: *ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem*. Hoc responso dato, discessit.

CAPUT X.

Utrinque castra moventur: prælium cum Helvetiis committitur.

15. Postero die castra ex eo loco movent: idem Cæsar facit; equitatumque omnem ad numerum IV. millium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant: qui cupidius novissimum agmen insecuti, (2) alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; & pauci de nostris cadunt: quo prælio sublati Helvetii, quod D equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam ex novissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos a prælio continebat, ac satis habebat in præsentia hostem (3) rapinis, populationibusque prohibere. Ita dies circiter XV. iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, & nostrum primum non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset.

CA-

1 Consuesse deos immortales) *Idem est quod Valerius Max. 1. c. 1. dixit*, lento gradu ad vindictam sui divinam iram procedere.
2 alieno loco) *iniquo, non opportuno*.
3 rapinis populationibusque) *Sic veteres libri*. *Scaliger & sequaces* pabulationibus *interferunt*.

CAPUT XI.

Cæsar frumentum sibi promissum ab Æduis poscit, hi dare differunt. Cæsar Æduorum principes incusat: Liscus Cæsari aperit, quod diu tacuerat: Cæsar dimisso concilio Liscum retinet; accusatur Dumnorix.

INterim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia sub septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse dicere. (1) Ubi se diutius duci intellexit Cæsar, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, & Lisco, qui (2) summo magistratu præerant (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ, necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat, quod, cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur, præsertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum susceperit: multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: *esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa, atque improba oratione*

16.

17.

1. Ubi se diutius duci) *procrastinari, vanis promissis trahi & differri.*

2. summo magistratu præerant) *Dandi casu, sine accessione vocalis tertiæ: quod solemne Cæsari fuisse, ex Analogicis & aliis ejus libris Gellius IV. 16. demonstravit.*

ne multitudinem deterrere, ne frumentum conferant: quod præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi. ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos a se coerceri non posse: quin etiam, quod necessariam rem coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit, & ob eam causam, quamdiu potuerit, tacuisse.

18. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit: Liscum retinet: quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat: dicit liberius, atque audacius: eadem secreto ab aliis quærit: reperit esse vera: *ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum novarum rerum; complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere: propterea quod, illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse, magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse: atque hujus potentię causa matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse: favere, & cupere Helvetiis propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cęsarem, & Romanos; quod eorum adventu potentia ejus deminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratię, atque honoris sit restitutus, (1) si quid accidat Romanis, summam in spem*

1 si quid accidat Romanis) *si vincantur Romani.* εὐφημία *elegans & grata.*

spem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, *quod initium fugæ prælii equestris adversi a Dumnorige, atque ejus equitibus factum esset*: ((1) *nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat*) *eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum*.

CAPUT XII.

Cæsar animadversionem in Dumnorigem curat. ad se ejus fratrem Divitiacum vocat, cujus precibus injurias ab ipsius fratre Reip. illatas condonat; custoditur Dumnorix.

QUibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset: quod obsides inter eos dandos curasset: quod ea omnia non modo injussu suo, & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quod a magistratu Æduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. nam ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet; & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sunt dicta, & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut

19.

1 nam equitatu) *tertio casu, ut solitus Cæsar. Vide paulo ante ad cap. 16. sect. 5. dicta.*

ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat.

20. Divitiacus multis cum lacrymis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, *ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera: nec quemquam ex eo plus, quam se doloris capere, propterea quod,* (1) *cum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia,* (2) *ille minimum propter adolescentiam posset,* (3) *per se crevisset. quibus opibus, ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoveri. quod si quid ei a Cæsare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi a se averterentur.* Hæc cum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar ejus dexteram prehendit: consolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, ut & reipub. injuriam, & suum dolorem ejus voluntati, ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet; quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

1 cum ipse gratia) *ipse Divitiacus, major fratrum. Metaphrastes:* ἐμοῦ μὲν πλεῖον ἐν τῇ ἐμῇ χώρᾳ καὶ παρὰ τῇ ἄλλῃ πάσῃ Γαλατίᾳ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ ἰσχύσαντος.

2 ille minimum) *ille Dumnorix, Frater junior.*

3 per se crevisset) *Idem interpres Græcus:* δι᾽ ἐμαυτοῦ τὴν μεγάλην δύναμιν κέκτηται.

CA-

CAPUT XIII.

T. Labienus legatus montem, sub quem hostes consederant, jussus ascendere; quo inde Cesar contendit.

EOdem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris VIII; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum (1) legatum pro prætore cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. 21.

CAPUT XIV.

Considius perterritus Cesari nuntiat, montem ab hostibus teneri. Cesar aciem instruit: Labienus Cesarem expectat; Interim hostes castra movent.

PRima luce, cum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius M, & D passibus abesset; neque, ut post- 22.

1 legatum pro prætore) *Sunt qui substituunt*, legatum propere: *atque ita etiam recenti editione cum Dionysii Vossii Notis legitur. Lud. autem Carrio Antiq. Lect.* III. 8. *auctor est, in vetustissimis & manu scriptis* propræt. *legi, quæ non insolens dignitas fuit, alia tamen in libera republica, alia sub Cesaribus. Adfert nummos Metelli Pii (quos etiam Fulv. Ursinus habet in Famil. R. p. 152.) in quorum aversa est P. CRASSUS. JUNI. PRO. PR. Addit alios vir illust. Ezech. Spanhemius de Usu numism. p. 560. ubi distinctionem, quam diximus, dignitatis hujus pro diversis reipublicæ temporibus exposuit. Hic primus legatorum legionum est, in quem proconsul Cesar præcipuam curarum partem transtulit.*

postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset: Considius, equo admisso, ad eum accurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis, atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato, nostros expectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit, & montem a suis teneri, & Helvetios castra movisse, & Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasse.

CAPUT XV.

Cęsar hostes sequitur: postridie causa rei frumentarię Bibracte contendit; quo cognito hostes Cęsarem insequuntur, qui acie instructa pręlium committit. Hostes perfracta phalange se in vicinum montem recipiunt, qui inde Bojorum, & Tulingorum auxilio pręlium redintegrant: iterum pedem referunt; tandem Cęsar castris potitur.

23. EO die, quo consuerat, intervallo hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie ejus diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret: & quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo, ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimavit, & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, (1) decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur.

Hel-

1 decurionis equitum) *in turma, quæ ter denos equites habebat, primi singulorum decuriarum* decuriones *dicti*. Varro L. L. lib. 4. sect. 16.

Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent; sive eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent: commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi, ac lacessere cœperunt. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocaret, ac totum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu, (1) phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar primum suo, deinde omnium (2) e conspectu (3) remotis equis, ut, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos prælium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt: ea disjecta, gladiis districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, (4) pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant, multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scu-

24.

25.

 tum

1 phalange facta) *Orosius VI. 7. harum gentium phalangem ita descripsit*: Pugna maxime gravis ex phalange Germanorum fuit, quam coacto in unum agmine, scutisque supra capita contextis, ad irrumpendam Romanorum aciem tuti undique præstruxerant.

2 e conspectu) *Dubitant de his viri docti, & uncinis, tanquam suspecta, includunt. Anonymus tamen ex Julii Celsi Vita Cæsaris verba eadem expressit.*

3 remotis equis) *De hac consuetudine Cæsaris Suetonius cap. 60.*

4 pluribus eorum scutis) *in phalange seu testudine connexis ita, ut alio aliud ex parte tegeretur.*

tum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi & pedem referre, &, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris, Boji, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV. agmen hostium claudebant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire, & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa (1) bipartito intulerunt: prima, ac secunda acies, ut victis, ac submotis resisteret; tertia, ut venientes sustineret: ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est.

26\. Diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt: nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vesperam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros objecerant; & e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros, rotasque (2) mataras, ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis, castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo prælio circiter millia hominum CXXX. superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV. pervener unt: cum &propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum,

1 bipartito) *Quidam legunt* tripartito. *Sed etiam interpres* διχῆ.

2 mataras ac tragulas) *Matara & Mataris: item Matera & Materis, telum Gallicum. Nonius ex Sisenna:* Gallia materibus configit. *Livius l.* VII. 24. *in Gallico bello:* lævo humero materi prope trajecto. *Et Strabo lib.* IV. *p.* 136. *de Gallorum armis:* μέρις παλτȣ τι εἶδος, *prave: paulo melius Epitome* μάλαρις, *scribe* μάταρις. Tragulam *autem Varro* IV. 24. *de LL. a* trajiciendo *duxit, Festus a* trahendo, *quod infixa scuto traheretur; quasi fuerit hamata.*

rum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent.

CAPUT XVI.

Cæsaris litteræ ad Lingones, ne Helvetios juvent: Helvetiorum legati ad Cæsarem acturi de deditione: multorum fuga ex castris, eorumque reductio: Helvetii, & alii revertuntur, unde erant profecti: Boji in partem juris Æduorum adsciscuntur: Tabulæ in castris repertæ indicantes numerum hostium, qui domo exierant.

CÆsar ad Lingones litteras, nuntiosque misit, ne eos frumento, neve alia re juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui cum eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti, flentes pacem petissent, atque eos in loco, quo tum essent, suum adventum expectare jussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur nocte intermissa, circiter hominum millia VI. ejus (1) pagi, qui Urbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, vigilia prima noctis, ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum, finesque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines ierant, his uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, 27. 28.

B 2 im-

1 pagi, qui Urbigenus) *Libri* Verbigenus, *etiam Metaphrastes* Βερβιγίνη φυλή. *Quod vero Antonii Itinerarium in occidentali Helvetia* Urbam *oppidum designat, quod hodieque* Orbe *vocatur; etiam in Cæsare* Urbigenus pagus *legendum cum Claverio censemus.*

imperavit; reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit: Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit, &, quod, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent; ipsos oppida, vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ provinciæ, Allobrogibusque essent. Bojos, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem juris, libertatisque conditionem, atque ipsi erant, acceperunt. 29. In castris Helvetiorum (1) tabulæ repertæ sunt, litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Bojorum XXXII ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII: summa omnium fuerat ad millia CCCLXVIII: eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C. & X.

tabulæ litteris Græcis) *characteribus Græcis, sed lingua seu verbis Helvetiis. Gallos enim barbaros ignaros sermonis Græci fuisse, ex lib. V. 48. manifestum est, ubi ideo epistolam Græce Cæsar scripsit, ne intercepta intelligeretur. Litterarum autem figuram (quarum antiquitus videntur usum ignorasse) sine dubio a Massiliensibus Græcis acceperunt. Adde supra lib. I. 19. ubi Cæsar cum Æduis cultissimis Gallorum extra provinciam per interpretem loquitur, quod non opus fuisset apud gnaros sermonis Græci.*

CA-

CAPUT XVII.

Galliæ legati Cæsari gratulantur, eorumque petitiones: Oratio Divitiaci Ædui: Promissio Cæsaris ad Gallos, & ejusdem legati ad Ariovistum: hujus responsio.

BEllo Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis, populus R. ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, ut sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & jurejurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secreto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: *non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quæ vellent, impetrarent; propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent*. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: *Galliæ totius factiones esse duas, harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi cum tantopere de-*

30.

31.

(1) *de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis, Sequanisque Germani mercede arcesserentur: horum primo circiter millia* xv. *Rhenum transisse: postea quam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad* c. & xx. *millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse: quibus præliis, calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi Rom. hospitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo Rom. imploraturos, neque recusaturos, quominus perpetuo sub illorum ditione, atque imperio essent.. unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. sed pejus victoribus Sequanis quam Æduis victis accidisse, propterea quod* (2) *Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet, propterea quod, pau-*

1 de potentatu) *principatu, imperio, Gr. Metaph.* ἀρχῇ, *Cave vero, insolens vocabulum existimes, quo etiam Livius* xxv. 38. *usus est*, æmulo potentatus inimicus. *& plurativo numero Lactantius lib.* vi. *cap.* 17. 10. opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa contemnet.

2 Ariovistus rex Germanorum) *eorum videlicet, quorum milites in exercitu suo infra cap.* 51. *habuisse dicitur. qui erant* Harudes, Marcomanni, Triboci, Vangiones, Nemetes, Sedusii, Suevi: *neque hi omnes subjecti, sed ex iis etiam auxiliares, quod de Suevis sive Cattis certum est. Vide post paulo cap.* 37. *Inde colligitur populis ad Rhenum superiorem imperasse, sive qui inter Rhenum. Nicri confluentem, & Danubii fontes, & paulo ultra coluerunt, antequam Marcomanni a Marobuduo in Bojohemum transducerentur.*

paucis mensibus ante, (1) *Harudum millia hominum* XXIV. *ad eum venissent, quibus locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes e Gallia finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit* (2) *Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare, populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent: aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant, fortunamque, quæcunque accidat, experiantur: hæc si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem, ab Ariovisti injuria posse defendere*. Hac oratione a Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. 32. Animadvertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri. ejus rei quæ causa esset, miratus ex ipsis quæsivit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab iis sæpius quæreret,

1 Harudum millia hominum XXIV.) *Vicini Harudes Marcomannis inter Rhenum & Danubium a fontibus novum; qui an cum Marcomannis in Bojohemum postea transierint, incertum est.*

2 Amagetobriæ) *Sic & Metaphrastes scripsit. Ignotus locus, a nemine præterea memoratus. Videtur autem circa Æduos aut Sequanos fuisse.*

neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit: *hoc esse miseriorem, & graviorem fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent; propterea quod reliquis tantum fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi*. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est, sibi eam rem curæ futuram; magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret: in primis, quod (1) Æduos, fratres, consanguineosque (2) sæpenumero ab senatu appellatos, in servitute, atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi R. turpissimum sibi, & reip. esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo R. periculosum videbat: neque sibi homines, feros, ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante (3) Cimbri, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim cum (4) Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret: quibus rebus quam matur-

33. (margin)

1 Æduos, fratres, consanguineosque) *Ædui fratres Romanorum dicti propter antiquissimum fœdus. Vid. Tacit.* XI. 25.

2 sæpenumero ab senatu) *Ad hæc senatus consulta provocat Eumenius Paneg. Flaviensium nomine cap.* 2.

3 Cimbri, Teutonique) *De his Vellejus* II. 12. *Florus* III. 3. *&* *Eutropius* V. 1.

4 Sequanos a provincia Rhodanus divideret) *Circa Genevam, postquam ex lacu exiit, Rhodanus Sequanos accedit propius. Geneva autem extremum oppidum erat Allobrogum, qui gravibus bellis domiti provinciæ contributi sunt*. Supra cap. 6.

turrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus (1) tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: velle sese de rep. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit, *si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille a se velit, illum ad se venire oportere: præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque (2) molimento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Rom. negotii esset.* 34.

CAPUT XVIII.

Iterum ad Ariovistum Cæsaris legati cum mandatis; ejus responsio. Cæsar ad Ariovistum contendit. Nuntiatur Ariovisti profectio ad occupandum Vesontionem, quo celerrime Cæsar pervenit, ibique præsidium collocat.

HIs responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: 35.

1 tantos spiritus sumpserat) *Plurali* spiritus *ferociam sonant & superbiam: ut lib.* II. *hujus belli cap.* 4. *sect.* 3. *Et Nepos Dione cap.* 5. regios spiritus repressit. *Cicero pro lege Manil. cap.* 22. *extr.* animos ac spiritus *hac notione conjunxit.*

2 molimento) *Ita Gabr. Faerni manu scriptus codex, Fulvio Ursino teste: plures aliquot* emolumento, *quod Petrus Victorius Var. Lect.* XXII. 10. *ex gemina vocabuli significatione tuetur, quæ hoc loco non quæstus sit, sed studii & laboris: quod ex Varronis R. R.* III. 14. *putat confirmari. Dionysius Vossius desperat de Varronis loco, quo operæ pretium non difficultas indicetur. Ipse aliud exemplum subdit ex Gellii* XI. 13. quæ vis quodve emolumentum ejus sententiæ foret. *Sed quod neque hoc satis clare notionem alteram emolumenti, quæ non a* mola *vel* molere, *sed ab* emoliri *sit evincit, dum clarius exemplum proferatur, Faerno, Ciacconio, Hotmano subscribimus, qui* molimentum *substituunt: Saltem* emolimentum *legere malim, formam simplicis presse imitatus.*

tit : Quoniam tanto suo, populique R. *beneficio affectus, cum in consulatu suo Rex, atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi, populoque* R. *gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet; primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret; deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret; neve Æduos injuria lacesseret, neve his, sociisque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoque* R. *perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, (quoniam* (1) M. *Messalla*, M. *Pisone coss. senatus censuisset, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reip. facere posset, Æduos, cæterosque amicos populi* R. *defenderet) se Æduorum injurias non*

36\. *neglecturum*. Ad hæc Ariovistus respondit: *Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum* R. *victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo* R. *non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur, non oportere se a populo* R. *in suo jure impediri: Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent,* (2) *quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi* R. *abfuturum. Quod sibi Cæsar denuntiaret, se Æduorum injurias non neglectu-*

1 M. Messalla, M. Pisone Coss.) *biennio post Ciceronis; itidemque biennio ante Cæsaris consulatum.*

2 quod convenisset) *Male quidam libri*, convenissent. *Sic enim dicendum fuisset*, in quo.

ctorum, neminem secum sine sua pernicie contendisse: cum vellet, congrederetur; intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV. *tectum non subissent, virtute possent*. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur: & legati ab Æduis, & Treviris veniebant; Ædui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse: Treviri autem, (1) pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit. Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat: namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam (2) ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod (3) flumen Adduasdubis, ut circino circumductum, pæ-

37.

38.

1 pagos centum Suevorum) *milites ex singulis centum pagorum delectos: nam centum omnino pagi Suevorum (sic Cattos Cæsar vocat) fuerunt, e quibus quotannis singula millia armatorum educebantur*: lib. 4 ineunte. *De pagis supra dictum in Helvetia: quamquam Germanorum pagi minores videantur, quam Helvetiorum*.

2 ad ducendum bellum) *ad trahendum, cum mora gerendum, nec aleæ præliorum facile committendum. Sic verbo hoc Cicero usus est lib.* VII. *epist.* III. *sect.* 7. *&* *Offic.* III. *cap.* 3. *Nepos Alcib. c.* 8.

3 flumen Adduasdubis) *Vox sine dubio depravata, in qua dissonant codices scripti. Amnis hic Straboni & Ptolemæo dictus ὁ* Δοῦβις, Dubis: *unde Hadr. Valesius & Isaacus Vossius ad Melam p.* 160. *& Jo. Godvinus in Cæsare legunt* flumen Dubis, *hodie* le Dou. *Forsan Cæsaris ætate nomen* plu-

ne totum oppidum cingit : reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant : hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. huc Cæſar magnis diurnis, nocturniſque itineribus contendit, occupatoque oppido, ibi præſidium collocat.

CAPUT XIX.

Timor animos militum occupat : quare alii diſceſſum petunt, alii conqueruntur.

39. DUm paucos dies ad Veſontionem rei frumentariæ, commeatuſque cauſa moratur, ex percunctatione noſtrorum, vocibuſque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis eſſe prædicabant, & ſæpenumero ſeſe cum iis congreſſos ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuiſſe; tantus ſubito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes, animoſque perturbaret. Hic primum ortus eſt a tribunis militum, ac præfectis, reliquiſque, qui ex urbe, amicitiæ cauſa, Cæſarem ſecuti, non (1) magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari uſum habebant : quorum alius, alia cauſa illata, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret, petebat, ut ejus voluntate di-

plurium ſyllabarum fuit, truncatum poſtea : nec enim nova hæc lectio, ſed Metaphraſtes etiam Ἀ'λδυχάσδυβις *expreſſit. Juliani epiſtola* XXXVIII. *legitur* Δάγυβις, *etiam prave, Voſſio* Adduas *eſt gloſſema ex Feſti corrupto loco & errore veterum redundans.*

1 magnum periculum miſerabantur, quod) *Incluſa hæc delenda cenſet Carrio Antiq. Lect.* III. 8. *manuſcriptorum, Vaticani præſertim, auctoritate : quaſi ex inferiore ſect. 4. in hunc locum adſcenderint. Muretus autem V. L. lib.* X. *n. prius* miſerabantur *mutat in* eſſe rebantur. *Neutrum placet Dionyſ. Voſſio, qui vulgarem lectionem tuetur. Nec inſolens Cæſari una formula, etiam ex brevi intervallo, bis uti. Vide lib.* V. *cap.* 15. *ſect.* 3. & 4.

discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant: hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: vulgo totis castris (1) testamenta obsignabantur. Horum vocibus, ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem silvarum, quæ inter eos, atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moveri, ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos.

CAPUT XX.

Cæsar concilium convocat: ejusdem oratio, qua animi militum alacres efficiuntur: Cæsari gratiæ actæ a Decima legione.

HÆc cum animadvertisset Cæsar, convocato concilio, (2) omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: *primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis* 40

po-

1 testamenta obsignabantur) *Id quoque Florus* III. 10. *notavit, tanquam magni timoris signum, quasi mox omnes interituri essent.*

2 omnium ordinum centurionibus) *Erant decem in legione cohortes; in cohorte tres manipuli; in manipulo duo centuriones. Omnes sic numero pares, genere seu gradu impares. Vide Lips. Mil. R.* III. 8. *Hoc plenius concilium: alibi tantum* primorum ordinum centuriones *cum tribunis convocati, ut mox cap.* 41. *sect.* 3. *lib.* V. *c.* 28. *s.* 3. *& c.* 37. *s.* 2.

postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque pop. Rom. gratiam repudiaturum. Quod si furore, atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris, & Teutonis a C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus esse videbatur: factum etiam (1) nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquis usus, ac disciplina, quam a nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicari posse, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent; denique hos esse eosdem Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prælium, & fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, cum multos menses castris, ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione, ac consilio, quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur: hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; jamque esse in agris frumenta matura. de itinere ipsos brevi tempore judicaturos. Quod non fore dicto-

1 nuper in Italia servili tumultu) NUPER, *post Cimbricum bellum. Servile autem hoc bellum, quod Livius epitome* XCVII. *memoravit, a servis Germanis, Caji Marii victoria captis gestum: ideoque ejus mentionem Cæsar fecit, ut vinci & Germanos posse, demonstraret.*

cto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vitæ felicitate Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se quod in longiorem diem collaturus esset, (1) repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus valeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamen se (2) cum sola Decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes summaque alacritas, & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque Decima legio per tribunos milit. ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquæ legiones per tribunos mil. & (3) primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent, se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed imperatoris esse existimavisse. 41.

CAPUT XXI.

Cæsaris profectio: Ariovisti legati ad Cæsarem: inter utrosque colloquium.

EOrum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei

1 repræsentaturum) *sic vetus tuenda lectio: quia repræsentare est ante diem præstare, aut facere, aut solvere.* Hotm.

2 cum sola decima legione) *Hoc tamquam singulare strategema laudat & explicat Frontinus* 1. 9. 4. *sed paulo aliter historiam recenset.*

3 primorum ordinum centuriones) *Ut erant centurio primi pili, primus princeps, primus hastatus. Lipsius* 11. *Mil. R.* 8.

ei maximam fidem habebat, ut millium amplius xl. circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris millibus passuum IV. & XX. abesse.

42. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum (1) ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populique R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, ut pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, cum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita causa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, in eos legionarios milites legionis Decimæ, cui quam maxime confidebat, imponere, ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet: quod cum fieret, (2) non irridicule quidam ex militibus Decimæ legionis dixit; *plusquam pollicitus esset, Cæsarem facere; pollicitum esse in cohortis prætoriæ loco Decimam legionem habiturum, & nunc* (3) *ad equum rescribere*.

43. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis: hic locus æquo fere spatio

1 ad sanitatem) *id est, ad meliora consilia. Cicero* XII. *ep.* x. *sect.* 1. *pari translatione* ad sanitatem redire *dixit*.
2 non irridicule) *argute, lepide. Metaphrastes* ἀστεῖον.
3 ad equum rescribere) *Sicut* scribere, conscribere *est legere milites: ita* rescribere, *quum mutatur ordo: quod* transcribere *Val. Maximus lib.* II. *cap.* 7. *exempl.* 15. *dixit*.

tio ab castris utriusque aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, &, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis sua, senatusque in eum beneficia commemoravit, quod (1) Rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem & paucis contigisse, & a Romanis (2) pro maximis hominum officiis consuevisse tribui docebat: illum, cum neque aditum, neque causam postulandi justam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ senatusconsulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. Populi R. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse. Quod vero ad amicitiam populi R. attulissent, id iis eripi, quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret, obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit: de suis virtutibus multa prædicavit: *transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitum a Gallis, non sine magna spe, magnisque præmiis domum, propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas; obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consueverint.* Non sese Gallis, sed

44.

1 rex appellatus esset) *vide supra c. 3. sect. 4.*
2 pro maximis officiis tribui) *Livium lege lib. XXXI. c. 11.*

sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias uno ab se prælio fusas, ac superatas esse; si iterum experiri velint, paratum se decertare: sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam pop. Romani sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Rom. stipendium remittatur, & dedititii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ causa facere; ejus rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit, & quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam popul. Rom. Nunquam ante hoc tempus exercitum pop. R. Galliæ provinciæ fines ingressum. Quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. Ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic item nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus. Quod fratres ex S. C. & amicos appellatos Æduos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio pop. Rom. usos esse. Debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere. Quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum; quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque pop. Rom. gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam, atque amicitiam ejus morte redimere posset: quod si discessisset, ac liberam

vam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, & quæcumque bella geri vellet, sine ullo ejus labore, & periculo confecturum. Multa a Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neque suam, neque pop. Rom. consuetudinem pati, ut optime meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi Rom. Bello superatos esse (1) Arvernos, & Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus Roman. ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, pop. Rom. justissimum esse in Gallia imperium: si judicium senatus servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam, suis legibus uti voluisset.

45.

CAPUT XXII.

Equitatus Ariov. prope tumulum accedit, Cæsaris exercitum infestans: Ariov. legatos ad Cæsarem mittit, & Cæsar ad Ariov. qui ejus legatos in vincula conjicit.

Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere, & ad nostros adequitare, lapides, telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ commissum cum equitatu prælium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos a se per fidem in

46.

1 Arvernos & Rutenos a Q. Fabio) *Arverni procul a provincia trans Gebennam montem. Ruteni circa montem in austrum vergunt. Fabio hanc victoriam tribuunt Strabo* IV. *p.* 128. *Epist. Livii* LXI: *at Suetonius Ner. c.* 2. *Domitio. Vellejus* II. 10. *divise Arvernos Domitio, Allobroges Fabio dat. Videtur uterque vicisse utrosque, quia Fabius fuit Domitii successor in provincia, teste Val. Maximo lib.* IX. 6. 3.

in colloquio circumventos. Posteaquam (1) in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium ut diremisset; multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

47. Biduo post Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa visa non est, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris subjecturum, existimabat. Commodissimum visum est, M. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi F. summa virtute, & humanitate adolescentem, (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus (2) longinqua consuetudine utebatur, &, quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere; & M. Titium, qui hospitio Ariovisti usus erat: his mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, conclamavit: quid ad se venirent? an speculandi causa? conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

48. Eodem die castra promovit, & millibus passuum VI. a Cæsaris castris sub monte consedit.

1 in vulgus militum elatum) *Bene* elatum *secundum MSS. libros: non* relatum. *Et lib.* V. 13. *noster* in vulgus efferri. *Et Tacitus* XII. 21. elata vox ejus in vulgum.

2 longinqua consuetudine) *Ciacconius* longa *mavult*. *Tuetur receptam lectionem Jo. Fr. Gronovius Observat.* IV. 11. *p.* 168. *quia idem Cæsar Civ.* I. 29. *&* temporis longinquitatem *dixit*, *&* III. *Civ.* 80. longinquam oppugnationem, *id est diuturnam*. *Adde Nepot. Themist.* c. 4. longinquiore tempore.

CAPUT XXIII.

Ariov. copiis transductis equestri prælio cum Cæsare contendit. Cæsar non procul a Germanis castra ponit, & aciem instruit: castra minora Cæsaris oppugnantur. Vaticinatio matrumfamilias apud Germanos.

POstridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II. ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis, & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V. Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit; equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI. totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causa, delegerant: cum his in præliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum sublevati, cursum adæquarent. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC. ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus DC. uti dictum est, aberat: eo circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, 49

ut

ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit. 50. Proximo die, instituto suo, Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit: paululumque a majoribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Cum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat caussam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut (1) matresfamilias eorum sortibus, & vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, nec ne; eas ita dicere, *non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prælio contendissent*.

CAPUT XXIV.

Præsidio castris relicto, Cæsar ad castra hostium accedit; Germani copias educunt: prælium committitur. Ex hostibus alii fugam arripiunt, alii interficiuntur. C. Valerius Procillus, & M. Titius Cæsari restituti sunt. Cæsar in ulteriorem Galliam proficiscitur.

51. POstridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, (2) o-

mnes

1 matresfamilias sortibus & vaticinationibus) *Tacitus Hist.* IV.61. vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas arbitrentur. *Quin etiam* sanctum & providum *iis inesse putabant*, *quod idem de Morib. Germ. c. 8. prodidit*.

2 omnes alarios) *Lipsius de Mil. Rom.* II. 7. *p.* 68. *ita hunc locum interpretatur*: Mens ibi & consilium Cæsaris non disjungere legionarios, sed una habere ad pugnam: alarios autem, id est auxiliares & socios, pro castris alteris in speciem, ut loquitur, relinquere terrendo hosti, aut distinendo.

mnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias e castris eduxerunt, (1) generatimque constituerunt paribus intervallis Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos, omnemque aciem suam rhedis, & carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quæ in prælium proficiscentes milites, passis manibus, flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt. Itaque hostes repente, celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine sua, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalanges insilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vulnerarent. Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id cum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rheuum (2) millia passuum ex eo loco cit-

52.

53.

1 generatimque constituerunt) *per genera & nationes suas, quas singulas seorsim statuerunt*, *Metaphrastes*, κατὰ φυλάς.

2 millia passuum circiter quinquaginta) *Libri veteres* quinque *& Metaphrastes* τετταράκοντα στάδια. *Sed minus spatium*,

circiter L. pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confisi transnare contenderunt; aut lintribus inventis salutem sibi petierunt. In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum adduxerat, altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque in ea fuga periit. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate de tanta voluptate, & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos ubi qui proxime Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos profectus est.

54.

rium, pro fugæ longinquitate, quam hoc loco Cæsar descripsit. Iccirco doctissimus quisque censet quinquaginta *legendum, quia Orosius* VI. 7. *qui haud dubie Cæsarem sublegit,* quinquaginta millia passuum *habet: & Plutarchus Cæsare p.* 717. ἐπὶ σαδίους τριακοσίους, *quod quidem numero explendo non sufficit: vetus tamen Interpres ejus* quadringenta *habet, & Stephano teste in quibusdam libris* τετρακοσίους *invenitur, quot stadia omnino quinquaginta milliaria conficiunt.*

C. JU-

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
LIBER II.
CAPUT I.

Cæsar certior fit de Belgarum conjuratione, simulque de causa.

1\. CUm esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare, obsidesque inter se dare. Conjurandi has esse causas: primum, quod vererentur, (1) ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inveterascere in Gallia moleste ferebant; partim qui mobilitate, & levitate animi novis imperiis studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant; vulgo regna occupabantur: qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant.

1 ne, omni pacata Gallia, ad eos) *Gallia propria, a Belgis distincta. Sic mox etiam cap. 3. sect.* 1. Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt.

CAPUT II.

Cæſar legiones conſcribit, eas miſſurus in ulteriorem Galliam: inde ad fines Belgarum caſtra ponit: ad quem Remi legatos mittunt. Belgarum origo; quantus ſit eorum in militia nervus. Convocatur Senatus; obſides dantur.

2. IIs nuntiis, litteriſque commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Gallia novas conſcripſit, & ineunte æſtate (1) in ulteriorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, cum primum pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquiſque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant: ſeque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nuntiaverunt, manus cogi, exercitus in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non exiſtimavit, quin ad eos (2) (duodecimo die) proficiſceretur. Re frumentaria comparata, caſtra movet, diebuſque circiter xv. ad fines Belgarum

3. pervenit. Eo cum de improviſo, celeriuſque omnium opinione veniſſet, (3) Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium, & Antebrogium, primos civitatis ſuæ miſerunt: qui dicerent, ſe, ſuaque omnia in fidem, atque poteſtatem populi R. permittere, neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populum R. omnino conjuraſſe, paratoſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, ceteriſque rebus juvare. Reliquos omnes Belgas in armis eſſe:

(1) Ger-

1 in ulteriorem Galliam) *Sic veteres libri: etiam Jul. Celſus, ſeu quiſquis auctor eſt Vitæ Cæſaris: quod præfert & tuetur Dionyſ. Voſſius. Recentiores* interiorem. *Græcus tantum* εἰς τὴν γαλατίαν.

2 duodecimo die) *Abſunt hæc a veteribus libris. Loco illorum Metaphraſtes* ὡς τάχιστα, *id eſt* quam celerrime.

3 Remi) *ſine adſpiratione Inſcriptiones & Hadr. Valeſius. Horum caput* Durocortorum, nunc Reims.

(1) Germanosque, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, (2) ut ne Suessiones quidem fratres, consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Cum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat, plerosque Belgas esse ortos a Germanis: Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse: solosque esse, qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuissent: qua ex re fieri, ut earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, (3) magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus, affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognoverant. Plurimum inter eos (4) Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia C. pollicitos ex eo numero lecta millia lx. totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos, latissimos, feracissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliæ potentissimum, qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam, prudentiamque summam totius

C 2 bel-

1 Germanosque, qui ripas Rheni incolunt) *Recentiores libri*, qui cis Rhemum incolunt. *Sed Græcus etiam interpres* τὺς πρὸς ταῖς ὄχθαις τῦ Ῥήνυ οἰκῦντας γερμανὺς.
2 ut ne Suessiones) *quidam libri* Suessones, *quatuor syllabis: sed Metaphrastes* Συεσσίωνες, *ac Hirtius* VIII. 6. Suessiones, qui Remis erant attributi: *quos Axona amnis separat*.
3 magnosque spiritus) *Supra ad lib.* I. *c.* 33. *f.* 3. *expositum*.
4 Bellovacos) *populum inter Sequanam & Oesiam flumina: inter Parisios, Velocasses, & Suessiones, nunc Beauvaisius*.

belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata L. totidem (1) Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint; XV. millia (2) Atrebates. (3) Ambianos X. millia: Morinos XV. millia: Menapios VII. millia: (4) Caletes X. millia, Velocasses, & Veromanduos totidem: (5) Aduaticos XXIX. millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL. millia. Cæsar Remos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus docet, quantopere reip., communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit: id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit.

5.

CAPUT III.

Trans fluvium Axonam a Cæsare castra ponuntur. Oppugnatur Bibrax oppidum Remorum, ad quos Cæsar petitum per nuntios subsidium mittit.

POstquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire, neque jam longe abes-

1 Nervios) *quorum caput videtur* Camaracum (*nostris* Camerick) *fuisse*.

2 Atrebates) *nunc* Artesii: *eorumque regio* Artesia, *Gall.* l'Artois. *Sidonius Paneg. Majoriani v.* 212.

qua Clojo patentes
Atrebatum terras pervaserat.

3 Ambianos, Morinos, Menapios) *Ambiani, ubi nunc* Amiens: *Morini, ad fretum Britannicum: Menapii, ad Rhenum; item inter Mosam & Scaldim.*

4 Caletes, Velocasses, Veromanduos) *Caletes, ubi nunc* Calais: *Velocasses, ubi* Rovan: *Veromandui, ubi* S. Quintin.

5 Aduaticos, Condrusos, Eburones) *De Aduaticis plura infra c. 29. In Flandriæ, Brabantiæ, Hannoniæ confinio videntur coluisse: Eburones, qui postea* Tungri. *Qui sequuntur Condrusi, Cæræsi, Pæmani, his nemo facile certos distinctosque limites adsignaverit.*

abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Remis cognovit, (1) flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit: quæ res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Remis, reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat, ibi præsidium ponit: & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI. cohortibus relinquit: castra in altitudinem pedum XII. vallo, fossaque duodeviginti pedum munire jubet. Ab ipsis castris (2) oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum IIX. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. Hi, ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt, murumque subruunt, quod tum facile fiebat: nam tanta multitudo lapides, ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate, & gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuntios ad eum mittit. Nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas, & (3) Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis

6.

7.

1 flumen Axonam) *qui Augustam Suessionum adluit. Ausonius Mosell.* 461.
Non tibi se Liger anteferet. non Axona præceps.

2 oppidum Remorum, nomine Bibrax) *Diversum ergo ab hoc est Bibracte Æduorum. Locus autem, ubi in Remis fuerit, in tanta dissensione Gallorum geographorum (vide Valesii Notit. in Remis) distincte definiri non potest.*

3 Cretas sagittarios) *Laudantur Cretenses sagittæ, laudantur & sagittarii. De illis Silium vide lib.* II. *vers.* 90. *&* 101. *de his Ælianus V.H. l.* 1. *c.* 10. οἱ Κρῆτες εἰσὶ τοξεύειν ἀγαθοί.

danis mittit; quorum adventu & Remis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem de cauſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit.

CAPUT IV.

Hoſtes ad Caſtra Cæſaris contendunt: is equeſtre prælium committit; inde utrimque acies inſtruitur. Hoſtes, Cæſareis in Caſtra reductis, ad Axonam contendunt, inde eo Cæſar ipſe proficiſcitur.

ITaque pauliſper apud oppidum morati, agroſque Remorum depopulati, omnibus vicis, ædificiiſque, quo adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris cum omnibus copiis contenderunt: & a millibus paſſuum minus duobus caſtra poſuerunt: quæ caſtra, ut fumo, atque ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuum IIX. in 8. latitudinem patebant. Cæſar primo & propter multitudinem hoſtium, & propter eximiam opinionem virtutis prælio ſuperſedere ſtatuit. Quotidie tamen equeſtribus præliis, quid hoſtis virtute poſſet, & quid noſtri auderent, periclitabatur. Ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris ad aciem inſtruendam natura opportuno, atque idoneo, quod is collis, ubi caſtra poſita erant, paululum ex planicie editus, tantum adverſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque (1) ex utraque parte lateris dejectus habebat, & in fronte leviter (2) faſtigatus, paulatim ad

1 ex utraque parte lateris dejectus) *Vulgatis libris additum eſt* habebat. *quod tollit Dion. Voſſius, quia ſuavius ſit participium, quam quartus caſus nominis; qui cum adjecto verbum durum ſonet. Et infra c. 22. ineunte noſter* dejectuſque collis: *quamquam & ibi Godeinus* declivitas collis *interpretatur.*

2 faſtigatus) *Sic veteres libri. Et Iſaacus Voſſius in Melam l. 4. auctor eſt, ubique in ſcriptis codicibus* faſtigare *legi, non* faſtigiare: *addit analogiam τῶν* veſtigium, veſtigare. litigium, litigare. *Dionyſius autem Voſſius vulgatum* faſtigiatus *tuetur. Qui etiam pro* leviter *præcedente voce, lege.*

ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD, & ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit, ne, cum aciem instruxisse, hostes (quod tantum multitudine poterant) a lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas VI. legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris educta instruxerunt. Palus erat non magna inter nostrum, atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partim suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent; sin minus, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatusque nostros sustinebant. Cæsar certior factus a Titurio, omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. Primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt.

9.

10.

geris leniter, ut lib. II. Gall. c. 29. 3. & lib. II. Civ. c. 24. minime meo judicio errat. Sed nihil muto in tanta librorum consensione.

CAPUT V.

Hostes concilio convocato constituunt, optimum esse, quemque domum suam reverti. Cæsar eos insequutus magnam eorum multitudinem interficit.

HOstes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reverti, & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire, ut potius in suis, quam in alienis finibus decertarent, & (1) domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum, atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re con- 11. stituta, secunda vigilia magno cum strepitu, ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum, equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit, eique Q. Pedium, & L. Aurunculejum Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus III. subsequi jussit. Hi novissimos ador-

1 domesticis copiis rei frumentariæ) *COPIIS*, *abundantia, commeatu, etiam plurali numero. Cicero pro Dejot. c.* 5. exercitum suis tectis & copiis sustentavit. *Adde lib.* IV. *c.* 4. *sect.* 7.

orti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent: priores, quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis sequi destiterunt, seque in castra, uti erat imperatum, receperunt.

CAPUT VI.

Profectio Cæsaris ad oppidum Noviodunum, quod frustra oppugnatur. Legati ad Cæsarem de deditione.

POstridie ejus diei Cæsar, priusquam se hostes ex terrore, ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, & magno itinere confecto, ad (1) oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis (2) vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt, &, pe- 12.

 ten-

1 oppidum Noviodunum) *ex Cæsaris itinere apparet illud esse, quod postea dictum est* Augusta Suessionum, *nunc* Soissons. *Vide Notit. Orb. antiqui.*

2 vineas agere) *machinas admovere, quibus tecti milites, quæ oppugnationes erant, perfecerunt. Vid. Lipsii Poliorc. 1, 7.*

tentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

CAPUT VII.

Datis obsidibus, Cæsar Suessiones in deditionem accipit: exercitum in Bellovacos ducit, qui ultro se ei dedunt: Cæsar obsides petit.

13. CÆsar, obsidibus acceptis primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos duxit; qui cum se, suaque omnia in oppidum (1) Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v. abesset, omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem, ac potestatem venire, neque contra populum R. armis contendere. Item cum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret; pueri, mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem a Romanis
14. petierunt. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba. *Bellovacos omni tempore in fide, atque amicitia civitatis Æduæ fuisse. Impulsos a suis principibus, qui dicerent, Æduos a Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates, contumeliasque perferre, & ab Æduis defecisse, & populo R. bellum intulisse: qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse: petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia, ac mansuetudine in eos utatur: quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis, atque opibus, si qua bella inciderint, sustenta-*
15. *re consueverint*. Cæsar, honoris Divitiaci, atque Æduorum causa, sese eos in fidem receptu-

rum,

1 Bratuspantium) *Bellovacorum oppidum primarium, post* Cæsaromagus *dictum, ut ex Ptolemæo constat.*

rum, & conservaturum dixit: &, quod erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit.

CAPUT VIII.

Profectio Cæsaris ad fines Ambianorum: horum deditio. Nerviorum mores.

His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar cum quæreret, sic reperiebat: *Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem, existimarent: esse* (1) *homines feros, magnæque virtutis: increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare, se neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos*. Cum per eorum fines triduo iter fecisset, inveniebat ex captivis, (2) Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x. abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse, adventumque ibi Romanorum expectare, una cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis: nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur; expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. 16.

C 6 CA-

1 homines feros, magnæque virtutis) *magnæ in repugnando ferocitatis. Hanc enim virtutem, id est fortitudinem hoc loco barbari jactitant.*

2 Sabin flumen) *nunc* Sambre *dictum, in Hannonia apud* Namur *se Mosæ adfundens.*

CAPUT IX.

Exploratores præmissi locum castris idoneum deligunt. Interim ex iis quidam, qui noctu aufugerant, Nerviis rem omnem aperiunt: hi struunt insidias. Ratio, & ordo agminis Cæsarei.

17. CÆsar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Cumque ex deditiitis Belgis, reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis) quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibusque interjectis effecerunt, ut, instar muri, hæ sepes munimenta præberent; quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. iis rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi

18. consilium Nervii existimaverunt. Loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat: ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, & contrarius, passus circiter CC. infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non faci-

cile introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſilvas hoſtes in occulto ſeſe continebant. Ina perto loco, ſecundum flumen, paucæ ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Cæſar, equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copiis. Sed ratio, ordoque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. nam, quod hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſua Cæſar VI. legiones expeditas ducebat: poſt eas totius exercitus impedimenta collocabat: inde duæ legiones, quæ proxime conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidioque impedimentis erant. 19.

CAPUT X.

Committitur prælium; inde Cæſar caſtra munit, in cujus equites impetus fit; quibus pulſis, hoſtes ad caſtra Cæſaris contendunt. Cæſar omnino imparatus, dum alii agunt, quod cuique videbatur, decimam legionem cohortatur.

EQuites noſtri cum funditoribus, ſagittariiſque flumen tranſgreſſi, cum hoſtium equitatu prælium committunt. Cum ſe illi identidem in ſilvas ad ſuos reciperent, ac rurſus e ſilva in noſtros impetum facerent, neque noſtri longius, quam quem ad finem (1) porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent; interim legiones VI, quæ primæ venerant, opere dimenſo, caſtra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta noſtri exercitus ab iis, qui in ſilvis abditi latebant, viſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælii convenerat; ita ut intra ſilvam aciem, ordineſque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmaverant, ſubito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in noſtros equites fecerunt. His facile pulſis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decur-

1 porrecta ac loca aperta) *plana ac patentia. Horatius lib.* 1. *epiſt.* VII. 42. locus planis porrectus ſpatiis. *Et Minuc. Felix c.* 17. *ſect.* 12. porrecta camporum. *Ciaccon.*

currerunt; ut pæne uno tempore & ad ſilvas, & in flumine, & jam in manibus noſtris hoſtes viderentur. Eadem autem celeritate adverſo colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, (1) quod erat inſigne, cum ad arma concurri oporteret: ſignum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paulo longius, aggeris petendi cauſa, proceſſerant, accerſendi: acies inſtruenda: milites cohortandi: (2) ſignum dandum; quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & ſucceſſus, & incurſus hoſtium impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant ſubſidio; ſcientia, atque uſus militum, quod ſuperioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi præſcribere, quam ab aliis doceri poterant; & quod ab opere, ſinguliſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hoſtium, nihil jam Cæſaris imperium expectabant, ſed per ſe, quæ videbantur, adminiſtrabant. 21. Cæſar, neceſſariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem ſors obtulit, decurrit: & ad legionem Decimam devenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quam uti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hoſtiumque impetum fortiter ſuſtinerent: &, quod non longius hoſtes aberant, quam quo telum adjici poſſet, prælii committendi ſignum dedit: atque item in alteram partem cohortandi cauſa profectus, pugnantibus occurrit.

1 quod erat inſigne, cum ad arma c. o.) *Manutio hæc gloſſema videntur: legit tamen etiam Metaphraſtes.*
2 ſignum dandum) *teſſera, σύνθημα, ut recte Græcus expoſuit. Aliud vero eſt quod præceſſit*, ſignum tuba dandum.

CA-

CAPUT XI.

Hostes ad pugnam promptissimi reperiuntur, Atrebates interficiuntur. Prælium undecimæ, & octavæ legionis cum Veromanduis.

TEmporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo (1) ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, (2) scutisque tegmenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit: ne, in quærendo suos, pugnandi tempus dimitteret. Instructo exercitu, magis, ut loci natura dejectusque collis, & necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat, cum diversis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, (3) ut ante demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur; neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi, rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prælio, in fugam con-

22.

23.

1 ad insignia accommodanda) *ornamenta ducum & præfectorum. Adde lib.* VII. 45. *§.* 7.

2 scutisque tegmenta) *Extra prælium & lustrationem tecta scuta erant, ne ornatus illorum pollueretur. Cujus elegantiæ cum primis Cæsar in exercitu suo studiosus erat, de quo Suetonius c.* 67. & *in eum locum Casaubonus consulatur.*

3 ut ante demonstravimus) *Supra cap.* 17. *sect.* 4.

conjecerunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima, & octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. At totis fere a fronte, & a sinistra parte (1) nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere coepit.

CAPUT XII.

Cæsaris equitatus hostibus ex adverso occurrit; calonum fuga: Treviri, desperatis Cæsaris rebus, domum redeunt.

24. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursum aliam in partem fugam petebant: & calones, qui (2) Decumana porta ac summo jugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor, fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa a civitate missi, ad Cæsarem venerant, cum mul-

1 nudatis castris) *Infra lib.* III. *c.* 4. *sect.* 2. pars castrorum nudata defensoribus.

2 decumana porta) *Ut quadrangulo Romanorum castra, ita quatuor patebant portis, in singulis lateribus una. Quæ hosti obversa erat, dicta* prætoria; *quæ aversa*, decumana; *reliquæ* principales *ad latera. Vide Lipsii de Milit. R. lib.* v. *dialogo* v. *Græcus hoc loco vertit* ἀπὸ τῆς μεγάλης τοῦ στρατοπέδου πύλης. *Castigatiores libri* decumana porta, *sexto casu, sine præpositione; atque ita etiam MSS.*

multitudine hostium castra nostra compleri, (1) legiones premi, & pæne circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas diversos, dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos, superatosque, castris, impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renuntiaverunt.

CAPUT XIII.

Cæsar, ut vidit suos male habitos fuisse, in primam aciem procedit, & milites cohortatus signa jubet inferri. T. Labienus hostium castris potitus Cæsari subsidium mittit. Hostium magna virtus in pugna conspecta.

CÆsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his (2) primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis, gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos a novissimis desertos prælio excedere, ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: (3) scuto ab novissimis uni militi detracto (quod ipse eo sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim ap- 25.

pel-

1 legiones premi) *Nepos Miltiade c.* 3. male rem gerere Darium, premique ab Scythis. *Noster infra* IV. *c.* 32. *f.* 9 suos ab hostibus premi.

2 primipilo P. Sextio Baculo) *Primipilus idem est qui primi pili centurio. Libri* III. *cap.* 5. P. Sextius Baculus primi pili centurio.

3 scuto ab novissimis uni militi detracto) *Florus* III. 10. *addit*, fugientis e manu: *sed nihil Cæsar de fuga*.

pellatis, reliquos cohortatus milites signa inferre, & manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent. Hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum ho-
26. stium impetus tardatus est. Cæsar, cum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Tribb. mil. monuit, ut paulatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, cum aliis alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui, cum ex equitum, & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & imperator versaretur, cognovissent, ni-
27. hil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi prælium redintegrarent. tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus præferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent; ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum lo-

locum : quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

CAPUT XIV.

Nerviorum legati ad Cæsarem de deditione : in eos Cæsaris clementia conspicitur.

HOc prælio facto, & prope ad internecionem gente, ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris, mulieribusque in æstuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt, & in commemoranda civitatis calamitate, (1) ex CD. ad III. senatores, ex hominum millibus LX. vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt : quos Cæsar, ut in miseros, ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit, suisque finibus, atque oppidis uti jussit ; & finitimis imperavit, ut ab injuria, & maleficio (2) se, suosque prohiberent. 28.

CAPUT XV.

Aduatici, cum auxilium Nerviis ferrent, pugna nuntiata, domum revertuntur, & sua omnia in unum oppidum conferunt; horum origo. Legati de pace ad Cæsarem missi, & responsio relata.

ADuatici, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac 29.

1 ex CD ad III. senatores) *Plutarchus Cæsare p.* 718. ἀπὸ τετρακοσίων, a quadringentis : *unde ex vulgato librorum* DC, *qui numerus est nimius, fecimus* CD. *In Epitome Livii* CIV. *Gronovius etiam* quadringentis *legit : veteres autem Epitomes libri, Scheferi Moguntini, Sigonii, Gryphii, habent* ex nonaginta quinque senatoribus, *quasi nota numeralis fuerit* VC.

2 se suosque prohiberent) *Abstinerent. V. infra cap.* 32.

hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis, castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt: quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusque haberet, una ex parte (1) leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius cc. pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, & praeacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati; qui cum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quae secum agere, ac portare non poterant, circa flumen Rhenum depositis, custodiam ex suis, ac praesidium vi. millia hominum una reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

30\. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque praeliis cum nostris contendebant. Postea, vallo pedum xii. (2) in circuitu xv. millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere extructo, turrim constitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerisque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese

31\. collocare confiderent? Ubi vero moveri, & appropinquare moenibus viderunt, nova, atque insitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: *Non se existimare, Romanos sine ope deorum bel-*

1 leniter acclivis) *sensim, non praerupte: ut lib.* vii. 19. collis leniter ab infimo acclivis: *& cap.* 83. loco leniter declivi: *& de Civ. Bell.* ii. 24. leniore jugi fastigio.
2 in circuitu xv. millium) *puta passuum, ut lib.* v. *de hoc bello, cap.* 42. *sect.* 2.

bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere & ex propinquitate pugnare possent: se, suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt; unum petere, ac deprecari, si forte pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset Aduaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret; sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere, a quibus se defendere, traditis armis, non possent: sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a pop. Rom. pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit, *se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent, sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis pop.* R. *injuriam inferrent.* Re nuntiata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. 32.

CAPUT XVI.

Quanta fuerit armorum multitudo de mœnibus jacta. Eruptio ab oppidanis noctu facta, non sine acri prælio. Occisorum numerus. Cæsar oppidum auctionatur.

ARmorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri, aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent, & tamen circiter parte tertia (ut postea perspectum est) celata, atque in oppido retenta: portis patefactis, eo die pace sunt usi. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani a militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia non inducturos, aut denique indulgentius ser- 33.

va-

vaturos crediderant, partim, cum his, quæ retinuerant, & celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant; tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperaverat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo, turribusque tela jacerent, pugnari debuit, cum una in virtute omnis spes salutis consisteret. (1) Occisis ad hominum millibus IV. reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, cum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, (2) sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

CAPUT XVII.

Deditio plurium populorum Romanis se committentium: a quibusdam nationibus legati ad Cæsarem missi de dandis obsidibus. Cæsaris in Italiam profectio, eidem supplicatio Romæ decernitur.

834. EOdem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Ossis-

1 occisis ad hominum millibus IV.) *Ita libri: at* Ad *fit quod* Circiter, *adverbii more*. Goduinus. *Sic & Suetonius Cæs. c.* 20. ad XX. millibus civium divisit: *quod Casaubonus interpretatur*, divisit millibus civium ad viginti. *Vellejus in eadem historia* II. 44. circiter XX. *Confirmant Casauboni emendationem (nam vulgo* ac *legebatur) Salmasius, Berneggerus, Grævius, Jac. Gronovius.*

2 sectionem universam vendidit) *Sectio sunt bona confiscata, quæ sector redimit, & singulatim distrahit. Auctio proprie, sed μετωνυμικῶς ipsa bona publice vendenda. Cicero Philipp.* II. *cap.* 26. *de Pompeji bonis sub hasta positis*: quisnam esset tam impius, ... qui ad illud scelus sectionis auderet accedere? inventus est nemo, præter Antonium. *Adde Ascon. in Verr. de præt. urb.*

fismios, Curiosolitas, (1) Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in deditionem, potestatemque populi Rom. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quod in Italiam, Illyricumque properabat, inita proxima æstate, ad se reverti jussit. Ipse (2) in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas res, ex litteris Cæsaris, (3) dies xv. supplicatio decreta est: quod ante id tempus acciderat nulli.

35.

1 Sesuvios) *Ignoti Sesuvii, quare Ciacconius, Valesius (in Aulerci) Dion. Vossius* Lexuvios *legendum censent. Quos præterea hoc loco Cæsar nominavit, in ulteriore Gallia trans Sequanam, & in extrema peninsula, quam nunc Britanniam minorem vocant, fuerunt Veneti, Unelli, Curiosolites, Aulerci, Rhedones. Vide Tabulam.*

2 in Carnutes, Andes, Turones) *populi sunt circa Ligerim, quorum nunc urbes Aurelianum, Angers, Tours. Carnutes autem a Ligeri ad Chartres usque patebant, aut ultra.*

3 dies xv. supplicatio) *Supplicatio, id est festa populi conventio vel ad unius numinis ædem, vel ad omnia pulvinaria, gratulandi & gratias agendi causa, ob rem bene gestam celebranda vel in unum diem, vel in biduum, triduum, quatriduum decreta fuit pro magnitudine victoriæ. exempla apud Livium plura sunt, tandem crescente luxu & ambitu, hoc loco* xv. *& lib.* iv. *extremo,* xx. *dierum decreta. Dicitur autem* dies xv. supplicatio, *ἐλλειπτικῶς, intellecta præpositione* in, *vel* per. *Atque sic Livius* xl. 19. in diem unum supplicatio indicta est: *ac lib.* xli. 9. diem unum supplicatio fuit. *Ipse Cæsar lib.* iv. *extremo*, dierum xx. supplicatio.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER III.

CAPUT I.

Ser. Galba in Nantuates, Veragros, & Sedunos mittitur, ut iter per Alpes patefaciat. Is post aliquot prælia in Veragrorum vico hiemat, cujus vici alteram partem Gallis, cohortibus alteram assignat.

1. CUm in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus (1) in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, ut in iis locis legionem, hiemandi causa, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis ejus legionis

1 in Nantuates, Veragros, Sedunosque) *Populi Alpini sunt trans summas Alpes, Italiæ terminum in principio Galliæ: uti ex Cæsaris hac descriptione liquet. De Nantuatibus plura non constant, etsi Plinius quoque & Strabo nominaverint: libro* III. *autem cap. 6. sect. 5. Cæsar ita* Nantuates *posuit, ut ab Octoduro Veragrorum in Allobroges profecturis transeundum fuerit per Nantuates.* Sedunos *prodit oppidum hujus nominis medio ævo, nunc Sion sive Sitten.* Veragrus *vicus sect. 1.* Octodurus, *quem plerique censent nunc Martigni seu Martinach appellari, ut sic omnes hi populi in Valesiam aut ejus confinium incidant.*

nis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis ad hiemandum concessit, alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus attribuit. Eum locum vallo, fossaque munivit.

CAPUT II.

Gallorum discessio ex vico. Occupantur montes a multitudine Sedunorum, & Veragrorum, ut Galli opprimendae legionis consilium capiant.

CUm dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisque opprimendae consilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant; tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimae provinciae adjungere, sibi persuasum habebant. 2.

CAPUT III.

Galba, cum necessaria deesse videret, concilium convocat, in quo statuitur, castra defendenda esse.

3. HIs nuntiis acceptis, Galba, cum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu satis esset provisum, quod deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat; concilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in concilio cum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset: prope jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, & castra defendere.

CAPUT IV.

Hostium decursio. Galbæ castra premuntur, ad quem P. Sex. Baculus, & C. Volusenus accurrunt; quorum consilio hostes fugantur, plures armis spoliati occiduntur. Inde Galba in provinciam contendit.

4. BRevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, (1) decurrere, lapides, (2) gæsaque

1 decurrere, conjicere) *pro* cœperunt, *quæ solemnis figura historicis, Livio, Sallustio maxime.*

2 gæsaque in vallum conjicere) *Gæsum telum Gallicum* grave

que in vallum conjicere. Nostri, primo integris viribus, fortiter repugnare, (1) neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere; ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi cum prælio excedebant, alii integris viribus succedebant. Quarum rerum a nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. Cum jam amplius horis VI. continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum deducta casum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilii magni, & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent: post, signo dato, e castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. Quod jussi sunt, faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret; neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumven- 5. 6.

D 2 tos

ve *Festo*, tenerum *Nonio Marcello*: *ideoque Livius* VIII. 8. *levibus militibus tribuit etiam inter Romanos. Virgilius* VIII. 661. Alpina gæsa *dixit*, *quem Silius* I. 629. *imitatus est*: *ad quem quæ notavimus*, *si lubet*, *videas*.

1 neque ullum frustra telum ex loco superiore) *Mureto v. l. lib.* X. 15. *hæc videntur ad superiora de Alpinis impugnantibus retrahenda ob* locum superiorem: *sed salva res est, quia decucurrerant ex montibus, & vallum castrorum ex valle oppugnabant: Romani autem ex vallo se defendentes stabant superiores. Adde Dion. Vossio notata.*

tos interficiunt; & ex hominum millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis, se in castra, munitionesque suas recipiunt. Quo prælio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemavit.

CAPUT V.

Novum, & inopinatum bellum in Gallia cooritur. Venetorum auctoritas; Gallorum conjuratio: Communis legatio ad P. *Crassum*: *Profectio Cæsaris ad exercitum.*

7. HIs rebus gestis, cum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII. (1) proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quod in iis locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque mil. complures in finitimas civi-

1 proximus mare Oceanum in Andibus) *Fulvio Ursino auctore plures codd.* proximus mare Oceanum: *id est* proximus ad; *ut Cicero* 3. *Attic. ep.* xxv. proxime Pompejum sedebam. *quod plene Ovidius in MSS. de Arte v.* 139.
Proximus ad dominam.... sedeto.
Nec insolens mare Oceanum. *Etiam Tacitus ann.* 1. 9. mari Oceano. *Præpositio* in *Andibus, ex MSS. & olim impressis. recentiores sine illa, cum tamen non urbis, sed populi nomen sit.*

vitates, frumenti, commeatusque petendi causa, dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, (1) missus in Unellos, (2) M. Trebius Gallus, in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. *Hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt; & scientia, atque usu nauticarum rerum ceteros antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales*. Ab iis fuit initium retinendi Silii, atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita, & repentina consilia) eadem de causa Trebium, Terrasidiumque retinent, & celeriter missis legatis per suos Principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos. reliquasque civitates solicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar a Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas, gubernatoresque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit.

8.

9.

1 missus in Unellos) *Recentes* in Eusubios, *quos nemo novit: veteres plerique* in Unellos: *etiam Metaphrastes* εἰς τὴν τῶν Οὐνέλλων.

2 M. Trebius Gallus) *Sic vulgati. Ursinus ex vet. codd.* Trebonius, *cui favet inscriptio. Q. TREBONIUS Q. L. CLA. GALLUS.*

CAPUT VI.

Veneti, & aliæ nationes bellum parant: item ea, quæ ad usum navium maxime necessaria sunt. Quem exitum Veneti sortiantur: pluribus adsci- tis sociis naves in Venetiam coguntur.

VEneti, reliquæque civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, (quod nomen ad omnes nationes sanctum, inviolatumque semper fuisset) retentos abs se, & in vincula conjectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere instituunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscitiam locorum, paucitatemque portuum sciebant; neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant. ac jam (1) ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso pari, atque in vastissimo, & apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant: naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, (2) Ambialites, Morinos, (3) Diablintes, Menapios adsciscunt. Auxi-

1 ut omnia acciderent) *quamvis omnia fierent ex parte Romanorum, quæ fieri posse dubitabant.*

2 Ambialites) *Ignoti sunt: quibusdam videntur* Ambibarii *esse, & ad Abrincatuos referunt. Vossio ex codice suo, & Ciacconii & Ursini sunt* Ambiani. *Valesius retinet nomen* Ambialites, *putans Lamballenses esse, quod oppidum Britanniæ Armoricæ est inter Briocenses & Maclovienses.*

3 Diablintes) *Sic scribendum docet Valesius, non* Diablintres.

Se-

xilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt.

CAPUT VII.

Retentio equitum Romanorum, rebellio post deditionem, plurium civitatum conjuratio Cæsarem ad bellum impellunt: T. Labienus legatus in Treviros mittitur; P. Crassus in Aquitaniam; Q. Titurius Sabinus legatus in Unellos, Curiosolitas, & Lexobios; D. Brutus Classi præficitur; hi omnes cum mandatis Cæsaris.

Erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus: sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant: *injuriæ* (1) *retentorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes, idem sibi licere, arbitrarentur.* Itaque, cum intelligeret, omnes ferre Gallos novis rebus studere, & ad bellum mobiliter, celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & conditionem servitutis odisse, prius, quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putavit. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat; Germanosque, qui auxilio a Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci jubet, (2) ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium

10.

11.

 Sa-

Sedes etiam incertior, quamquam vulgo Aulercorum partem ex dubio Ptolemæi loco interpretantur. Vid. Notit. Orbis antiqui.

1 retentorum equitum R.) *Silii, Velanii, Terrasidii*, supra c. 8.

2. ne ex his nationibus in Galliam) *Galliam proprie dictam, sive Celticam, distinctam ab Aquitania.*

Sabinum legatum cum legionibus III. in Unellos, Curiosolitas, Lexobiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præficit: &, cum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

CAPUT VIII.

Situs oppidorum, quæ in Unellis, Curiosolitis, & Lexobiis sunt, quorum oppugnatio impeditur. Quanam ratione hostium naves ædificatæ fuerint. Earum comparatio cum navibus Cæsaris.

12. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita (1) in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII. spatio, neque navibus, quod rursus, minuente æstu, naves in vadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant, seque in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur: summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portubus, difficultas navigandi.

13. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant. *Carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada, ac de-*

1 in extremis lingulis) *Quidam* linguis *legunt, quod idem est. Lingula pars terræ, specie linguæ in mare protensa. Festus*: Lingua promontorii quoque genus non excellentis, sed molliter in planum devexi.

decessum aestus excipere possent ; prorae admodum erectae , atque item puppes , ad magnitudinem fluctuum , tempestatumque accommodatae. Naves totae factae ex robore, ad quamvis vim, & contumeliam perferendam. Transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus, confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine. Anchorae, pro funibus, ferreis catenis revinctae. Pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae, sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscitiam, sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode arbitrabantur . Cum his navibus nostrae classi ejusmodi congressus erat, ut una celeritate, & pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora, & accommodatiora. Neque enim his nostrae rostro nocere poterant; tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur, & eadem de causa minus incommode scopulis continebantur. Accedebat, ut cum saevire ventus coepisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab aestu derelictae, nihil saxa, & cautes timerent. Quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

CAPUT IX.

Caesar classem e porta profectam expectat, cujus navibus magno usui sunt quaedam falces praeacutae.

Compluribus expugnatis oppidis, Caesar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem: quae ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est, circiter ccxx. naves eorum paratissimae, atque omni genere armorum ornatissimae e portu profectae nostris adversae constiterunt. Neque 14

ſatis Bruto, qui claſſi præerat, neque tribunis militum centurionibuſque, quibus ſingulæ naves erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent. Roſtro enim noceri non poſſe cognoverant; turribus autem excitatis, tantum tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus ſuperabat, ut neque ex inferiore loco ſatis commode tela adjici poſſent, & miſſa a Gallis gravius acciderent. Una erat magno uſui res præparata a noſtris, falces præacutæ, inſertæ, affixæque longuriis, non abſimili forma (1) muralium falcium. His cum funes, qui antennas ad malos diſtinebant, comprehenſi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur. Quibus abſciſſis, antennæ neceſſario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus ſpes in velis, armamentiſque conſiſteret, his ereptis, omnis uſus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitum in virtute, qua noſtri milites facile ſuperabant, atque eo magis, quod in conſpectu Cæſaris, atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere poſſet. omnes enim colles, & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur.

CAPUT X.

Milites hoſtium naves conſcendere curant; hi fruſtra fugam arripiunt: poſtquam acerrime pugnatum eſt, Veneti, amiſſis navibus, ſe Cæſari dedunt; qui in eos graviter animadvertit.

15. Disjectis, ut diximus, antennis, cum ſingulas binæ, aut ternæ naves circumſiſterent, milites ſumma vi tranſcendere in hoſtium naves contendebant. Quod poſtquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus,

1 muralium falcium) *De his etiam infra lib.* VII. *c.* 22. 84. *Poſtremo loco*: falcibus vallum ac loricam reſcindunt. *Muri autem Gallorum non cæmentis & calce exſtructi erant, ſed trabibus directis & introrſus revinctis interjectus agger, ut Cæſar eodem* VII. 23 *deſcripſit.*

bus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga ſalutem petere contenderunt. Ac, jam converſis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta ſubito (1) malacia, ac tranquillitas exſtitit, ut ſe loco movere non poſſent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. nam ſingulas noſtri conſectati expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, cum ab hora fere IV uſque ad Solis occaſum pugnaretur. Quo prælio bellum Venetorum, totiuſque oræ maritimæ confectum eſt. Nam, cum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid conſilii, aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amiſſis, reliqui neque quo ſe reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque ſe ſuaque omnia Cæſari dediderunt: in quos eo gravius Cæſar vindicandum ſtatuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conſervaretur. Itaque, omni ſenatu necato, reliquos ſub corona vendidit. 16

CAPUT XI.

Q. Titurii Sabini adventus in fines Unellorum. Aulerci Eburovices, & Lexobii, ſuo ſublato Senatu, ſe cum Viridovice conjungunt, qui inde productis copiis ad pugnam Sabinum provocat.

DUm hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas a Cæſare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac ſummam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus 17.

D 6 bus

1 malacia ac tranquillitas) *Feſtus in FLUSTRA:* Fluſtra dicuntur cum in mari fluctus non moventur, quam Græci μαλακίαν vocant. *Sed plus* malacia, *quam quietem a fluctibus infert: ideoque diſtincta eſt a* tranquillitate. *Seneca epiſt.* LXVII. In otio inconcuſſo jacere non eſt tranquillitas, malacia eſt. *Hæc vero in mari dicitur, cum ſtat ſine vento ac ſine motu.*

bus exercitum, magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus (1) Aulerci Eburovices, Lexobiique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum, latronumque convenerat, quos spes praedandi, studiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret: ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris praebuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat.

CAPUT XII.

Vir quidam nomine Gallus Sabini pollicitationibus captus ad hostes transit, eisque aperit, quid Sabinus agat. Hostes proficisci ad castra Sabini constituunt.

18. HAc confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidum delegit Gallum, ex iis, quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis praemiis, pollicitationibusque persuadet, ut ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, *timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse*

1 Aulerci Eburovices] *sine incisione, quae perperam in libros irrepsit. Aulerci enim duorum generum erant.* Eburovices, & Cenomani: *quibus quidam tertium genus addunt*, Diablintes, *de quibus supra. Plinius* IV. 13. Aulerci, qui cognominantur Eburovices, & qui Cenomani. *Eburovicum oppidum nunc* Evreus.

ipse Cæsar a Venetis prematur, docet: *neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi causa, proficiscatur.* Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli, & quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt.

CAPUT XIII.

Hostium profectio ad Sabinum, cujus jussu milites eruptionem faciunt. Hostium fuga, & plurimorum interitus.

His rebus adducti, non prius Viridóvicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. Qua re concessa, læti velut explorata victoria, sarmentis, virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo acclivis, circiter passus CIↃ huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos, armandosque Romanis daretur, (1) exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eo-

19.

1 exanimatique pervenerunt) *anhelantes & præ nimio cursu difficulter respirantes pervenerunt. Sic supra* II. 23. 1. cursu ac lassitudine exanimatos. *Adde de Civ. B.* III. 92. 2.

eorum occiderunt, reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus: sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

CAPUT XIV.

P. Crassus in Sotiatium fines exercitum ducit; hi coactis magnis copiis cum Crasso prælium committunt; tandem vulnerati fugiunt, eorum oppidum oppugnatur. Inde ad Crassum legati mittuntur. Adcantuanni frustranea eruptio: Devotorum conditio; Crassi profectio in fines Vocatium, & Tarusatium.

20. EOdem fere tempore P. Crassus, cum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda; cum intelligeret, in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius Proconf. impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentaria provisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus (1) Tolosa, & Narbone, quæ sunt (2) civitates Galliæ provinciæ finitimæ ex hic regionibus nomina-

1 Tolosa, & Narbone) *Nota hodieque illustrium civitatum nomina; tum in extrema Romanorum provincia, occasum versus, sitarum.*

2 civitates Galliæ provinciæ finitimæ ex his regionibus) *Ciacconii hæc emendatio est, quam etiam Dionysius Vossius approbavit. Vulgo legitur:* provinciæ finitimæ, ex his regionibus: *quod falsum est, quia dictæ civitates non erant finitimæ Romanorum provinciæ, sed in ipsa provincia. Cæsar lib. 1. c. 10.* quæ (*Tolosatium*) civitas est in provincia. *Narbo autem, antiqua colonia.*

natim evocatis, (1) in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt; deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi nostros disjectos adorti, prælium renovaverunt. Pugnatum est diu, atque acriter, cum Sotiates superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent. Tandem confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere (2) oppidum Sotiatium oppugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, vineas, turresque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos (3) ærariæ secturæ sunt; ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, (4) cum DC devotis, quos illi Soldurios ap-

21.

22.

1 in Sotiatium fines) *Sotiates in vet. codicibus: male* Sontiates *editis. Aquitaniæ populus. Plinius*, IV. 19. Ausci, Elusates, Sotiates, *duplicata littera. Athenæus lib.* VI. *pag.* 249. Σωτιανοὶ, ἔθνος τῦτο κελτικὸν.

2 oppidum Sotiatium) *Medio ævo memoratur ibi* Sotium *seu* Sotia, *quod an antiquum ejus oppidi fuerit, nescimus. Nunc præcipua ejus tractus urbs est* Aire *ad Aturum fluvium.*

3 ærariæ secturæ) *Quidam* stricturæ: *alii* structuræ: *Ciacconius delendam vocem dubiam censet, ut ærariæ absolute dicantur, sicut* ferrariæ *lib.* VII. 22. *Sed sic obscurabit glossema, non explicabit. Quod* secturæ *plurium librorum sunt, non mutamus, sed fodinas interpretamur, præsertim cum vox cuniculorum, id est meatuum subterraneorum, postulare videatur.*

4 cum DC. devotis, quos illi Soldurios) *Devoti, qui se pro ali-*

appellant (*quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eumdem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret*) cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, a Crasso impetravit. Armis, obsidibusque 23. acceptis, Crassus in fines (1) Vocatium, & Tarusatium profectus est.

CAPUT XV.

Barbarorum motus, & legatorum missio: apparatus bellicus. Crassus convocat concilium de prælio committendo: Hostium consilium.

TUm vero barbari commoti, quod oppidum & natura loci, & manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ; inde auxilia, ducesque accersuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur.

aliquo devoverunt, quem nec vivum deserturi sint, nec mortuo superfuturi. Numerum etiam ex Nic. Damasceno Athenæus VI. 13. *habet* ἑξακοσίους. *Soldurios ille* Σιλοδύνους *expressit (forte* Σιλοδούρους *legendum) quod is* εὐχωλιμαίους *interpretatur, cui bene cum Cæsaris* devotis *convenit. Ipse Cæsar in simili historia* VII. 40. *ext.* clientes *dixit. Adde Celtiberos apud Val. Max.* II. 6. *sect.* 11.

1 Vocatium & Tarusatium) *Horum sedes ignoratur. Alteros quidam ad* Tursan *regiunculam referunt.*

tur. Ii consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis praesidii relinquere; ob eam caussam minus commode frumentum, commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instructa, auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant: tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos agmine, & sub sarcinis inferiores animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. 24.

CAPUT XVI.

Crassus ad hostium castra contendit; ejusdem mandata ad praefectos equitum. Hostes rebus desperatis fugiunt. Aquitania obsidibus datis se Crasso committit.

HAc re perspecta, Crassus, cum sua cunctatione, atque opinione timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur: cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. Ibi, cum alii fossas complerent, alii, multis telis conjectis, defensores vallo, munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, 25.

bat,

bat lapidibus, telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium præberent; cum item ab hostibus constanter, ac non timide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent: equites, circuitis hostium castris, Crasso renuntiaverunt, non eadem esse diligentia (1) ab Decumana porta castra munita,

26\. facilemque aditum habere. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis, pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis, mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fuga salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L. numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa no-

27\. cte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt (2) Tarbelli, Bigerriones, (3) Preciani, Vocates, Ta-

1 ab decumana porta) *quæ aversa ab hoste erat, ut supra II. 23. ostensum est. nam Romano more, ex Sertorii disciplina, castra communierant. c. 23.*

2 Tarbelli, Bigerriones) *Aquæ Tarbellicæ ad Aturum fluvium, hodie* Acqs *sive* Dax. *Bigerriones in* Bigorre *Comitatu, cujus est* Tarbe *ad eundem fluvium.*

3 Preciani Garites) *Hi ignorantur: de Vocatibus & Torusatibus dictum supra:* Elusates, *quorum* Elusa *erat; &* Ausci, *quorum urbs hodie* Aux *sive* Ausch *dicitur, utrique inter Aturum & Garumnam siti sunt.* Garumnos *prodit fluvius ὁμώνυμος: sed Sanson ad ostia ponit; Valesius prope fontes.*

Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, (1) Sibutsates, Cocosatesque. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt.

CAPUT XVII.

Cæsar exercitum ducit ad Morinos, & Menapios. Horum bellandi ratio; impetus in Cæsareos fit: qui inde hostes repellunt. Cæsar exercitum in hibernis collocat.

Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit. Qui longe alia ratione, ac reliqui Galli (2) bellum agere instituerunt. Nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasque esse; continentesque silvas, ac paludes habebant: eo se, suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum cum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit, &, ne quis inermibus, imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate 28. 29.

1 Sibutsates Cocosatesque) *ignoti*.
2 bellum agere instituerunt) *Sic membranæ, Gronovio teste Observ. lib.* II. *c.* 3. *quarum &* instituerunt *est. Ab imperitis suppositum erat* gerere cœperunt. *De bonitate autem dictionis* bellum agere, *ad Nepotis Hannibalem c.* 8. *sect.* 3. *diximus, nam & is hac formula usus est.*

te magno ſpatio paucis diebus confecto, cum jam pecus, atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſilvas peterent: ejuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitteretur, &, continuatione imbrium, diutius (1) ſub pellibus milites contineri non poſſent. Itaque, vaſtatis omnibus eorum agris, vicis, ædificiiſque incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobiiſque, reliquis item civitatibus, quæ proxime (2) bellum fecerant, in hibernis collocavit.

1 ſub pellibus contineri) *ſub tentoriis factis ex pellibus: qui mos Romanorum erat. Vide Livium* v. 2. *Tacit.* XIII. 35. XIV. 38. *Flor.* I. 12.

2 bellum fecerant) *Hoc Seneca epiſt.* CXIV. *in Salluſtio tamquam inſolens notavit: nec vero optimi ſcriptores hac formula erubuerunt. Cicero in Catil.* III. 9. *pro Milone* c. 21. *pro Domo ſua* c. 20. *Nepos Dione* c. 4. *Liv.* I. 38. *Vide Curas noſtras poſteriores.*

C. JU-

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER IV.

CAPUT I.

Usipetes Germani, & Tencteri Rhenum transeunt. Suevorum mores, & vires; quid apud eos significet agrorum vacatio. Ubiorum regio, & mores.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompejo, M. Crasso Coss., (1) Usipetes Germani, item Tencteri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. *Suevorum gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium.* (2) *Ii centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa, suis ex finibus educunt: Reliqui domi manent: pro se, atque illis colunt. Hi rursus invicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque usus belli intermittitur: sed privati, ac separati* 1.

agri

1 Usipetes & Tencteri) *Germaniæ populi, qui olim intus habitaverant; unde pulsi a Cattis, ad Rhenum fugerunt. Tacito sunt* Usipii *&* Tencteri*: & quia Dio Cassius etiam lib.* XXXIX. *p.* 112. Τέγκτηροι, *utique hæc scriptura præferenda videtur illi, quæ in vulgatis Cæsaris libris apparet cum gemina adspiratione* Tenchtheri.

2 Ii centum pagos) *De* pagis *dictum ad lib.* I. *c.* 37. *quamquam hi minores quam Helvetiorum; non tamen parvi aut exigui: quod ex numero militum, quos singulis annis emittebant, intelligimus.*

agri apud eos nihil est : neque longius anno remanere uno in loco, incolendi causa, licet : neque multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus. Quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod a pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam (quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta) & laventur in fluminibus. 2. *Mercatoribus est ad eos aditus, magis eo, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parat pretio, Germani importatis non utuntur ; sed quæ sunt apud eos nata, prava, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur ; eosque eodem remanere vestigio assuefaciunt ; ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. Neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. Publice maximam putant esse laudem,* 3. *quam latissime a suis finibus vacare agros : hac re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque una ex parte a Suevis circiter* (1) *millia passuum* DC. *agri vacare dicuntur.* (2) *Ad alteram partem succe-*

1 millia passuum *DC* vacare) *Spatium nimietate suspectum : & tamen Metaphrastes stadiorum numero adæquat. Lipsius & Hotmanus* lx. *sive* sexaginta : *Dion. Vossius ex MS.* centum.

2 Ad alteram partem succedunt Ubii) *rum dextram Rheni ri-*

cedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla, atque florens, ut eſt captus Germanorum, & paulo, qui ſunt ejuſdem generis, etiam cæteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti.

CAPUT II.

Ubii Suevorum vectigales fiunt. Uſipetes, & Tencteri, ſimulato domum reditu, Menapios opprimunt.

HOs cum Suevi, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuiſſent, tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioreſque reddiderunt. In eadem cauſa fuerunt Uſipetes, & Tencteri, quos ſupra diximus: qui complures annos Suevorum vim ſuſtinuerunt. Ad extremum tamen agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicoſque habebant: ſed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt, & cis Rhenum diſpoſitis præſidiis, Germanos tranſire prohibebant. Illi, omnia experti, cum neque vi contendere propter inopiam navium, neque clam tranſire propter cuſtodias Menapiorum poſſent; reverti ſe in ſuas ſedes, regioneſque ſimulaverunt, & tridui viam progreſſi rurſus reverterunt: atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inſcios inopinanteſque Menapios oppreſſerunt; qui de Germanorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos vicos

4.

ripam colentes, ſeu tranſrhenanus *populus, ut Cæſar paulo poſt dicit c. 16. ſect. 5. Germani, nondum Galli, antequam ab Auguſto in Galliam tranſducti ſunt, aut ſponte tranſgreſſi, permittentibus Romanis: ut arcerent, non ut cuſtodirentur.* Tacit. Germ. c. 28.

eos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis (1) se eorum copiis aluerunt.

CAPUT III.

Gallica consuetudo circa viatores. Cæsar ad exercitum profectus intelligit, legatos missos esse ad Germanos.

5\. HIs de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. *Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, ut & viatores etiam invitos consistere cogant, & quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant, & mercatores in oppidis vulgus circumsistat; quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognoverint, pronuntiare cogant. His rumoribus, atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e vestigio pœnitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.* Qua consuetudine cognita Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quæ fieri suspicatus erat, facta cognovit, missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, & in fines Eburonum, & (2) Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant.

CA-

1 se eorum copiis aluerunt) *eorum cibariis, alimentis. Vide supra lib. II. c. 10. sect. 5.*

2 Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes) *non item Eburones sub Treviris erant; libera civitas, quamlibet ignobilis*

CAPUT IV.

Cæsar constituit bellum cum Germanis gerere, ad quos habito delectu contendit. Germanorum legati ad Cæsarem, & eorum oratio; responsa Cæsaris, & legatorum petitio.

PRincipibus Galliæ evocatis, Cæsar, ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis, & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germania gerere constituit. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt, quorum hæc fuit oratio: *Germanos neque priores populo Romano bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.* Ad hæc Cæsar, quod visum est, respondit. Sed exitus fuit orationis: *Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuria possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis queran-* E *tur,*

7.

8.

tis, & exigua, lib. v. cap. 28. sect. 1.; sed soli hoc loco Condrusi dicuntur clientes, quod contra Ottelium Cluverius Germ. A. lib. II. 15. demonstravit. Nec vero Condrusorum sedes definiri potest, nec nomen post Cæsaris tempora memorabile, ut videantur cum Tungris coaluisse.

tur, & a se auxilium petant: hoc se ab Ubiis
9. *impetraturum*. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt; &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propius se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumentandique causa (1) ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atque ejus rei causa moram interponi arbitrabatur.

CAPUT V.

Origo, & cursus Mosæ, & Rheni; legati ad Cæsarem redeunt, eorumque petitiones frustraneæ.

10. M*Osa profluit (2) ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Aheni recepta, (3) quæ appellatur Valis, insulam efficit Batavorum: neque longius ab eo millibus passuum* lxxx. *in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines (4) Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, (5) Mediomatricorum,* Tri-

1 ad Ambivaritos) *ignotos plane, neque alibi memoratos. Alii tamen sunt ab* Ambivaretis *Æduorum clientibus, lib.* VII. 75. *sect.* 2.

2 ex Vogeso monte, in finibus Lingonum) *Nota ex tabulis nomina. Mons inter Burgundiam, Lotharingiam & Alsatiam procurris; populi caput hodie* Langres.

3 quæ appellatur Valis) *Libri veteres habent* Vacalos, *etiam Græcus* Βάκαλος: *vetustiores, Glareano teste,* Walis, *Germanica littera, qua quis usum Cæsarem credet, abhorrente ab ore Romano? Credo* Valis *vel* Valos *scripsisse:* Vacalos *autem ortum ex Taciti* Vahalis, c *ad* h, *ut sæpe solebant barbaris temporibus, a librariis adjecta, & rursus deinde sublata adspiratione. Recentiores editiones habent* walis.

4 Nantuatium) *Alii hi a Nantuatibus inter Veragros & Allobrogas sitis, lib.* III. *ineunte, & cap. 6. adeo, ut quidam dubitent de nomine, ac* Rætos *putent intelligi, nusquam a Cæsare memoratos, quos vero longo tractu Rhenus in Grisonibus stringit.*

5 Mediomatricorum) *At hi ad Mosellam sunt, eorumque caput Divodurum, nunc Metis seu Metz. Hos Cæsar, eumque secutus Strabo ad Rhenum perducunt, de quo dubitat Valesius in* Rhenus: *nisi Tribocorum, id est Alsatorum, partem simul tenuerunt.*

Tribocorum, Trevirorum citatus fertur: &, ubi Oceano appropinquavit, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur: (1) multisque capitibus in Oceanum influit. Cæsar cum ab hoste non amplius passuum XII. millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet, sibique uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi: quorum si principes, ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, ea conditione, quæ a Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen sese non longius millibus passuum IV. aquationis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. XI.

CAPUT VI.

Cæsaris mandata ad præfectos. Ab hostibus impetus factus; horum fuga: occisorum numerus; Cæsaris sententia de legatis, & conditionibus.

INterim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes prælio lacesserent; &, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V. millium numerus, cum ipsi non amplius dccc equites ha- 12.

 berent,

1 multis capitibus in Oceanum) *multis ostiis*, ἐκβολαῖς; *rara & singulari notione, cum caput potius fons fluminis ab aliis appelletur. Græcus interpres bene*, πολλοῖς ϛόμασιν.

berent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant: nihil nostris timentibus, quod legati eorum paulo ante a Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt: rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes desilierunt, suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur xv. & lxx. in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum periculo eripuit: ipse, equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. Cum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo, sese hosti-

13. bus obtulit, atque interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petita pace, ultro bellum intulissent: expectare vero dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat.

CA-

CAPUT VII.

Germanorum adventus in castra Cæsaris, cujus jussu retinentur. Impetus fit in hostium castra, & prælium committitur. Germani, rebus desperatis, se in flumen præcipitant: Cæsar libertatem concedit iis, quos in castris retinuerat.

HIs constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane eadem & perfidia, & simulatione usi Germani frequentes, omnibus principibus, majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent: simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit. Acie triplici instructa, & celeriter XII. millium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate adventus nostri, & discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, præstaret. Quorum timor cum fremitu & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt: quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt: atque inter carros impedimentaque prælium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit: ad quos consectandos Cæsar 14.

15. equitatum misit. Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt; & cum (1) ad confluentem Mosæ, & Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum cdxxx. millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit.

CAPUT VIII.

Cæsar Rhenum transire statuit; hujusce rei causæ Cæsaris nuncii ad hostes missi; Ubii auxilium a Cæsare petunt.

16. GErmanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima, quod cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intelligerent, & posse, & audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum, & Tencterorum, quam supra commemoravi, prædandi frumentandique causa Mosam transisse, nequæ prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in (2) fines Sicambrorum receperat, seque

1 ad confluentem Mosæ & Rheni) *Sic omnes libri: etiam Græcus, ἔνθα συμμίγνυται ὁ Μόσης τῷ Ῥήνῳ. Cluverius G. A. lib. 11. 14. contendit* Mosellæ *legendum esse, recentiorem credens Mosæ confluentem ac manu factum. quem Jo. Isaacus Pontanus Discept. chorogr. parte 1. cap. 5. refutavit. Scilicet fugerunt inter Mosam & Rhenum usque ad concursum illorum, quo fuga impediebatur.*

2 in fines Sicambrorum) *Sicambri ve Sigambri easdem fere regiones tenuerunt, supra Lupiam usque Alisonem, & in meridiem usque ad Cattorum fines; quas postea, his transductis in Galliam, Usipetes & Tencteri possederunt.*

que cum iis conjunxerat. Ad quos cum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Galliæque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt; *Populi R. imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii, aut potestatis trans Rhenum postularet?* Ubii autem, qui uni (1) ex transrhenanis ad Cæsarem regatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, *ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reip. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen apud eos, atque opinionem exercitus Romani, Ariovisto pulso, & hoc novissimo prælio facto, ut etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia populi Romani tuti esse possint: navium magnam copiam ad trasportandum exercitum pollicebantur.*

CAPUT IX,

Ratio, juxta quam pons est fabricatus, ut exercitus transduceretur.

CÆsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. *Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat; hæc cum machinationibus demissa in flumen*

1 ex transrhenanis) *tunc temporis enim Germani erant, antequam ex dextera ripa Rheni in sinistram sive Gallicam migrarent, Vide supra ad c. 3. dicta.*

men defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim, atque impetum fluminis conversa statuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia injecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque consternebantur: ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur; quæ, (1) pro ariete subjectæ, & cum omni operæ conjunctæ, vim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis causa, essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

CAPUT X.

Exercitu transducto Cæsar in fines Sicambrorum contendit, ad quem plures legati veniunt: cum Sicambri se in silvas absconderent, Cæsar in fines Ubiorum se recipit, qui ei quædam detegunt. Pons rescinditur.

18. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondet, obsidesque ad se adduci jubet. Sicambri ex eo tempo-

1 pro ariete subjectæ) *pro munimento ac defensione. Et Græcus hoc loco κριῷ meminit.*

pore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tencteris, atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem, ac silvas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificiisque incensis, frumentisque succisis, (1) in fines Ubiorum se recepit; atque his auxilium suum pollicitus, si a Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in silvis deponerent, atque omnes qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino octodecim trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. 19.

CAPUT XI.

Cæsar in Britanniam proficisci contendit, prius tamen eo mittit C. Volusenum cum mandatis. Plurium insularum legati ad Cæsarem: hujus mandata ad Comium. Voluseni reditus ad Cæsarem.

Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem 20.

1 in fines Ubiorum se recepit) *Quia Ubiorum precibus est transitus in Germaniam factus*, c. 16. sect. 6. & *nunc a Sicambris in Ubios revertitur: pontem ipsum ad Ubios pertinuisse non dubitatur: sed quo loco & parte, definiri non potest, tacente historia.*

nem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit: quod, omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: &, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, (1) si modo insulam adisset, & genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

21. Ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa præmittit. (2) Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum revertatur. Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam trajectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus; &, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque ut in

ea

1 si modo insulam adisset) *Cæsar Britanniam constanter vocat insulam; fama magis, quam certa inductus ratione. Dubitatum postea, donec Julius Agricola sub Tito primus circumnavigavit: quod ex Dione Xiphilinus, & Tacitus Agr. c. 10. referunt.*

2 huic mandat, ut exploratis omnibus rebus) *Hæsitat in his Goduinus, quod Suetonius c. 58. dicat, Cæsarem* per se *exploraſſe post navigationem Voluseni. At* per se *non legato Voluseno, sed incerta fama ac mercatorum relatione. Quæ enim imperator per duces suos explorat, ipse exploraſſe dicitur. Idem Julii Celsi excerptori respondit G. Vossius.*

ea ſententia permanerent, eos domum remittit: & cum his una (1) Comium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cujus virtutem, & conſilium probabat, & quem ſibi fidelem arbitrabatur, cujuſque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. Huic imperat, quas poſſit, adeat civitates; horteturque, ut populi Romani fidem ſequantur; ſeque celeriter eo venturum nuntiet. Voluſenus, perſpectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac ſe barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæſarem revertitur; quæque ibi perſpexiſſet, renuntiat.

CAPUT XII.

Cæſar Morinorum excipit excuſationem, eoſque in fidem recipit. In Britanniam tranſmiſſurus, naves parat.

Dum in his locis Cæſar navium parandarum cauſa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent, quod homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo Romano feciſſent; ſeque, ea quæ imperaſſet, facturos pollicerentur. Hoc ſibi ſatis opportune Cæſar accidiſſe arbitratus, quod neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obſidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recipit. Navibus circiter lxxx. onerariis coactis contractiſque, quot ſatis eſſe ad duas legiones tranſportandas 22.

E 6 exi-

1 Comium, quem ..., regem ibi conſtituerat) *In Theſauro Brandemburgico (p. 305.) exſtat nummus, in cujus una facie circa equum COMMIOS: in altera capitis galeato GERMAN. adſcriptum eſt: quem nobiliſſ. vir L. Beger ad hunc Comium Atrebatem refert. Dio certe lib. xl. ſcripſit* Κόμμιος*; etiam libri quidam Latini.*

existimabat, quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII. onerariæ naves, quæ ex loco millibus passuum VIII. vento tenebantur, quominus in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculejo Cottæ legatis in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. (1) P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

CAPUT XIII.

Cæsar naves solvit, & Britanniam attingit, ubi hostium copias reperit. Tribunis, & legatis mandata dat. Hostes Cæsareos navibus egredi prohibent.

23. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, (2) tertia fere vigilia solvit, equitesque (3) in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi jussit: ab quibus cum id paulo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in litus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam

1 P. Sulpicium Rufum) *Dion. Vossius hunc nummum Cæsaris refert, qui averso latere navem habet cum inscriptione* ΠΟΥΒ ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΣ ΡΟΥΦ.

2 tertia vigilia solvit) *ex portu Itio, ut Strabo adnotavit l. IV. p. 138. quem de primo trajectu in Britanniam loqui, ex tempore & hora in Notitia Orbis Antiq. probavimus.*

3 in ulteriorem portum) *qui post paulo c. 28. sect. 1.* superior *vocatur, in ortum & ad dexteram ab Itio recedens: cui opponitur* superior, *ab Itio recedens in occasum, cap. 36. 3. Ita enim plagæ discernuntur in hoc litore. Lege cap. 28. quo &* superior portus *memoratur; &* inferior pars insulæ, quæ est propius solis occasum.

horam nonam in anchoris expectavit. Interim legatis, tribunisque militum convocatis, & quæ ex Voluseno cognovisset, & quæ fieri vellet, ostendit; monuitque (ut rei militaris ratio, Maximeque ut res maritimæ postularent) ut quam celerem, atque instabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum VIII. ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & (1) essedariis, quo plerumque genere in præliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. 24.

CAPUT XIV.

Cum magna difficultas milites implicatos teneret, Cæsar, ut expeditiores milites essent, quædam mandata dat: acris pugna, & ordinum perturbatio cooritur. Datis a Cæsare aliis mandatis, impetus in hostes fit, & ii fugantur.

Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum pressis, simul & de navibus desiliendum, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum; cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, & equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti prælis

(1) essedariis) *qui ex essedis, id est militaribus curribus pugnabant. Ipse post interpres est c. 53. ubi omnia accuratius descripsit. Belgæ feruntur auctores, & Servio credimus ad illud Georg. III. vers. 204.*

Belgica vel molli melius feret esseda collo.

25. liis consueverant, utebantur. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior, paululum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis hostes propelli ac submoveri jussit; quæ res magno usui nostris fuit: nam & navium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt: ac paulum modo pedem retulerunt. At, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui x. legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: *Desilite*, inquit, *milites*, *nisi vultis aquilam hostibus prodere. Ego certe meum Reip. atque imperatori officium præstitero*. Hoc cum magna voce dixisset, se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desilierunt. Hos item alii ex proximis navibus cum conspexissent, subsecuti, ho-

26. stibus appropinquarunt. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur. Plures paucos circumsistebant: alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod cum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit: &, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

CA-

CAPUT XV.

Hostium legati de pace missi ad Cæsarem, cui obsides dantur.

HOstes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset, sese facturos, polliciti sunt: una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, cum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. Tunc, facto prælio, remiserunt; & in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, &, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem a se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt: principesque undique convenere, & se, civitatesque suas Cæsari commendarunt. 27.

CAPUT XVI.

Aliquot Cesareæ naves subita tempestate coorta agitantur; quæ res exercitum universum perturbat.

HIs rebus pace firmata, post diem IV, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII. (1) de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, (2) ex superiore portu leni vento solverunt; quæ cum appropinquarent Britanniæ, & ex castris viderentur, tanta tempestas subito coor- 28.

1 de quibus supra) *cap. 23. sect. 1.*
2 ex superiore portu) *Vide ibidem adnotata.*

coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet; ſed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propius Solis occaſum, magno ſui cum periculo (1) dejicerentur; quæ tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario adverſa nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. 29. Eadem nocte accidit, ut eſſet Luna plena, quæ maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit, noſtriſque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curaverat, quaſque in aridum ſubduxerat, æſtus complebat, & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas affligebat. Neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ cum eſſent, funibus, anchoris, reliquiſque armamentis amiſſis, ad navigandum inutiles, magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitus perturbatio facta eſt. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas uſui ſunt, &, quod omnibus conſtabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem proviſum non erat.

CAPUT XVII.

Britanniæ Principes, colloquio inter ſe habito, ſuos clam ex caſtris deducunt: Cæſar neceſſaria comparat, in cujus milites impetus ab hoſtibus fit.

30. QUibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui poſt prælium ad ea, quæ juſſerat Cæſar, facienda convenerant, inter ſe collocuti, cum & equites, & naves, & frumentum Romanis deeſſe intelligerent, & paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hoc erant

1 dejicerentur) *Bene, ac proprie de loco inferiore, conſenſu ruente librorum; ut fruſtra Ciacconius rejicerentur maluerit.*

erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque nostros prohibere, & rem in hiemem producere: quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque, 31. rursus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen & ex eventu navium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ gravissime afflictæ erant naves, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; & quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, cum id summo studio a militibus administraretur, XII. navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex 32. consuetudine, una frumentatum missa, quæ appellabatur VII. neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renuntiaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi jussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione (1) ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat

1 ex omnibus partibus tela conjici) *a barbaris in confertam legionem. Græcus*, τὰς ὑπὸ βαρβάρους εἰς τὸ τάγμα συσπειραθὲν βέλη πάντοθεν θρασέως ἀφεῖναι.

erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu, at-
33. que essedis circumdederant. *Genus hoc est ex essedis pugnæ; primo per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerumque perturbant: & cum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, & pedibus præliantur. Aurigæ interim paulum e prælio excedunt, atque ita se collocant, ut si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant, ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueverint.*
34. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore oportunissimo Cæsar auxilium tulit. Namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto, ad lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, & brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit.

CAPUT XVIII.

Plures, quæ sequuntur, tempestates pugnam prohibent. Barbari, nuntiis in diversas partes missis, ad castra Cæsaris accedunt, præliumque committitur.

DUm hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos dies complures tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem a pugna prohiberent. Interim barbari

ri nuntios in omnes partes dimiſerunt, paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt, & quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatuſque coacta, ad caſtra venerunt. Cæſar etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat, ut ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus (1) equites circiter xxx. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum tranſportaverat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prælio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu, & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque (2) ædificiis adflictis incenſiſque, ſe in caſtra receperunt. 35.

CAPUT XIX.

Ab hoſtibus legati mittuntur ad Cæſarem de pace: hic eis obſidum numerum duplicat: Morini Cæſareos circumſiſtunt: Cæſar ſuis auxilium mittit, plures ex hoſtibus occiduntur.

EOdem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæſarem de pace venerunt. His Cæſar numerum obſidum, quem antea imperaverat, duplicavit, eoſque in continentem adduci juſſit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem ſubjiciendam non exiſtimabat. Ipſe idoneam tempeſtatem nactus, paulo poſt mediam noctem naves ſolvit, quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. Ex his onerariæ 11. eoſdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, ſed paulo infra de- 36.

latæ

1 equites circiter xxx.) *Hotmanus* ccc. *mavult. Repugnant libri omnes, & Græcus, qui* τριάκοντα *vertit.*

2 adflictis incenſiſque) *Jo. Fr. Gronovius ex membranis reſtituit, cum vulgo legeretur*, ædificiis incenſis. *Vide ejus Obſervat.* IV. 8. p. 110.

37. latæ ſunt. quibus ex navibus cum eſſent expoſiti milites circiter CCC. atque in caſtra contenderent, Morini, quos Cæſar in Britanniam proficiſcens pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primo non ita magno ſuorum numero circumſteterunt, ac ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere juſſerunt: (1) cum illi orbe facto ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI. convenerunt. Qua re nuntiata, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt, atque amplius horis quatuor fortiſſime pugnaverunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Poſtea vero quam equitatus noſter in conſpectum venit, hoſtes abjectis armis terga verterunt, magnuſque eorum numerus eſt occiſus.

CAPUT XX.

Cæſar T. Labienum legatum in Morinos mittit: hi in ejus poteſtatem veniunt. Q. Titurius, & L. Cotta ad Cæſarem ſe conferunt: ſupplicatio Cæſari decernitur.

38. CÆſar poſtero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quam ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, miſit. Qui cum propter ſiccitates paludum, quo ſe reciperent, non haberent: (quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi) omnes fere in poteſtatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ſucciſis, ædificiiſque incenſis, quod Menapii omnes ſe in denſiſſimas ſilvas abdiderant, ad Cæſarem ſe receperunt. Cæſar in Belgis omnium

1 cum illi, orbe facto) *Hac aciei forma etiam lib. V. cap. 33. ſect. 3. 4. memoratur. Factus autem* orbis *non tam impugnandi hoſtis, quam ſui defendendi cauſa. Salluſtius Jugurth. c 97. ext.* denique Romani veteres novique, & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus aut caſus conjunxerat, orbes facere (*cœperunt*) atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti & inſtructi hoſtium vim ſuſtentabant.

mnium legionum hiberna conſtituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obſides miſerunt, reliquę neglexerunt. His rebus geſtis, ex literis Cæſaris (1) dierum xx. ſupplicatio a ſenatu decreta eſt.

1 dierum xx. ſupplicatio) *Vide quæ ſupra ad extremum lib. II. ſunt notata*.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
LIBER V.
CAPUT I.

Cæſar, monſtrato modo, & forma, imperat naves quamplurimas ædificari, vetereſque refici: inde cum pars provinciæ finitima a Piruſtis vaſtaretur, in Illyricum proficiſcitur, ad quem Piruſtæ legatos mittunt: Cæſar obſides imperat ad certam diem adducendos.

1. LUcio Domitio, Ap. Claudio Coſſ. diſcedens ab hibernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere conſueverat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti, quam plurimas poſſent, hieme naves ædificandas, vetereſque reficiendas curarent. earum modum, formamque demonſtrat. ad celeritatem onerandi, (1) ſubductioneſque, paulo facit humiliores, quam quibus noſtro mari uti conſuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes æſtuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, & ad multitudinem jumentorum tranſportandam paulo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adjuvat. Ea, quæ ſunt uſui ad armandas naves, ex Hiſpania apportari jubet. Ipſe, conventi-

1 ſubductioneſque) *retractiones ex mari in terram hiberno tempore: ut Virgilius Æn.* 1. *verſ.* 551.
Quaſſatam ventis liceat ſubducere claſſem:
ubi Servius interpretatur, in terram ducere. *Poſt paulo c.* 11. *ſect.* 5. *noſter:* omnes naves ſubduci *ſtatuit. Contrarium eſt* deduci, *de quo mox cap.* 2.]

tibus Galliæ citerioris peractis, (1) in Illyricum proficiscitur, quod (2) a Pirustis finitimam partem provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat, certumque in locum convenire jubet. Qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, *nihil earum rerum publico factum consilio*, *seseque paratos esse demonstrant*, *omnibus rationibus de injuriis satisfacere*. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant.

CAPUT II.

Cæsar in citeriorem Galliam revertitur, inde ad exercitum, ubi 600. & 28. naves instructas invenit; omnibusque ad portum Itium convenire jussis, ipse in fines Trevirorum, quod hi ejus nollent parere imperio, Germanosque transrhenanos solicitarent, cum exercitu contendit.

His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter DC. ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, & longas XXVIII. invenit constructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus, (3) deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, o- 2.

sten-

1 in Illyricum proficiscitur) *Suetonius Cæs. c. 22.* Initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adjecto, lege Vatinia accepit: mox per senatum Comatam quoque.

2 a Pirustis.) *Pirustas Ptolemæus lib. 11. cap. 17. penultimam Illyrici gentem Macedoniam versus prope Drilonem fluvium constituit.*

3 deduci possent) *immitti in mare ex terra. Virgil. Æn. III. vers. 71.*
Deducunt socii naves.
Servius ibi. Proprie, ut e contrario subducunt.

ſtendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodiſſimum in Britanniam trajectum eſſe cognoverat, circiter millium paſſuum XXX. tranſmiſſum a continenti. Huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, relinquit. Ipſe cum legionibus expeditis IV. & equitibus DCCC. in fines Trevirorum proficiſcitur; quod hi neque ad conſilia veniebant, neque imperio parebant, Germanoſque tranſrhenanos ſolicitare dicebantur.

CAPUT III.

Civitas Germanorum tranſrhenanorum pedite, & equite maxime pollet; in qua Induciomarus, & Cingetorix inter ſe de principatu contendunt. Hic Cæſari adventanti obviam it, ſimulque quid in Treviris agatur, oſtendit; Ille vero, abditis in ſilvam Arduennam iis, qui in armis eſſe non poterant, bellum parat. At poſtremo principibus civitatibus ad Cæſarem euntibus, Cingetorix etiam legatos ad Cæſarem mittit: is jubet Induciomarum ad ſe venire cum CC. obſidibus, eundem conſolatur, & Principes Trevirorum Cingetorigi conciliat.

3. HÆc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnaſque habet copias peditum, Rhenumque, ut ſupra demonſtravimus, tangit. In ea civitate de principatu inter ſe contendebant (1) Induciomarus, & Cingetorix, ex quibus alter, ſimulatque de Cæſaris, legionumque adventu cognitum eſt, ad eum venit; ſe, ſuoſque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, oſtendit. At Induciomarus equitatum, peditatumque cogere; iiſque, qui per ætatem in armis eſſe non poterant (2) in ſilvam Arduennam abditis, quæ ingen-

1 Induciomarus) *Græcus* Ἰνδουκιομάρος *ſcripſit: vulgo editum per T.* Indutiomarus.

2 in ſilvam Arduennam) *Adde infra lib.* VI. 29. *& quæ nos de ſilva hac in Notitia Orbis Antiqui diſputamus*

genti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem venerunt, & de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit, se idcirco a suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. itaque civitatem in sua potestate esse, seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, civitatisque fortunas ejus fidei permissurum. Cæsar, etsi 4. intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum cc. obsidibus venire jussit. His adductis, & in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, ut in officio permaneret, nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos singillatim Cingetorigi conciliavit. Quod cum merito ejus a se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui; & qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

CAPUT IV.

Cæſar ad portum Itium pervenit, ibique paratas naves invenit, exceptis 40. tempeſtate rejectis: eo etiam equites Galliæ, & civitatum principes conveniunt, inter quos Dumnorix Æduus. Ædui Legatos ad Cæſarem non audent mittere, quod Dumnorix diceret, civitatum regnum ſibi a Cæſare eſſe delatum. Dumnorix Cæſarem precatur, ut ipſum in Gallia relinquat, qua re negata, principes Galliæ ſollicitat, metu territat, ne in Britanniam cum Cæſare proficiſcantur.

5. His rebus conſtitutis, Cæſar ad portum Itium cum legionibus pervenit: ibi cognoſcit XL. naves, (1) quæ in Meldis factæ erant, tempeſtate rejectas, tenere curſum non potuiſſe, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus inſtructas invenit. eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV. principeſque ex omnibus civitatibus, ex quibus perpaucos, quorum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere decreverat: quod, cum ipſe abeſſet, motum Gal-
6. liæ verebatur. Erat una cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo a nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat: ſibi a Cæſare regnum civitatis deferri, quod dictum Ædui graviter ferebant; neque recuſandi, neque deprecandi cauſa legatos ad Cæſarem mittere audebant.

1 quæ in Meldis factæ erant) *Dubitat Goduinus, an hi Meldæ ſint illi mediterranei, Pariſiis finitimi, inter Matronam, Sequanamque. Græcus tamen æque* ὑπὸ τῶν Μέλδων. *Credibilius certe in maritima regione fabricatas naves eſſe quam tam longo tractu per flumen in mare deductas. Quidam codices* Belgis *habent*..

bant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos hortarique cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret; fidem reliquis interponere, jusjurandum poscere, ut quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

CAPUT V.

Cæsar Dumnorigem coercere, & deterrere statuit: inde tempestatem idoneam nactus, milites naves conscendere jubet. Dumnorix cum equitibus Æduorum, insciente Cæsare, domum proficiscitur. Cæsar, re nunciata, mittit, qui eum insequantur, & retrahant; quod si vim faciat (ut accidit) occidant.

HÆc a compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reip. nocere posset. Itaque dies circiter xxv. in eo loco commoratus, quod (1) corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naves, ju- 7.

1 Corus ventus) *spirans ab occasu solstitiali. Plin.* II. 47.

jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar, intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat; si vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. (1) Ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, *liberum se, liberæque civitatis esse*. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt. At Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

CAPUT VI.

Labieno cum exercitu in continente relicto ad portus tutelam, Cæsar ad occidentem naves solvit. Aliquanto post ad Britanniam accedit: inde navibus præsidio relicto, ad hostes in superiora loca timore abditos contendit. Quo ubi venit, hostes, prælio commisso, & repulsi se in silvas abdunt, ex quibus expelluntur, & fugantur.

8 His rebus gestis, Labieno in continente cum III. legionibus, & equitum millibus II. relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet: ipse cum legionibus V. & pari numero equitum, (2) quem in continente relinquebat, (3) Solis occasu naves solvit, & leni Africo prove-

1 Ille enim revocatus) *Sic meliores libri: ceteri ex imperita manu*, ille autem: *Est vero* enim *hoc loco idem quod* enimvero, *nihilque infert, sed adversandi vim habet. Sic lib.* II. *Civ. B. c.* 32. *sect.* 7. *sic Tacit. Hist.* IV. II. *extr.*

2 quam in continente relinquebat) *Ex membranis ita Gronovius Observ.* IV. 14. *p.* 58. *Vulgo*, quem ... reliquerat.

3 solis occasu) *ex iisdem membranis. Vulgo*, ad solis occasum. *Sed elegantius* solis occasu. *Livius* XXII. 4. Flaminius quum pridie solis occasu ad locum venisset.

vectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus: sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, cum magnæ manus eo convenissent multitudine navium perterritæ, quæ (1) cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius DCCC. uno erant visæ tempore, a litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo (2) in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus x. ad mare relictis, & equitibus CCC. qui præsidio navibus essent, de III. vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli, atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat; & præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nacti egregie & natura, & opere munitum; quem domestici belli, ut videbatur, causa jam ante præparaverant. Nam, crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII. testudine facta, & ag-

9.

 gere

1 cum annotinis) *quas superioris anni expeditione viderant. Græcus bene, σὺν ταῖς τοῦ πρόσθεν ἔτους. Ridet Vossius, qui annonarias interpretantur.*

2 hostium copiæ consedissent) *hostes castra metati essent: ut supra III. 37. sect. 5. Vide plura ad lib. V. 47. s. 5.*

gere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

CAPUT VII.

Milites, dum hostes insequuntur, a Cæsare ab itinere revocantur. Naves pæne omnes coorta tempestate afflictæ ad litus ejiciuntur, quas tamen Cæsar refici jubet. Postea, relicto navibus præsidio unde digressus erat, revertitur.

10. POstridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cum jam extremi essent in conspectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nuntiarent, superiori nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves afflictas, atque in litore ejectas esse; quod neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim tempestatis pati possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum

11. acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur. eadem fere, quæ ex nunciis literisque cognoverat, coram perspicit, sic, ut, amissis circiter XL. navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios (1) arcessiri jubet. Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multi operis, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes (2) naves subduci,

1 arcessiri) *arcessiri & accersiri legitur, sed Priscianus & Lipsius prius commendant. Vide Orthographiam. Casus iri ex quarta forma antiquus, ut Columellæ* IX. 8. lacessiri.
2 naves subduci) *e mari in terram. Vide supra cap.* 1. *sect.* 2. *hujus libri.*

duci, & cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies x. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus relinquit. Ipse eodem, unde redierat, proficiscitur.

CAPUT VIII.

Summa Imperii a Britannis Cassivellauno committitur. Describuntur Britannia, & populorum mores, & termini. Ab equitibus hostium duplex prælium committitur. Interficitur Q. Laberius Durus trib. mil. Cæterum Cæsariani minus apti reperiuntur ad repellendum hostium impetum, propter eorum bellandi rationem.

EO cum venisset, majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant. Summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa est Cassivellauno, cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mare circiter millia passuum lxxx. Huic superiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant. *Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. Maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendi causa, ex Belgio transierant, qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur aut nummo æreo,* (1) *aut anulis ferreis ad certum* 12.

F 3

1 aut anulis ferreis) *Sic libri veteres, & Græcus δακτυλίοις. Scaliger suffecit* taleis, *ingenio, an ex codice incertum: quem plures hodie sequuntur, taleas interpretantes ferri præsegmina, ad similitudinem; quam vero non facile invenire aut explicare contigerit.*

tum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed ejus exigua est copia. Ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter fagum, atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare fas non putant: hæc tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus

13. *Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam: hujus lateris alter angulus, qui est* (1) *ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appelluntur, ad orientem Solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed* (2) *pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam.* (3) *In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur* (4) *Mona. Complures præterea minores objectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos* XXX. *sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi quod* (5) *certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio,* DCC. *millium passuum. Tertium est contra Septentrionem, cui parti nulla est objecta terra: sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spe-*

1 ad Cantium) *Cantium* ἄκρον promontorium *Ptolemæo, a quo regio adjecta* Cantium *appellatur. Notus tractus, manente nomine, & hic quoque satis designatus. Metaphrasis,* πρὸς τῇ Καντίῳ πόλει; *sed ignotum Geographis hujus nominis oppidum.*

2 pari spatio transmissus) *secundo casu, quasi transfretationis. Transmissus enim trajectus est, seu, ut significantius hoc loco Græcus vertit,* διαπλοῦς.

3 in hoc cursu) *cursu maris navigatione inter Britanniam & Hiberniam.*

4 Mona) *non illa Taciti, quæ proxima Britanniæ, angusto freto diremta: sed superior; in medio cursu sita, ac etiamnum vocata* Man.

5 certis ex aqua mensuris) *clepsydris, seu horologiis ad aquæ mensuram factis.*

spectat. Hoc millia passuum dccc. in longitudinem esse arbitrantur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte, & carne vivunt: pellibusque sunt vestiti, omnes vero (1) *se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem; atque hoc horribiliori sunt in pugna aspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, praeter caput, & labrum superius. Uxores habent deni, duodenique inter se communes, maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, a quibus primum virgines quaeque ductae sunt.* Equites hostium, essedariique acriter praelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas, collesque compulerint. Sed compluribus interfectis, cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum, cum hae intermisso perexiguo loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. *Toto hoc in genere pugnae cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis*

14.

15.

16.

F 5

(1) se Britanni vitro inficiunt) *Tuetur Salmasius, ad Solini cap. 23. pag. 180, contra eos qui luteo vel glasto substituunt.*

tis hostem ; equites autem magno cum periculo dimicare , propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent ; & cum paululum ab legionibus nostros removissent , ex essedis desilirent , & pedibus dispari prælio contenderent . Equestris autem prælii ratio & cedentibus , & insequentibus par , atque idem periculum inferebat . Accedebat huic , ut numquam conferti , sed rari , magnisque intervallis præliarentur , stationesque dispositas haberent , atque alios alii deinceps exciperent , integrique , & recentes defatigatis succederent .

CAPUT IX.

Hostes lenti Cæsarianos prælio lacessunt : hi præsidio Trebonii confisi , in eos impetu facto , præcipites agunt , & quamplures interficiunt . Cæsar ducit exercitum ad Tamesim fluvium , ad cujus alteram ripam hostium copias instructas conspicit : illi , cum impetum eorum , qui immissi fuerant , non possent sustinere , fugam arripuere .

17. POstero die procul a castris hostes in collibus constiterunt , rarique se ostendere , & lentius , quam pridie , nostros equites prælio lacessere cœperunt . Sed meridie , cum Cæsar pabulandi causa III. legiones , atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset , repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt , sic uti ab signis , legionibusque non absisterent . Nostri , acriter in eos impetu facto , repulerunt : neque finem insequendi fecerunt , quoad subsidio confisi equites , cum post se legiones viderent , præcipites hostes egerunt : magnoque eorum numero interfecto , neque sui colligendi , neque consistendi , aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt . Ex hac fuga protinus , quæ undique convenerant , auxilia discesserunt ; neque post id tempus umquam summis nobis-

18. cum copiis hostes contenderunt . Cæsar , cognito

con-

consilio eorum, ad flumen Tamesim, in fines Cassivellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre transiri potest. Eo cum venisset, animadvertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita, ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis a captivis, perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit: sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum, atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

CAPUT X.

Cassivellaunus retentis 4. millibus essedariorum Cæsaris iter observat; quocum inde confligit. Trinobantes legatos ad Cæsarem mittunt; is, exauditis eorum petitionibus, 40. obsides, & frumentum petit. Interim Segontiaci, Anacalites, & alii se dedunt. Cæsar proficiscitur ad oppidum Cassivellauni, quod dum oppugnatur, hostes fugiunt.

CAssivellaunus, ut supra demonstravimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter IV. essedariorum retentis, itinera nostra servabat, paululumque ex via excedebat, locisque impeditis, atque silvestribus sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat; &, cum equitatus noster liberius vastandi, prædandique causa se in agros effunderet, omnibus viis notis, semitisque essedarios ex silvis emittebat; & magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis, 19.

incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore, atque itinere legionarii milites efficere poterant. Interim (1) Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas (ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat; cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL., frumentumque exercitui: Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis, (2) Cenimani, Segontiaci, Anacalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco (3) oppidum Cassivellauni abesse, silvis, paludibusque munitum, quo satis magnus hominum, pecorumque numerus convenerit. (4) Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo, atque fossa munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ causa, convenire consueverunt. Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt: seseque ex alia parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecorum

20.

21.

1. Trinobantes) *Hi Ptolemæo sunt τρινόαντες trans flumen Tamesim, quorum Londinium in ripa fuit.*

2 Cenimani, Segontiaci, Ancalites) *Obscuri cum* Bibrocis *&* Cassis, *qui sequuntur.* Cenimani, *Græce* Κερίμαναι *quasi a Cenimanis Aulercis profecti, sicut plura Gallicarum gentium nomina in Britannis. Lipsio & Camdeno vox concreta est ex duabus gentibus; illi ex Icenis & Cangis; huic ex iisdem Icenis & Regnis. Sed pugnant hæc cum libris.*

3 oppidum Cassivellauni) *cujus ignotum nomen.*

4 oppidum Britanni vocant) *Strabo lib.* IV. *pag.* 138. *de Britannis:* πόλις αὐτῶν οἱ δρυμοὶ, oppida illorum sunt nemora.

corum repertus, multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti.

CAPUT XI.

Cassivellaunus ad Cantium nuntios mittit, hortaturque earum regionum reges, ut navalia Cæsaris castra adoriantur: quod cum facerent, eruptione facta a Cæsarianis, multi ex hostibus interficiuntur, & Cingetorix capitur. Inde Cassivellaunus de deditione legatos ad Cæsarem mittit. Is præter aliquas conditiones, obsidibus receptis, exercitum ad mare reducit.

DUm hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV. reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit; atque his imperat, ut coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur, atque oppugnent. Hi cum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cum statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat, &, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit. Interdicit, atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. 22. 23.

CA-

CAPUT XII.

Cæsar, ut exercitum duplici commeatu reportet, naves expectat, sed frustra; quare, cum se navigandi occasio idonea obtulisset, militibus angustius collocatis in iis, quas secum habebat, navibus, solvit: inde exercitum in hibernis collocat, legionibus in plures civitatis partes distributis; ipse vero in Gallia moratur.

HIs deductis, quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curaverat numero lx. perpaucæ locum caperent: reliquæ fere omnes rejicerentur: quas cum aliquamdiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit, ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit. 24. Subductis navibus, concilioque Gallorum (1) Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit: alte-

(1) Samarobrivæ) *Hoc verum nomen ex Faerni & Ursini codicibus: Ptolemæo* Σαμαροβίυα, *non Samarobrina, ut in editis multis est. Et Cicero* Samarobriva, *lib.* VIII. *ep.* XI. *&* XVI. Briva *sive* briga *pons est Celticæ, quem oppidum habet in Samara fluvio, Hodie* Amiens, *caput Ambianorum.*

teram in Nervios Q. Ciceroni: (1) tertiam in Essuos L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare jussit: (2) tres in Belgis collocavit: his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes v. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis, & Cativulci erant, misit: his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Auruncule jum Cottam legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit; atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam, & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c. continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

CAPUT XIII.

Tasgetius ab inimicis interficitur. Cæsar re cognita mittit in Carnutes L. Plancum cum legione, & occisores ad se mitti jubet. Ambiorix, & Cativulcus seditionis auctores deferuntur. Ambiorigis colloquium ad C. Carpinejum, & Q. Junium; hi legatis narrant, quidquid Ambiorix dixit. Legati rem ad concilium deferunt; circa quam rem inter omnes magna controversia oritur. Auruncule ji, & Titurii sententia affertur.

Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute, atque 25.

1 tertiam in Essuos) *Quod nemo unquam Essuorum meminit. D. Vossius & Hadr. Valesius censent* Æduos *legendum esse.*
2 tres in Belgis collocavit) *Belgium pars est Galliæ Belgicæ, non tota: complectitur* Bellovacos, Atrebates, *&* Ambianos. *Vide infra cap. 46. sect. 1. & nostram Notit. Orbis antiqui lib. 11. cap. 3. ext.*

que in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare: quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum. Diebus

26. circiter xv. quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Cativulco: qui, cum ad fines regni sui Sabino, Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Induciomari Treviri nuntiis impulsi, suos concitaverunt: subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent: desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese quæ de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent. Mit-

27. titur ad eos colloquendi causa C. Carpinejus eques Romanus familiaris Q. Titurii, Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat; apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: *Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici obsidum numero missos apud se in servitute, & catenis tenuissent. neque id, quod fecerat de*

oppu-

oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis; suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit, se id facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis pop. Rom. se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium: omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii; pro beneficiis Cæsaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paulo amplius absit; illud se polliceri, & jurejurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod cum faciat, & civitati sese consulere, quod hibernis levetur, & Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix. Carpinejus, & Junius 28. quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem, atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt: magnaque inter eos existit controversia. L. Aurunculejus, compluresque tribuni militum (1) primorum ordinum centuriones, *nihil temere agendum*,

1 primorum ordinum centuriones) *primi pili centurio, primus princeps, primus hastatus. Vide supra lib. 1. c. 41, sect. 3. & hoc libro V. c. 37. s. 1.*

dum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existimabant: *quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis*, docebant: *rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea & ex proximis hibernis, & a Cæsare conventura subsidia:* postremo *quid esset levius, aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?*

29\. Contra ea Titurius, *sero facturos* clamitabat, *cum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse, non hostem auctorem, sed rem spectare:* (1) *subesse Rhenum; magno* (2) *esse Germani dolori Ariovisti mortem, & superiores nostras victorias: ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta;* postremo *quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda.*

1 subesse Rhenum) *Græc.* πλησίον ὁ Ῥῆνος.
2 esse dolori Ariovisti mortem) *Cluverius A. Germ.* 10. 53. sortem *mavult legere, quia victus effugerit. At potest ex vulnere in Gallia accepto, aut mœrore mortuus esse. Et libri consentiunt omnes, & Græcus interpres* θάνατον; *etiam quæ Julii Celsi nomine exstat Cæsaris historia p.* 65.

CAPUT XIV.

Re multum in consilio agitata, atque altero alteri cedere nolente, tandem dat manus Cotta, & Sabini sententiam, docentis prima luce iter suscipiendum esse, amplectuntur omnes. Interim dum e castris cum impedimentis discedunt, hostes, collocatis insidiis, eos procedentes expectant, inde prælium committunt. Qua in re Titurii timor, & Cottæ virtus perspicitur. Ab signis milites discedunt, quæ e contra hostes diligentissime observant. In hac pugna T. Baluentio utrumque femur perfoditur: Q. Lucanius interficitur; L. Cotta vulneratur.

HAc in utramque partem habita disputatione, cum a Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur; *Vincite*, inquit, *si ita vultis*, Sabinus; & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: *neque is sum*, inquit, *qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear; hi sapiens, & si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant; ne rejecti, & relegati longe ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant*. Consurgitur ex concilio: (1) comprehendunt utrumque, & orant, *ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere*. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem (2) dat Cotta permotus manus. Superat sententia Sabini. Pronunciatur, prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circum-

30.

31.

1 comprehendunt utrumque) *Centuriones & tribuni utrumque legatum Sabinum & Cottam prensant, amplectuntur amice, & orant.*

2 dat Cotta permotus manus) *Cedit Sabino, & ægre consentit, tamquam victus.*

cumſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, magniſque impedimentis. At hoſtes, poſteaquam ex nocturno

32. fremitu vigiliiſque de profectione eorum ſenſerunt, collocatis inſidiis bipartito in ſilvis, opportuno, atque occulto loco, a millibus paſſuum circiter II. Romanorum adventum expectabant; & cum ſe major pars agminis in magnam convallem demiſiſſet, ex utraque parte ejus vallis ſubito ſeſe oſtenderunt; noviſſimoſque premere, & primos prohibere adſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prælium committere cœperunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil

33. ante providiſſet, trepidare, & concurſare, cohorteſque diſponere: hæc tamen ipſa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere conſuevit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitaſſet hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſam profectionis auctor non fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat; &, in appellandis, cohortandiſque militibus, imperatoris, & in pugna militis officia præſtabat. cumque propter longitudinem agminis minus facile per ſe omnia obire, & quid quoque loco faciendum eſſet, providere poſſent; juſſerunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque (1) in orbem conſiſterent: quod conſilium etſi in ejuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommode accidit. nam & noſtris militibus ſpem minuit; & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit, quod non ſine ſummo timore, & deſperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut vulgo milites ab ſignis

1 in orbem conſiſterent) *De orbe militari diximus ſupra ad lib. IV. 37. 2.*

gnis discederent; quæque quisque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronuntiari jusserunt, *ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquiſſent: proinde omnia in victoria posita existimarent*. Erant & (1) virtute, & numero pugnando pares nostri. tametsi a duce, & a fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronuntiari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur. Quo præcepto ab iis diligentiſſime observato, cum quæpiam cohors ex orbe exceſſerat, atque impetum fecerat, hostes velociſſime refugiebant. Interim eam partem nudari neceſſe erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus cum in eum locum, unde erant egreſſi, reverti cœperant; & ab iis, qui ceſſerant, & ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant: & magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam VIII. pugnaretur, nihil, quod ipsis eſſet indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno (2) primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula trajicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortiſſime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta

34.

35.

Le-

1 virtute & numero pugnando pares) *id est, inter pugnandum. Græcus interpres nullam gerundii hujus rationem habuit. veteres libri*, numero pugnandi.

2 primum pilum duxerat) *Centurio primi pili fuerat*.

Legatus, omnes cohortes, ordinesque adhortans, in adversum os funda vulneratur.

CAPUT XV.

Q. Titurius Cn. Pompejum interpretem suum mittit ad Ambiorigem, veniam rogatum: sed dum de conditionibus agitur, Titurius circumventus occiditur; impetuque in exercitum facto ordines turbantur. Cotta, & L. Petrosidius dimicantes interficiuntur. Denique desperata salute omnes (paucis exceptis, qui ad T. Labienum legatum ivere, eumque rem edocuere) se occidunt.

36\. HIs rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompejum ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusque parcat. Ille appellatus respondit; *si velit secum colloqui, licere, sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere*. Ille cum Cotta saucio communicat, *si videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur; sperare se ab eo de sua, ac militum salute impetrari posse*. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, at-

37\. que in eo perseverat. Sabinus, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat, & primorum ordinum centuriones se sequi jubet: & cum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit: suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero, suo more, (1) victoriam conclamant, atque ululatum tollunt, im-

(1) victoriam conclamant, atque ululatum) *Livius lib. v. 37. Gallis non modo in prelio* trucem cantum & horrendum sonum: *sed post victoriam etiam c. 39.* ululatus & cantus dissonos *tribuit*.

impetumque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit. Ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Alii ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

CAPUT XVI.

Ambiorix in Aduaticos proficiscitur, inde in Nervios, eosque, ut injurias a Rom. acceptas ulciscantur, hortatur. Itaque maxima manu comparata ad Ciceronis hiberna advolant; & legionem, quæ cum eo erat, oppugnant. Litteræ a Cicerone ad Cæsarem intercipiuntur. Colloquium Ducum, & Principum Nerviorum cum Cicerone.

HAc victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur: neque diem, neque noctem intermittit; peditatumque se subsequi jubet. Re demonstrata, Aduaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: *hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interiisse demonstrat: nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem profitetur adjutorem.* Facile hac oratione Nerviis persuadet. Itaque, confestim dimissis nuntiis ad (1) Centrones, Grudios, Leva-

38.

39.

1 Centrones, Grudios, Levacos &c.) *Hi Nerviorum clientes ac finitimi ignorantur. Certe diversi hi Centrones ab Alpinis sunt lib. 1. cap. 10.*

vacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; & de improviso ad Ciceronis hiberna advolant; nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit (quod fuit necesse) ut nonnulli milites, qui lignationis, munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Aduatici, Nervii, atque horum omnium socii, & clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

40. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, (1) turres cxx. excitantur incredibili celeritate. Quæ deesse operi videbantur, perficiunt. Hostes postero die multo majoribus copiis coactis castra oppugnant, fossam complent. A nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem deinceps, reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. Multæ præustæ sudes, magnus (2) muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur, pinnæ, loricæque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat;

41. ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiæ cum Cicerone habebant, collo-

1 turres cxx.) *Et metaphrasis ἑκατὸν ϗ εἴκοσι, ne de numero dubites.*

2 muralium pilorum) *grandiorum, quibus murus seu vallum contra adscendentes defendebatur.*

loqui ſeſe velle dicunt. Facta poteſtate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: *omnem eſſe in armis Galliam: Germanos Rhenum tranſiſſe: Cæſaris, reliquarumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte.* (1) *Ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſa. Errare eos dicunt, ſi quidquam ab iis præſidii ſperent, qui ſuis rebus diffidant: ſeſe tamen hoc eſſe in Ciceronem, populumque Romanum animo, ut nihil, niſi hiberna recuſent, atque hanc inveteraſcere conſuetudinem nolint: licere illis incolumibus per ſe ex hibernis diſcedere, & in quaſcumque partes velint, ſine metu proficiſci.* Cicero ad hæc unum modo reſpondit: *Non eſſe conſuetudinem populi R. ullam accipere ab hoſte armato conditionem. Si ab armis diſcedere velint, ſe adjutore utantur, legatoſque ad Cæſarem mittant; ſperare ſe, pro ejus juſtitia, quæ petierint, impetraturos.*

CAPUT XVII.

Nervii hiberna muniunt, inde jactis jaculis accenſis caſas incendunt: ſed egregia in tali re militum virtus exiſtit. Demum, quamvis Cæſariani plura damna patiantur, hoſtium tamen maximus numerus interficitur, & una turris incenſa corruit.

AB hac ſpe repulſi Nervii, vallo pedum XI, & foſſa pedum XV. hiberna cingunt. Hæc ſuperiorum annorum conſuetudine a noſtris cognoverant: &, quoſdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ eſſet ad hunc uſum idonea, gladiis ceſpites circumcidere, (2) manibus ſaguliſque terram exhaurire cogebantur. Qua qui- **42.**

 dem

1 Ambiorigem oſtentant) *paulo ante amicum Cæſaris, eot devinctum beneficiis; nunc hoſtem, & caſtrorum oppugnatorem: ut facilius crederet Cicero, omnem Galliam in armis adverſus Romanos eſſe.*

2 manibus ſaguliſque) *Et Metaphraſtes* τοῖς τε χερσὶ & ταῖς χιτῶσιν. *Alii* furculis *legunt; alii* ſarculis.

dem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus horis tribus (1) x. millium passuum in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, (2) falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare, ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, (3) ferventes

43. fusili ex argilla glandes fundis, & fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti, quasi parta jam, atque explorata victoria, turres, testudinesque agere, & scalis vallum adscendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo (4) demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime, fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt: nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte (1) la-

1 decem millium passuum in circuitu) *Sic veteres libri quibus Græcus consentit*, περίοδον ὀγδοήκοντα ςάδια.

2 falces) *falces murales. Vide supra* III. 14. 5.

3 ferventes fusili ex argilla gl.) *Orosius* VI. 10. *in hac historia*: testas ferventes intorsere fundis, flammataque focis tela, ac mox concepto igne rutilantia, intra castra jecerunt.

4 demigrandi causa) *fugiendi, castra deserendi causa*, *Metaphrastes*; οὐχ ὅπως φυγῆς ἐμέμνητο.

(1) lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est.

CAPUT XVIII.

T. Pulsio, & L. Varenus centuriones, cum de primo loco inter se semper contendissent, adeoque alter alteri inimicus esset; accidit, ut dum congrediuntur cum hoste, in maximo vitæ periculo alter alteri auxilio sit, adeo ut vix possit judicari, uter utri anteferendus virtute sit. Plures nuncii ad Cæsarem missi, comprehensi necantur.

Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam (2) primis ordinibus appropinquarent, T. Pulsio, & L. Varenus. Ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque annis (3) de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulsio, cum acerrime ad munitiones pugnarentur; *Quid dubitas*, inquit, *Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? Hic dies de nostris controversiis judicabit*. Hæc cum dixisset, procedit extra munitiones, &, quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulsio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulsioni, & verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, &

44.

1 lapidibus conjectis deturbati, turrisque) *Romani lapidibus hostes abegerunt, eorumque turrim incenderunt. Græcus, Ρ'ωμαῖοι σφενδονήσαντες cetera.*

2 primis ordinibus appropinquarent) *Quod gradatim centuriones promovebantur, videntur hi in secundo principe aut pilo fuisse, ac ad primum certatim adspirasse. Lipsium lege de Mil. Rom. lib. II. 8.*

3 de loco) *de gradu dignitatis.*

& gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulsione omnis multitudo convertit. Illum veruto transfixum arbitrantur. Illic vero occursat ocyus gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque uno interfecto reliquos paulum propellit. Dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulsio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, & certamine utrumque servavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset: neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur. 45. Quanto erat in dies gravior, atque asperior oppugnatio, & maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litteræ, nuntiique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur.

CAPUT XIX.

Nervius quidam, nomine Vertico, Ciceronis litteras per medios Gallos ad Cæsarem defert. A Cæsare nuntii ad M. Crassum in Bellovacos, & ad C. Fabium missi; itemque litteræ ad Labienum. Equitatu coacto Cæsar Crassum, ut advenit, Samarobrinæ præficit, eique legionem assignat. Labienus Cæsari rescribit. Ad Nerviorum fines Cæsar accedit; hic cuidam ex Gallis litteras ad Ciceronem deferendas dat: quæ lectæ omnes maxima lætitia afficiunt. Galli, obsidione relicta, ad Cæsarem cum exercitu contendunt. Cæsar ex Ciceronis litteris cognoscit, quo loco res sit, suosque ad pugnam hortatur.

ERat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ci-

Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert: & Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora xi diei, statim nuntium (1) in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit; cujus hiberna aberant ab eo millia passuum xxv. Jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat expectandam. Equites circiter CD ex proximis hibernis cogit. Hora circiter III. ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum xx progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, (2) veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret; litteras Cæsari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: (3) rem ge-

46.

47.

 stam

1 in Bellovacos ad M. Crassum) *De Bellovacis ad lib. II. c. 4. sect. 5. dictum. Pars erant præcipua Belgii proprii, quod Cæsar ita supra c. 24. sect. 3. nominavit. Ibi enim Crassum cum legione in Belgio locavit: hic Ex Bellovacis evocat.*

2 veritus, ut non) *Malim* non *deleri: aut legi* ne non. *V. Cl. Perizon. ad Minerv. p. 915.*

3 rem gestam in Eburonibus) *cum Titurio Sabino & Aurunculejo Cotta, utroque cæso. Supra c. 24. 28. seq.*

ſtam in Eburonibus perſcribit: docet, omnes peditatus equitatuſque copias Trevirorum III millia paſſuum longe ab ſuis caſtris (1) conſediſſe.
48. Cæſar, conſilio ejus probato, etſi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur; quantoque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis perſuadet, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Græcis conſcriptam litteris mittit; ne, intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur: ſi adire non poſſit, monet, ut tragulam cum epiſtola ad amentum deligata intra munitiones caſtrorum abjiciat: in litteris ſcribit, ſe cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, ut priſtinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc caſu ad turrim adhæſit, neque ab noſtris biduo animadverſa. Tertio die a quodam milite conſpicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.
49. Galli, re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt. ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant armatorum circiter millia lx. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſupra demonſtravimus, repetit, qui litteras ad Cæſarem deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perſcribit in literis, hoſtes, ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem convertiſſe. Quibus litteris circiter media nocte allatis, Cæſar ſuos facit certiores, eoſque ad dimicandum animo confirmat.

1 conſediſſe) *caſtra poſuiſſe: ut lib.* I. *c.* 21. *ſect.* I. *&* *lib.* II. *c.* 16. *lib.* V. *c.* 9. *ſect.* 1. *eodem lib. c.* 59. *ſect.* 6. conſedit, & caſtra communiit. *Et Livius* V. 39. Galli inter Romam atque Anienem conſedere.

CA-

CAPUT XX.

Cæsar castra movet; eadem conspectis hostibus communit. Hostium equites ad Cæsaris castra accedunt, & prælium committunt: quo inito Cæsariani se in castra recipiunt; hostes propius accedunt. At Cæsar, simulato aliquandiu timore, erumpit, & hostes fugat. Inde ad Ciceronem proficiscitur: eumque & legionem commendat pro rebus gestis Interim fama de victoria a Cæsare relata ad Labienum perfertur.

POstero die luce prima movet castra; & circiter millia passuum IV. progressus trans vallem magnam, & rivum hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare; tamen quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino (1) remittendum de celeritate existimabat, consedit; & quam æquissimo loco potest, castra communit: atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire posset. Eo die parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, expectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem, ut pro castris prælio contenderet: si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem, rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere, seque in castra recipere jubet; simul, ex omnibus parti- 50.

 bus

1 remittendum de celeritate) *ideo minus celerandum existimabat.*

bus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in iis administrandis rebus quam maxime concursari, & cum simulatione agi timoris jubet. 51. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt: nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibusque circummissis, pronuntiari jubent, *seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere, post id tempus non fore potestatem*. Ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, (1) quod ea non posse introrumpere videbantur, alii (2) vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic ut omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit. 52. Longius prosequi veritus, quod silvæ, paludesque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. Legione producta, cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quanta virtute sint res administratæ. Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini, & Cottæ certius ex captivis cognoscit. Postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa, &

1 quod ea non posse introrumpere) Ea *subaudi via*, *quæ ellipsis videtur adverbium facere*.
2 vallum manu scindere) *Vetustiores libri*, manu scindere, *sicut Græcus interpres*, τὸ ἔρυμα τῇ χειρὶ περιτέμνειν: *Recentiores* scandere. *Alius Codex*, vallum vi conscendere.

& temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; ut, cum ab hibernis Ciceronis millia passuum L. abesset, eoque post horam IX. diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Remis Labieno fieret. 53.

CAPUT XXI.

Indutiomarus copias in Treviros reducit. Cæsar, Fabio in hiberna remisso, hiemare statuit circum Samarobrinam. Gallorum motus, & concilia nocturna, quæ ab illis habentur. Cæsar Principes civitatum, quæ Armoricæ dicuntur, terrendo, & cohortando in officio retinet. Cavarinus a Senonibus regno, & domo expellitur. Treviri, & Indutiomarus civitates trans Rhenum pecunias pollicendo solicitant.

HAc fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, (1) copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum III. legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hiemare constituit; &, quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuntios, legationesque in omnes partes dimittebant; & quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus in-

G 5 ter-

1 copias in Treviros reducit) *Non enim in Treviris castra Labieni erant, sed in confinio Trevirorum*. Supra c. 24.

terceſſit ſine ſolicitudine Cæſaris, quin aliquem de conſiliis, & metu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roſcio legato, quem legioni XIII. præfecerat, certior eſt factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, (1) quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi ſui cauſa conveniſſe: neque longius millibus paſſuum VIII. ab hibernis ſuis abfuiſſe; ſed, nuntio allato de victoria Cæſaris, diſceſſiſſe, adeo ut fugæ ſimilis diſceſ-
54. ſus videretur. At Cæſar, principibus cujuſque civitatis ad ſe vocatis, alios territando, cum ſe ſcire, quæ fierent, denuntiaret, alios cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ eſt civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæſar apud eos regem conſtituerat, cujus frater Moritaſgus, adventu in Galliam Cæſaris, cujuſque majores regnum obtinuerant, interficere publico conſilio conati, cum ille præſenſiſſet ac profugiſſet, uſque ad fines inſecuti, regno, domoque expulerunt; &, miſſis ad Cæſarem ſatisfaciundi cauſa legatis, cum is omnem ad ſe ſenatum venire juſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, eſſe repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit, ut præter Æduos, & Remos, quos præcipuo ſemper honore Cæſar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non ſuſpecta nobis. Idque adeo haud ſcio, mirandumne ſit, cum compluribus aliis de cauſis, tum maxime, quod qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum ſe ejus opinionis deperdidiſſe, ut populi Romani imperia perferrent, graviſſime dolebant. Treviri ve-
55. ro, atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhenum legatos

1 quæ Armoricæ appellantur) *lib.* VII. *c.* 75. *ſect.* 4. eorum (*Celtarum*) conſuetudine *ita appellari traditur: quod verbum Celticum eſſe demonſtrat. Maritimæ ſignificantur, quia* armor *eſt Latine* ad mare.

tos mitterent : civitates solicitarent : pecunias pollicerentur : magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, *cum se bis expertos* dicerent, *Ariovisti bello, & Tencterorum transitu ; non esse fortunam amplius tentaturos.*

CAPUT XXII.

Indutiomarus delectum habet : & armato concilio indicto, Cingetorigem generum suum, bonis publicatis, hostem judicat : inde in concilio dicit, se per fines Remorum iturum, & Labieni castra oppugnaturum. Labienus nuntiis ad finitimas civitates missis equitatum convocat. Indutiomarus ad castra Labieni accedit, ejusque milites ad pugnam provocat. Tandem è portis eruptione facta, milites Labieni Indutiomarum insequuntur & occidunt. Eburones, & Nervii, re cognita, discedunt.

HAc spe lapsus Indutiomarus nihilominus copias cogere, exigere a finitimis, equos parare, exules, (1) damnatosque e Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit ; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent ; gratiam, atque amicitiam publice, privatimque peterent. Ubi intellexit ultro ad se veniri : altera ex parte Senones, Carnutesque conscientia facinoris instigari ; altera Nervios, Aduaticosque bellum Romanis parare ; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset : armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli ; quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur ; & qui

56.

1 damnatosque e Gallia) *e Gallia propria ; aut latius etiam sumpta, ut Treviris solis ac clientibus illorum opponatur. Quidam recentes libri sine præpositione : at Interpres etiam* ἐκ πάσης τῆς Γαλατίας.

ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem judicandum curat: bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat, accersitum se a Senonibus, & Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum, ac priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit.

57. Labienus, cum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac legionis periculo nihil timebat, sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige, atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat. Iis certam diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi causa. Equites plerumque omnes tela intra vallum conjciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

58. Cum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treviros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Indutiomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit. Equites tela conjiciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo a nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi, ac dissipati discedunt: subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit, atque interdicit, perterritis hostibus, atque

que in fugam conjectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes unum peterent Indutiomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, illum spatium nactum effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia. Summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna; &, cum unum omnes peterent, (1) in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque ejus refertur in castra. Redeuntes equites, quos possunt, consectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; pauloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

1 in ipso fluminis vado) *Hiberna Labieni* in Remis *erant*, in confinio Trevirorum, *ut supra c. 24. definiuntur: Remos autem Mosa divisit a Treviris*, *quod Cluverius* II. 14. *probavit*.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER VI.

CAPUT I.

Cæsar per legatos celeriter delectum habet, adjuvante Cn. Pompejo. Treviri imperium deferunt ad propinquos Indutiomari. Hi finitimos, Germanosque solicitant, Ambiorige sibi socio adjuncto. Cæsar rebus cognitis in fines Nerviorum contendit, quibus in deditionem acceptis, legiones in hiberna reducit.

I. 1. MUltis de caussis Cæsar majorem Galliæ motum expectans, per M. Silanum, C. Antistium Rheginum, T. Sextium legatos delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompejo pro consule petit, quoniam ipse (1) ad urbem cum imperio (2) Reip. caussa maneret, (3) quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, & ad se proficisci juberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans, tantas videri Italiæ facultates,

1 ad urbem cum imperio) *Ad urbem, quia proconsul erat Pompejus, nec vero in provincia, quam per legatos regebat. Adde quæ ad Cic. l.* III. *epist.* VIII. *pr. notavimus.*

2 reipublicæ caussa) *rei frumentariæ caussa, quam Tiberis exundatio corruperat. Dio Cassius lib.* XXXIX. *p.* 119. ὁ Πομπήιος κατὰ τὴν τοῦ σίτου πρόνοιαν ἐκδημήσας.

3 quos consulis sacramento rogavisset) *Quidam conjiciunt* consul; *alius* consulis *divise legendum esse: sed nec* consulis sacramento *male, id est, in quod consul adigebat. Formula sacramenti est apud Livium* XXII. 38. *Dicendi formula,* sacramento rogare *apud eumdem* XXXII. 26. XXXV. 2. XL. 26. *Festus dixit* sacramento interrogari, *quia interrogando exigebatur. Ei opponitur* dicere sacramentum, *Cæs. Civ.* I. 23. *seu* dicere sacramento, *ibidem c.* 86.

tates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod cum Pompejus & Reip. & amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem & constitutis & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi Romani disciplina, atque opes possent. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Treviris imperium defertur. Illi finitimos atque Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri non desistunt. Cum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant: inventis nonnullis, civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent. Ambiorigem sibi societate, & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, cum undique bellum parari videret, Nervios, Aduaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis; (1) Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus, finitimisque civitatibus consilia communicare; a Treviris Germanos crebris legationibus solicitari: maturius sibi de bello cogitandum putavit. Itaque, nondum hieme confecta, proximis IV. legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit: & priusquam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris, atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit.

2.

3.

1 Senones ad imperatum) *Græcus* οἱ Σενόνες κατὰ τὸ ἐκείνοις παραγγελθέν. *Eodem sensu Cicero l.* IX. *ep.* XXV. *Pæto scribit*: nunc ades ad imperandum. *Lege ibi Interpretes. De Senonibus mox c.* 3.

CA-

CAPUT II.

Cæsar concilium in Lutetiam Parisiorum transfert, indeque contra Senones proficiscitur. Hi, propter tentatam defectionem, legatos ad Cæsarem mittunt veniam poscentes, quam impetrant. Porro Cæsar bellum in Treviros meditatur, & Ambiorigem; prius tamen contra Menapios contendit. Hi coacti legatos ad Cæsarem de pace mittunt.

Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui (1) præter Senones, Carnutes, Trevirosque venissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc consilio absfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus
4. in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire: conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. Necessario sententia desistunt, legatosque deprecandi causa ad Cæsarem mittunt. Adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam, excusationemque accipit, quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos, obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela. Eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitati-
5. bus. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente, & animo in bellum Trevirorum, & Ambiorigis in-

1 præter Senones) *Senones supra Icaunæ & Sequanæ confluentes, in meridiem vergunt a Parisiis. Urbs illorum Agendicum, deinde populi nomine* Senones *dicta; nunc* Sens,

insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet. ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem prælio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum, ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta (1) ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet. Ipse cum legionibus expeditis v. in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas, paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt. Cæsar partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris, atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causa, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

1 ad Labienum in Treviros) *Ergone promoverat castra, quæ in Remis habuerat, in confinio Trevirorum, lib. v. cap. 24.? Adde dicta ad libri v. c. 58. §. 6.*

CA-

CAPUT III.

Treviri Labienum adoriri parant; is non procul ab hostibus castra munit; paulo post motis castris milites ad pugnam hortatur, prælioque commisso hostes fugiunt. Inde civitatis receptæ imperium Cingetorigi traditur.

7. DUm hæc a Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus, equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quo in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. Jamque ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris ab eis millibus passuum xv. auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v. cohortium præsidio impedimentis relicto, cum xxv. cohortibus, magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, & M. passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem (1) difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in concilio palam, *quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, & postero die prima luce castra moturum*. Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus noctu tribunis milit. (2) primisque ordinibus convocatis, quid sui consilii sit, proponit, & quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu, & tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet.

1 difficili transitu flumen) *Quoniam castrorum locus non satis certus, ut ad c. 5. sect. 6. dubitavimus; neque flumen hoc licebit ex pluribus designare.*

2 primis ordinibus convocatis) *centurionibus primorum ordinum. Vide l. v. c. 28. sect. 3.*

bet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli cohortati inter se, *ne speratam prædam ex manibus dimitterent: longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant;* flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, (1) eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum præmissis paululum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis: *Habetis*, inquit, *milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito, atque iniquo loco tenetis: præstate eamdem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere existimate.* Simul signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet, & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt, quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recipit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

8.

1 eadem usus simulatione itineris) *ITINERIS, discessus, recessionis, fugæ similis: ut non sit quod Fulvius* timoris *malit. Hoc Labieni strategema Frontinus laudavit l. II. c. 5. n. 20.*

CAPUT IV.

Ponte supra Rhenum Cæsaris jussu facto, exercitus transducitur. Ubii legatos ad Cæsarem mittunt; porro ab iisdem Cæsar certior fit, Suevos, qui auxilia Treviris miserant, exercitum cogere. Cæsar Ubiis imperat, ut cognoscant, quænam a Suevis gerantur, quod prompte faciunt.

9\. CÆsar postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit, quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant, altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus, (1) paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Nota, atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant, *neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam*. Petunt, atque orant, *ut sibi parcat, ne, communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. Si amplius obsidum velit, dare pollicentur*. Cognita Cæsar causa, reperit ab Suevis auxilia missa esse, Ubiorum satisfactionem accipit, aditus, viasque in Suevos perquirit. 10. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere, atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare, ut auxilia peditatus, equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deli-

1 paulum supra eum locum) *Prior pons in Ubiis fuit, ut ad l. IV. cap. 19. f. 1. ostendimus: hic autem factus in Treviris, sect. 5.*

ligit. Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermissis referunt, *Suevos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis, sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Silvam esse ibi infinitæ magnitudinis,* (1) *quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere, & pro nativo muro objectam, Cheruscos a Suevis, Suevosque a Cheruscis injuriis, incursionibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum expectare constituisse.*

CAPUT V.

Describuntur Galliæ mores. Omnes Galliæ civitates in duas partes divisæ principes suos habent. Alterius quidem partes sunt Ædui, alterius vero Sequani, qui adventu Cæsaris in Galliam dimittunt principatum, quem Remi consequuntur. Eorum, qui in bonore sunt apud Gallos, duo sunt genera, alterum Druidum, Equitum alterum: multa alia præterea ad utrumque genus pertinentia narrantur.

QUoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ, Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. *In Gallia non solum in omnibus civitatibus, atque pagis, partibusque, sed pæne etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum sunt principes, qui sum-* XI.

1 quæ appellatur Bacenis) *Græcus* Βακένη. *Pars fuit magnæ Hercinia, & quia in extremis Cattorum, a quibus Cheruscos inter Visurgim & Albin populos sejungit, non videtur longius ab illis reliquiis, quas hodieque* den *Haartz appellamus.*

ſummam auctoritatem eorum judicio habere exiſtimantur, quorum ad arbitrium, judiciumque ſumma omnium rerum, conſiliorumque redeat. Idque ejus rei cauſa antiquitus inſtitutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret. Suos enim opprimi quiſque, & circumveniri non patitur; neque, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habet auctoritatem. Hæc eadem ratio eſt in ſumma totius Galliæ. Namque o-
12. mnes civitates in duas partes diviſæ ſunt. Cum Cæſar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Ii cum per ſe minus valerent, quod ſumma auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos, atque Arioviſtum ſibi adjunxerant, eoſque ad ſe (1) magnis jacturis, pollicitationibuſque perduxerant. Præliis vero compluribus factis ſecundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia anteceſſerant, ut magnam partem clientum ab Æduis ad ſe tranſducerent; obſideſque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam poſſiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Qua neceſſitate adductus Divitiacus, auxilii petendi cauſa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Adventu Cæſaris facta commutatione rerum, obſidibus Æduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, novis per Cæſarem comparatis; quod ii, qui ſe ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione, atque imperio æquiore ſe uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiſerant. In eorum locum Remi ſucceſſerant; quos quod adæquare apud Cæſarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, ſe Re-
mis

1 magnis jacturis pollicitationibuſque) *Interpres δωρεαῖς, una voce utramque latinam complexus. Jacturæ, largitiones ſunt cum damno largientis factæ. Noſter Civil.* III. *extremo*: de principatu controverſia apud milites largitiones auxit. magnis enim jacturis ſibi quiſque eorum animos conciliabat.

mis in clientelam dederant. Hoc illi diligenter tuebantur. Ita & novam, & repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent. *In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebs pæne servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. Plerique, cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus* (1) *alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica, ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit; magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis, privatisque constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controversia est, iidem decernunt, præmia, pœnasque constituunt: si quis aut privatus, aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant; neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. At, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tem-*

13.

1 alterum est Druidum) *Quos Cæsar laxe vocat* Druides, *alii in tria genera dispescunt*. Bardos, *qui hymnos, & carmina tractent*: & Vates (Οὐάτεις *Strabo*) *qui sacrificia obeant*: & Druides *proprios, qui circa philosophiam, moralem præsertim, versentur. Vide Strab*. IV. *p*. 136. & *Lucan*. V. *l*. 1. *vers*. 448. *seqq*.

tempore in finibus Darnutum, quæ (1) *regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi causa, proficiscuntur.* 14. *Druides a bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & sua sponte multi in disciplinam conveniunt, & a propinquis parentibusque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent: neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus,* (2) *Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriæ studere: quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed* (3) *ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium vi, ac potestate disputant, & juventuti tradunt. Alterum*

1 regio totius Galliæ media) *Laxe etiam hæc medietas accipienda, sicut umbilicus terræ in Delphis, quem Græci crediderunt. Vid. Notit. O. A. l. 4. c. 4.*

2 Græcis litteris utantur.) *Quamvis interpres etiam* ἑλληνικοῖς *reddiderit; tamen Hotmanus) & Dion. Vossius hanc vocem* Græcis *eliminandam censent. Potest tamen etiam retineri, ut explicatio ex l. 1. c. 29. repetatur.*

3 ab aliis post mortem transire) *Hæc ipsa est* μετεμψύχωσις, *quam an Pythagoras a Druidibus acceperit, an hi a Pythagora, incertum. Alexander tamen, Pythagoricus scriptor, tradit apud Clementem Alexandrinum l. 1. Strom. pag. 304. Pythagoram Gallorum etiam auditorem fuisse.*

rum genus est Equitum. Ii, cum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur; atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se (1) ambactos, clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt. 15.

16. *Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur, aut (2) pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. Sed cum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.*

17. *(3) Deum maxime Mercurium colunt. Hujus sunt plurima simulacra; hunc omnium inventorem artium ferunt; hunc viarum atque itinerum ducem; hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his eandem fere, quam reli-*

H quæ

1 ambactos clientesque) *Posteriore verbo explicatur prius. Cæsari certe* clientes *sunt ambacti. Alibi* servi, *apud* Ennium. *Vet. Gloss.* Ambactus δȣ̃λος μισθωτὸς ὡς Ἔννιος: *quod etiam videtur Festus dixisse, sed interpolavit Paullus, ut genuina lectio ex glossa restituenda sit.*

2 pro victimis homines immolant) *Lactantius 1. 21. 3.* Galli Esum atque Teutatem humano cruore placabant. *quod etiam Lucanus lib. 1. vers. 444. seq. confirmat.*

3 Deum maxime Mercurium) *plures* Deum *legunt, & Græcus* θεῶν, *quia & Tacitus Germ. c. 9.* Deorum maxime Mercurium colunt. *Sed an id Cæsaris dictio ferat, dubitat D. Vossius, & quarto casu mavult legi, præsertim quod inscriptiones hoc peculiare Mercurio tribuant* DEO MERCURIO.

quæ gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere; Minervam operum atque artificiorum initia tradere; Jovem imperium cœlestium tenere; Martem bella gerere. Huic, cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, (1) *plerumque devovent. Quæ superaverint, animalia capta immolant; reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspicari licet. Neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.*

18. *Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt, & dies natales, & mensium, & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.*

19. *Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. Uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem; & cum paterfamilias illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt: & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent: &, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia;* ac

1 plerumque devovent) *Hoc & solemne Capuanis fuit. Tacit.* XIII. 56. 3.

ac paulo supra hanc memoriam servi, & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, una cremabantur. Quæ civitates commodius suam Remp. administrare existimantur, habent (1) *legibus sanctum, si quis quid de* Rep. *a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet, quod sæpe homines temerarios, atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De* Rep. *nisi per concilium loqui non conceditur.* 20.

CAPUT VI.

Germaniæ mores describuntur, tum ea, quæ ad eorum religionem, judicia, dignitates, rem bellicam spectant. Loca circa silvam Herciniam fertilissima perhibentur, in qua multa animalia nascuntur nobis omnino ignota.

GErmani multum ab hac consuetudine differunt. *Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit. Ab parvulis labori, ac duritici student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. Intra annum vero* xx *fœminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. Cujus rei nulla est occultatio; quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus; aut* (2) *parvis rhenonum tegumentis utuntur,* 21.

H 2

1 legibus sanctum) *id est sancitum, ut veteres quidam libri habent: castigatiores autem* sanctum.

2 parvis rhenonum tegumentis) *Varroni* IV. 35. *de L. L.* rheno pe-

22. *tur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non ſtudent; majorque pars victus eorum in lacte, & caſeo, & carne conſiſtit: neque quiſquam agri modum certum, aut fines proprios habet; ſed magiſtratus, ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibuſque hominum, qui una coierunt, quantum eis, & quo loco viſum eſt, attribuunt agri, atque anno poſt alio tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt cauſas; ne aſſidua conſuetudine capti ſtudium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque æſtus vitandos ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones diſſenſioneſque naſcuntur; ut animi æquitate plebem contineant, cum ſuas quiſque opes cum potentiſſimis æquari videat.*

23. *Civitatibus maxima laus eſt, quam latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere: ſimul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Cum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magiſtratus, qui eo bello præſint, ut vitæ neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace nullus communis eſt magiſtratus, ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiaſque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujuſque civitatis fiunt: atque ea juventutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſa fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio ſe dixit ducem fore, ut qui ſequi velint, profiteantur; conſurgunt ii, qui & cauſam, & hominem probant, ſuumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur:* qui

peregrinum eſt vocabulum. Iſidorus Orig. XIX. 23. rhenones ſunt velamina humerorum & pectoris uſque ad umbilicum, atque intortis villis adeo hiſpida, ut imbres reſpuant. *Addit ex Salluſtii Hiſt. Fragmentum* Germani intectum rhenonibus corpus tegunt. *Sidonius lib.* IV *epiſt.* XX. clauſa bullatis latera rhenonibus. *Et Servius ad* III. *Georg.* 183. ut Salluſtius dicit in Hiſtoriis, veſtes de pellibus rhenones vocantur.

qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque rerum iis postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant: qui quaque de causa ad eos venerunt, ab injuria prohibent, sanctosque habent, iisque omnium domus patent, victusque communicatur. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Herciniam silvam (quam (1) Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant) (2) Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt: quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ, & bellicæ laudibus opinionem; nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent; eodem victu, & cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia multa ad copiam, atque usum largitur. paulatim assuefacti superari, multisque victi præliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Herciniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo IX dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines (3) Dacorum, & Anartium. Hinc se flectit sinistrorsus, diversis a flumine regionibus, multa-

24

25

1 Eratostheni & aliis q.) *Eratosthenes geographus, cuius sæpe Strabo mentionem fecit. Quod sequitur* aliis, *a Cluverio est Germ. d. 702. quia & ipse Eratosthenes Græcus fuit.*

2 Volcæ Tectosages) *Galli genere, quorum ut colonia in Asiam venit, ita facilius in vicinam Germaniam deduci potuit. Male quidam libri*, vulgo Tectosages: *Græcus interpres:* οἵ τε Βόλκαι οἱ Τεκτόσαγες. *Sed abundat* &, *quia non diversi sunt, sed genus Volcarum Tectosages.*

3 Dacorum & Anartium) *Dacis a septentrione continui Anartes sive Anarti, Ptolemæo* III. 8. *designante, cui* Ἄναρτοι *dicuntur.*

tarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se adisse ad initium ejus silvæ dicat, cum dierum iter lx processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, &

26\. memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. (1) *Est bos cervi figura, cujus a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo sicut palmæ, ramique late diffunduntur. Eadem est fœminæ marisque natura,*

27\. *eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quæ appellantur* (2) *Alces. Harum est consimilis capreis figura, & varietas pellium; sed magnitudine paulo antecedunt, mutilæque sunt cornibus, &* (3) *crura sine nodis, articulisque habent, neque quietis causa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese, aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus. Ad eas se applicant, atque ita paulum modo reclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consueverint, omnes eo loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se ex consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una i-*

28\. *psæ concidunt. Tertium est genus eorum,* (4) *qui Uri*

1 Est bos cervi figura) *Vulgo* bisontem *interpretantur. Plinius* VIII. 15. jubatos bisontes *dixit: Seneca Hippolyto v.* 64. villosos: *neuter de cornu; sicut nec Cæsar de juba aut villis. Videtur Cæsar ex fama potius, quam quod ipse viderit, hæc animalia descripsisse.*

2 Alces consimilis capreis figura) *CAPREIS Salmasius Exerc. Pl. p.* 164. *emendavit. Vulgo* capris. *Sed & in harum explicatione dissensus est. Pausaniæ* ἀλκή, alce *est media inter cervum & camelum specie, Bœot. c.* 21. *Plinius dicto loco:* Alces, ni proceritas aurium & cervicis distinguat, jumento similis.

3 crura sine nodis) *Plinio ibidem non alces, sed* achlis, *sive* machlis *animal haud dissimile alci, est nullo suffraginum flexu.*

4 qui uri appellantur.) *Plinius ante dicto loco:* gignit Germania excellenti vi & velocitate uros. *Hos æque ac bisontes* feros

Uri appellantur. Ii sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie, & colore, & figura tauri. Magna vis est eorum, & magna velocitas. Neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species multum a nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

CAPUT VII.

Cæsar ultimam pontis partem rescindit, ut auxilia barbarorum tardet, ibique ad præsidium relinquit C. Volcatium Tullum; ipse vero ad bellum contra Ambiorigem proficiscitur; cujus adventu cognito Ambiorix fugit.

CÆsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ (1) ripas Ubiorum contingebat, in longitudine pedum CC rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi causa ponit: magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. 29.

feros boves *vocat, & a bubolis distinguit Seneca Hippolyto v. 65.*
Tibi villosi terga bisontes,
Latisque feri cornibus uri.

1 ripas Ubiorum *adhuc in Germania barbara & dextra Rheni ripa colentium; nondum transductorum.*

C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam silvam, *quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet*, (1) *millibusque amplius L. in longitudinem patet*, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit; si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit, monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat. Sese confestim subsequi dicit.

30. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in militari fortuna potest. nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atque imparatum incideret; priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama, ac nuntiis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisque comprehensis, ipsum (2) effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quod, ædificio circumdato silva, (*ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus causa plerumque silvarum, ac fluminum petunt propinquitates*) comites, familiaresque ejus angusto in loco equitum nostrorum vim paulisper sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit. Fugientem silvæ texerunt. Sic ad subeundum periculum, & ad vitandum multum fortuna valuit.

31. Ambiorix copias suas judicio ne non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimaverit, an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, cum reliquum exer-

1 millibus amplius L. in long.) quinquaginta *ex Orosii vetustis libris & Hist. Miscella Valesius legit Not. Gall. p. 37. quod ante ipsum etiam Cluverius observaverat: & confirmat D. Vossius. Vulgo legabatur D, id est quingentis, quod nimium est. Græcus hæc de magnitudine silvæ prætermisit.*

2 effugere mortem) *Videtur vox* mortem *a librario adjecta, quod plures obsevarunt, etiam D. Vossius.*

exercitum subsequi crederet, dubium est. Sed certe, clam dimissis per agros nuntiis, sibi quemque consulere jussit, quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceano fuerunt, ii in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt. Multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt.

CAPUT VIII.

Cativulcus se interimit. Segni, & Condrusi legatos ad Cæsarem mittunt, ne ipsi credantur in hostium numero. Cæsar impedimenta ad Atuatucam confert, & Q. Tullium Ciceronem ad præsidium cum legione relinquit. T. Labienus in Menapiorum, & Trebonius in Aduaticorum fines proficiscuntur, Cæsaris jussu, qui flumen Scaldim petit, quo ierat Ambiorix.

Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, cum laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus (1) precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, (2) taxo, cujus magna in Gallia, Germaniaque copia est, se exanimavit. Segni, Condrusique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse unam judicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis, impedimen- 32.

1 precibus detestatus) *diris imprecationibus: quod ex verbo* detestatus *clarum est. Horatio* II. *Satyr.* VI. 30. iratæ preces *sunt.*
2 taxo se exanimavit) *Et succus & fructus hujus arboris letiferi dicuntur esse.*

menta omnium legionum ad (1) Atuatucam contulit: id castelli nom en est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Auruncelejus hiemandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar; tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. præsidio impedimentis legionem XIV. reliquit, unam ex iis, III. quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni, castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus

33. III. ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus (2) ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes ire constituit; quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens post diem VII. sese reversurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum, Treboniumque hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam diem revertantur, ut rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

1 Atuatucam) *postea urbs ex castello facta adsumpsit gentis nomen* Tungri, *Tengem*.

2 ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam) *Interpres* Ζαβιν, Sabin *nunc Sambre. atque, ita expeditæ rationes sunt. Qui* Scaldim *tuentur, vel errasse Cæsarem dicunt, vel aliam nunc faciem horum fluminum, mersa forte terræ parte, per quam Scaldis ad Mosam decucurrerit.*

CA-

CAPUT IX.

Milites dispersi vallem quamdam, & silvestria loca ad præsidium, & defensionem occupant. Cæsar nuntios ad finitimos dimittit, quos convocat ad diripiendos Eburones.

ERat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita spem præsidii, aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc (1) loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis ab perterritis, ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam & prædæ cupiditas multos longius evocabat, ac silvæ incertis, occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites. Si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio, & consuetudo exercitus R. postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuntios dimittit. Omnes evocat spe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionariorum periclitetur: simul ut magna multitudine circumfusa,

1 loca vicinitatibus nota) *vicinis accolis*, μετονυμικῶς,

pro tali facinore, (1) stirps, ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

CAPUT X.

Germani intelligunt, Eburones diripi. Sicambri Rhenum transeunt, & Eburonum fines adeunt, inde ad Atuatucam contendunt, ubi sunt impedimenta Romanorum. Germani in Ciceronis castra irrumpunt, ex quo magna perturbatio, & timor in castris cooritur.

35. HÆc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat VII. quem ad diem Cæsar ad impedimenta, legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis, ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II. millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencteros, atque Usipetes, supra docuimus. Transeuntes Rhenum navibus ratibusque, XXX. millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda longius procedunt. Non hos palus in bello, latrociniisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis; *Quid vos*, inquit, *hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissi-*

1 stirps ac nomen civitatis tollatur) *Civitas, gens, populus Eburonum, quorum ne nomen quidem superstes mansit: qui ex stirpe reliqui, in Tungrorum nomen concesserunt.*

tissimis? III. *horis ad Atuatucam venire potestis: huc omnes fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat.* Oblata spe Germani, quam nacti erant, prædam in occulto relinquunt: ipsi ad Atuatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset: VII. die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam pæne obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum hujusmodi casum expectans, quo IX. oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis, ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum III. offendi posset, V. cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter & castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti, ex quibus, qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC. sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. Hoc ipso tempore, & casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur; nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut (1) qui sub vallum tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex

36.

37.

eo-

1 qui sub vallum tenderent) *tentoria haberent. Virgil. Æn. II. 29.*
...hic sævus tendebat Achilles.
Curtius X. 7. extr. excedere urbe, & tendere in campo.

reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre nostri portas tuentur. Reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. *Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronuntiat, alius deleto exercitu, atque imperatore victores barbaros venisse contendit: plerique* (1) *novas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæque, & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt.* Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

CAPUT XI.

Publius Sextius Baculus æger in præsidio relictus inimicorum impetum sustinet. Adventu eorum, qui frumentatum ierant, barbari ab oppugnatione desistunt, sed cognito parvo numero, iterum impetum faciunt: sed tamen desperata expugnatione Rhenum transeunt, remanente magno in castris terrore, quem tamen Cæsaris adventus aufert.

38. Erat æger in præsidio relictus P. (2) Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus præliis fecimus, ac diem jam v. cibo caruerat. Hic diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat. Paulisper prælium una sustinent. Relinquit ani-

1 novas religiones) *metus & mala omnia ex loco infausto.*
2 Sextius Baculus, qui primum pilum) *Vide supra* II. 25. & III. 5. *Adde Baluentii exemplum lib.* V. *cap.* 35.

animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus : deficiens ægre (1) per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant. Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites: quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum mil. centurionesque ora convertunt: quid ab eis præcipiatur expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captivis cognoverant. Postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. Hinc celeriter dejecti se in signa, manipulosque conjiciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto, ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt: alii, ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones, equitesque eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, (2) nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere

39.

40.

1 per manus tractus) *quia æger & vulneratus se recipere non poterat, manu prehensum retraxerunt socii e periculo.*
2 nullo usu rei militaris percepto) *Ciacconio & Scaligero superfluum est* percepto, *& ab aliena manu additum.*

pere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli (1) ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa virtutis in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars a barbaris circumventa periit.

41. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. At tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut (2) pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent, neque incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. Quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

1 ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum) *Inferiores ordines opponuntur primis ordinibus, de quibus sæpe dictum. Descendebant ordines usque ad decimum pro cohortium numero. Nec promotio centurionum semper in eodem genere per saltum, & ex legione in legionem, ex cohorte in cohortem aliam.* Lipsius de M. R. lib. II. 8.

2 pæne alienata mente) *ita commota, ut vix compotes sui essent.* Voss. *Sic Celsus* IV. 2. oculorum caligo, mentis alienatio. *Et Ulpianus lege* 15. *D. de injuriis, principio*: Si quis mentem alicujus medicamento alienaverit. *Lactantius dixit* I. 4. 3. quis emotæ mentis, *id est furiosus*: & IV. 27. 2. hominum mentes emotas in pristinos sensus reponebat.

CA-

CAPUT XII.

Cæsar conquestus, cohortes missas e statione fuisse, ad vexandos hostes parum felici eventu progreditur. Concilio indicto, de conjuratione Senonum, & Carnutum quæstionem habet. Supplicium de Accone sumptum. Cæsaris iter in Italiam.

REversus ille, eventus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse judicavit: multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo, portisque castrorum barbaros avertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine jumentorum, atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant, ut si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent: ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias regio-

42.

43.

giones, partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam IV. quibus solis vitam suam com-
43. mittere audebat. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortum Remorum reducit: concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum, & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli judicium veriti profugerunt, quibus cum aqua, atque igni interdixisset, II. legiones ad fines Trevirorum, II. in Lingonibus, VI. reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit, frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER VII.

CAPUT I.

Cæsar cognita Clodii cæde delectum habet. Galliæ principes inito consilio contra Cæsarem conjurant.

Quieta Gallia, Cęsar, ut constituerat, 1. in Italiam ad conventus agendos proficiscitur, ubi cognoscit (1) de P. Clodii cæde: de Senatusque consulto certior factus, (2) ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum tota provincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi, & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, *retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse*. Hac impulsi occasione, qui jam ante se populi Romani imperio subjectos dolerent, liberius, atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus, ac remotis locis queruntur (3) de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam:

1 de P. Clodii cæde) *Nota res ex Ciceronis Orat. pro Milone.*

2 ut omnes Italiæ juniores conjurarent) *In bonam partem hic* conjurare, *id est simul jurare: cum enim per periculi vicinitatem non liceret singulos sacramento rogare, omnes simul jurabant, edicto in unum locum convocati, quæ militia* conjuratio *dicta. Ritum Servius scripsit ad principium Æneid.* VIII.

3 de Acconis morte) *quem Cæsar, auctorem rebellionis, supplicio adfecerat, lib.* V. 4. 43. *extr.*

tunam: omnibus pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quod neque legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi, neque imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit. Postremo in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam, libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

CAPUT II.

Carnutes bellum contra Rom. suscipiunt, & ductu Cotuati, & Conetoduni Genabum concurrunt, & C. Fusium Cottam interficiunt. Hujus rei fama ad omnes civitates Galliæ perfertur. Vercingentorix expulsus oppido Gergovia a patruo suo delectum perditorum hominum habet; hisque, a quibus expulsus fuerat, civitate ejectis, Rex a suis appellatus, adjungit sibi plures populos, & exercitum cogit.

2. HIs rebus agitatis, profitentur Carnutes, *se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque se ex omnibus* (1) *bellum facturos pollicentur: & quoniam in præsentia de obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur, ut jurejurando, ac fide sanciatur petunt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravissime ceremoniæ continentur, ne facto initio belli, a reliquis deserantur.* Tunc collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, (2) Genabum dato signo con-

1 bellum facturos) *Vide supra ad lib. II. extrem.*
2 Genabum concurrunt) *Genabum ad Ligerim, post* Aurelia-

concurrunt, civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam honestum Equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur. *Nam ubi major, atque illustrior incidit res, clamore per agros, regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit.* Nam quæ Genabi oriente sole gesta essent, (1) ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter clx. Simili ratione ibi Vercin- 4. getoris Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia: non tamen desistit; atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, in suam sententiam perducit. Hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paulo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Res ab suis appellatur. Dimittit quoquoversus legationes: obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit. Omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat; certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet. Armorum quantum

quæ-

lianum *dictum nunc*, Orleans: *in extremis finibus Carnutum*. infra *c.* 11. *sect.* 3.

1 ante primam confectam vigiliam) *Metaphrasis Græca*, πρὶν ἢ τὴν πρώτην τῆς νυκτὸς διαγεγενῆσθαι φυλακήν.

quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatui studet: summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam majore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leviore de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios.

CAPUT III.

Vercingetorix, misso Lucterio Cadurco in Ruthenos, proficiscitur in Bituriges. Hi legatos ad Æduos mittunt subsidium petentes. Equites, & pedites, qui ab Æduis in auxilium Biturigum missi erant, domum revertuntur. Bituriges se cum Arvernis conjungunt.

5. HIs suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit. (1) ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur, legatisque nostris renuntiant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. Id ea ne de causa quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernis conjungunt.

CA-

1 ipse in Bituriges) *Bituriges Cubos*, *nunc* Berry: *alii sunt Bituriges Vibisci. Adi Geographos.*

CAPUT IV.

Cæsar in Galliam Transalpinam it. Lucterius Cadurcus Ruthenos Arvernis conciliat, inde in Narbonem erumpit; quo Cæsar ipse pervenit. Inde in Helvios proficiscitur, & fines Arvernorum attingit.

HIs rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cum jam ille virtute Cn. Pompeji urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam si legiones in provinciam arcesseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. Interim Lucterius Cadurcus (1) in Ruthenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus (2) in Nitiobriges, & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; magna coacta manu, in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat; præsidia in (3) Ruthenis provincialibus, (4) Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex provincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet. His rebus comparatis, represso jam Lucterio, & remoto quod intra-

6. 7. 8.

1 in Ruthenos missus) *vide mox sect. 3.*
2 in Nitiobriges & Gabalos) *Nitiobriges ultra Ruthenos ad Garumnam, ubi Aginnum est: Gabali, sub Gebenna monte.*
3 Ruthenis provincialibus) *Rutheni in limite provinciæ Romanæ ad occasum: pars illorum in provincia: pars altera extram illam.*
4 Volcis Arecomicis) *Volcarum duo genera:* Arecomici, *quorum Nemausus; &* Tectosages, *quorum Narbona caput erat.*

intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. etsi mons Gebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediebat: tamen discussa nive VI. in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Gebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur: & quam maximum hostibus terrorem inferant.

CAPUT V.

Vercingetorix, cognito Cæsaris adventu, castra in Arvernos movet. Cæsar, præfecto castris Bruto, ab exercitu discedit ad cogendum copiarum supplementum, & Viennam pervenit, inde in Lingones contendit.

Celeriter hæc fama, ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet (1) in Arvernos versus. At Cæsar biduum in his locis moratus, 9. quod hæc de Vercingetorige usuventura opinione præceperat, per causam supplementi, equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adolescentem iis copiis præficit. hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur. Daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus (2) Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum,

1 in Arvernos versus) *ut supra lib.* VI. *cap.* 33. *sect.* 1. ad Oceanum versus.

2 Viennam pervenit) *urbem ad Rhodanum, Allobrogum caput.*

tum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum locum omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernis nuntiari posset.

CAPUT VI.

Vercingetorix exercitum in Bituriges reducit. Postea Gergoviam Bojorum oppidum oppugnat. Cæsar nuntios de suo adventu ad Bojos mittit, eosque, ut in fide maneant, hortatur. Oppidum Senonum a Cæsare oppugnatur. Cæsar Genabum petit, ibique castra ponit. Genabenses noctu ex oppido fugiunt. Cæsar oppido potitus in Biturigum fines pervenit.

HAc re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus (1) Gergoviam, Bojorum oppidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficul- 10.

I ta-

1 Gergoviam Bojorum oppidum) *Suspecta multis Gergovia Bojorum: nota & probata Arvernorum. Accedit varietas vetustorum codicum*, Gergonia, Gergobinna, *quemadmodum & Græcus Γεργοβιννα vocat hanc Bojorum. Nihilominus, quod plures habent, servamus, præsertim quod & aliæ urbes plures uno vocabulo (e. g. Novioduni) in Galliis usæ sunt. Anonymus Julii Celsi excerptor p.* 88. profectus in Bojos Transalpinos, oppidum illorum, sub Helveticæ victoriæ tempus ædificatum a Cæsare, Æduisque attributum, oppugnare disposuit, Oppidum nomen Gorgobia.

tates perpeti, quam tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Bojos, qui de suo adventu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Bojos proficiscitur.

11. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Idque biduo circumvallavit. Tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC. obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit: Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit, & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint militibus imperat; & quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, II. legiones in armis excubare jubet. Genabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis, atque itinerum angustiæ multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

CA-

CAPUT VII.

Vercingetorix Cæsari occurrit. Oppidum Biturigum se Cæsari dedit; sed postea, viso hostium equitatu, quem oppidani in auxilium venire opinabantur, arma sumuntur. Cæsar equestre prælium committit, cui tandem oppidani se rursus dedunt.

Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit, atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille (1) oppidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, præliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amissis sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt.

12. 13.

1 oppidum Biturigum, Noviodunum) *pagus hodie*, Neufvy sous Baranjon.

CAPUT VIII.

Cæsar oppidum Avaricum petit. Vercingetorix Romanos pabulo commeatuque probibet; cujus rei causa urbes Biturigum, & alia loca incenduntur. Vercingetorix Cæsarem insequitur; inde non nimis longe ab Avarico castra ponit; Cæsar quoque castra communit.

QUibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum (1) Avaricum, quod erat maximum, munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem 14. redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis suos ad concilium convocat. *Docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & commeatu Romani probibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundent, & quod anni tempore subleventur, pabulum secari non posse. Necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea, salutis causa, rei familiaris commoda negligenda. Vicos, atque ædificia incendi oportere hoc spatio (2) a Boja quoquoversus, quo pabulandi causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a castris progressuros. Neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis bellum geri non possit.* Præterea *oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tu-*

1 Avaricum) *medio ævo gentis nomine*, Bituriges, *sive* Bituricæ *Sidonio lib.* VII. ep. V. *ep. pr. nunc* Bourges.
2 a Boja quoquoversus) *locus dubius, & nomen suspectum: Græcus tamen etiam ἀπὸ τῆς Βοΐας, Cæsaris stilo propius a* Bojis *esset.*

tuta, neu suis sint ad detractandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. Hæc si gravia, aut acerba videantur, multo illa gravius æstimari debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius xx. urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se prope explorata victoria celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, *ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præsidio, & ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata unum habeat, & peranguftum aditum*. Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente & precibus ipsorum, & misericordia vulgi. Defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus, silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum xv. Ibi per certos exploratores in singula dierum tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat, & quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes, frumentationesque observabat, dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione provideri poterit, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diversisque itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis Cæsar, quæ intermissa a flumine, & palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re fru-

15. 16. 17.

mentaria Bojos, atque Æduos adhortari non destitit: (1) quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Bojorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, & (2) pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani majestate, & superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, cum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret: universi ab eo, *ne id faceret*, petebant: *sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent; hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent; præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interiissent*, (3) *parentarent*. Hæc eadem centurionibus, tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

CAPUT IX.

Cæsar Avaricum petit, insidias Vercingetorigi structurus, ad cujus adventum arma utrinque sumuntur.

18. CUm jam muro appropinquassent turres, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem con-

1 quorum alteri .... alteri) *illi sunt Ædui, opulenti, sed languido studio: hi sunt Boji, exigua civitas, unde sequitur sect.* 3. tenuitate Bojorum, indiligentia Æduorum, *id est, per, vel propter tenuitatem, indiligentiam, interprete Gronovio Observ. lib.* IV. *cap.* 17. *p.* 271.

2 pecore e longinquioribus vicis adacto) *bene* adacto *omnes libri, puta, in castra ex vicis, non* abacto. *Adigere vero est adducere.*

3 parentarent) *cædem illorum ulciscerentur. Sic & Livius* XXIV. 21. *& Curtius, Florus, alii.*

consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum, atque ipsum cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi celeriter, per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua (1) in arctiores silvas abdiderunt; copias omnes in loco edito, atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter (2) sarcinas conferri, arma expediri jussit. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada, ac salutis ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, & signum prælii exposcentes edocet, *quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos cum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem*. Sic milites consolatus eodem die reducit in castra, reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

19.

1 in arctiores silvas) *densiores. Græcus εἰς δασύτερα δρυμά.*
2 sarcinas conferri) *Bene adjecit Interpres εἰς ἕνα τόπον.* in unum locum, *quod fiebat ante pugnam.*

CAPUT X.

Vercingetorix proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, se purgat. Decem millia hominum in oppidum Biturigum mittuntur. Describitur forma muri Gallici.

20. Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis insimulatur, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent: non hæc omnia fortuito, aut sine concilio accidere potuisse; regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit: *Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discendentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. Imperium se a Cæsare per proditionem nullum desiderare quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Quod ut intelligatis, inquit, sincere a me pronuntiari, audite Romanos milites.* Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, vinculisque excruciaverat. Ii

jam

jam ante edocti, quæ interrogati pronuntiarent, *milites se esse legionarios dicunt, fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent. Simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc a me*, inquit Vercingetorix, *beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cujus opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame pene consumptum videtis; quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est*. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majori ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quod penes eos, si oppidum retinuissent, summam victoriæ (1) constare intelligebant. 21.

Desunt nonnulla.

Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, *ut est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab utroque traduntur, aptissimum*. Nam & (2) laqueis falces avertebant, (3) quas cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant; eo scientius, quod (4) apud eos magnæ sunt ferra- 22.

1 constare intelligebant) *Recentiores putant hic quædam inter caput 21. & 22. deesse: sed nullum in vetustis codicibus, neque in Græco lacunæ indicium*. D. Voss.

2 laqueis falces avertebant) *murales falces, de quibus supra lib. III. cap. 14. sect. 5.*

3 quas cum destinaverant) *destinare hoc loco est, quod petis attingere, Turnebo interprete Advers.* XIV. 11.

4 apud eos magnæ ferrariæ) *Rutilius Itinerar. lib. 1. vers. 351. insulæ Ilvæ laudans calybem, addit:*

Qua nihil uberius Norica gleba tulit.

rariæ, atque omne genus cuniculorum notum, atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis, nocturnisque irruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur, & nostrarum turrium altitudinem, quantum has (1) quotidianus agger expresserat, (2) commissis suarum turrium malis, adæquabant; & (3) apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice fervefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

23. *Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis distantes inter se binos pedes in solo collocantur. Eæ revinciuntur introrsus, & multo aggere vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. Iis collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem, varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem, & defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi, neque distrahi potest.*

C A-

Non Biturix largo potior strictura camino.
Nec quæ Sardoo cespite massa fluit.

1 quotidianus agger expresserat) *Græcus* ὅσον χώματι καθ' ἑκάστην οἱ Ῥωμαῖοι ἠδύναντο αὐξῆσαι.

2 commissis suarum turrium malis) *Nec* atis, *nec* aliis, *neque* scalis *aliorum placet. Mali sunt arbores grandiores, instar earum quæ in manibus eriguntur.*

3 apertos cuniculos) *Opponuntur* tectis, *Hirt.* VIII. 41. *An veri similes obliquis ductibus, quos* approches *vocant? non videtur tam antiquus illorum usus fuisse. Ad appropinquationem tamen & irruptionem videntur hoc loco facti esse.*

CAPUT XI.

Cæsar aggerem exstruendum curat. Hostes incenso aggere e turribus erumpunt. Narratur cujusdam Galli fatum, scorpionis ictu extincti.

IIs tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore frigore, & assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, & diebus xxv. aggerem latum pedes cccxxx. altum pedes lxxx. exstruxerunt. Cum is murum hostium pæne contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant: picem alii, reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. Cum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod (1) deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem (2) in illo vestigio temporis

24.

25.

I 6 po-

1 deustos pluteos turrium) *tabulas & asseres: id enim plutei Latinis. quamquam & machinæ sic dictæ, quibus oppugnatores tegebantur, etiam qui turres admovebant.*

2 in illo vestigio temporis) *Sic & infra Civil. II. 26.* vestigio tem-

positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi, ac picis traditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, (1) scorpione ab latere dextro trajectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato, altero successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

CAPUT XII.

Galli ex oppido profugere meditantes a matribusfamilias detinentur, quæ Romanos de suorum fuga certiores faciunt, clamoribus sublatis.

26. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante, & jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, cum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & virium infirmitas impediret. Ubi eos perstare in sententia viderunt, quod ple-

temporis primum agmen erat in conspectu. *Et Cicero in Pis. c. 9. extr.* eodem & loci vestigio & temporis. *Interpres hoc nostro loco,* ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ.

1 scorpione) *Tertulliano principio libri de hoc nomine dicti, machina est bellica, quæ cum spiculo & virus in vulnus effundit. Ceteris nulla mentio est veneni. Posteriores* manubalistam *dixere teste Vegetio.*

pleramque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

CAPUT XIII.

Cæsar propositis præmiis milites hortatur, ut hostium murum ascendant, quod illi prompte faciunt. Magna pars hostium interficitur. Nonnulli ad Vercingetorigem fugiunt; quos ille postero die alloquitur. Galli castra muniunt. Vercingetorix necessaria ad bellum parat.

POstero die Cæsar, promota turri, perfectisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari jussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones (1) intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleruut. Hostes re nova perterriti, muro, turribusque dejecti, in foro, ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hoc animo, ut si qua ex parte obviam contraveniretur, acie instructa, depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars jam egressa portis ab equitibus est interfecta. Nec fuit quis-

27.

28.

1 Intra vineas) *machinas, quibus oppugnatores tegebantur. Græcus ὑπὸ ταῖς μηχαναῖς.*

quisquam, qui prædæ studeret. Sic & (1) Genabensi cæde & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL. millium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur) ut procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque civitatum, (2) disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars

29\. castrorum ab initio obvenerat. Postero die concilio convocato, consolatus, cohortatusque est, *ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam & scientia oppugnationis, cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum eventus exspectent: sibi numquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet: sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adjuncturum: atque unum totius Galliæ consilium effecturum, cujus consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos*

30\. *impetus sustinere possent.* Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multi-

1 Genabensi cæde) *Metaphrastes*, τῷ τῶν ἐν τῇ Γενάβῳ πόλει Ῥωμαίων ὑπὸ τῶν Γάλλων γεγενημένῳ φόνῳ. *Historia est cap. 3. hujus libri.*

2 disparandos, deducendosque) *ne numerus animadverteretur, si facto agmine in castra pervenissent.* Goduin.

titudinis fugerat: plusque animo providere, & præsentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in spem veniebant ejus affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt: & sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis, pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri; & ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. 31.

CAPUT XIV.

Theutomatus Rex Nitiobrigum Vercingetorigem convenit. Æduorum legati Cæsarem adeunt orantes, ut ipsis auxilio sit. Cæsar ad Æduos profectus eorum rebus oppertune succurrit: inde exercitum in duas partes dividit, alteram Labieno in Senones, & Parisios ducendam committit, alteram secum ducit in Arvernos juxta flumen Elaver.

INterim Theutomatus Olloviconis filius rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Cæsar Avarici complures dies 32.

com-

commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. Jam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; & ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus, silvisque eliceret, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, *ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quod, cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant, & se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem, & illustrem adolescentem: alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis: divisum senatum, divisum populum: suas cujusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia; fore, uti pars cum civitatis parte confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentia, atque auctoritate.*

33. Cæsar, etsi a bello, atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, & tam conjuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma descenderet, atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige accerseret: huic rei prævertendum existimavit: &, quod legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum, obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure, aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter controversia esset, (1) Decetiam ad se vo-

a Decetiam ad se vocavit) *Fulvii codex ita clare: etiam duo alii Ciacconio teste. Vett. edd.* etiam ad se evoc. *quod & in Vaticano legi dicitur. Oppidi nomen subesse, sequentia* cum eo venisset *ostendunt.* Eo *enim certum locum signat.*

vocavit. Cum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coegit. Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit. Hoc decreto interposito cohortatus Æduos, ut controversiarum, ac dissensionum oblivifcerentur, atque, omnibus omissis rebus, huic bello servirent; eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, exspectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x. sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causa disponeret; exercitum in duas partes divisit, iv. legiones in Senones, Parisiosque Labieno ducendas dedit: vi. ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum (1) flumen Elaver duxit. Equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. 34.

CAPUT XV.

Vercingetorix, pontibus rescissis, iter facit ab altera Elaveris parte. Cæsar pontem reficit, & exercitum transducit, inde Gergoviam pervenit. Vercingetorix castra in monte ponit; Cæsar, præsidio dejecto, potitur loco, in quo legiones collocat.

QUa re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit. Cum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque e re- 35.

gnat. Antonini autem itinere ab Augustoduno Lutetiam Decetio *occurrit, quæ haud dubie est* Decize *in dextra Ligeris ripa, medio fere loco inter Nevers & Bourbon Lancy.*

1 flumen Elaver) *ex Gebenna monte ruens, ab occasu Ligeris in septemptrionem tendens, eidem ad Noviodunum seu Nivernum se adfundens.*

regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent: erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri soleat. Itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum II. legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, (1) demptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. Iis quam longissime possent progredi jussis, cum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusque transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

36. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestrique prælio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat: principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat, seu quid communi-

1 demptis quartis quibusque cohortibus) *Torquent se Interpretes in his, & superioribus de II legionibus, quibuscum Cæsar restitit; quæ doctissime ita D. Vossius expediit:* Cæsar cum legionibus in Arvernos profectus est, & cum Elaverim non nisi astu transire posset, ipse cum duabus legionibus restitit. Dein ut ostendat, qua ratione illas duas legiones detrahere de exercitu potuerit, ut nihilominus VI legionum species maneret, ait, se quartam quamque cohortem sumpsisse. Jam LX cohortes ubi numerantur, necessario quarta pars est XV.

nicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri prælio interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi, ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. Sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius quam subsidium ex oppido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit; ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

CAPUT XVI.

Convictolitanis Æduus sollicitatus ab Arvernis quosdam adolescentes alloquitur, quorum princeps Litavicus contra Romanos exercitum ducit. Eporedorix rem hanc Cæsari aperit, eumque rogat, ut auxilio sit.

Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis præmium communicat, hortaturque eos, *ut se liberos, & imperio natos meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri, qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Ædui de suo jure, & de legibus* 37.

bus ad Cæsarem disceptaturi, quam Romani ad Æduos veniant? Celeriter adolescentibus & (1) oratione magistratus, & præmii spe ductis, cum se vel principes ejus consilii fore profiterentur; ratio perficiendi quærebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curare, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua qua

38. ratione agi placeat, constituunt. Litavicus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrymans: *Quo proficiscimur*, inquit, *milites? Omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit: principes civitatis Eporedorix, & Viridomarus insimulati proditionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. Nam ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronuntiare.* Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet; atque eadem, quæ Litavicus pronuntiaverat, multitudini exponunt: *multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse:* Conclamant Ædui, & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. *Quasi vero*, inquit ille, *consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt: atque hos latrones interficiamus.* Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo magnum nume-

1 oratione magistratus, & præmii spe ductis) *Vulgo nunc legunt* ratione magistratus & præmio deductis. *Inepte. Veteres libri, etiam excusi*, oratione, *& Græcus* τῷ ἄρχοντος δημηγορίᾳ. *Alterum vertit* χρημάτων ἐλπίδι, *quod arguit spe legisse in suo codice. consule Dion. Vossium.*

merum frumenti, commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio de cæde equitum, & principum permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur. Eporedorix Æduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & una Viridomarus, pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, *ne patiatur, civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia pop. Rom. deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint; quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare possit.* 39

CAPUT XVII.

Cæsar, relicto C. Fabio legato ad castrorum præsidium, Æduorum agmen insequitur, eorumque iter moratur. Dum Ædui armorum projectione deditionem significant, Litavicus Gergoviam profugit; quo Cæsar ipse paulo post contendit.

Magna affectus solicitudine hoc nuntio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit. Nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra: quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II. castris præsidio relinquit. Fratres Litavici, cum comprehendi jussisset, paulo ante re- 40

reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, *ne necessario tempore itineris labore permoveantur*, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare jubet. His cognitis, & Litavici fraude perspecta, Ædui manus tendere, & deditionem significare, & projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, *quibus nefas more Gallorum est etiam in extrema fortuna deserere patronos*, Gergoviam profugit. Cæsar nuntiis ad civitatem

41. Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: quam crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset iisdem eodem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda (1) magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, (2) pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. Iis rebus cognitis, Cæsar summo studio militum ante ortum Solis in castra pervenit.

1 magno usui fuisse tormenta) *Bene Interpres*: τὰς μηχανὰς πρὸς τὴν τῶν πολεμίων ἀπάγειν ὁρμὴν.

2 pluteosque vallo addere) *Plutei hic non machinæ sunt, sed asseres & tabulæ, quibus altitudo valli augebatur, quia subito terram adgerere non licebat. Festus in* PLUTEI *cum de machinæ & tegumenti notione dixisset, addit*: Nunc etiam tabulæ, quibus quid præsepitur, eodem nomine dicuntur. *Vide & supra cap.* 25. 1.

CA-

CAPUT XVIII.

Ædui Romanorum bona diripiunt, multosque cedunt. At vero fama perlata omnes milites in Cæsaris potestatem devenisse, primum se apud Aristium purgant, deinde legatos, qui idem faciant, ad Cæsarem mittunt: sed postea clandestina colloquia de bello suscipiendo habent, Cæsare interim omnia hæc dissimulante.

42. DUm hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nuntiis a Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex (1) oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident, multis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. 43. Interim nuntio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici, fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum causa: sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar

[1] oppido Cabillono) *Cabillonum Æduorum oppidum ad flumen Ararim: nunc* Challon.

far intelligebat, tamen quam mitissime potest, legatos appellat: *nihil se, propter inscientiam, levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia diminuere*. Ipse majorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata a timore defectionis similis fugæ videretur.

CAPUT XIX.

Cæsar collem quemdam ab hostibus detentum occupat; hostes omni exitu, & pabulo prohibet: mandata militibus dat. Describitur oppidi murus, & situs. Cæsarei hostium castris potiantur, ac dum ad portas oppidi appropinquant, hostes territi se e muro dejiciunt. L. Fabius oppidi murum ascendit: Hostes oppido, qua maxime laborat, succurrunt.

44. HÆc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. Nam cum minora in castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum, sed silvestre, & angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumvallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evacuatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte. Iis imperat, ut paulo tumultuosius omnibus in locis pervaga-

ren-

rentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris, mulorumque produci, (1) atque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo munitionum copiæ transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, (2) tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur. Quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit. Hoc una celeritate posse vitari. Occasionis esse rem, non prælii. His rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit. Oppidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC. passus aberat. Quidquid huic circuitus ad moliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI. pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli, atque inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perveniunt, eamque trans-

46.

K gressi

1 atque iis stramenta) *in vet. cod.* neque iis: *quod Scaliger emendavit* æque iis, *ut in plerisque nunc editis est: elegantius* atque *D. Vossius substituit: quia* detrahere cui *dicimus*, *non* ex quo. *Stramenta autem hic clitellæ, straminibus effartæ*. Goduin.

2 tectis insignibus suorum) *Vide supra lib. II. cap. 21. sect. 5.*

greſſi (1) trinis caſtris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum ſubito in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieverat, ſuperiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix ſe ex manibus præ-
47. dantium militum eriperet. Conſecutus id, quod animo propoſuerat, Cæſar receptui cani juſſit, legioniſque decimæ, (2) qua tum erat comitatus, ſigna conſtitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono, quod ſatis magna vallis intercedebat, tamen a tribunis militum, legatiſque, ut erat a Cæſare præceptum, retinebantur. Sed elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fuga, ſuperiorumque temporum ſecundis præliis, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent: neque prius finem ſequendi fecerunt, quam muro oppidi, portiſque appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido ejecerunt. Matresfamilias de muro veſtem, argentumque jactabant, & pectore nudo prominentes, paſſis manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent, neu, ſicut Avarici feciſſent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abſtinerent. Nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis VIII. quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Avaricenſibus præmiis, neque commiſſurum, ut prius quiſquam murum adſcenderet, tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſublevatus, murum adſcendit. Eos ipſe rurſus
48. ſingulos exceptans, in murum extulit. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut ſupra demon-

1 trinis caſtris potiuntur) *hoſtium caſtris, ſeparatim ibi metatis, nunc autem vacuis. cap. 45. ſect. 7. Et Græcus* τρία ϛρατόπεδα.

2 qua tum erat comitatus) *Sic Gryphiana editum eſt, quod Lipſius probavit & D. Voſſius: nec melior emendatio adhuc allata fuit. Omnes priores,* quâcum erat concionatus; *& Græcus* ἐδημηγορήκει. *Quis vero latine dixit,* concionari cum quo?

monstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset, matresfamilias, quæ paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, &, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio; simul & cursu, & spatio pugnæ defatigati non facile recentes, atque integros sustinebant.

CAPUT XX.

T. Labienus legatus nuntiis Cæsaris admonitus, cohortibus sub infimo colle hostium constitutis, eosdem terret. L. Fabius interficitur, & e muro præcipitatur. M. Petrejus pugnans diem suum obit.

Cæsar, cum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret; ut si nostros depulsos loco vidisset, quominus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ expectabat. Cum acerrime cominus pugnaretur, hostes loco, & numero, nostri virtute confiderent; subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextera parte alio adscensu manus distinendæ causa miserat. Ii similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consueverat, tamen id ipsum sui fallendi causa mi-

49.

50.

lites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adscenderant, circumventi, atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petrejus ejusdem legionis centurio, cum portas exscindere conatus esset, a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant: *Quoniam*, inquit, *me una vobiscum servare non possum, vestræ quidem certe saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite.* Simul irrupit in medios hostes; duobusque interfectis, reliquos a porta paulum submovit. Conantibus auxiliari suis, *Frustra*, inquit, *meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis viresque deficiunt: Proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.* Ita pugnans post paulum concidit, ac suis saluti fuit. Nostri cum undique

51\. premerentur, XLVI. centurionibus amissis, dejecti sunt loco; sed (1) intolerantius Gallos insequentes legio X. tardavit, quæ pro subsidio paulo æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII. legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus DCC. desiderati.

1 intolerantius Gallos insequentes) *cupidius, immoderatius*: *Græcus* θρασέως.

CA-

CAPUT XXI.

Cæsar legiones e castris educit. Vercingetorix in Æduos castra movet, atque ex Viridomaro, & Eporedorige intelligit, Litavicum ipse ad sollicitandos Æduos. Cæsar Æduos, quos secum habet, dimittit. Eporedorix, & Viridomarus, ut ad oppidum Æduorum perventum est, utilibus rebus servatis, oppidum incendunt, & copias cogunt. Cæsar flumen Ligerim transit cum omni exercitu, & in Senones proficiscitur.

POstero die Cæsar, concione advocata, *temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi judicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato, constitissent, neque a tribunis militum, legatisque retineri potuissent: exposuit, quid inquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem de victoria, atque exitu rerum sentire existimarent. nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem desiderare.* Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, *ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent:* eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Cum hoc idem

52.

53.

postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, III. die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit. Ibi a Viridomaro, atque

54. Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad solicitandos Æduos profectum; opus esse ipsos præcedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit; *quos, & quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse viderentur.*

55. His datis mandatis, eos ab se dimisit. (1) Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportune loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum, atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum hujus belli causa in Italia, atque Hispania coemptorum miserat. Eo cum Eporedorix, Viridomarusque venissent, & de statu civitatis cognovissent, Litavicum (2) Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum,

1. Noviodunum Æduorum) *Antonini Itinerarii* Nivernum, *hodie* Nevers, *prope confluentem Elaveris Ligerisque.*
2. Bibracte ab Æduis receptum) *id est, oppido Bibracte, seu in oppidum illud. Claros viros esse, qui idem oppidum Bibracte & Augustodunum censeant, in Notit. Orb. Antiqui demonstravimus. Ibidem tamen diversa statuimus, secuti Eumenium rhetorem, panegyrico Flaviensium nomine, extremo. Fuit etiam in Æduis, & ut vestigia quidam observasse dicuntur, non longe ab Augustoduno.*

tum, magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace, & amicitia concilianda publice missos, non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi, aut itineris causa convenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, navibus avexerunt, reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare cœperunt, si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia (1) ex provincia expellere possent: quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in provinciam converteret, id ne tum quidem necessario faciendum existimabat; cum infamia, atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer cupiebat. Itaque admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit, vadoque per equites invento, pro rei necessitate, opportuno, ut bra-

56.

1 ex provincia expellere) *at quanam? regione, in qua tum erat? Insolens Cæsari, ad id abuti* provinciæ *vocabulo: Si manerent, ait, re frumentaria excludere voluerunt: si inopia adducti in provinciam Romanam reverti pararent, reditu quoque volebant exclusos, ut fame conficerentur. Dionys. Vossius in codice invenit lectionem sine dubio saniorem*, si re frumentaria Romanos, aut adductos inopia ex provincia excludere possent. *Suspectum sane verbum* expellere *hoc loco est.*

chia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumen exercitum transduxit; frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

CAPUT XXII.

Labienus Lutetiam proficiscitur. Camulogenus Aulercus (cui summa imperii a finitimis civitatibus commissa) Labienum transitu cujusdam paludis prohibet. Is Melodunum petit, quo oppido potitur: inde refecto ponte, & exercitu transducto, Lutetiam petit. Hostes ejus adventu cognito Lutetiam incendunt, & pontes scindunt; inde in ripis Sequanæ considunt. Labienus multis irretitus difficultatibus exercitum Agendicum reducere cogitat; interim equites secundo flumine progredi aliquantum, ibique commorari jubet, donec ipse superveniat. Alia præterea mandata dat. Hostes copias contra Labienum ducunt.

57. DUm hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ) cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco: qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is, cum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosque

58. transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id

id difficilius confieri animadvertit, filentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere (1) Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanæ positum, ut paulo ante de Lutetia diximus. Deprehensis navibus circiter quinquaginta, celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere incipit. Hostes, re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent; ipsi profecti a palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. Jam Cæsar a Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere, & Ligeri Cæsarem, inopia frumenti coactum, in provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque ante senserat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant; alteram Camulogenus parato, atque instructo exercitu tenebat. Tum legiones a præsidio, atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito diffi-

59.

 cul-

1 Melodunum pervenit) *Inde a Scaligeri ætate fere omnibus editionibus* Metiosedum *legitur, illius auctoritate. At veteres omnes* Melodunum, *quod & situ & nomine convenit cum oppido, quod nunc est* Melun. *Et sane ipse Cæsar mox cap. 61. a Metiosedo distinxit ita, ut Meloduno Lutetiam secundo flumine, Lutetia Metiosedum itidem secundo per* xv. *millia passuum. Valesius consulatur in Not. Galliæ.*

cultatibus objectis, ab animi virtute auxilium
60. petendum videbat. Itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter, industrieque administrarent: naves, quas e Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; & prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se expectari jubet. V. cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V. ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres. Has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paulo, silentio egressus cum tribus legionibus, eum locum petit, quo naves appelli jusserat. Eo cum esset
61. ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: peditatus, equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam & præsidio e regione castrorum relicto, & parva manu (1) Melodunum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

1 Melodunum) *infra Lutetiam ad Sequanam. Vide paulo ante ad cap. 58. notata.*

CA-

CAPUT XXIII.

Labienus, conspecta hostium acie, dat signum prælii. Primum hostes fugantur, & plures ordines concidunt; tandem omnes una cum Camulogeno interficiuntur. Labienus Agendicum ad impedimenta revertitur, inde ad Cæsarem.

PRima luce & nostri omnes erant trasportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, *ut suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent*; dat signum prælii. Primo concursu ab dextero cornu, ubi VII. legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur; ab sinistro, quem locum XII. legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum VII. legionis Tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes, interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, cum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permisti, quos non silvæ, montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. Inde cum omnibus copiis ad Cæsarem pervenit. 62.

CAPUT XXIV.

Ædui Vercingetorigem ad se convocant, petuntque ut ipsis summa imperii committatur, sed re suffragiis permissa, ab omnibus Vercingetorix imperator eligitur. Is coacto exercitu ex una parte Allobrogibus bellum infert: ex altera mittit, qui depopulentur Helvios, Volcas Aremicos. Cæsar equites peditesque ab illis civitatibus accersit, quas antea in Germania pacaverat.

63. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur. Quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad solicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur: &, re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur. Ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur; quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt se dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes Eporedorix, & Viri-
64. domarus Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites quindecim millia numero celeriter convenire jubet. Peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit: ne-

neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus, pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant; qua rei familiaris jactura perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, (1) Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi provinciæ, x millia peditum imperat. Huc addit equites DCCC. His præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. Altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volcarum Aremicorum depopulandos mittit. Hic nihilo minus clandestinis nuntiis, legationibusque Allobroges solicitat, quorum mentes nondum a superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus 65. provisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta provincia, ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura, & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his accersit, & levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum, reliquisque equi-

1 Æduis, Segusianisque) *Segusiani a meridie sunt Æduorum finitimi usque ad Rhodani & Araris confluentem.*

equitibus Romanis, atque (1) evocatis equos sumit, Germanisque distribuit.

CAPUT XXV.

Cum Cæsar per Lingonum fines iter faceret, intelligit Vercingetorigem non multum abesse. Vercingetorix jubet præfectos equitum Cæsarem itinere prohibere. Cæsar in hostes fertur; qui, pluribus interfectis, fugantur. Cotus, Cavarillus, & Eporedorix capti ad Cæsarem ducuntur: Vercingetorix Alesiam petit, quem Cæsar insecutus, ad Alesiam ipse quoque castra ponit, oppidumque circumvallat, cujus situs describitur.

66. INterea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit, convocatisque ad concilium præfectis equitum, *venisse tempus victoriæ* demonstrat: *fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otium parum profici. Majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: sin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes*

1 evocatis) *milites emeritis stipendiis, qui repentina necessitate ex sede, quam post militiam occupaverant, ad arma resumenda, & tuendam rempublicam evocabantur.* Lipf. M. R. lib. 1. dial. 8.

mnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. Probata re, atque omnibus ad jusjurandum adactis postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies a duobus lateribus ostendunt. Una a primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar suum quoque equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. Pugnatur una omnibus in partibus. Consistit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat. Quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextero latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animadversa, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat. Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque (1) Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter III. millibus hostium

67.

68.

1 Alesiam Mandubiorum) *Mandubii populus inter Senones a septentrione, & Æduos ab austro. Horum fuit munitissimum oppidum* Alesia.

ſtium ex noviſſimo agmine interfectis, altero die ad Aleſiam caſtra fecit. Perſpecto urbis ſitu, perterritiſque hoſtibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulſi: adhortatus ad laborem milites, Aleſiam circumvallare inſtituit. *Ipſum erat oppidum in colle* 69. *ſummo, admodum edito loco, ut niſi obſidione expugnari non poſſe videretur. Cujus collis radices* (1) *duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. Ante oppidum planities circiter millia paſſuum* III. *in longitudinem patebat. Reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant.* Sub muro, quæ pars collis ad orientem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; foſſamque, & maceriam ſex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XIOO paſſuum tenebat.

CAPUT XXVI.

Caſtris Cæſaris opportuno loco poſitis, fit equeſtre prælium. Hoſtes fugantur, & plures a Germanis inſequentibus occiduntur. Vercingetorix equitatum a ſe cum mandatis dimittit. Cæſar omnia hoſtium conſilia ex perfugis cognoſcit, quæ ut impediat, plura munitionum genera circa oppidum exſtruit.

CAſtra opportunis locis erant poſita; ibique caſtella XXIII. facta, in quibus interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubito irruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis 70. præſidiis tenebantur. Opere inſtituto, fit equeſtre prælium in ea planitie, quam intermiſſam collibus III millia paſſuum in longitudinem patere ſupra demonſtravimus. Summa vi ab utriſque contenditur. Laborantibus noſtris Cæſar Germanos ſubmittit, legioneſque pro caſtris conſtituit, ne qua ſubito irruptio ab hoſtium pedita-

(1) duo duabus ex partibus flumina) *Lutoſa, & Oſera*. Godujn.

ftatu fiat. Præſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam conjecti ſe ipſi multitudine impediunt; atque (1) anguſtioribus portis relictis coacervantur. Germani acrius uſque ad munitiones ſequuntur. Fit magna cædes. Nonnulli, relictis equis, foſſam tranſire, & maceriam tranſcendere conantur. Paulum legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promoveri jubet. Non minus qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. Veniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant. Nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne caſtra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt. Vercingetorix, priuſquam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit, omnem a ſe equitatum noctu dimittere. Diſcedentibus mandat, *ut ſuam quiſque eorum civitatem adeat, omneſque, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit; obteſtaturque, ut ſuæ ſalutis rationem habeant, neu ſe de communi libertate optime meritum in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum* LXXX *delecta ſecum interitura demonſtrat: ratione inita, frumentum ſe exigue dierum triginta habere, ſed paulo etiam longius tolerare poſſe parcendo*. His datis mandatis, qua erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda vigilia ſilentio equitatum dimittit; frumentum omne ad ſe ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, conſtituit; pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulſa copia, viritim diſtribuit: frumentum parce, & paulatim metiri inſtituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exſpectare, & bellum adminiſtrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, & captivis, Cæſar hæc genera munitionis inſtituit.

71.

72.

Foſ-

1 anguſtioribus portis relictis) *Superfluum* relictis *conſenſu omnium, ab oſcitante forſan librario ex ſequentis verſus verbis*, relictis equis, *huc etiam adſumtum*.

Fossam pedum xx. (1) *latam directis lateribus duxit; ut ejus solum tantandem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus* CD *reduxit; id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, ne facile totum opus* (2) *militum corona cingeretur; neve de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas,* xv *pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine derivata, complevit. Post eas aggerem, & vallum* xii *pedum exstruxit. Huic loricam, pinnasque adjecit,* (3) *grandibus cervis eminentibus ad commissuras* (4) *pluteorum, atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent: turres toto operi circumdedit: quæ pedes* lxxx *inter se distarent.* Erat uno

73\. tempore & materiari, & frumentari, & tantas (5) munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. *Itaque truncis arborum,* (6) *aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ qui-*

1 latam) *vox hæc deest in aliqua edit.*

2 militum corona cingeretur) *Corona cingere est armato milite in circuitu oppidum circumdare, ut nemo intrare, nemo exire possit. V. Lips. Poliorc. l. 4.*

3 grandibus cervis) *Cervi, furcæ instar cornuum cervinorum.* Servius ad Eclog. ii. 29.

4 pluteorum, atque aggeris) *Plutei ipsa lorica tumultuaria ex asseribus facta.*

5 munitiones fieri necesse) *Gronovius Observ. iv. 8. auctoritate Andini codicis delet* necesse. *Nihil vero muto contra ceterarum omnium consensionem, etiam Græci, qui vertit, ἣν ἀναγκαῖον.*

6 aut admodum firmis ramis) *Plures olim legebant* haud admodum: *quod Lipsius rejecit Poliorcet. ii. 2. idque non tam ratione, quam veterum librorum auctoritate. Venetus sane 1499. impressus* aut admodum: *quod etiam de vetere Florentino & aliquot scriptis manu.*

quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi stipites demissi, & ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati, quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. (1) *Hos Cippos appellabant. Ante hos,* (2) *obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo præacuti, & præusti, demittebantur; ita ut non amplius* IV *digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, & stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus, ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id* (3) *ex similitudine floris Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos Stimulos nominabant.* His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit, æquissimas pro loci natura, XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent: neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum XXX pabulum, frumentumque habere omnes convectum jubet. 74.

1 hos Cippos appellabant) *Gloss. vet.* Cippus, *κορμός*, *στήλη*, truncus, columna.

2 obliquis ordinibus in quincuncem) *Dicitur a quinarii nota V, quæ si inversa duplicatur, fit X figura decussationis.*

3 ex similitudine floris Lilium) *Difficilis inventu similitudo. An quod fovea superne expansa? Ita plerique interpretantur, etiam Lipsius Poliorc.* II. 2. *sed hoc repugnat verbis sect.* 5. angustiore ad summum fastigio scrobes. *An propter stipites, qui decidentibus sint quod stamen lilii naribus?*

CA-

CAPUT XXVII.

Galli omnibus populis certum militum numerum imperant. Commissa summa imperii Vergasillauno, exercitus ad Alesiam proficiscitur. Ab obsessis concilium habetur, in quo Critognatus crudelem habet orationem; inde statuitur optimum esse, ut ægroti, & ad arma inepti oppido exeant, qui ad Cæsarem frustra confugiunt.

75. DUm hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis, atque eorum clientibus, Segusianis, (1) Ambivaretis, Aulercis, Brannovicibus, Brannoviis millia xxxv; parem numerum Arvernis, adjunctis (2) Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Ruthenis, Carnutibus xII millia: Bellovacis x: totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, & Turonibus, & Parisiis, & (3) Helviis, Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, (4) Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia: Aulercis Cenomanis totidem, Atrebatibus IV millia: (5) Bellocassis, Le-

1 Ambivaretis) *Hi longe alii ab Ambivaritis lib.* IV. *c.* 9. *sect.* 3. *memoratis. Variant etiam libri hoc loco, ut nec de lectione certi simus. Qui sequuntur* Brannovices, *ignoti sunt.*

2 Eleutheris Cadurcis) *sine incisione, ut unus populus, isque libertate usus, significetur.* Cadurci *autem in citeriore Aquitania, ubi nunc* Cahors. *Sequuntur* Velauni, *qui sub Arvernis erant.*

3 Helviis, Suessionibus) *Dionysii Vossii emendatio, quem consulas.*

4 Petrocoriis) *Et hi in Aquitania, eorumque urbs* Vesunna, *medio ævo* Petrocorii, *gentis nomine; nunc* Perigord, *trans Garumnam sita. De ceteris populis supra actum.*

5 Bellocassis) *qui supra lib.* II. 4. Velocasses: *& lib.* VIII. *Hirtii c.* 7. Vellocasses *dicti. Facilis vero & sueta permutatio* V *&* B *litterarum. Horum est Rotomagus.*

Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis, & Bojis xxx; universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, (1) Osismii, Lemovices, Unelli) sena. ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen a Comio, pro ejus hospitio II. millia miserunt. Hujus opera Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli, atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat: atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoria moverentur; omnesque & animo, & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII. millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur; præfecti constituebantur; Comio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno consobrino Vercingetorigis summa imperii traditur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur. Nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cernerentur. At ii, qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspecta-

76.

77.

1 Osismii, Lemovices) *At ante paulo sect. 3. etiam Lemovices memorati, ideoque posteriores multis sunt suspecti. Tuetur vero & hos Hadr. Valesius, populum diversum ab illis nobilioribus Aquitaniæ Lemovicibus longe ab Oceano remotis. Alteri in Armoricis hoc loco censentur, proximi Osismiis, ultimis in magna Galliæ peninsula: propterea Armorici seu Celtici Lemovices videntur* Leonenses *esse, ubi oppidum* S. Paul. de Leon.

ctaverant, consumpto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant: non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem, ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis: *Nihil*, inquit, *de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem: sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus* LXXX. *uno loco interfectis, propinquis, consanguineisque nostris animi fore existimatis, si pæne in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerant, nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ servituti addicere. An, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi ne causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum, qui hujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? facere quod nostri majores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonumque fecerunt; qui*

qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus tradiderunt. Cujus rei exemplum si non haberemus; tamen libertatis causa institui, & posteris prodi pulcherrimum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem? Neque enim umquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure & legibus commutatis, (1) *securibus subjecta, perpetua premitur servitute.* Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quam deditionis, aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis, atque uxoribus exire coguntur. Ii, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. 78.

1 securibus subjecta) *magistratui Romano, proconsuli, cujus illa signa erant.* Cicero pro lege Manil. c. 1. cum duodecim secures in prædonum potestatem pervenerint: *id est duo prætores.*

CAPUT XXVIII.

Comius, & alii duces ad Alesiam perveniunt, & non longe a Caesareis considunt. Productis ex utraque parte copiis, praelium committitur. Ab Germanis impetu facto hostes fugantur; inde varia utrimque fortuna pugnatur.

79. INterea Comius, & reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt: & colle exteriore occupato, non longius D. passibus a nostris munitionibus considunt. Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III. millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paulum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque productis copiis, ante oppidum considunt; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad

80. eruptionem, atque omnes casus comparant. Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat, & noverit; equitatum ex castris educi, & praelium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quae summum undique jugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi pugnae eventum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturae interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati, praelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur, & ii, qui ad auxilium convenerant, clamore, & ululatu suorum animos confirmabant.

Quod

Quod in conſpectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat, utroſque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. Cum a meridie prope ad Solis occaſum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eoſque propulerunt. Quibus in fugam conjectis, ſagittarii circumventi interfectique ſunt. Item ex reliquis partibus noſtri cedentes uſque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Aleſia proceſſerant, mœſti, prope victoria deſperata, ſe in oppidum receperunt. Uno die intermiſſo, Galli, atque hoc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, (1) harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato, qua ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo adventu cognoſcere poſſent, crates projicere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba ſignum ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Noſtri, ut ſuperioribus diebus ſuus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; (2) fundis librilibus, ſudibuſque, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Proſpectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte (3) premi noſtros intellexerunt, iis auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſubmittebant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: poſtea

81.

82.

1 harpagonum) *Harpagones inſtrumenta, quibus aliquid rapitur aut attrahitur, varii generis & uſus: hoc loco, quibus munitiones disjiciuntur. Navales harpagones Curtius* ferreas manus *interpretatur l.* IV. *c.* 2. *ſ.* 12.

2 fundis librilibus) *quibus lapides libriles jaciebantur.*

3 premi noſtros) *Vide ſupra l.* II. *c.* 24. *ſect.* 4.

ſtea quam propius ſucceſſerunt, aut (1) ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo, & turribus transjecti (2) pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumvenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores foſſas explent, diutius in iis rebus adminiſtrandis morati prius ſuos diſceſſiſſe cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

CAPUT XXIX.

Galli ſitus, & munitiones caſtrorum, adhibitis locorum peritis, cognoſcunt. Vergaſillaunus ad caſtra Antiſtii Rhegini, & C. Caninii Rebili accedit, ſtatimque Vercingetorix oppido egreditur. Acris pugna committitur. Cæſar ſuis laborantibus Labienum cum ſex cohortibus mittit, inde etiam Brutum, & Fabium: poſtremo, cum acrior eſſet pugna, ipſe procedit, præliumque reſtituit. Labienus Cæſarem per nuntios conſulit, quid fieri placeat in magna rerum difficultate.

83. Bis magno cum detrimento expulſi Galli quid agant, conſulunt. Locorum peritos adhibent. Ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus, munitioneſque cognoſcunt. Erat a Septentrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, noſtri neceſſario pæne iniquo loco, & (3) leniter declivi caſtra fecerunt. Hæc C. Antiſtius Rheginus,

1 ſe ſtimulis induebant) *Sic paulo ante c. 73. ſect. 4.* ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant. *Et Virgilius l. x. verſ.* 681. An ſeſe mucrone ob tantum dedecus amens Induat.

2 pilis muralibus) *Vide ſupra l. v. c. 40. ſect. 6.*

3 leniter declivi) *ut ſupra c. 19. ſ. 1.* leniter acclivis.

nus, & C. Caninius Rebilus legati cum II. legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LV. millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant, quid, quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt. Adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV. ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. Cum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus (1) ex oppido egreditur; e castris (2) longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis causa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. Quæ minime visa pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus extitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. Omnia enim plerumque quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit; laborantibus submittit, utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Ro-

84.

85.

1 ex oppido egreditur; e castris longurios) *Suspectum* e castris, *seu* a castris, *quod libri habent. Vide Lipsii Poliorc.* I. 9. *qui* crates *legendum censet, præsertim quod vetustiores libri sine præpositione* castris *habent*.

2 longurios, musculos, falces) *Longurii longa ligna, quæ hic, ut Lipsius censet, fossis superinjicerentur, ut ponticulum facerent.* Musculos, *eorumque in oppugnando usum, ipse Cæsar* II. *Civ. c.* 10. *&* 11. *descripsit*. Falces, *cognominatas* murales *vide l.* III. *Gall. c.* 14. *sect.* 5.

mani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis invicem integri succedunt: agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat Gallis, & quæ
86. in terra occultaverant Romani, contegit. Nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI. subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret. Id, nisi necessario, non faciat. Ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. Huc ea, quæ paraverant, conferunt; multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant; aggere, & cratibus aditus expediunt: (1) falcibus vallum, ac loricam rescin-
87. dunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI. post cum aliis VII. Fabium legatum. Postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prælio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. Cohortes IV. ex proximo castello educit. Equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorem, quid faciendum existimet. Accelerat Cæsar, ut prælio intersit.

a falcibus vallum, ac loricam rescindunt) *Hinc usum falcium muralium intelligimus.*

CA-

CAPUT XXX.

Cæsar ad Labienum proficiscitur, cujus adventu cognito, ab hostibus prælium committitur, hique fugantur. Sedulius occiditur, Vergasillaunus capitur. Galli fugiunt, quorum alii ab equitatu insequente capiuntur, alii occiduntur. Vercingetorix, legatis ad Cæsarem missis, se dedit. Cæsar in Æduos proficiscitur, ad quem Averni legatos mittunt. Labienus in Sequanos it: alii duces in aliis locis opportune a Cæsare collocantur. Supplicatio Cæsari Romæ indicitur.

EJus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in præliis uti consueverat, turmisque equitum, & cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia, & devexa cernebantur, hostes committunt prælium. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur. Cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga vertunt. Fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. (1) Sedulius dux, & princeps Lemovicum occiditur. Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. Signa militaria LXXIV. ad Cæsarem referuntur. Pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur. Magnus numerus capitur, atque incerficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt. Postero die Vercingetorix, con- 88 89.

1 Sedulius dux, & princeps Lemovicum) *Nomen Romanum: gens barbara, quia extra provinciam: quod mirum. Lemovices enim nunc* Limosius, *oppidum* Limoge.

concilio convocato, *id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa* demonstrat; *& quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum tradere velint*. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit. Eo duces producuntur. (1) Vercingetorix deditur. arma projiciuntur. Reservatis Æduis, atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine distribuit. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur, civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter XX. millia Æduis, Arvernisque reddit. T. Labienum cum II. legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, & L. Minutium Basilium cum II. legionibus in Remis collocat, ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Rheginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabilloni, & Matiscone in Æduis ad Ararem, rei frumentariæ causa, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris litteris cognitis, Romæ (2) dierum XX. supplicatio indicitur.

1 Vercingetorix deditur) *Florus* III. 10. *plura addidit, incertum quo auctore: & quæ locutus sit Vercingetorix Cæsari: & Alesiam* flammis *fuisse* adæquatam: *de quo Cæsar & alii silent. Dio Cassius lib.* XL. *p.* 140. *de Vercingetorige*, *εὐθὺς ἐν δεσμοῖς ἔδησε, καὶ ἐς τὰ ἐπινίκια μετὰ τοῦτο πέμψας ἀπέκτεινε.*

2 dierum XX supplicatio) *Dictum supra ad finem libri* II.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER VIII.

Scriptore

A. HIRTIO PANSA.

A. Hirtii Præfatio in octavum librum Commentariorum C. Julii Cæsaris de Bello Gallico.

COactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus, atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ, atque arrogantiæ crimine, (1) qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cujus

A. HIRTII vel OPII) *Et olim de auctore hujus libri, & aliorum, quibus Cæsaris de utroque bello commentarii supplentur, quod Suetonius Cæs. c. 56. refert, dubitatum fuit.*

1 qui me mediis interposuerim) *Sic curatiores libri; alii* medium: *sunt qui* medius.

jus tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio. Cæteri enim quam bene, atque emendate, nos etiam quam facile, atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello interessem. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

CAPUT I.

Devicta Gallia a Cæsare, plures civitates contra Romanos arma sumunt. Cæsar, M. Antonio quæstore hibernis præfecto, ad legionem XII. iter habet, postea in fines Biturigum.

1. OMni Gallia devicta, Cæsar cum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nuntiabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda; non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. An-

2.

to-

tonium quæstorem suis præfecit hibernis ; ipse equitatus præsidio , pridie Kalend. Januarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XII. quam non longe a finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI. quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis , reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit : qui cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri , quin bellum pararent, conjurationesque facerent .

CAPUT II.

Bituriges a Cæsare inopinantes opprimuntur , & qui prius aufugerant , se ejus clementiæ committunt . Cæsar Bibracte se recipit , postea in auxilium Biturigum contra Carnutes proficiscitur . Ejus adventu cognito , relictis oppidis , Carnutes fugiunt . Cæsar castra ponit in oppido Genabo. Carnutes in finitimas civitates dissipantur .

3. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis, (1) disjectisque accidere fuit necesse , ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur , quam confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum , quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris erat interdicto sublatum : ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeret , aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum , in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum confugerant, frustra ; nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit,

 nec

1 disjectisque accidere f. n.) *Pluribus editis abest* accidere, *quod tamen scripti habent & excusorum primi . Nec insolens Hirtio est repetitio verbi hujus , ut infra c. 10. sect. 3.*

nec dat ulli civitati ſpatium de aliena potius, quam de domeſtica ſalute cogitandi. Qua celeritate & fideles amicos retinebat; & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione propoſita, Bituriges, cum ſibi viderent clementia Cæſaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimaſque civitates ſine ulla pœna dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe, idem fecerunt. 4. Cæſar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis ſtudioſiſſime permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus II. millia nummum (1) prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibuſque in hiberna remiſſis, ipſe ſe recepit die XL. Bibracte. Ibi cum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Quare cognita, cum non amplius X. & VIII. dies in hibernis eſſet commoratus, legiones XIV. & VI. ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ cauſa, (2) ſuperiore commentario demonſtratum eſt. Ita cum II. legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. 5. Cum fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, deſertis vicis oppidiſque, quæ tolerandæ hiemis cauſa, conſtitutis repente exiguis ad neceſſitatem ædificiis incolebant; (nuper enim devicti complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempeſtates cum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis celeriter ſtramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit. Equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quaſcumque petiſſe dicebantur hoſtes. nec fru-

1 prædæ nomine condonanda) *quidam cod.* condonata: *ſunt quibus gloſſema hæc verba videntur. Idem ſane auctor ſine tali additamento ſcripſit eamdem rem Bell. Alex. c. 48.*

2 ſuperiore commentario) *l. VII. c. ult. ſect. 7.*

fruſtra; nam plerumque magna præda potiti noſtri revertuntur. Oppreſſi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſilvarum præſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent: diſperſi, magna parte amiſſa ſuorum, diſſipantur in finitimas civitates.

CAPUT III.

C. Trebonio in hibernis collocato, Cæſar legionem XI. ex hibernis evocat, & C. Fabio ſcribit, ut in fines Sueſſionum duas legiones adducat; inde in Bellovacos proficiſcitur, ibique caſtris poſitis mittit equites ad cognoſcenda hoſtium conſilia, a quibus omnia intelligit. Cæſar concilio convocato ſtatuit aciem inſtruere.

CÆſar, tempore anni difficillimo, cum ſatis haberet convenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantumque in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus æſtivorum nullum ſummum bellum poſſe conflari: C. Trebonium cum II. legionibus, quas ſecum habebat, in hibernis Genabi collocavit. Ipſe, cum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgaſque præſtabant, finitimaſque iis civitates, duce Corbeo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueſſionum, qui Remis erant attributi, facerent impreſſionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam judicaret, nullam calamitatem ſocios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rurſus XI: litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus a T. Labieno accerſit. Ita quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio poſtulabat, perpetuo ſuo 5.

labore, invicem legionibus expeditionum onus
7. injungebant. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant, paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum causa remansissent; (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus cum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodque esset consilium eorum, inveniebat, *Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates locum castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corbeo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum III. legionibus veniret, offerre se ad dimicandum; ne, miseriore, ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent: pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disjecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidiis*
8. *prohibere Romanos*. Quæ Cæsar cum consentientibus plurimis cognovisset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. Singularis enim virtutis veteranas legiones VII. VIII. & IX. habebat, summæ spei, delectæque juventutis XI., quæ

(1) octa-

(1) octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquatum, nondum eandem vetustatis, & virtutis ceperat opinionem. Itaque, consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si forte hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit: ut legio VII, VIII, & IX ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent.

CAPUT IV.

Cæsar in conspectum hostium exercitum adducit. Hostes copias instruunt. Aliqua utrimque contentio habetur.

HAc ratione pæne quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit. Cum legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, (2) coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus dirutis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III. tabula-

1. octavo jam stipendio functa) *anni militiæ per stipendia numerati, quæ non menstrua, sed annua intelliguntur.* *Tacitus annal.* 1. c. 36. missionem dari vicena stipendia meritis: exauctorari qui senadena fecissent.

2. coronisque inædificari) *Corona summitas & fastigium operis: in vallo aut turri, lorica vel pars ejus & prominentia quædam coronæ vicem præstitit.*

latorum, pontibus transjectis, constratisque conjungi, quorum frontes viminea loricula munirentur; ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior ex altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque
10. turres imposuit. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &, cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumque transibant, acriusque hostes insequebantur, aut vicissim hostes eandem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, cum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur. Quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum, ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis; tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

C A-

CAPUT V.

Cæsar litteras ad Trebonium mittit, ut legionem XIII. ad eum mittat. Bellovaci, quibus cognitæ erant Cæsaris stationes, insidias struunt, in quas incidunt Remi. Vertiscus interficitur. Interim ab utrisque prælium committitur.

CÆsar, cum animadverteret, hostes complures dies castris palude, & loci natura munitis se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu, posse; litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret, atque ita cum III. legionibus magnis itineribus ad se veniret. Ipse equites invicem Remorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit; qui subitas hostium incursiones sustinerent. Quod cum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur; (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt: eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali sors incidit Remis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, cum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris prælii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui cum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur, atque incitantur ho-

11. 12.

hostium animi secundo prælio, principe & præfecto Remorum interfecto. Nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. 13. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada, transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur, cum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrum (1) secundis, minimisque rebus insolentiores, an adversis, mediocribusque timidiores essent.

1 secundis, minimisque) *Libri veteres, scripti & excusi,* secundis minimisque; *pro quo Scaliger edidit* secundis nimiisque, *quem adhuc editores secuti sunt. D. Vossius retinet veterem scripturam, solo* que *sublato: ut sensus sit,* rebus parumper secundis inflatiores.

C A-

CAPUT VI.

Hostes, cognito legionum adventu, a se dimittunt impedimenta, & inceptos ad arma. Cæsar trans paludem legiones ducit, atque ad quoddam jugum pervenit, ibique castra munit. Bellovacos fugientes frustra turmæ insequuntur. Hostes loco munito castra ponunt, ibique insidias tendunt. Cæsar, rebus omnibus cognitis, plures legiones præmittit. Corbeus nequicquam in turmas impetum facit; acre prælium cooritur. Hostes frustra fugam quærunt. Corbeus interficitur.

COmpluribus diebus iisdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognovissent duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita cum paludem impeditam castris castra dividere, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atque id jugum, quod trans paludem pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animadverteret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos 14.

15. neos conjici possent. Barbari confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita, Cæsar xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere (1) sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. *Fasces, ubi consederant*, (nam in acie sedere Gallos consuesse, (2) superioribus commentariis declaratum est) *stramentorum, ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se traditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt.* Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari

16. vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium cum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promovet; & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, cum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius X progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde, cum sæpe in insidiis equi-

1 sine periculo) *Hoc in MSS. plurimis, & antiquis editionibus exstat. Postea cusum est* sine cibariis.

2 superioribus commentariis) *Non apparet hic locus in septem Cæsaris de hoc bello; ut vel exciderit, vel librariorum culpa mutatum sit: nisi memoria lapsus est ipse Hirtius.*

equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. Quod cum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Corbeum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero ∞, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat, præmittit. Huic interponit (1) auxilia levis armaturæ: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine munitum, hunc insidiis circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad præliandum animo, atque armis parati, cum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus præliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Cum dispositis turmis invicem rari præliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur; erumpunt cæteri, Corbeo præliante, ex silvis. Fit magna contentione diversum prælium: quod cum diutius pari marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constan-

17.

18.

19.

1 auxilia levis armaturæ) *In MSS. ita, quorum sex nominatim laudat Vossius. Editi*, præsidia l. a.

stanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde ut ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore & nostris, & hostibus nuntii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime præliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen, propulsique, majore parte amissa, consternati (1) quo fors tulerat, confugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere prælio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime præliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere.

CAPUT VII.

Cæsar exercitum trans flumen ducit, ad quem Bellovaci Legatos mittunt. Responsio Cæsaris ad Legatos. Reliquæ civitates, Bellovacorum exemplo, Legatos ad Cæsarem mittunt, excepto Comio.

20. TAli modo re gesta, recentibus prælii vestigiis ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse quam VIII. millia passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat;

1 quo fors tulerat) *Hæc desunt multis scriptis: etiam edd. Venet. vetustæ, & Gryph. Et perperam* fors *pro* fòrs *legunt, qui retinent.*

bat; tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati, obsidesque ad Cæsarem mittantur. Hoc omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntque, *ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate, nunquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prælio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuntios cædis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos, quod Corbeus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim senatum tantum in civitate illo vivo, quantum imperitam plebem potuisse.* Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, *eodem tempore superiore anno Bellovacos, cæterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se, caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare, & gerere posset; sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent.* Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, qui Bellovacorum speculabantur eventum; obsides dant; imperata faciunt, excepto Comio, quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labie-

21. 22. 23.

bienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, cum Comium comperisset solicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, (1) C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones. Cum in colloquium ventum esset, &, ut convenerat, manu Comii Volusienus arripuisset, centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter a familiaribus prohibitus Comii non potuit. Graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum: Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Comius dicebatur, nunquam in conspectum cujusquam Romani venire.

CAPUT VIII.

Retento secum M. Antonio, exercitum in diversas Galliæ partes Cæsar distribuit; inde ad populandos Ambiorigis fines proficiscitur. Labienus in Treviros mittitur. Cæsar ad oppidum Lemovicum contendit. Dumnacus Romanorum castra frustra oppugnat. Fabius Legatus pluribus civitatibus receptis auxilium Duratio fert. Dumnacus adventu Fabii territus exercitum trans Ligerim ducit.

24. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar cum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum, plures in partes exer-

(1) C. Volusenum Quadratum) *quem l.* IV. *11. Cæsar ad explorandа Britanniæ litora præmiserat.*

xercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione XI. sibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV. mittit in diversissimam partem Galliæ, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas II. legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII. quæ cum eo fuerat in hibernis, (1) in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursiones barbarorum ac superiore æstate (2) Tergestinis accidisset; qui repentino latrocinio, atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos, depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, ruinis vastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum II. legionibus in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate non multum a Germanis differebat: neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, cum magnam multitudinem convenisse hostium (3) in fines Pictonum litteris nuntiisque Duracii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, cum pars quædam ci-

25.

26.

vi-

1 in Togatam Galliam) *quæ paulo ante c. 23. sect. 3. Citerior dicta fuit, a togæ usu, propter civitatem concessam*. Togata *dicta*.

2 Tergestinis) *Tergeste, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare; quondam Italiç finis, antequam pars Istriæ adjecta fuit*.

3 in fines Pictonum) *Pictones populus Aquitaniæ adjectus prope Ligerim. Urbs illorum* Limonum. Λίμωνον *Ptolemæi, media ætate Pictavium, Pictavus: nunc* Poitiers.

vitatis ejus defeciſſet, (1) ad oppidum Limonum contendit. Quo cum adventaret, atque ex captivis certius cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clauſum, Limonum oppugnari; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet: caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognoviſſet, copiis omnibus ad legiones converſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Cum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet, & magno ſuorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuiſſet; 27. rurſus ad obſidendum Limonum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obſidibus firmat, litteriſque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, deſperata ſalute, ſi tempore eodem coactus eſſet & Romanorum externum ſuſtinere hoſtem, & reſpicere, ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit; nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem tranſeundum, copias tranſduxiſſet:

CAPUT IX.

Fabius Dumnaci agmen inſecutus, magna præda potitur. Q. Titatius Varus prælium cum hoſtibus committit; quibus fuſis, impedimenta capit. Caninius legatus Drapetem Senonem inſequitur. C. Fabius in Carnutes proficiſcitur, quos in deditionem recipit, itemque reliquas civitates Armoricas dictas: Drapes, & Lucterius oppidum Uxeloodunum occupant: in quos Caninius impetum facit. Lucterius cum paucis fugit.

Fabius, etſi nondum in conſpectum venerat hoſtibus, neque ſe cum Caninio conjunxerat,

1 ad oppidum Limonum) *Jam dictum eſt. Caput enim eſſe Pictonum, ex Magnone Valeſius demonſtravit, qui Notis Juris ad Carolum M. ſcripſit*, Pictavus, Lemonum.

rat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potiſſimum credidit, hoſtes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum proceſſiſſet, ſine defatigatione equorum in eadem ſe reciperet caſtra. Conſequuntur equites noſtri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: & fugientes, perterritoſque ſub ſarcinis in itinere aggreſſi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Itaque, re bene geſta, ſe recipiunt in caſtra. Inſequenti nocte Fabius equites præmittit, ſic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum conſequeretur ipſe. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus, præfectus equitum, ſingularis & animi & prudentiæ vir, ſuos hortatur, agmenque hoſtium conſecutus, turmas partim idoneis locis diſponit, partim equitum prælium committit. Conſiſtit audacius equitatus hoſtium, ſuccedentibus ſibi peditibus, qui toto agmine ſubſiſtentes, equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine. Namque noſtri, contemptis pridie ſuperatis hoſtibus, cum ſubſequi legiones meminiſſent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per ſe conficiendi prælii, fortiſſime contra pedites præliantur: hoſteſque nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus noſtri nacti occaſionem videbantur. Cum aliquandiu ſumma contentione dimicaretur: Dumnacus inſtruit aciem, quæ ſuis eſſet equitibus invicem præſidio. Tum repente confertæ legiones in conſpectum hoſtium veniunt. Quibus viſis, perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore diſcurſuque paſſim fugæ ſe mandant. At noſtri equites, qui paulo ante cum reſiſtentibus fortiſſime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clamore ſublato, cedentibus circumfuſi, quantum equorum vires ad perſequendum,

28.

29.

dexteræque ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. Itaque amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga cum constaret, Drapetem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V. millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem (1) in superiore commentario, prima defectione Galliæ facere in provinciam impetum voluisse, cognitum est: Caninius legatus, cum legionibus II. ad eos persequendos contendit, ne timore, aut detrimento provinciæ magna infamia perditorum hominum latrociniis caperetur.

31. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasque proficiscitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato vero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas, celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui sæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem, ceteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii, legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est.

32. At Drapes, unaque Lucterius, cum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent provinciæ fines intrare posse, nec jam liberam vagan-

(1) in superiore commentario) *cap. 5. seqq. Ibi Cæsar* Lucterium *scripsit, qui hic est* Luterius.

gandi, latrocinandique facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet: (1) oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis, & Drapetis copiis, oppidanosque sibi conjungit. Quo cum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod cum animadverterent oppidani, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam; constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, II. millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes, & Lucterius educunt. Ii paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quominus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones (2) circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

33.

34.

1 oppidum Uxellodunum) *Cadurcorum hoc oppidum in Armorica citeriore fuit.*

2 circumdare moratur) *Ita nunc plerique: etiam Gryphius: quod haud dubie ex veteri codice. Antea editum erat* conatur.

35. Magna copia frumenti comparata, considunt Drapes, & Lucterius non longius ab oppido x. milibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. ipsi inter se (1) provincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit. Lucterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x. silvestribus, angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque missi, quæ agerentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia, quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recepit in castra.

CAPUT X.

Caninius equites, peditesque in hostium castra præmittit; vehemens prælium committitur. Drapes capitur. Caninius ad obsidendos oppidanos revertitur, quo etiam C. Fabius venit.

36. RE bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris millibus non amplius x. Qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed, cum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit, ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostem ac-

1 provincias partiuntur) *munera, expeditiones, Romano loquendi more, quo inter se consules aut prætores diviserunt.*

accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos equites imprudentibus omnibus de improviso advolasse, & prælium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam, instructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissime præliantur. Confestim omnes cohortes undique impetum faciunt, omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, feliciſſime re gesta, sine ullo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur, externoque hoste deleto, (1) cujus timore dividere præsidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum. 37.

CAPUT XI.

Cæsar, relicto M. Antonio in Bellovacis, reliquas adit civitates; cumque ad Carnutes ventum esset, Cotuatum ad supplicium deposcit: certior fit a Caninio de iis, quæ contra Drapetem, & Lucterium gesta sunt. Cæsar ad Caninium se confert; oppidanos aquâ prohibet; prælium committitur. Oppidanorum deditio, de quorum multis pœna sumitur. Drapes fame perit.

CÆsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus XV. in Bellovacis reliquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes ve- 38.

1 cujus timore dividere præs.) *Plures ita scripti codices: etiam editi veteres, Venetus, Gryphii, alii. Post excusum*, cujus timore augere præsidia.

venisset, quorum consilio in civitate (1) superiore commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos propter conscientiam facti timere animadvertebat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatorem belli Cotuatum ad supplicium deposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam maximo militum concursu, qui omnia pericula, & detrimenta belli Cotuato accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

39. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drapete, & Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani, quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II. relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium

40. contendit. Cum contra expectationem omnium Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognovisset, aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, (2) quæ pæne totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibe-

1 superiore commentario) *lib.* VII. *cap.* 2.

2. quæ pæne totum montem) *Dionysius Vossius mavult* quod pæne, *ut ad* flumen *referatur*. *Sed vallis etiam* pæne, *montem non totum potest cingere, depressior videlicet, per quam flumen labitur.*

bebat. Sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis, funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat. Sub ipsius oppidi murum magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum CCC. intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar unus videret, non sine magno periculo posse; e regione ejus vineas agere adversus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore (1) decurrentes sine periculo præliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore, atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore (2) tectos cuniculos, crates, & vineas agunt ad caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum LX. Collocatur in eo turris X. tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed

42.

1 decurrentes -- præliabantur) *Locus hic aliter in Vett. libris legitur*, decurrunt, -- præliantur, -- vulnerant, -- Non deterrentur. *Nec vero dubito; quin recentium lectio etiam ex antiquis sit codicibus.*

2 tectos cuniculos --- ad caput fontis) *superiori seculo plures libri, Basileenses, Gryphii, alii, hæc sola sine lacunæ indicio referebant: prius autem editi & MSS. post* cuniculos *interserunt* ad aggeres ac vineas: *alii*, ad vineas agunt, ad caput fontis. *Palatinus*, ad vineas agunt & ad caput fontis. *Scaliger*, crates & vineas agunt ad c. f. *quem plures hodie sequuntur: quæ etiam lectio firmari MS. codice dicitur. Clarior sensus, si nihil inseritur, quia sine suspicione hostium facere licuit. Nos pleniores, vel spatii explendi causa expressimus, adjecta ex alio & copula.*

sed quæ superaret fontis fastigium. Ex ea cum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent adaquari oppidani, non tantum pecora, atque jumenta, sed etiam magna
42. hominum multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti oppidani *cupas sevo, pice*, (1) *scandulis complent. Eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione, & periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exsistit. Quæcumque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis, & aggere suppressa comprehendebant idipsum, quod morabatur.* Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusque utrimque clamor oriebatur; ita quam quisque poterat, maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se of-
43. ferebat. Cæsar cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, & simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis essent ignari, revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, sine prælio facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, & jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atque eversæ. Quo facto repente fons perennis exhaustus tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se tradide-
44. runt. Cæsar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudeli-

1 scandulis) *tabellis ligneis tegularum vices præstantibus.*

litate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit; vitam concessit, quo testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignatione, & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit.

CAPUT XII.

Lucterius vinctus ad Cæsarem perducitur. Labienus cum Treviris præliatur, Surumque Æduum capit. Cæsar Aquitaniam petit, ad quem omnes ejus provinciæ civitates Legatos mittunt: postea Narbonem se confert, exercitu in varias partes dimisso. Postremo ad legionem in Belgium se recipit, ibique cognoscit, Comium Atrebatem cum equitatu ipsius præliatum esse: cujus eventus narratur.

EOdem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treviris equestre prælium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem, atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas vi- 45. 46.

deret, judicaretque superioribus æstivis Gelliam devictam, & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II. legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum. Quam rem, sicut cætera, celeriter, feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV. legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis: II. in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: II. in Turonibus ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II. reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provincia moratus, cum celeriter omnes conventus percurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate, atque auxiliis provinciæ illius;) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernatque (1) Nemetocennæ. Ibi cognoscit, Comium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum, duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se, suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiber-

47.

1 Nemetocennæ) *Oppidum est Atrebatum, & haud dubie princeps gentis, quod in Itinerario* Nemetacum *vocatur, cujus situs in locum* Atras *sive* Atrecht, *medio ævo* Atrebatæ, *videtur incidere. Vide Notit. Orb. Antiqui.*

berna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. Novissime, cum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset: repente omnium suorum invocat fidem, atque auxilium, ne sua vulnera, (1) perfidia imposita, paterentur inulta; conversoque equo, se a cæteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt, atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus trajicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem, sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam po-

1 perfidia imposita) *diversis casibus*, perfidia *sexto*, imposita *quarto multitudinis*. *Dionysius Vossius emendavit, cum legeretur vulgo* perfidia interposita, *quod incongruens; aut* per fidem interpositam, *quod clarius quidem, sed participium requirit* accepta, inflicta, *aut simile, cujus nullum hic vestigium est*. *Nec insolens* imponere vulnus. *Cicero Tusc.* IV. 24. quæ hic reip. vulnera imponebat, eadem ille sanabat. *Et pro Sextio c.* 19. accipienda, eadem illis mortifera, qui eam imposuissent.

ſtulationem Antonius cum judicaret ab juſto naſci timore, veniam petenti dedit; obſides accepit.

Hirtii additio ad octavum librum C. Cæſaris, ex qua quiſque facile colligere poteſt, quo in loco Cæſar, ejuſque exercitus anno nono fuerit.

Scio, Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos commentarios confeciſſe: quod ego non exiſtimavi mihi eſſe faciendum: propterea quod inſequens annus L. Paulo, C. Marcello Coſſ. nullas habet Galliæ magnopere res geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar exercituſque eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda, conjungendaque huic commentario ſtatui.

49\. Cæſar, cum in Belgio hiemaret, unum illud propoſitum habebat continere in amicitia civitates, nulli ſpem, aut cauſam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam ſub diſceſſum ſuum neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine præſenti periculo ſuſciperet. Itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defeſſam tot adverſis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. 50. Ipſe, hibernis peractis, contra conſuetudinem in Italiam quam maximis itineribus eſt profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæſtoris ſui commendaret (1) ſacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia cum libenter pro homine ſibi conjunctiſſimo, quem paulo ante præmiſerat ad petitionem, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulſa (2) Cæſaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc, etſi

1 ſacerdotii petitionem) *auguratus; quem etiam* ſacerdotium *dixit Plinius* IV. *epiſt.* VIII. *De Antonii autem auguratu videas Cic. Philipp.* II. *cap.* 33.

2 Cæſaris decedentis) *de provincia, cujus jam nonus annus agebatur.*

ſi Augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus juſtam ſibi cauſam municipia, & colonias adeundi exiſtimavit: ut iis gratias ageret, quod frequentiam, atque officium ſuum Antonio præſtitiſſent: ſimulque ſe, & honorem ſuum in ſequentis anni commendaret petitione; propterea quod inſolenter adverſarii ſui gloriarentur, L. Lentulum, & C. Marcellum Coſſ. creatos, qui omni honore, & dignitate Cæſarem expoliarent: (1) ereptum Ser. Galbæ conſulatum, cum is multo plus gratia, ſuffragiiſque valuiſſet, quod ſibi conjunctus & familiaritate, & neceſſitudine legationis eſſet. Exceptus eſt Cæſaris adventus ab omnibus municipiis, & coloniis incredibili honore, atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo univerſæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, qua Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. Hoſtiæ omnibus locis immolabantur. Tricliniis ſtratis fora, templaque occupabantur, ut vel expectatiſſimi triumphi lætitia (2) præcipi poſſet. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percurriſſet, ſumma celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit: legionibuſque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus eſt, ibique exercitum luſtravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad conſulatus petitionem. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatis eſſe ad mutationem locorum propter ſalubri-

51. 52.

1 ereptum Ser. Galbæ conſulatum) *Ser. Galba legatus Cæſaris in Gallia fuerat, miſſus cum legione in Nantuates & Veragros*, lib. III. ineunte. *Cum conſulatum peteret, repulſam tulit propter Cæſaris amicitiam: ex quo Cæſari offenſus cum Caſſio & Bruto conſpiravit*. Suet. Galba c. 3.

2 præcipi poſſet) *ante capi, ut ad Cæſaris exſpectatum triumphum, nondum autem præſentem, referatur. Sic R. Steph. & Ciaccon. & Gryph. & Jungerm. ac Goduinus: etiam v. c. Carrarienſis. Alii* percipi, *ut cum quovis triumpho ſplendidiore comparetur*.

britatem existimabat. Ibi quanquam crebro audiebat, (1) Labienum ab inimicis suis sollicitari: certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis Patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. (2) Curio tribunus plebis cum Cæsaris causam, dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeji dominatio, atque arma non minimum terrorem foro inferrent: discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret: fore eo pacto liberam, & sui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam (3) per se senatus discessionem facere cœpit. Quod ne fieret, consules, amicique Pompeji suaserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt. 53. Magnum hoc testimonium senatus erat universi, conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeji, & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris provinciis: sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, (4) senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines,

1 Labienum ab inimicis suis sollicitari) *Cæsaris inimicis, nec frustra. Labienus enim postea stetit a Pompeji partibus.*

2 C. Curio tribunus pl.) *Hic est, ad quem Ciceronis exstant epistolæ lib.* II. *post violentissimus defensor Cæsaris, in Africa periit. Sueton. Cæs.* 29. *&* 36.

3 per se discessionem facere cœpit) *Plutarchus Cæsare p.* 722. *τοῖς περὶ Ἀντώνιον tribuit, in quibus princeps erat Curio: uterque enim pro Cæsare contendit. Fit autem discessio post diversas sententias consule (aliquando etiam tribuno,* Cic. I. epist. 11.) *postulante, ut qui hujus illiusve sententiæ sint, a ceteris discedant. Gellius* XIV, 7. *Tuberone auctore necessariam SCtis discessionem tradit.*

4 senatus frequens in alia omnia) *Vid. Plutarch. dicto loco; & Appian. Civ.* II. *p.* 736. *qui ait in Curionis sententiam* CCCLXX. *senatores discessisse: solos* XXII. *in alteram.*

nes, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut (1) ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompejo, altera a C. Cæsare mitterentur. Neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompejus legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ, Cæsari tamquam ex suo numero dedit. Cæsar autem, cum de voluntate adversariorum nemini dubium esset, C. Pompejo legionem remisit, & ex suo numero xv, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. jubet tradi. In ejus locum xiii legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis xv deducebatur; ipse exercitum distribuit per hiberna. C. Trebonium cum legionibus iv in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, & Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quo cum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones ii. ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompejo traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

54.

55.

1 ad bellum Parthicum) *Appianus dicto loco p. 734.* ἐς Συρίαν φυλακῆς ἕνεκα.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO CIVILI
LIBER I.

CAPUT I.

Litteras Cæsaris Fabius Consulibus tradit. Consules de Republ. referunt. L. Lentulus operam suam Senatui, & Reipub. sub conditione promittit: idem facit Scipio, cujus sententia a Pompejo manare creditur.

1. Litteris a Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur. Ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de Republica (1) in civitate. L. Lentulus consul Senatui, Reique publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter, ac fortiter sententias dicere velint; sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio, Pompejo esse in animo, Reipublicæ non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, imploraturum. 2. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur,

1 In civitate) *Multis hæc verba suspecta sunt, quasi a librario inserta: quia Cæsar* in urbe *potius dixisset, ut cap. 2. ineunte, quod senatui extra urbem habito* cap. 3. & 6. *opponitur.*

tur, (1) Pompejusque aderat, ex ipsius ore Pompeji mitti videbatur.

CAPUT II.

M. Marcellus, M. Calidius, M. Rufus leniores dicunt sententias, quam Lentulus. Plerique tamen coacti Lentuli conviciis, & Pompejanorum minis, Scipionis sententiam amplectuntur; quæ est, ut Cæsar exercitum dimittat, nisi velit hostis judicari. Tribuni intercedunt, de qua intercessione statim refertur.

DIxerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus ingressus in eam orationem, non oportere ante de Republica ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio tuto, & libere senatus, quæ vellet, decernere auderet; ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompejus in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem, abreptis ab eo II. legionibus, ne ad ejus periculum reservare, & obtinere eas ad urbem Pompejus videretur: (2) ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. Ii omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus (3) sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeji plerique compulsi, inviti, & coacti, Scipionis sententiam sequuntur:

Uti

1 Pompejusque aderat) *Muretus V. L. lib.* X. *extrema.* v. erat; *id est* ad urbem, *legit: P. Victorius lib.* III. *ineunte* aberat. *Omnes tamen scripti & olim editi* aderat, *hoc est, in proximo, sub mœnibus erat, ut Dio Cassius lib.* XLI. *ineunte ait,* ἐν τῷ προαστείῳ, in suburbio.

2 ut M. Rufus) *M. Cœlius Rufus, cujus est* VIII. *liber epistolarum inter Ciceronianas, & pro quo Ciceronis exstat oratio* pro Cœlio *inscripta.*

3 sententiam Calidii pronuntiaturum) *Consul singulas sententias rogabat: collectas postmodum simul pronuntiabat, ut appareret, num opus esset discessione. Omisisse aliquando, quæ displicebant, ex hoc ipso loco manifestum est.*

Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum (1) *adversus rempublicam facturum videri*. Intercedunt M. Antonius, Q Cassius, Tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur.

CAPUT III.

Pompejus Senatores evocat, eosque confirmat. C. Curio Tribunos plebis ad jus Comitiorum evocat: omnes Cæsaris inimici in Senatum coguntur. Sententiis L. Pisonis, Roscii, & aliorum Scipio, & Cato cum aliis, privatis causis, resistunt.

3 MIsso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis a Pompejo (2) evocantur. Laudat promptos, atque in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeji exercitibus, (3) spe præmiorum, atque ordinum evocantur, multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ a Cæsare, arcessuntur. (4) Completur urbs. Ad jus comitiorum Trib. pleb. C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeji, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in Senatum, quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere potestas decernendi eripitur.

1 adversus remp. facturum) *mollior formula, quam* hostem judicari; *re autem illi fere consentiens. Usi sunt & Cicero pro Mil. c. 5. Sallust. Catil. c. 50. seq. M. Cœlius ad Cic. ep. 8. sect. 17. ex SC.*

2 evocantur) *extra urbem, ut senatus habeatur, ubi Pompejus erat; ut cap. 6. infra sect. 1.*

3 spe ordinum) *ut ductores ordinum fierent: aut si fuissent, ad superiores adscenderent ordines.*

4 completur urbs. ad jus comitiorum tribunos) *Urbs militibus arcessitis completur. Cetera in mendo latent. Sensus fortasse: Curionem, qui paullo ante tribunus fuerat, novos tribunos admonuisse, quæ proximis comitiis data Cæsari fuerant.*

tur. Pollicetur (1) L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem, item L. Roscius Prætor, qui de his rebus eum doceant. VI. dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. Omnibus his resistitur; omnibusque oratio Consulis, Scipionis, Catonis opponitur. (2) Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & (3) dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur: seque alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ, atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompejo arbitratur: simul (4) judiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui, & potentium, qui in Republica, judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompejus ab inimicis Cæsaris incitatus, & quod (5) neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari. Simul infamia II. legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat rem ad arma deduci studebat. 4.

1 L. Piso censor) *cum Ap. Claudio. Idem socer Cæsaris.*
2 Catonem veteres inimicitiæ) *Iniquior hæc in Catonem censura videtur, reip. causa omnia agentem.*
3 dolor repulsæ) *quin æquo potius animo tulisse fertur. Consulatum una cum M. Marcello & Ser. Sulpicio, ut invalescenti Cæsaris & Pompeji potentiæ resisteret, petierat, sed impeditus ab utriusque amicis fuit.* Dio Cass. xl. p. 147.
4 judiciorum metus) *quia Scipio, Pompeji socer, de ambitu a Memmio lege Pompeja accusabatur.* Appian. Civ. II. p. 729.
5 neminem secum exæquari) *Hoc plures Pompejo objiciunt, Vellejus* II. 33. *Lucanus* I. 126. *Flor.* IV. 2. *sect.* 14.

CA-

CAPUT IV.

Cæsaris propinqui prohibentur, eum de rerum statu monere. Tribunis pleb. intercessio eripitur. Consulibus, & reliquis magistratibus potestas cavendi datur, ne quid detrimenti Resp. patiatur. De Cæsaris imperio, de Tribunis pleb. gravissime decernitur. Tribuni urbe egressi ad Cæsarem, qui Ravennæ responsa exspectat, confugiunt.

5. HIs de caussis aguntur omnia raptim, atque turbate: neque docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed (1) de sua salute diè VII. cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni pl. (2) VIII. denique mense suarum actionum respicere, ac timere consueverant. Decurritur (3) ad illud extremum, atque ultimum S. C. quo, nisi pæne in ipso urbis incendio atque desperatione omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est; *Dent operam consules, prætores, tribuni pl. quique pro consulibus sunt ad urbem, ne quid resp. detrimenti capiat*. Hæc S. C. perscribuntur ad VII. Id. Januarii. Itaque V. primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, (4) biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & dè amplissimis viris tribunis plebis gravissime, acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe

1 de sua salute die VII.) *septimo die, ex quo Lentulus consulatum iniit, fugere tribuni cogebantur.* post paullo sect. 4.

2 VIII. denique mense respicere ac timere) *mense comitiorum consularium, ex quo designatos consules tribuni timere cœperunt, quibus rationem actorum deberent reddere:*

3 ad illud extremum atque ultimum S. C.) *Livius* III. 4. ultimæ necessitatis formam *vocat*. *Adde Sallust. Cat. c.* 29. *& Cic.* 1. *Catil. c.* 2. *ac nostrum mox cap.* 7 *sect*. 4.

4 biduo excepto comitiali) *quo senatus haberi non poterat.* Comitiales dies *Macrobius* 1. *Saturn. c.* 16. *definit*, quibus cum populo agi licet.

urbe tribuni plebis, ſeſeque ad Cæſarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, expectabatque ſuis leniſſimis poſtulatis reſponſa, ſi qua hominum æquitate res ad otium deduci poſſet.

CAPUT V.

Pompejus in ſenatu extra urbem ea, quæ Scipio antea dixerat, agit. Exercitum ſe habere ait paratum, & alieno in Cæſarem animo. Refertur de habendo delectu, de mittendo Fauſto Sylla in Mauritaniam, de pecunia Pompejo danda. Privati homines in provincias proficiſcuntur, habentes præter conſuetudinem in urbe lictores. Delectus habetur. Cæſar apud milites concionatur. Legio XIII. injurias Cæſaris defenſuram ſe pollicetur.

6. PRoximis diebus (1) habetur ſenatus extra urbem. Pompejus eadem illa, quæ per Scipionem oſtenderat, agit; ſenatus virtutem conſtantiamque collaudat, copias ſuas exponit; legiones habere ſeſe paratas X. Præterea cognitum, compertumque ſibi, alieno eſſe animo in Cæſarem milites, neque iis poſſe perſuaderi, ut eum defendant, aut ſequantur. De reliquis rebus ad ſenatum refertur; tota ut Italia delectus habeatur; Fauſtus (2) Sylla pro prætore in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex ærario Pompejo detur. Refertur etiam de rege Juba, ut ſocius ſit, atque amicus. Marcellus vero paſſurum ſe in præſentia negat. De Fauſto impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perſcribuntur. (3) Provinciæ privatis decernuntur; duæ conſulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obve-

1 habetur ſenatus extra urbem) *Extra urbem: quia Pompejo tamquam proconſuli non licebat intrare.*

2 Sylla pro prætore in Mauritaniam) *non in Jubæ regnum, quia de eo mox ſect. 4. ſeparatim agitur. An in Mauritaniam propriam, ut reges ejus, Bocchum & Bogudem, a Cæſarianis partibus abſtraheret? Vide H. Noriſ. Cenotaph. Piſan. p. 236.*

3 provinciæ privatis decernuntur) *non ex pretura, aut conſulatu, ut antea. Vide infra c. 85. hujus lib. ſect. 9.*

venit Syria: L. Domitio Gallia: (1) Philippus, & Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur, (2) paludatique, votis nuncupatis, exeunt. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur; lictoresque habent in urbe, & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia delectus habetur, arma imperantur, pecuniæ a municipiis exiguntur, & e fanis tolluntur; omnia divina, & humana jura permiscentur. 7. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: *omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, a quibus diductum, & depravatum Pompejum queritur, invidia atque obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori, & dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. Novum in Republica introductum exemplum queritur, (3) ut tribunitia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta, Syllam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse. (4) Pompejum, qui amissam restituisse videatur, bona etiam, quæ ante habuerat, ademisse: quotiescumque sit decretum:* Darent Magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet, (*qua voce, & quo Senatuscon-*

1 Philippus & Marcellus) *Hi ambo consulares in sortitione provinciarum a Pompejanis prætereuntur: & L. Marcius Philippus, quia Cæsaris adfinis, vitricus Octaviani.* Suet. Aug. c. 8. *Cur vero Marcellus? M. & C. infensi Cæsari. Quare Dionys. Vossius* Marcellinus *legit quia Philippi collega Lentulus Marcellinus fuit, quo anno Cicero ab exilio revertit.*

2 paludatique, votis nuncupatis) *Hinc ritum notes exeuntium in provincias. De paludatis Cic.* xv. *epist.* xvii. & iv. *Attic. ep.* xiii. *De votis & aliis sacris in Capitolio ante exitum factis Plinius Paneg. c.* 5. *ubi* de more *ita fieri dicit.*

3 trib. intercessio armis notaretur) *tribunorum pl. jus intercedendi vi & armis cohiberetur, eique quasi inureretur nota.*

4 Pompejum, qui amissam restituisse) *Sallust. Catil. c.* 38. Cn. Pompeio & M. Crasso COSS. tribunitia potestas restituta est. *Adde Asconium in Divinat. p.* 19.

DARENT MAGISTRATUS OPERAM) De hac formula paulo ante dictum ad cap. 5. sect. 2.

consulto Populus Romanus ad arma sit vocatus) factum in perniciosis legibus , in vi tribunitia , in secessione populi , templis locisque editioribus occupatis ; (atque hæc superioris ætatis exempla expiata (1) Saturnini , atque Gracchorum casibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum , ne cogitatum quidem ; nulla lex promulgata ; non cum populo agi cœptum ; nulla secessio facta . Hortatur , *cujus Imperatoris ductu IX. annis Rempublicam felicissime gesserint , plurimaque prælia secunda fecerint , omnem Galliam , (2) Germaniamque pacaverint , ut ejus existimationem , dignitatemque ab inimicis defendant .* Conclamant legionis XIII. quæ aderat , milites , (hanc enim initio tumultus evocaverat : reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse Imperatoris sui , Tribunorumque plebis injurias defendere .

CAPUT VI.

Cæsar Ariminum cum legione petit , reliquis legionibus subsequi jussis . Eodem L. Cæsar proficiscitur , Pompejum apud Cæsarem excusaturus . Idem facit Roscius prætor . Cum utrisque Cæsar postulata sua ad Pompejum deferenda communicat .

COgnita militum voluntate , Ariminum cum ea legione proficiscitur , ibique (3) Tribunos plebis , qui ad eum confugerant , convenit : reliquas legiones ex hibernis evocat , & subsequi jubet . Eo L. Cæsar adolescens venit , cujus pater Cæsaris erat legatus . Is , reliquo sermone confecto , cujus rei causa venerat , habere se a Pompejo ad eum privati officii mandata demonstrat : *velle Pompejum se Cæsari purgatum ; ne ea , quæ Reipublicæ causa egerit , in suam contumeliam vertat : semper se Reipublicæ commoda* 8.

1 Saturnini atque Gracchorum) *Vide Florum lib.* III. 14. 15.16.
2 Germaniamque) *hanc terrore , Galliam armis .*
3 trib. pl. qui ad eum confugerant) *Vide supra cap.* 2. *&* 5.

da (1) *privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium, & iracundiam suam Reipublicæ dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne cum illis nocere se speret, Reipublicæ noceat.* Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeji conjuncta. (2) Eadem fere, atque iisdem diebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibique

9\. Pompejum commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur; tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeji mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent: *Sibi semper Reipublicæ primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem; doluisse se, quod Populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur; cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset: tamen hanc honoris jacturam sui Reipublicæ causa æquo animo tulisse: cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II. quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quonam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum; atque omnia pati Reipublicæ causa. Proficiscatur Pompejus in suas provincias: nisi exercitus dimittant: discedant in Italia omnes ab armis: metus e civitate tollatur: libera comitia, atque omnis Respublica Senatui, Populoque Romano permittatur. Hæc quo facilius, certisque conditionibus fiant, & jurejurando sanciantur, aut ipse*

1 privatis necessitatibus) *Sic vet. cod. Venet. & alii: Gryph. & Basil.* necessitudinibus, *quo alterum explicandum est.*

2 Eadem fere atque iisdem diebus) *Philippi Rubenii emendatio est quam Vossius probat. Vulgo,* eadem f. atq. eisdem de rebus, *quæ* ταυτότης *est.*

pse propius accedat, aut se patiatur accedere. Fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur.

CAPUT VII.

Roscius, & L. Cæsar Consulibus Capuæ existentibus Cæsaris postulata renuntiant. Consules mandata sua in scriptis Cæsari per eosdem remittunt. Consulum conditiones iniquæ putantur. Cæsar M. Antonium Aretium cum quinque cohortibus mittit, & ibi delectum habet; inde mittit ad oppidum Iguvium Curionem, cujus adventu Thermus prætor profugit; item ex oppido Auximo Actius Varus; sed insequentibus Cæsarianis, commissoque prælio, a suis deseritur.

10. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules, Pompejumque invenit. Postulata Cæsaris renuntiat. Illi re deliberata respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat summa: *Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. Quæ si fecisset, Pompejum in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Consules, Pompejumque delectus.* Erat iniqua conditio, 11. postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum & provincias, & regiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Cæsaris consulatu Pompejus profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque (1) ab Arimino M. Antonium cum cohorti-

(1) Ab Arimino) *expressa præpositione: sicut lib. 1. de B. Gall. c. 7.*

tibus V. Aretium mittit: ipse Arimini cum II. legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis

12. cohortibus occupat. Interea certior factus, Iguvium Thermum Prætorem cohortibus V. tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum III. cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur. Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII. ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur: quod oppidum Actius cohortibus introductis tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi (1) ad Actium Varum frequentes conveniunt; *docent sui judicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Republica meritum, tantis rebus gestis, oppido, mœnibusque prohiberi*: (2) *proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui*. Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt, commissoque prælio deseritur a suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem

13.

c. 7. ad Genevam pervenit: *& lib.* VII. 58. ad Lutetiam iter facere cœpit. *Et Ser. Sulpicius ad Cic.* IV. *ep.* XII. ab Epidauro, *& post paulo*, ut ab Athenis in Bœotiam irem. *Municipia autem Umbriæ, Etruriæ, Piceni, quæ hic memorantur, in tabula Italiæ exhibemus.*

1 Ad Actium Varum) *Vide infra cap.* 31. *hujus libri*.

2 proinde habeat rationem posteritatis) *famæ consulat, quæ sola ad posteros transmittitur. Cicero Tuscul.* I. *extr.* optimus quisque maxime posteritati servit. *Non ergo causa fuit, cur Rubenius* potestatis *mallet*. D. Voss.

dinem in exercitu Cn. Pompeji antea duxerat. At Cæſar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, ſeque eorum facti memorem fore pollicetur.

CAPUT VIII.

Magnus terror in urbe ortus. Lentulus, nuntiato falſo Cæſaris adventu, ex urbe fugit, una cum Marcello. Pompejus ad legiones in Apulia hiemantes iter habet. Capuæ delectus habetur. Cæſar Picenum agrum percurrit, ad quem ex omnibus regionibus Legati veniunt. Lentulus Spinther, cognito Cæſaris adventu, ex oppido Aſculo fugiens, Vibullium Rufum offendit, cui rem aperit. Is cohortibus coactis ad Domitium Ahenobarbum proficiſcitur. Cæſar Corfinium petit. Domitius auxilium a Pompejo contra Cæſarem poſcit.

QUibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror invaſit, ut cum Lentulus conſul ad aperiendum ærarium veniſſet, ad pecuniam Pompejo ex Senatuſconſulto proferendam, protinus, (1) aperto ſanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæſar enim adventare, jam jamque adeſſe ejus equites falſo nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompejus pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas a Cæſare acceptas in Apulia hibernorum cauſa diſpoſuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus videtur. Capuæ primum ſeſe confirmant, & colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere inſtituunt; gladiatoreſque, (2) quos ibi Cæſar in ludo habebat, 14.

N 2 in

1 aperto ſanctiore ærario) *Clauſum fuiſſe, & a Cæſare effractum, alii omnes. Servit ergo famæ Cæſar, ut invidiam declinet. Sic Voſſius conciliat; durius Rubenius Elect. l. 24.*

2 quos ibi Cæſar in ludo habebat) *loco, quo gladiatores a laniſta docebantur. Suetonius Cæſ. 26.* in ludo per laniſtas erudiri: *& c. 31.* ludum gladiatorium ædificare.

in forum productos, Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi jussit: quos postea monitus a suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, (1) circum familias conventus Campani, custodiæ causa, di-
15. stribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ (2) earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia ædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperarit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat. Mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur; cum his II Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui Cæsaris adventu cognito profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompejo in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa. A quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo ac-
16. cipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompejanis. In iis Camerino fugientem Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi præsidio habuerat, excipit. Quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit, Cæsaremque adesse cum legionibus II nuntiat. Domitius per se circiter XX (3) cohortes ex Alba, ex Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coe-

1 circum familias conventus Campani) *Ph. Rubenius Elect. I. 8. restituit: quod & Dion. Vossio placebat, & Jo. Fr. Gronovio Observ.* III. 22.

2 earum regionum præfecturæ) *Oppida præfecturæ, a coloniis & municipiis diversa, & duriori quam illa, conditione ac fortuna: quæ nominatim Festus in hac voce plurima recenset.*

3 cohortes ex Alba) *Alba Fucenti, sive ad Fucinum lacum sita. Veteres libri ex appositum habent, quod negligunt recentes. At illud solemne Cæsari. Vide supra dicta ad cap.* XI. *sect.* 4.

coegerat. (1) Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet. Ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus, Corfinium contendit. Eo cum venisset, cohortes V. præmissæ a Domitio ex oppido (2) pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompejum in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum litteris mittit, qui petant, atque orent, ut sibi subveniat: *Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortibusque amplius* XXX. *magnumque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum.* Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit, certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit; militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & pro rata parte (3) centurionibus, evocatisque.

17.

1 Recepto Asculo) *Tria MSS. & v. c. Venet.* recepto Firmo,
2 pontem fluminis) *Aterni*.
3 centurionibus, evocatisque) *Evocati erant milites, qui perfuncti olim stipendiis, in periculo reip. rogatione magis, quam imperio, evocabantur in militiam: & quia exercitati erant, ex iis sæpe fiebant ordinum ductores. Hinc h. l. cum centurionibus conjuncti; & Glossæ*, ταξίαρχος, evocatus.

CAPUT IX.

Sulmonenses gratulabundi M. Antonium ad eos a Cæsare missum in oppidum excipiunt. Actius Pelignus ad Cæsarem mittitur, ad quem magnæ ex variis partibus copiæ se conferunt. Pompeji litteræ ad Domitium, qui clam fugam meditatur. Demum hujus consilium detegitur.

18. INterim Cæsari nuntiatur Sulmonenses (quod oppidum a Corfinio VII. millium intervallo abest) cupere ea facere, quæ vellet, sed a Q. Lucretio senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII. cohortium præsidio tenebant. Mittit eo (1) M. Antonium cum legionis XIII. cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, universique & oppidani, & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius, & Actius de muro se dejecerunt. Actius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Actio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsareas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Actiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII. ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus XXII. equitesque (2) a rege Norico circiter CCC. quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præfecit. Reliquis diebus oppidum vallo, castellisque circummunire instituit; cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pom-

19. pejum revertuntur. Litteris perlectis, Domitius dissi-

1 M. Antonium cum legionis XIII.) *Sic Vossius. Ursin.* XII. *Vulgatum* VIII. *quod falsum, quia octava legio postea supervenit sect.* 5.

2 a rege Norico) *Lib.* 1. *B. Gall. c.* 53. *quemdam Noricorum regem vocavit Votionem, cujus soror Ariovisto nupserat: sed incertum, an hic idem sit.*

diſſimulans in conſilio pronuntiat, Pompejum celeriter ſubſidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque uſui ad defendendum oppidum ſint, parent. Ipſe arcano cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliumque fugæ capere conſtituit. Cum vultus Domitii cum oratione non conſentiret, atque omnia trepidantius, timidiuſque ageret, quam ſuperioribus diebus conſueſſet, multumque (1) cum ſuis conciliandi cauſa ſecreto præter conſuetudinem colloqueretur, concilia, conventuſque hominum fugeret: res diutius tegi, diſſimularique non potuit. Pompejus enim reſcripſerat, *ſeſe rem in ſummum periculum deducturum non eſſe, neque ſuo conſilio, aut voluntate Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe. Proinde, ſi qua facultas fuiſſet, ad ſe cum omnibus copiis veniret*. Id ne fieri poſſet, obſidione, atque oppidi circummunitione fiebat.

CAPUT X.

Milites ſeceſſionem faciunt, inter quos inde contentio oritur. Domitius a militibus circumſiſtitur, & ab eiſdem legati ad Cæſarem mittuntur. Hi cum Cæſaris mandatis in oppidum revertuntur. Rerum eventus ab omnibus expectatur.

DIvulgato Domitii conſilio, milites, qui erant Corfinii, prima veſpera ſeceſſionem faciunt, atque ita inter ſe per tribunos militum, centurioneſque, atque honeſtiſſimos ſui generis colloquuntur: *obſideri ſe a Cæſare; o-* 20.

N *pera,*

1 cum ſuis conciliandi cauſa) *Ita membranæ Carrarienſes, Bruto teſte; & Ciaconii codex, & Faerni. Vetus Bononiæ Traviſini* conſultandi, *quod plures receperunt hoc loco, & infra cap. 73. Jungerm. autem Montanus & Goduinus* conſiliandi. *Nec rejiculum hoc verbum ſicut Th. Ryckius cenſet ad Tac. H.* II. 53. ne Latinum quidem eſſe; *quod Ciceroni ad Attic.* XV. *epiſt.* IX. *Grut. Græv. & Gronov. tribuunt: & Horatio* III. *od.* III. *ac A. P.* V. 196. *tam codices quam interpretes vetuſti vindicant; unde* conſiliator *eſt Plinii lib.* IV. *ep.* XVI. I.

pera, munitionesque prope esse perfectas: ducem suum Domitium, cujus spe, atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant; tantaque inter eos dissensio exstitit, ut manum conferere, atque armis dimicare conarentur. Post paulo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt, legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit, facere, & L. Domitium

21. vivum in ejus potestatem tradere. Quibus rebus cognitis Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas, murosque asservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum, & præfectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque vero tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente, atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperet.

CA-

CAPUT XI.

Lentulus Spinther ex oppido, facta potestate, egressus, de sua salute cum Cæsare agit; inde revertitur.

QUarta vigilia circiter Lentulus Spinther de 22. muro cum vigiliis, custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. *Cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat, veteremque amicitiam commemorat, Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ erant maxima; quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus.* Cujus orationem Cæsar interpellat, *se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet: ut tribunos plebis ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret: ut se & populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret.* Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis (1) ad suam spem solatio. Adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit.

1 ad suam spem solatio) *Arnoldus Montanus, & Joannes Goduinus ediderunt* ad suampse solatio, *ut ad* salutem, *quæ vox præcessit, referatur: nec vero addunt, quo auctore, aut ex quo codice ita legant. Goduinus tantum subdidit, accusativum* suam *esse cum syllabica adjectione. At Vett. codd. Venet. Basil. & Gryph* ad suam spem solatio. *Ciacconii conjectura est,* ad suam spem (*salutem*) spei & solatio.

CAPUT XII.

Cæsar Senatores, Tribunos, Equites Romanos convocat, eosque alloquitur. Aurum, quod ad eum allatum fuerat, Domitio reddit. Domitiani milites dicto sacramento cum Cæsare in Apuliam proficiscuntur: Pompejus Canusium, inde Brundisium petit, delectum habet. Nonnulli deficiunt ad Cæsarem, qui Cn. Magium præfectum fabrum cum mandatis ad Pompejum remittit.

23. CÆsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum, equitesque Romanos ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sext. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum, conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. (1) Sestertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab II viris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompejo in stipendium. Milites Domitianos (2) sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, justumque iter conficit, VII omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines (3) Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in

1 sestertium sexagies) *id est millia uncialium nummorum.*
2 sacramentum apud se dicere) *in sua Cæsaris verba jurare. Dicimus* sacramentum dicere, & sacramento dicere, *ut infra c. 86.*
3 Marrucinorum, Frentanorum) *Hos populos in Tabula nostra*

in Apuliam pervenit. Pompejus, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet. Servos, pastores armat; atque his equos attribuit. Ex iis circiter CCC. equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum III, quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere (1) Cn. Magius Cremona præfectus fabrum Cn. Pompeji, quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: *quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse Reipublicæ, & communis salutis se cum Pompejo colloqui: neque vero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur.*

24.

strx Italiæ quæras. Male quidam libri Ferentanorum: *pejus alii* Ferentinorum, *qui in Latio erant.* Frentani *autem inter Marrucinos sunt & Apulos*: Larinates *a municipio Frentanorum* Latine *dicti.*

1 Cn. Magius Cremona) *Cremona, patriæ nomen, auferendi casu. Vide deinde similia lib.* III. *c.* 71. *ineunte.*

CAPUT XIII.

Cæsar Brundisium petit, ubi Pompejus commoratur; inde Brundisini portus aditum impedit: fit aliqua pugna. Cæsar Caninium Rebilum ad Scribonium Libonem mittit, ut cum Pompejo de pace ille agat; sed nihil concluditur.

25. HIs datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI. pervenit, (1) veteranis III. reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompejum remanere Brundisii cum cohortibus XX. Neque certum inveniri poterat, obtinendine causa Brundisii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus, regionibusque Græciæ, (2) in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; an inopia navium ibi restitisset; veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. *Qua fauces erant angustissimæ portus, molem, atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadosum. Longius progressus, cum ager altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoquoversus pedum* XXX *e regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magni-*

1 veteranis III. reliquis) *Sic in MSS. optimæ notæ: veteranis legionibus* VIII, XII, VIII: *reliquis in itinere conscriptis, itidem tribus, ut fiant* VI. *Vide D. Voss.*

2 in potestatem haberet) *Sic optimi libri. Et Sallustius Jugurth. c.* 112. cum talem virum in potestatem habuisset. *Et Livius* XXII, 25. magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ videret, prope in custodiam habitum. *Ciceronis nota formula ex Maniliana cap.* 12. in prædonum fuisse potestatem, *quam Gellius* I. 7. *tuetur; & Livius* II. 14. *imitatur*, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset.

gnitudine rates jungebat. Has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte, atque ab utroque latere (1) *cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat; quo commodius ab impetu navium, incendiisque defenderet.* Contra 26. hæc Pompejus naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. Sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret: ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompejum cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata etsi impetus ejus, consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem, necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompejo colloqueretur, postulat. Magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta; fore ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cujus rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum: Libo a colloquio Caninii digressus, ad Pompejum proficiscitur. Paulo post renuntiat, *quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse*. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, & de bello agendum.

1 cratibus ac pluteis) *Supra lib.* VII. 25.

CA-

CAPUT XIV.

Pompejus, adventantibus Brundisium consulum navibus, profectionem parat. Cæsariani milites oppidi murum ascendunt. Cæsar in Hispaniam proficisci constituit, cujus jussu Valerius Legatus Sardiniam, Curio proprætor Siciliam petit. Cotta ex oppido a Caralitanis ejectus in Africam fugit. Cato de Pompejo queritur, & Siciliam deserit.

27. PRope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX, naves a consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompejus, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit: &, quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos, plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi sudes, stipitesque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus, terraque inæquat. Aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet, (1) expeditos autem ex evocatis sagittariis, funditoribusque, raros in muro, turribusque disponit.

28. Hos certo signo revocare constituit, cum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit. Brundisini Pompejanorum militum injuriis, atque ipsius Pompeji contumeliis permoti, Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeji profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita,

1 expeditos ex evocatis sagittariis) *Vide supra cap. 17. sect. 4. Gregarii hi sunt, non ductores, ut Glossæ,* Evocatus, ταξίαρχος, *quod non est perpetuum.*

ta, Cæsar ſcalas parari, militeſque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompejus ſub noctem naves ſolvit. Qui erant in muro cuſtodiæ cauſa collocati, eo ſigno, quod convenerat, revocantur: notiſque itineribus ad naves decurrunt. Milites poſitis ſcalis muros aſcendunt. Sed moniti a Brundiſinis, ut (1) vallum cæcum, foſſaſque caveant, ſubſiſtunt, & longo itinere ab iis circumducti ad portum perveniunt, duaſque naves cum militibus quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis, lintribuſque (2) deprehenſas excipiunt. Cæſar etſi ad ſpem conficiendi negotii maxime probabat coactis navibus mare tranſire, & Pompejum ſequi, prius quam ille ſeſe tranſmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporiſque longinquitatem timebat, quod omnibus coactis navibus, Pompejus præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, & a freto naves eſſent exſpectandæ. Sed id propter anni tempus longum, atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, (3) duas Hiſpanias confirmari, (4) quarum altera erat maximis beneficiis Pompeji devincta; auxilia, equitatum parari, Galliam, Italiamque tentari ſe abſente nolebat. Itaque in præſentia Pompeji inſequendi rationem omittit: in Hiſpaniam proficiſci conſtituit: Duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundiſiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem proprato-

29.

30.

1 vallum cæcum foſſaſque) *Cæcum eſt tectum, ſeu quod non videtur. At vallum eminentia ſua conſpicuum. Aut ergo valli & ſtipites acuti ſunt, ramis & gramine contecti: aut vallum ripa foſſæ, ſtipitibus hujuſmodi præmunita.*

2 deprehenſas excipiunt) *Sic vetuſti codices ſine præpoſitione, Manutio, & Urſino teſtantibus, quod hic magis Cæſarianum cenſet. Alii* deprehenſaſque. *Noviſſima editione, quæ magni viri nomen præfert, hæc verba omiſſa ſunt, quæ vero leguntur in vet. libris Ven. Gryph. aliis, ſed cum præpoſitione Montanus,* lintribuſque deprehenſas excipiunt.

3 duas Hiſpanias) *citeriorem & ulteriorem.*

4 quarum altera) *citerior, inde ex bello Sertoriano devincta Pompejo.*

torem cum legionibus III. eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam sorte Tubero obtinere debebat. (1) Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat: novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis, Bruttiisque per legatos suos civium Romanorum delectus habebat, equitum, peditumque certum numerum a civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus bene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione *sese projectum, ac proditum a Cn. Pompejo, qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset: & ab se, reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmasset*. Hæc in concione questus, ex provincia fugit.

CAPUT XV.

Valerius Sardiniam, Curio Siciliam occupat. Actius Varus Tuberonem venientem Uticam portu, & oppido prohibet.

31. NActi vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, cum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, (2) ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam sua sponte vacuam occupaverat, delectuque habito, II. legiones effecerat, hominum, & locorum notitiâ, & usu

1 Caralitani) *Caralis urbs maxima Sardiniæ, ideoque Floro* II. 6. urbs urbium *ejus insulæ dicta*.
2 ut supra demonstravimus) *hujus libri cap.* 13.

usu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus (1) Tuberonem portu, atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

CAPUT XVI.

Cæsar ad urbem proficiscitur; ibi de inimicorum injuriis conqueritur, constituitque aliquos mittere, qui pacis cum Pompejo faciendæ auctores sint, sed nulli reperiuntur. Cæsar in ulteriorem Galliam proficiscitur. Vibullius Rufus in Hispaniam, Domitius ad occupandam Massiliam a Pompejo mittitur. Massilienses Cæsari portas claudunt. Ex eis aliquos ad se Cæsar convocat, quos monet, ne belli auctores sint; ii, quidquid Cæsar dicit, cum suis comunicant.

His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. Ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: *docet se nullum extraordinarium honorem appetisse; sed exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab* x *Tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur,* (2) *ipso consule Pompejo: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. Acer-* 32.

1 Tuberonem portu atque oppido prohibet) *Vide Ciceronis orat. pro Ligario.*
2 ipso consule Pompejo) *tertium consule. Lege Sueton. Cæs. c. 28.*

cerbitatem inimicorum docet ; qui , quod ab altero postularent , in se recusarent , atque omnia permisceri mallent , quam imperium , exercitusque dimittere . Injuriam in eripiendis legionibus prædicat ; crudelitatem , & insolentiam in circumscribendis Tribunis plebis , conditiones a se latas , & expetita colloquia , & denegata commemorat . Pro quibus rebus orat , ac postulat , Rempublicam suscipiant , atque una secum administrent . Sin timore defugiant , illis se oneri non futurum , & per se Rempublicam administraturum . Legatos ad Pompejum de compositione mitti oportere : neque se reformidare , quod in senatu paulo ante Pompejus dixisset , ad quos legati mitterentur , iis auctoritatem attribui ; timoremque eorum , qui mitterent , significari : tenuis , atque infirmi hæc animi videri : se vero , ut operibus anteire studuerit , sic justitia , & æquitate velle superare .

33. Probat rem senatu de mittendis legatis : sed qui mitterentur, non reperiebantur , maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat . Pompejus enim discedens ab urbe in senatu dixerat , eodem se habiturum loco , qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent . Sic triduum disputationibus, excusationibusque extrahitur . Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Cæsaris , qui hanc rem distrahat, reliquasque res , quascumque agere instituerat, impediat. Cujus cognito consilio , Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis , ne reliquum tempus omittat, infectis iis , quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit .

34. Quo cum venisset , cognoscit missum in Hispaniam a Pompejo Vibullium Rufum , quem paucis diebus ante Corfinii captum dimiserat : profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis VII , quas (1) Igili & in Cosano a privatis coactas , fer-

1 Igili & in Cosano) *ad insulam Igilium & in Cosano sinu . Igilium autem Cosæ , Etruriæ oppido , unde sinus cognomina-*

servis, libertis, colonis suis compleverat; (1) præmissos etiam legatos Massilienses domi nobiles adolescentes, quos ab urbe discedens Pompejus erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant: (2) Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portasque refecerant. Evocat ad se Cæsar (3) Massiliensium xv primos: cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur: *debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare*. Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt: atque ex auctoritate hæc Cæsari renuntiant: *Intelligere se divisum esse pop. Rom. in partes duas; neque sui judicii, neque suarum esse virium* (4) *decernere, utra pars justiorem habeat causam: principes vero esse earum partium Cn. Pompejum, & C. Cæsarem patronos civitatis, quorum alter agros Volcarum, Arecomicorum, &* (5) *Helviorum publi-*

35.

natur, opposita. Hic contracto casu: plene Rutilius Numatianus v. 325.

Eminus Igilii silvosa cacumina miror.

1 præmissos etiam legatos Massilienses) *Forte Massilienses adolescentes Romæ erant, cum Pompejus urbe discederet: & quibus hæc mandata ad civitatem dedit.*

2 Albicos) *virtute Romanis militibus non multum cedentes, homines asperos & montanos, & exercitatos in armis.* Infra cap. 57. *Strabo* IV. *p.* 140 Μετὰ τοὺς Σάλυας Ἀλβιοὶ, καὶ Ἀλβίοικοι καὶ Οὐοκούντιοι.

3 Massiliensium xv primos) *Sexcentorum concilium erat Massiliæ, qui τιμοῦχοι vocabantur.* πεντεκαίδεκα δ' εἰσὶ τοῦ συνεδρίου προεστῶτες, quindecim viri his præerant, *qui* τὰ πρόχειρα negotia, quæ occurrebant, *expedirent*. Strab. lib. IV.

4 decernere) *Sic Gronov. Observ.* III. 13. *p.* 547. *Vulgo* discernere.

5 Helviorum) Helvii *sunt supra Volcas*.

blice iis concesserit; alter bello victos (1) *Salyas attribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe, aut portubus recipere.*

CAPUT XVII.

Domitio Massilienses belli administrationem deferunt. Cæsar Massiliam cum exercitu petit, oppugnationem parat, cui C. Trebonium præficit. C. Fabius legatus cum tribus legionibus in Hispaniam a Cæsare mittitur. Is, dejecto ex Pyrenæis præsidio, ad exercitum Afranii contendit.

36. HÆc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquoversus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clavis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reliquas armandas, reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces, commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III. Massiliam adducit: turres, vineasque ad oppugnationem urbis agere, (2) naves longas Arelate numero XII. facere instituit. Quibus effectis, armatisque diebus XXX, a qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præficit, C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit.

37. Dum hæc parat, atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas

1 Salyas) *Non, ut vulgo,* victas Gallias. *Absurdum enim est, Cæsarem Gallias a se victas Massiliensibus attribuisse.* Salyes *porro Massiliensibus vicini, & nuper infesti.*

2 naves longas Arelate facere) *Arelate, variis casibus, tamquam ἄκλιτον, reperitur: etiam* Arelatum *neutro genere: &* Arelas *recto, unde sexto* Arelate. *Ausonius in clar. urb.*

Gallula Roma Arelas.

Sita in Narbonensi Gallia prope Rhodani ostia. Plura in Notit. nostra Orb. antiq.

quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi caussa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. Legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

CAPUT XVIII.

Afranius, Petrejus, & Varro, adventu Vibullii, inter se officia militaria partiuntur. Pompejus ad Afranium iter habet. Ostenduntur vires utriusque exercitus. Cæsar stipendia militibus distribuit. A Fabii, & Pompeji copiis crebra prælia commissa. Pons, qui in Sicore fluvio est, Fabii equite, & impedimentis pressus decidit.

Adventu Vibullii Rufi, quem a Pompejo (1) missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petrejus, & Varro legati Pompeji, quorum unus III. legionibus Hispaniam citeriorem, alter (2) a saltu Castulonensi ad Anam II. legionibus, tertius (3) ab Ana Vettonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, ut Petrejus ex Lusitania per Vectones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliaque toti Lusitaniæ a Petrejo; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum per-

38.

1 missum in Hispaniam demonstratum est) *supra cap. 34. Is Vibullius Corfinii captus fuerat, c. 23. & postea in Hispania etiam captus, lib. III. cap. 10.*

2 saltu Castulonensi) *in Hispania citeriore, prope ulterioris limitem est oppidum* Castulo *supra Betim fluvium, a quo saltus nominatur, aliquoties etiam a Livio memoratus,* XXVI. 20. & XXVII. 20.

3 ab Ana Vettonum agrum) *Anas fluvius Beticam finiens a borea & occasu: Vettones, populus Lusitaniæ, ad citeriorem Hispaniam vergens.*

pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petrejus per Vectones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III. Petreji II. præterea scutatæ citerioris provinciæ, & (1) cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter XXC. equitum utriusque provinciæ circiter V. millia. (2) Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI. millia auxilia peditum, equitum III. millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo, & fortissimo quoque evocato. Hinc optimi generis homines ex Aquitanis, montanisque, (3) qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompejum per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum: simul a tribunis militum, centurionibusque mutuas pecunias sumpsit. Has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates. (4) Fabius finitimarum civitatum animos litteris, nuntiisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos inter se distantes millia passuum IV. His pontibus pabulatum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa Pompejani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus præliis contendebant. Huc cum quotidiana consuetudine (5) congressæ pabulatoribus præ-

1 cetratæ legiones) *Vide infra cap. 48. sect. 7.*

2 Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat) *quatuor numero: duabus C. Fabius, jam tum in Gallia legatus* lib. v.24. *præerat: ceteris L. Plancus. Vide c. 40. quod subsequitur.*

3. qui Galliam provinciam attingunt) *provinciam Romanam, quæ ad Garumnam usque patebat, Tolosates quoque comprehendens.*

4 Fabius) *vide cap. 39. sect. 2. notata. Adde infra sect. 4. & Hirt.* VIII. 24.

5 congressæ pabulatoribus præsidio proprio) *Multis primæ & ultima voces suspectæ, illam* progressæ *legentes, hanc* tol-

præsidio proprio legiones Fabianæ II. flumen transissent; impedimentaque, & omnis equitatus sequeretur; subito, (1) vi ventorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petrejo, & Afranio ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido, castrisque conjunctum habebat, legiones IV. equitatumque omnem transjecit, duabusque Fabianis occurrit legionum. Cujus adventu nuntiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congressus impari numero, magnos impetus legionum, equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

CAPUT XIX.

Cæsaris jussu pons perficitur: ipse Ilerdam petit, ibique sub castris Afranii sua munit. Afranius, & Petrejus, ut opus Cæsarianorum impediant, eos ad pugnam frustra provocant.

EO biduo Cæsar cum equitibus DCCCC. quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pontem, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus, noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti, castrisque præsidio VI. cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instru- 41.

tollentes. At D. Voss. congressæ *interpretatur, simul egressæ: &* proprio *mutat in* propere.

1 vi ventorum) *Pantagathus sic primus emendavit: quod Vossius amplexus est. Vet. lib.* jumentorum; *pejus recentes,* vi jumentorum.

ſtructa acie, (1) ad Ilerdam proficiſcitur, & ſub caſtris Afranii conſiſtit, & ibi pauliſper ſub armis moratus facit æquo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate facta, Afranius copias educit, & in medio colle ſub caſtris conſiſtit. Cæſar, ubi cognovit per Afranium ſtare, quominus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermiſſis circiter paſſibus CD. caſtra facere conſtituit; &, ne in opere faciendo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri neceſſe erat. Sed a fronte contra hoſtem pedum XV. foſſam fieri juſſit. Prima, & ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat. Poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur ab Afranio caſtra muniri. Sub veſperum Cæſar intra

42. hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet: &, quod longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſingulaque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda: foſſaſque ad eamdem magnitudinem perfici jubet. Reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius, Petrejuſque, terrendi cauſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceſſunt. Neque idcirco Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio legionum III. & munitione foſſæ: illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt.

1 ad Ilerdam proficiſcitur) *Ejus verbi opportunitatem ſupra cap. 38. extr. laudavit. Citerioris Hiſpaniæ eſt inter Sicorim & Cingam amnes, qui poſt mixti in Iberum inferuntur. Adde c. 45. ſect. 2.*

CA-

CAPUT XX.

Cæsar castra vallo munit. Describitur situs oppidi Ilerdæ. Prælio commisso ab Afranianis, Cæsaris Antesignani terga vertunt. Describitur genus pugnæ Afranianorum, quo Cæsariani perturbantur.

Tertia die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci jubet. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem, ubi castra Petrejus, atque Afranius habebant, (1) planicies circiter passuum CCC. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones III. ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Qua re cognita, celeriter quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eumdem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, & quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque aliis summissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari, dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnæ assuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis mi-

43. 44.

O les

1 planicies circiter p. ccc) *Fulvii Ursini codex* planitia, *quod antiquum dicit, & lapidem suo tempore extra Capenam portam refert, CLIVOM MARTIS IN PLANITIAM REDIGENDUM. qua forma & Vitruvius usus est. Hoc loco imitati Jungermanus, Montanus, Goduinus. At vet. lib. Venet. & Basil. & Gryphius* planicies.

les inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos hujus generis pugnæ. Circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur. Ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit.

CAPUT XXI.

Cæsar, misso subsidio, hostem ad oppidi murum confugere cogit, sed postea acre utrimque prælium committitur. Occisorum numerus. Utraque pars ex prælio se discessisse victricem opinatur.

45. CÆsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem, consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem IX. subsidio ducit: hostem insolenter, atque acriter nostros insequentem supprimit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed IX. legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt. Hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem editus locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CD. Hac nostris erat receptus, quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur,

tur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ, atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis V. nostrique gravius multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt, paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX. ceciderunt, in his Q. Fulginius (1) ex primo hastato legionis XIV. qui propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primi pili centurio, & præter eum, centuriones IV. milites amplius CC. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, cum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamdiu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum, tumulumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere coegissent: Nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, V. horis prælium sustinuissent; quod montem gladiis districtis ascendissent; quod ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent, atque in

46.

47.

1 ex primo hastato) *Ita veteres libri: Gryphius autem* primus hastatus, *quod clarum est, & centurio subauditur. An autem ex MSS. codd. habuerit, incertum. Lipsio inepta est* ex *vocula, quasi errore nato ex nota seu signo* centurionis, *legitque*, centurio primi hastati, *ordinis puta. Sed ita etiam Præpositio servari potest*, ex primo hastato, *supple, ordine.*

in oppidum compulissent. Illi eum tumulum pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt.

CAPUT XXII.

Pontes a Fabio refecti magna tempestate rupti Cæsaris exercitui non mediocre damnum afferunt: contra Afranius rebus omnibus abundat. Cæsar frustra refici pontes curat.

43. ACcidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nix proluit, ac summas ripas fluminis superavit, pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, (1) ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium XXX. neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti, neque (2) maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat: reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum

1 ut supra demonstratum) *cap.* 41.
2 maximi comitatus, qui) *Comitatus erat turba ad tutius iter faciendum belli temporibus congregata, maxime ut commeatus in amicorum castra adferrent.*

rum regionum (1) cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat proclive transnare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum, & convectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat. Eæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes; sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur, quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum, atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare. 49. 50.

CAPUT XXIII.

Dum Afranius comitatus ad Cæsarem se conferentes opprimere curat, prælium committitur. Cæsariani frumenti inopia laborant. Harum rerum nuntii Romam missi.

Nuntiatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI. cum servis, liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter fa- 51.

O 3 ce-

1 cetrati citerioris Hispaniæ) *CETRA*, *Servio definiente in Æn.* VII. 732. *est* scutum loreum, quo Afri & Hispani utuntur. *Hinc* cetrati *milites non tantum citerioris Hispaniæ*, *verum etiam ulterioris*, supra cap. 39. sect. 2.

cerent, (1) usu superiorum temporum, atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque (2) antemissis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere: sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. Nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CD. equites pauci: calonum, atque impedimentorum non

52. magnus numerus. (3) His tamen omnibus annona crevit, quæ fere res non solum inopia præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat; atque incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quod minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. Ipse præsentem inopiam, quibus poterat

1 usu superiorum temporum) *Ex aliquot MSS. Vossius correxit editorum* usi.

2 antemissis equitibus) *Pluribus libris conjuncte, quasi compositum* antemitto, *ut antepono, antefero. Et Salmasius Solino c. 25. connectit*, minimos antemittunt. *Et Agrariæ scriptores sæpe* arbores antemissas *memorant, Siculus Flaccus p. 4. 10. 11. Frontinus p. 40. Aggenus p. 45. ed. Goes. At nostro loco Gryphius divisit* ante missis.

3 His tamen omnibus) *Gryphius addidit* incommodis, *quod deest ceteris: & forsan glossema est, interpretationis loco, cui aptum est, adjectum.*

erat ſubſidiis, tutabatur. Hæc Afranius, Petrejuſque, & eorum amici pleniora etiam, atque uberiora Romam ad ſuos perſcribebant. Multa rumor fingebat, ut pæne bellum confectum videretur. Quibus litteris nuntiiſque Romam perlatis, (1) magni domum concurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompejum proficiſcebantur; alii, ut principes talem nuntium attuliſſe, alii, ne eventum belli expectaſſe, aut ex omnibus noviſſimi veniſſe viderentur.

CAPUT XXIV.

Cæſar ædificatis navibus exercitum tranſducit, inde pontem reficit. Ejus equites hoſtium cohortem unam interficiunt.

CUm in his anguſtiis res eſſet, atque omnes viæ ab Afranianis militibus, equiti[illegible]ue obſiderentur, nec pontes perfici poſſent, [illegible]perat militibus Cæſar, ut naves faciant, cujus generis eum ſuperioribus annis uſus Britanniæ docuerat: Carinæ primum, ac ſtatumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia paſſuum a caſtris XXII. militeſque his navibus flumen tranſportat, continentemque ripæ collem improviſo occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adverſariis ſentiatur, communit. Huc legionem poſtea tranſducit: atque ex utraque parte pontem inſtitutum perficit biduo. (2) Ita comitatus, & qui frumenti cauſa proceſſerant, tuto ad ſe recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen tranſjecit: qui inopinantes pabulatores, & ſine ullo dif-

54.

55.

1 magni domum concurſus ad Afr.) *Variæ ſententiæ de voce* domum. *Bononius Tarviſinus & Faernus* demum *legunt. Non placet, inquit Voſſius: licet in Gryphiano id laudet Manutius. Hotmannus* ad domum Afranii. *D. Voſſius vel* domo, *vel* hominum, *aut* omnium.

2 Ita comitatus) *Supra cap. 48. ſect. 4. cap. 51. ſect. 1.*

dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum jumentorum, atque hominum intercipiunt; cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt: alii, ut prædæ præsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam a reliquis circumveniunt; atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur.

CAPUT XXV.

Massilienses expeditis navibus ad classem D. Bruti accedunt. Oritur conflictus. Cæsariani superiores evadunt.

56. DUm hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt, numero XVII. quarum erant XI. tectæ. Multa his minora navigia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur; magnum numerum sagittariorum, magnum (1) Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, qui-

57. bus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas, atque (2) harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant: ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum

1 Albicorum, de quibus supra) *Supra cap. 34. sect. 4. hujus libri.*

2 harpagones) *Supra lib. VII. Belli Gall. c. 81. sect. 1.*

cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum utrimque est fortissime, atque acerrime, neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi & montani, exercitati in armis, atque ii modo digressi a Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses, & celeritate navium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: & quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut (1) remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant, cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum (2) atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur. Factae enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis navibus objiciebant, atque injecta manu ferrea, & retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant: &, magno numero Albicorum, & pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium, cum iis, quae sunt captae, intereunt IX. 58.

1 remos detergere) *distorquere*, *infringere*, *saltem palmulas impetuosa praetervectione decutere*.
2 Atque artificiis) *Recentiores ita: vetus liber Bononiis Tarvis.* artificis; *Gryph.* artificii.

CAPUT XXVI.

Hostes caute pabulantur. Oscenses, & alii legatos ad Cæsarem mittunt, quibus ille frumentum imperat. Multæ Civitates ab Afranio deficientes Cæsarem sequuntur.

59. HOc Cæsari ad Ilerdam nuntiato, simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant; postremo & plures intermittere dies, &, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. 60. Interim Oscenses, & (1) Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, & (2) Lacetani, & Ausetani, & paucis post diebus (3) Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. Pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, & signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis V. civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompejo per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur.

C A-

1 Calagurritani cum Oscensibus) *Hæc Calagurris Fibularia, ut P. de Marca Plinii cognomina commutavit, XII. M. P. ab Osca distans, & sub illius ditione, seu ei adjudicata. Osca autem urbs nobilis inter Pyrenæos & Iberum fluvium.*

2 Lacetani, Ausetani) *populi Hispaniæ sub Pyrenæis.*

3 Illurgavonenses) *quorum Dertosa ad Iberum erat. Livius* XXII. 21. Ilercaones, *Plinius* III. 3. Ilergaones, *scripserunt.*

CAPUT XXVII.

Cæsar plures fossas ad equitatus commodum facit. Afranius, & Petrejus perterriti bellum in Celtiberiam transferunt; naves ad Octogesam adducunt, & primo legiones duas, inde omnes copias fluvium Sicorim transducunt. Equites a Cæsare missi iter Afranii, & Petreji impediunt.

QUibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX. in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pæne effectis, magnum in timorem Afranius Petrejusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt his locis excedere, & (1) in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex (2) duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, (3) civitates victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitiam manserant Pompeji, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant: & suis locis (4) bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquiri, & Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat XX. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legionesque II. flumen Sicorim 61.

 trans-

1 in Celtiberiam) *regionem Hispaniæ trans Iberum: cujus Bilbilis est, Turiaso, & alia.*
2 duobus contrariis generibus) *generibus hominum, quorum alii Romanis fideles fuerant, alii studuerant Sertorio.*
3 civitates victæ) *gentes, populi Hispaniæ, qui cum Sertorio fecerant.*
4 bellum in hiemem ducere) *trahere, prorogare. Adde c. 34. sect. 2.*

transducunt: castraque muniunt vallo pedum XII.

62. Qua re per exploratores cognita, labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris, ac summo pectore exstarent, ut tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore (1) pons in Ibero prope effectus nuntiabatur; & in Sicori vadum reperiebatur.

63. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque II. auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum II. legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; & cum de tertia vigilia Petrejus, atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt: & magna multitudine circumfusa, morari, atque iter impedire incipiunt.

CAPUT XXVIII.

Cæsar, dum equitatus cum hostibus præliatur, exercitum omnem Iberum transducit. Inde Ipse, & Petrejus castris positis copias instruunt. Hostes frustra copias educunt.

PRima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebantur equitatus nostri prælio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnumquam subsistere extremum agmen atque interrumpi: alias inferri signa, & universarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conversos insequi; totis vero castris

(1) pons in Ibero) *pro Pompejanis effectus* cap. 61. 4.

ſtris (1) milites circulari, & dolere, hoſtem ex manibus dimitti. bellum (2) non neceſſario longius duci: centuriones tribunoſque militum adire, atque obſecrare, ut per eos Ceſar certior fieret, *ne labori ſuo, nec periculo parceret: paratos eſſe, ſeſe poſſe, & audere ea tranſire flumen, qua tranſductus eſſet equitatus*. Quorum ſtudio, & vocibus excitatus Cæſar, etſi timebat (3) tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen, atque experiundum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus, aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe. Hos cum legione una præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero jumentorum in flumine ſupra atque infra conſtituto, tranſducit exercitum. Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur ac ſublevantur, interiit tamen nemo. Tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruit; triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut (4) millium VI. addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interpoſita, eos qui de tertia vigilia exiſſent, ante horam diei IX. conſequerentur. Quos ubi Afranius procul viſos cum Petrejo conſpexit, nova re perterritus, locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Cæſar in campis exercitum reficit, ne defeſſum prælio objiciat. Rurſus conantes progredi inſequitur, & moratur. Illi neceſſario maturius, quam conſtituerant, caſtra ponunt. Suberant enim montes, atque a millibus paſſuum v itinera difficilia, atque anguſta e cipiebant. Hos intra montes ſe recipiebant, ut equitatum effugerent Cæſa-

65.

1 milites circulari) *P. Victorius V. L. lib.* VIII. 13. *hanc lectionem ex MS. reſtituit: antea in excuſis pluribus legebatur* conturbari. *Verbum* circulari *eſt cœtus & circum hominum circumſtantium & colloquentium facere. Sic uſus eſt Cicero in Bruto c.* 54.

2 non neceſſario) Non *ex Palatino additum*.

3 tantæ magnitudinis flumini) *Sicori. necdum enim ad Iberum ventum erat. vide mox cap.* 68. *ſect.* 2. *& c.* 69. *extr.*

4 millium VI.) *veteres libri adjiciunt* ad iter: *quod Ciacconius abundare cenſuit; quem omnes recentiores ſecuti ſunt.*

ſaris: præſidiiſque in anguſtiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipſi ſine periculo ac timore Iberum copias tranſducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: ſed totius diei pugna atque itineris labore de-
66. feſſi rem in poſterum diem diſtulerunt. Cæſar quoque in proximo colle caſtra ponit. Media circiter nocte iis, qui adaquandi cauſa longius a caſtris proceſſerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæſar, duces adverſariorum ſilentio copias caſtris educere. Quo cognito, ſignum dari jubet, & (1) vaſa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti ſub onere confligere cogerentur, aut (2) ne ab equitatu Cæſaris in anguſtiis tenerentur, iter ſupprimunt, copiaſque in caſtris continent.

CAPUT XXIX.

Petrejus Cæſaris loca explorat: idem fit a L. Decidio Saxa: Petrejus, & Afranius, habita in concilio quæſtione de profectionis tempore, matutinum deligunt.

POſtero die Petrejus cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiſcitur. Hoc idem fit ex caſtris Cæſaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. Uterque idem ſuis renuntiat, V. millia paſſuum proxima intercedere itineris campeſtris: inde excipere loca aſpera, & montoſa: qui prior has anguſtias occupaverit, ab hoc hoſtem prohi-
67. beri, nihil eſſe negotii. Diſputatur in concilio a Petrejo & Afranio, & tempus profectionis quæri-

1 vaſa conclamari) *clamari & edici, ut impedimenta colligantur, & itinere tranſmoveantur: quod & ſimpliciter* conclamari *dicitur c. 67. & infra lib.* III. 75. *Strategema laudavit Frontinus l. 8. ſect. 9.*

2 ne ab equitatu in anguſtiis tenerentur) *detinerentur, circumfuſi Cæſaris equitatu*, cap. 67. ſect. 2. v. *Jo. Freinſhemius Indice Curt. in* v. obteri *mavult in Cæſaris loco* tererentur, *quemadmodum Curt.* IV. 14. eſt ungulis equorum obteri. *Vet. lib. prave* tuerentur, *quod in utrumque pari facilitate mutari poteſt.*

ritur. Plerique censebant, *ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur*. Alii, *quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca, & itinera obsideri: nocturnaque prælia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium ocul s, multum etiam tribunorum militum, & centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum. Etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse*. Hæc vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci.

CAPUT XXX.

Cæsar difficillimum iter habet. Afraniani ejus profectionem contumeliis insequuntur. Hostes ad Iberum contendunt. Cæsar, confecto itinere, aciem contra hostem instruit. Afranius collem quemdam occupat, in cujus cohortes impetus fit.

CÆsar, exploratis regionibus, albente cœlo omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum, atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta iter impediebaut, ut arma per manus necessario traderentur, militesque inermes, sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborem finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites visendi causa læti ex castris procurrebant, contumeliosis- 68.

que

que vocibus prosequebantur, *necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti*. Erat enim iter a proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis, impedimentisque ad iter profectos videbant; ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma: atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne

70. positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar; atque (1) ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius cum ab equitatu novissimum agmen premeretur, ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco IV. cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati susti-

1 ex magnis rupibus nactus planiciem) *Post rupes, pervasis rupibus*. *Vide Gronov. Obs.* IV. 20.

ſtinere potuerunt; omneſque ab his circumventi, in conſpectu utriuſque exercitus interficiuntur.

CAPUT XXXI.

Legati, Centuriones, & Tribuni nequidquam Cæſarem obſecrant, ne occaſionem rei bene gerendæ dimittat, ſed ſignum pugnę dari ut jubeat. Milites male de Cęſaris ſententia loquuntur. Petrejus & Afranius in caſtra ſe recipiunt. Cęſar juxta hoſtium caſtra ſua communit.

Erat occaſio bene gerendæ rei. Neque vero id Cæſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe, prçſertim circumdatum undique equitatu, cum in loco æquo, atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum; *ne dubitaret prçlium committere: omnium eſſe militum paratiſſimos animos; Afranianos contra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, quod ſuis non ſubveniſſent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incurſus ſuſtinerent, collatiſque in unum locum ſignis conferti neque ordines, neque ſigna ſervarent. Quod ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere poſſet.* Cæſar in eam ſpem venerat, ſe ſine pugna, & ſine vulnere ſuorum rem conficere poſſe; quod re frumentaria adverſarios interclusiſſet. *Cur, etiam ſecundo prælio, aliquos ex ſuis amitteret? Cur vulnerari pateretur optime meritos de ſe milites? Cur denique fortunam periclitaretur, præſertim cum non minus eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quam gladio? Movebatur etiam miſericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus ſalvis atque incolumibus rem obtinere malebat.* Hoc conſilium Cæſaris a pleriſque non probabatur. Milites vero palam inter ſe loquebantur, *quoniam talis occaſio victoriæ dimitteretur,*

71.

72.

et-

etiam cum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat; & paulum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petrejus atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

CAPUT XXXII.

Ab hostium ducibus consilium habetur. Inde absentibus Petrejo, & Afranio, milites contracta quasi de improviso familiaritate, Cæsareos propius alloquuntur; qui ad Cæsarem ipsum legatos de pace mittunt.

73. POstero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminisque Iberim spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. (1) Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & (2) cohortium alariarum; legionariasque interjiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & sine timore, & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petrejus atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis

74. causa, longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt: & quem quisque in castris notum, aut municipem habebat, conquirit atque vocat. Primum *agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere*: deinde *imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri; &, quod non*

1 hæc consiliantibus eis) *consilia agitantibus: ut supra cap. 19.*
2 cohortium alariarum) *auxiliarium, distinctarum a legionariis, etiam infra c. 83.* Alariæ dictæ, *quia legionem seu legionarias cohortes, tamquam alæ, tegerent. In aliis vero auxiliares tam equites quam cohortes militabant.*

non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, *fidem ab imperatore de Petreji, & Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt.* Interim alii suos in castra, invitandi caussa, adducunt; alii ab suis adducuntur; adeo ut una castra jam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit a principibus Hispaniæ, quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de sua & parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur; magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat; consiliumque ejus a cunctis probabatur.

CAPUT XXXIII.

Afranius, relicto, ad quod incumbebat, opere, se in castra recipit; Petrejus ad vallum advolans colloquia militum impedit; inde omnes jurare cogit, se nunquam deserturos esse duces, neque proditoros. Cæsar adversariorum milites, qui apud eum remanserant, remittit. Multi ex Afranianis se ad Cæsarem conferunt, quod pabulatione laborent.

75. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut quicumque accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petre-

trejus vero non deserit sese; (1) armat familiam: cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causa habere consueverat, improviso ad vallum advolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter se, & repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiosque distringunt; atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas,

76. defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petrejus manipulos circuit, militesque appellat; *neu se, neu Pompejum absentem Imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant*, obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum, ducesque non deserturos, neque proditturos, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse, ad idem jusjurandum adigit Afranium. Subsequuntur tribuni militum, centurionesque. Centuriatim producti milites idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur. Productos palam in prætorio interficiunt. Sed plerique, quos receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jusjurandi spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit, & rem ad

77. pristinam belli rationem redegit. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri, & remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum, centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno honore habuit. (2) Centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in (3) Tribunitium restituit honorem.

1 armat familiam) *famulos, libertos, colonos*. Voss.
2 centuriones in ampliores ordines) *gradibus centurionum usque ad principem sive primum dictum supra*.
3 in tribunitium honorem restituit) *tribunos militum fecit*.

rem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII. ab Ilerda frumentum jussi erant efferre; cetrati, auxiliaresque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. 78.

CAPUT XXXIV.

Afraniani Ilerdam petituri ex castris proficiscuntur, quos Cæsar subsequitur. Aliquod prælium fit. Describitur genus pugnæ.

IN his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paululum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen (1) carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, 79. quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant, pluresque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. Cum vallis, aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in adversos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut cum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in valles universi demitterent, atque ita transgressi tur-

1 carperet) *ut supra cap. 63. Male quidam* caperet.

rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos præliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quoniam nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.

CAPUT XXXV.

Cæsar in monte excelso castra ponit; interim hostes procedunt, & subsequente Cæsare, acre prælium committitur. Hostes necessario consistentes castra ponunt; quorum deditionem, cum aqua careant, Cæsar exspectat. Hostes jumenta interficiunt.

80. TAli dum pugnatur modo, lente, ac paulatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. Millia enim progressi IV, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt; ibique una fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi causa animadvertere; sese subito proripiunt hora circiter VI. ejusdem diei, & spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadversa, Cæsar eductis legionibus subsequitur, præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit. Hora X. subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut pæne terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque universum imminebat. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco castra ponunt.

Sed

Sed iisdem de causis Cæsar, (1) quæ supra sunt demonstratæ, prælio non lacessit, & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi, animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, (2) castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem, quam prælio decertare malebat. Conatur tamen eos vallo, fossaque circumvenire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. Ibi & inopia pabuli adducti, & quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent. In his operibus, consiliisque biduum consumitur. 82.

CAPUT XXXVI.

Utrinque acies instruitur: ordo, & dispositio utriusque exercitus; sine pugna utrique castra petunt.

TErtio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei causa, hora circiter VIII., signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. Contra opinionem enim militum, famamque omnium videri prælium diffugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem

1 quæ supra sunt demonstratæ) *cap. 71. hujus libri.*
2 castra castris convertunt) *commutant, ut* vertere solum, *mutare est.* Voss.

dem de causis, quæ sunt cognitæ, quominus dimicare vellet, movebatur: atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat. Non enim amplius pedum millibus II. ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant. Tertia vacabat ad incursum, atque impetum militum relicta. Si prælium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum
83. dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex, legio v, & XII. in subsidiis locum alariæ cohortis obtinebat. Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes, ex v. legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequebantur. Sagittarii, funditoresque media continebantur acie. Equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar, ut nisi coactus, prælium non committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur. Inde utrique in castra discedunt.

CAPUT XXXVII.

Dum Afraniani vadum Sicoris transituri tentant, Cæsar custodias in ripis disponit. Afranius videns se undequaque obsessum, colloquendi locum petit; concedit Cæsar, & ad ea, quæ Afranius dicit, respondet; dimittitur exercitus.

Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animadversa, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transjicit, crebrasque in ripis custo-
84. dias disponit. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, collo-

quium

quium petunt, & id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum, &, palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar deligit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: *Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompejum conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc vero* (1) *pæne ut feras circummunitos* (2) *prohiberi aqua, & egressu; neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri; orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant.* Hæc quam potest demississime, atque subjectissime exponit. Ad ea Cæsar respondit: *Nulli omnium has partes vel querimoniæ, vel miserationis minus convenisse. Reliquos enim omnes suum officium præstitisse: se, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui, injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conservarit, & texerit: illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt. Sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque colloquii, neque induciarum jura servasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia, atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, & id cupidissime petant, quod paulo ante contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque ali-* 85.

P

1 pæne ut feras circummunitos) *Dionys. Vossius restituit, quod in omnibus libris prave legebatur* ut feminas. *Quæ vero feminarum circummunitio? ineptiæ.*

2 prohiberi egressu) *Et hanc eidem medelam debemus, cum antea legeretur* ingressu.

aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim VI. legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot, tantasque classes paratas, neque summissos duces, rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit. Omnia hæc jampridem contra se parari: in se (1) *novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari;* (2) *ne ex prætura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. Si id sit factum, nociturum se nemini. Hanc unam, atque extremam*

86. *pacis esse conditionem.* Id vero militibus fuit pergratum, & jucundum, (ut ex ipsa significatione potuit cognosci) ut qui aliquid victi incommodi expectavissent, ultro præmium missionis ferrent. Nam cum de loco, & tempore ejus rei controversia inferretur, & voce, & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significa-

1 novi generis imperia) *proconsulare Pompeji imperium, quo liceret illi in Italia ad urbem manere, & res urbanas regere, provinciam per legatos administrare.*

2 ne ex prætura, & consulatu) *Et supra cap. 6. hujus libri conquestus fuit*, privatis provincias decerni. *Vide plura ibi.*

ficare cœperunt, ut ſtatim dimitterentur: neque omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. Paucis cum eſſet in utramque partem verbis diſputatum, res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium, aut poſſeſſiones in Hiſpania, ſtatim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne quid eis noceretur, neve quis invitus ſacramento dicere cogeretur a Cæſare, cavetur. Cæſar ex eo tempore, dum (1) ad flumen Varum veniatur, ſe frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, *ut, ſi quid quiſque eorum in bello amiſerit, quæ ſint penes milites ſuos, iis, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, æqua facta æſtimatione, pecuniam pro iis rebus ſolvit*. Quaſcunque poſtea controverſias inter ſe milites habuerant, ſua ſponte (2) ad Cæſarem in jus adierunt. Petrejus, atque Afranius, cum ſtipendium ab legionibus pæne ſeditione facta flagitaretur, cujus illi diem nondum veniſſe dicerent, Cæſar ut cognoſceret, poſtulant, eoque utrique, quod ſtatuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimiſſa, II. legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi juſſit, ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent: eique negotio (3) Q. Fufium Calenum legatum præfecit. Hoc ejus præſcripto ex Hiſpania ad Varum flumen eſt iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimiſſa eſt. 87.

1 ad Varum flumen) *qui Italiam Galliamque ſub Alpibus diſterminat*.

2 ad Cæſarem in jus adierunt) *Veteres libri* ad Cæſarem introduxerunt: *poſteriores*, intus adierunt: *neutrum bene. Sæpe laudatus Dionyſ. Voſſius*, in jus adierunt, *reſtituit. Feliciter. Sic Cicero Verrina* VI. *quæ de Signis eſt, cap.* 65. Cum ad prætorem in jus adiſſemus.

3 Q. Fufium Calenum) *Fufium legendum, non Fuſium, ut vulgo editur. Multa ejus mentio apud Ciceronem in Philippicis*, VIII. 4. X. 2. XI. 6. XII. 2. *ubi meliores libri* Fufius, *habent. Et Dio Caſ. l.* XLII. *p.* 191. Κοΐντυ Φυφίυ Καλήνυ ἐπιστρατεύσαντος.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO CIVILI.

LIBER II.

CAPUT I.

C. Trebonius ea, quæ ad oppugnationem Massiliæ necessaria sunt, parat. Crebræ ab Albicis eruptiones ex oppido fiunt.

1. DUm hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navalibusque, altera ad partem, qua est aditus (1) ex Gallia, atque Hispania ad id mare, quod agit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur. Reliqua quarta est, quæ aditum habet a terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita, longam, & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum, atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat, vimina, materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum lxxx.
2. exstruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ (2) contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asse-

1 ex Gallia, atque Hispania ad id) *inclusa uncis verba male sana sunt, in quibus aliquid glossæ latere videtur.*
2 contextæ viminibus vineæ) *Hinc & materia & usus machinarum, quas vineas dixere, intelligitur. Adde, quod sequitur, cap. 9.*

feres enim pedum XII. cuspidibus præfixi, atque hi (1) maximis balliſtis miſſi per IV. ordines cratium in terra defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter ſe porticus integebantur, atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat teſtudo pedum lx. æquandi loci cauſa facta, item ex fortiſſimis lignis evoluta omnibus rebus, quibus ignis jactus, & lapides defendi poſſent. Sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem adminiſtrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri, & turribus inferebantur, quæ facile noſtri repellebant milites, magniſque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

CAPUT II.

L. Naſidius in ſubſidium Domitii, & Maſſilienſium cum claſſe venit, quos de ſuo adventu certiores factos hortatur, ut cum Bruto confligant. Ex utraque parte naves ad acrem pugnam educuntur. Oppidani cujuſque ſexus, & ætatis victoriam ab Diis expoſcunt.

INterim L. Naſidius ab Cn. Pompejo cum claſſe navium XVI. in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Maſſilienſibuſque ſubſidio miſſus, freto Siciliæ, imprudente, atque inopinante Curione, provehitur: appulſique Meſſanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem principum, ac ſenatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, curſum Maſſiliam verſus perficit, præmiſſaque clam navicula, Domitium, Maſſilienſeſque de ſuo adventu certiores facit, eoſque magnopere hortatur, ut rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis auxiliis, confligant. Maſſilien- 3. 4.

 ſes

1 maximis balliſtis miſſi) *Balliſtæ, machinæ jaculatoriæ, quibus non minora tela, ſed trabes vel integræ, vel fiſſæ, id eſt aſſeres, emittebantur.* De aſſeribus trabibuſque *videas etiam Tacit. Hiſt.* XV. 30.

ses post superius incommodum veteres ad eumdem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summaque industria armaverant; remigum, gubernatorumque magna copia suppetebat, piscatoriasque adjecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti, has sagittariis, tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, virginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur, ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe, & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt, (1) & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt: ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant, & consilia communicant. Dextera pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eodem Brutus contendit, aucto
5. navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant VI. Has superioribus refecerat diebus; atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ, atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus,
ex

1 & Tauroenta, quod est castellum) *quartus casus Græco more, a recto, ut Byzantius chorographus scripsit*, Ταυρόεις Taurois: *quod nomen Melæ* II. 5. *Isaacus Vossius reddidit. Ptolemæus* Ταυροέντιον, Tauroentium *proxime post Massiliam ab ortu posuit: ex quo Strabonem Casaubonus emendat lib.* XV. *pag.* 124. *cujus est* Ταυρέντιον, *elisa littera, aut amissa. Itinerarium maritimum, quod Antonini nomen præfert*: Taurentum XII.: *M. P. a Telone Martio in occasum habet, quod forte etiam* Tauroentum *legendum est.*

ex publicis custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati, atque obsecrati naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

CAPUT III.

Massilienses fortiter pugnant. Impetus in navem Bruti fit. Massilienses aliquot naves amittunt. Cæsariani turrim, & alia opera ad propellendos hostium impetus erigunt: rerum omnium forma describitur. Hostes machinas ædificatas destruere curant.

COmmisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda: deductisque nostris paulatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; &, si quando nostri facultatem nacti ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero, conjunctis Albicis, cominus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improviso imprudentibus, atque impeditis vulnera inferebat; conspicatæque naves 6.

triremes II. navem D. Bruti, (1) quæ ex signo facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero, perfracto rostro, tota collabefieret. Qua re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque
7. ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naves nulli usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. Non enim has aut (2) conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe v. sunt depressæ, IV. captæ, I. cum Nasidianis profugit, quæ omnem citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuntii perferendi gratia, cum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua appa-
9. rare cœperunt. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem, parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes V. Postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est, magno esse usui posse,

1 quæ ex signo facile agnosci poterat) *Sic libri veteres: recentiores* ex insigni.
2 conspectus patriæ) *Bruti MSS. & Ven. Bononii, & Gryph.* respectus.

se, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est. *Ubi turris altitudo* 9. *perducta est ad contabulationem, ea in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injicierunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, (1) easque asseribus religaverunt. Has trabes paulo longiores, atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constraverunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. (2) Storias autem ex funibus anchorarii tres in longitudinem parietum turris, latas IV. pedes fecerunt: easque ex III. partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religaverunt, quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo, neque tormento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; (3) pluteos ad alia opera adduxe-*

1 easque assibus religaverunt) *Assibus, sive* axibus, *non asseribus, recentiores, quia mox* contabulatio *vocetur, cui asses, quam asseres, aptiores, nisi verbum* religare *asseribus magis convenit: At omnes libri veteres, etiam scriptus Bruti,* asseribus. *Asses autem sunt tabulæ; asseres, trabes fissæ, quales transversæ in tectis sustinent tegulas. Vide & supra c. 2. sect. 2.*

2 storias autem ex funibus) *ut firmiores essent, ex funibus contexebantur: alias ex junco, aut simili materia. Levia enim & vilia tegumenta sunt.*

3 pluteos) *machinas, quibus in opere milites teguntur.*

duxerunt: turris tectum per se ipsum (1) *prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere cœperunt; ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursusque aliam prehensionem ad ædificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque elevabant. Ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo* VI *tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.* 10. Ubi ex ea turri, quæ circum essent opera, tueri se posse confisi sunt, (2) musculum pedes LX. longum ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim, murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. *Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes* IV. *collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem* V. *defiguntur. Has inter se* (3) *capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis, clavisque religant. Ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas* IV *patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculum struantur, contineant. Ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur: supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapi-*

di-

1 prehensionibus) *Etiam prehensio genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes sublevantur ac attolluntur.*

2 musculum pedes lx. longum) *Musculus machina itidem ad tegendos milites, quæ hoc loco accurate descripta est.*

3 capreolis inter se conjungunt) *Capreoli*, συγκύπται, *sunt tigilla hinc atque hinc proclinata inter columellas, ut firment illas ac devinciant, etiam trabes sustineant.*

rebus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, (1) phalangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur. Quo malo perterriti subito oppidani saxa quam maxima possunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; & quidquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tæda ac pice refertas incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus, longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis, tormentisque defenditur; hostesque ex muro, ac turribus submoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat.

11.

CAPUT IV.

Hostes supplices ad Legatos se conferunt, petentes, ut Cæsar exspectetur; sed de improviso eruptione facta, opera Cæsarianorum incendunt. Hi eos frustra insequuntur. Trebonius amissa reficit.

12.

TUm hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, (2) inermes cum

1 phalangis subjectis) *infra lib.* III. *cap.* 40. *dicit* subjectis scutulis. *Sunt* palangæ, *sive phalangæ*, fustes teretes, qui navibus subjiciuntur, cum attrahuntur ad pelagus, vel ad litora subducuntur.

2 inermes cum infulis sese porta) *Infulæ capitis velamenta, quibus cum alii, tum, ut hoc loco, supplicantes & pacem petentes usi sunt. Livius* XXX. 36. velata infulis ramisque oleæ Carthaginiensium occurrit navis. decem legati erant principes civitatis, missi ad petendam pacem; qui cum ad [illegible] pim

insulis sese porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit: militesque aversi a prælio ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos, exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt, orant, *ut adventus Cæsaris exspectetur, captam suam urbem videre, opera perfecta, turrim subrutam: itaque a defensione desistere nullam exoriri moram posse, quominus cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur*. *Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent*. Hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Cæsaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum. Ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quominus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis, ac doli quærunt: interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero

pim prætoriæ navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & misericordiam Scipionis.

vero omnia reposita, contectaque essent, (1) portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti arma, quæ possunt, arripiunt. Alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus, sed e muro sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum, turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die eamdem nacti tempestatem; majori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare, & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores, & apparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, & convectis, *aggerem novi generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere altitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, trans-*

15.

1 portis se foras erumpunt) *Bene, nam & transitivum verbum est* erumpo. *Cœlius Ciceroni lib.* VIII. *epist.* XIV. ad bellum se erupit. *Et Virgilius Georg.* 1. 445.

--- densa inter nubila se se
Diversi erumpent radii.

transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint: & quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, adversus plutei objecto operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris (1) detrimentum solertia, & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis

16. causa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes viderunt; ea, quæ diu, longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ, neque eruptioni locus esset: neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset: eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum pæne inedificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione e muro, ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

CAPUT V.

M. Varro amicissime de Cæsare loquitur. At cognoscens quidquid ad Massiliam gestum fuit, delectum habet, futurus subsidio Massiliensibus, Afranio, & Petrejo.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompejanis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: *Præoccupatum se se legatione ab Cn.*

1 detrimentum reconcinnatur) *Ab editoribus hoc verbum insertum est, ut Cicero* II. *ad Q. fratr. ep.* VI. Tribus locis ædifico, reliqua reconcinno. *Cæsaris autem MSS. & vet. ed.* reconciliatur.

Cn. Pompejo, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui (1) *fiduciariam operam obtinere, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ*. Hæc (2) omnibus ferebat sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, cum Cæsarem ad Massiliam distineri cognovit, copias Petreji cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe, atque exspectatione, & consentire omnem citeriorem Provinciam; quæque postea acciderant de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum (3) latius, atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit tota provincia, legionibus completis II. (4) cohortes circiter XXX. alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio, Petrejoque mitteret; naves longas X. Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem, omniaque ornamenta (5) ex Fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo VI cohortes, præsidii causa, ex provincia misit: Cajumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hæreditatis causa venerat missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit, arma omnia privata, & publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves 18.

1 fiduciariam operam) *operam fidei alicujus commissam. Infra cap. 42.* Curio nunquam, amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat. *Hic ergo fiduciariam operam obtinuit. Hirtius Bello Alexandr. c. 23.* fiduciarium regnum *dixit, quod Arsinoes fidei ad tempus commissum erat.*

2 omnibus ferebat sermonibus) *Veteres codd.* referebat; *Ursinianus* ferebat. *quod recentioribus placuit. Freinshemius autem in Curtium indice mavult* ferebat: *ut hic auctor lib.* VIII. *cap.* IX *ineunte*, etiam ferendis rumoribus natum.

3 latius, atque inflatius) *ut infra lib.* III. 79.

4 cohortes circiter XXX. alarias) *Vide supra lib.* I. *cap.* 73. *sect.* 3. *de hoc civ. bello.*

5 ex fano Herculis in oppidum) *Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo quondam extra muros stabant. Dixi ad Curtii* IV. 2. 4.

ves in Cæfarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit *adverfa Cæfarem prælia feciffe, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiffe: hæc fe certis nuntiis, certis auctoribus comperiffe.*

CAPUT VI.

Varro civibus Romanis in Hifpania exiftentibus pecunias, & frumentum imperat, & omnem Hifpaniam provinciam jurare cogit in fua & Pompeji verba: bellum ipfe parat. Cæfar, Q. Caffio trib. pleb. in ulteriorem Hifpaniam miffo, magiftratus, & omnium civitatum proceres Cordubam ad certam diem convenire jubet. Aliquot oppida portas Varroni claudunt, & altera ex legionibus ab eo deficit: Tandem Varro legionem alteram Cæfari tradit, atque ad eum Cordubam venit.

QUibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, fibi ad Remp. adminiftrandam (1) HS. cxc, (2) & argenti pondo xx millia, tritici modios cxx. millia polliceri cogit. Quas Cæfari effe amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat; qui verba, atque orationem adverfus Remp. habuiffent, eorum bona in publicum addicebat, præfidiaque eo deducebat, & judicia in privatos reddebat: provinciam omnem in fua, & Pompeji verba per jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ funt geftæ in citeriore Hifpania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut fe cum II. legionibus Gades conferret, naves, frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Cæ-

1 Hs. cxc) *Adverbialiter lege centies & nonagies feftertium, hoc eft, quatuor tonnæ & tres quadrantes uncialium nummorum.*

2 & argenti pondo xx millia) *fupple* librarum *vel* libras pondo, *ut ablativus* pondo fit. *Libra argenti autem funt centum drachmæ feu denarii: qui duodecim & dimidium unciales efficiunt; qui multiplicati,* ccl. *millia unciarum funt argenti non fignati. Vid. Gronov. de Sefterr.*

Cæſaris rebus favere cognoverat. (1) In inſula, frumento navibuſque comparatis, bellum duci non difficile exiſtimabat. Cæſar, etſi multis neceſſariiſque rebus in Italiam revocabatur: tamen conſtituerat nullam partem belli in Hiſpaniis relinquere: quod magna eſſe Pompeji beneficia, & magnas clientelas in citeriore provincia ſciebat. Itaque duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpaniam cum Q. Caſſio Tribuno plebis, ipſe cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictumque præmittit, ad quam diem magiſtratus principeſque omnium civitatum ſibi eſſe præſto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nulluſve civis Romanus paulo notior, quin (2) ad diem conveniret. Simul ipſe Cordubæ conventus per ſe portas Varroni clauſit: cuſtodias vigiliaſque in muro turribuſque diſpoſuit. (3) Cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, cum eo caſu veniſſent tuendi oppidi cauſa, apud ſe retinuit. Iiſdem diebus (4) Carmonenſes, quæ eſt longe firmiſſima totius provinciæ civitas, deductis III in arcem oppidi cohortibus a Varrone præſidio, per ſe cohortes ejecit, portaſque præcluſit. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itinere, aut transjectu intercluderetur. Tanta, ac tam ſecunda in Cæſarem (5) voluntate provinciæ pro-

19.

20.

1 in inſula -- bellum duci) *in Gadibus inſula bellum ſuſtineri & proferri.*
2 ad ſtatutum diem) *Participium* ſtatutum *cod. MS. Carrar. & vet. Ven. & Gryph. expreſſerunt: quod ſubaudiunt recentiores. Sed propius ſtylo Cæſaris illud legere, quam ſubaudire.*
3 cohortes II., quæ colonicæ) *Cohortes* colonicæ *ſunt in coloniis conſcriptæ: ſicut Varro R. R. 1. cap. 2.* leges colonicas, *& Suetonius Aug. 46.* decuriones colonicos *dixit.*
4 Carmonenſes) *Carmo*, Κάρμων, *Straboni lib. III. p. 97. eſt urbs Turditanorum, paulo diſtantior a Bæti flumine: Ptolemæo II. 4.* Χαρμονία, Charmonia: *hodie Carmona, ſex leucis ab Hiſpali in ortum. Sequitur*, cohortes ejecit, *ſyntaxi ad intellectum relata, quia* civitas *interceſſit, quamquam inciſis disjuncta a verbo.*
5 voluntate provinciæ progreſſo) *a Faerno hæc lectio & Ciacconio, quos recentes omnes ſequuntur. Veteres libri*, voluntas repericbatur. Progreſſo, *&c.*

progreſſo ei paulo longius litteræ a Gadibus redduntur; ſimul atque cognitum ſit de edicto Cæſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes (1) cum Tribunis cohortium, quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem inſulamque Cæſari ſervarent. Hoc inito conſilio denuntiaviſſe Gallonio, ut ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus: ſi id non feciſſet, ſibi conſilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus exceſſiſſe. His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis, adſtante, & inſpectante ipſo ſigna ſuſtulit, ſeſeque Hiſpalim recepit, atque in foro, & porticibus ſine maleficio conſedit. Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidiſſime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum, itinere converſo, (2) ſeſe Italicam venturum promiſiſſet, certior a ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas. Tum vero, omni intercluſus itinere, ad Cæſarem mittit, paratum ſe eſſe legionem, cui juſſerit, tradere. Ille ad eum Sext. Cæſarem mittit, atque huic tradi jubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæſarem venit; relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum eſt pecuniæ, tradit; &, quod ubique habeat frumenti, ac navium, oſtendit.

1 cum tribunis cohortium) *Minores hi tribuni videntur, quam ſex iſti in qualibet legione, qui illam alternis vicibus regebant. Et Plinius* III. *epiſt.* IX. tribunus cohortis ſub Claſſico fuerat. *Adi Lipſium* II. *M. R. dial.* IX.

2 ſeſe Italicam venturum) *Italicam coloniam Hiſpaniæ Bæticæ. Vide Geograph. alii legunt* Ilipam; *alii* Ilipam Italicam.

CA-

CAPUT VII.

Cæsar civibus Romanis, Hispanis, & aliis gratias agit; inde Gades proficiscitur, postea Tarraconem, unde discedens Narbonem petit, & ad Massiliam pervenit, ubi intelligit, se a M. Lepido Dictatorem dictum esse.

CÆsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, sefeque in libertatem vindicassent; tribunis militum, centurionibusque, qui eo præsidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognoverat, tributis quibusdam publicis, privatisque præmiis, reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur: pecunias, monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Cassium præficit. Huic IV. legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit: pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, sefeque Dictatorem dictum a M. Lepido prætore cognoscit. 21.

CA-

CAPUT VIII.

Dum Massilienses se dedere constituunt, L. Domitius e portu solvit, eis auxilium laturus; sed a Bruti navibus dissipatur. Massiliensium deditio. Cæsar, præsidio ad Massiliam relicto, ad Urbem proficiscitur.

22. MAssilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione, & mutatione victus, (1) (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant,) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III. comparatis, ex quibus II. familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ jussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit, & fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, II. ibi legiones præsidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

1 panico enim vetere) *Panicum, frumenti genus, sed vilius & minuti grani; quod descripsit Plinius* XVIII. 7.

CA-

CAPUT IX.

C. Curio ad Aquilariam appellit. L. Cæsar filius Adrumetum profugit, quem sequitur M. Rufus quæstor. Curio Uticam proficiscitur, sed aliquantum progressus, Cornelii, & Vari castra explorat. Equitum Numidarum, & Cæsarianorum concursus. Curio omnes naves ad castra Cornelia jubet pervenire.

Iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Actii Vari despiciens, II. legiones ex IV. quas a Cæsare acceperat, & D. equites transportabat; biduoque & noctibus II. navigatione consumptis, appellit (1) ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus (2) abest a Clupeis passuum XXII. millia, habetque non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum X longis navibus ad Clupeam præstolans, (quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Actius reficiendas hujus belli causa curaverat,) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum litus trireme constrata, & litore relicta, pedibus (3) Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor navibus XII. quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia 23.

1 ad locum, qui appellatur Aquilaria) *Distantiam quidem noster a Clupeis definit, non autem, in quam plagam situm fuerit: nec ejus alibi mentio.*

2 abest a Clupeis) *Mox dicit* ad Clupeam, *diverso genere & numero. Græci fere urbium nomina pluraliter dicunt, quæ Latinis sunt singularia, quamquam & Strabo lib.* VI. *p.* 191. *scripsit quarto casu* κλυπέαν; *perinde ut Livius* XXVII. 29. ad Clupeam urbem, *& lib.* XXIX. 32. prope Clupeam urbem. *Græcis eadem* Ἀσπὶς *dicta. Sita ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum æstivum.*

3 Adrumetum profugerat) *Urbs nobilis fuit, a Clupea in austrum sita, eodem litore.*

lia eduxerat, poſtquam relictam in litore navem conſpexit, hanc remulco abſtraxit; ipſe ad Curionem cum claſſe redit. Curio Marcum (1) Uticam Navibus præmittit: ipſe eodem cum exercitu proficiſcitur: biduique iter progreſſus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipſe cum equitatu antecedit ad caſtra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus caſtris habebatur. Id autem eſt jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque aſperum, ſed paulo tamen leniore faſtigio ab ea parte, quę ad Uticam vergit. Abeſt directo itinere ab Utica paulo amplius paſſus mille. Sed hoc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit. Longe lateque is locus reſtagnat: quem ſi quis vitare voluerit, VI. millium circuitu in oppidum perveniet. Hoc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit, muro oppidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipſo oppido Utica, altera theatro, quod eſt ante oppidum, ſubſtructionibus ejus operis maximis, aditu ad caſtra difficili, & anguſto. Simul animadvertit multa undique portari, atque agi pleniſſimis viis, quæ repentini tumultus timore e agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ: eodemque tempore his rebus ſubſidio DC. equites Numidæ ex oppido, peditesque CD. mittuntur a Varo, quos auxilii cauſa rex Juba paucis diebus ante Uticam miſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pompejo, & ſimultas cum Curione intercedebat; quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter ſe. Neque vero primum impetum noſtrorum Numidæ ferre potuerunt: ſed interfectis circiter CXX. reliqui ſe in caſtra ad oppidum receperunt. Interim adventu longarum navium Curio

1 Uticam navibus præmittit) *Everſa Carthagine, nec dum reſtituta, Utica caput fuit provinciæ Africæ, ſita ab occaſu Carthaginis, interlabente Bagrada fluvio.*

rio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter cc. *se in hostium habiturum loco, qui non e vestigio ad castra Corneliana vela direxisset*. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, & quo imperatum est, transeunt. Quæ res omnium rerum copia complevit exercitum.

CAPUT X.

Curio imperator appellatus Uticam exercitum ducit, ibique castra ponit. Curionis equites copias, quæ in auxilium oppidi veniunt, fugant, multos pedites interficiunt.

26. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recipit, atque universi exercitus conclamatione (1) Imperator appellatur. Postero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire, eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; (2) & e vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equites committunt prælium: & prius quam plane legiones explicari, & consistere possent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

1 imperator appellatur) *propter insignem victoriam, ex more militiæ Romanæ. Vide lib.* III. *Civ. c.* 71. *sect.* 3. *quæ adnotamus*.

2 e vestigio temporis) *Sic veteres libri cum præpositione. De formula vide supra lib.* VII. 25.

CAPUT XI.

Centuriones Marsi a Curione deficientes ad Actium Varum confugiunt; eique dicunt, exercitum alieno esse in Curionem animo. Varus, & Curio legiones educunt, uterque copias instruit. Quinctilius Varus aciem circuit; eamque, ut deficiat, hortatur. Magnus timor in castris Curionis oritur. Concilium convocatur, prolatas in eo sententias Curio improbat, dimissoque concilio, milites alloquitur, quos in suam sententiam trahit.

27. PRoxima nocte centuriones Marsi II. ex castris Curionis cum manipularibus suis XXII. ad Actium Varum perfugiunt. Ii, seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse a Curione, maxime opus esse in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, suas uterque

28. copias instruit. Erat in exercitu Vari Sext. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii (1) supra demonstratum est. Hic dimissus a Cæsare in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, *ne primi sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a quibus*

1 supra demonstratum est) *lib. 1. Civ. B. c. 23.*

bus in contumeliam perfugæ appellarentur . His pauca ad ſpem largitionis addit , quæ ab ſua liberalitate , ſi ſe , atque Accium ſecuti eſſent , exſpectare deberent . Hac habita oratione , nullam in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio : atque ita ſuas uterque copias reducit . At in caſtris Curionis (1) magnus omnium inceſſit timor: nam is variis hominum ſermonibus celeriter augetur : unuſquiſque enim opiniones fingebat ; & ad id , quod ab alio audierat , ſui aliquid timoris addebat . Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat , atque alius alii tradiderat , plures auctores ejus rei videbantur . (2) *Civile bellum; genus hominum , cui id liceret libere facere , & ſequi quod vellet ; legiones eæ , quæ paulo ante apud adverſarios fuerant : nam etiam* (3) *Cæſaris beneficium mutaverat conſuetudo* , (4) *qua offerrentur municipia etiam adverſis partibus conjuncta* . Neque enim ex Marſis, Peligniſque veniebant , ut qui ſuperiore nocte in contuberniis , commilitoneſque nonnulli graviores ſermones militum vulgo durius accipiebant . Nonnulla etiam ab iis , qui diligentiores videri volebant , fingebantur . Quibus de cauſis concilio convocato , de ſumma rerum deliberare incipit . Erant ſententiæ , quæ conandum omnibus modis , caſtraque Vari oppugnanda cenſerent ; quod hujuſmodi militum conſiliis otium maxime contrarium eſſe arbitrarentur . Poſtremo præſtare dicebant , *per virtutem in pugna belli fortunam experiri , quam deſertos & circumventos a ſuis graviſſimum ſupplicium pati* . Porro erant , qui cenſerent , *de tertia vigilia in caſtra Corneliana recedendum ; ut majore ſpatio temporis interjecto militum mentes*

29.

30.

Q

1 magnus omnium inceſſit timor) *omnium rerum , caſuum .*
2 Civile bellum : genus hominum , cui) *Locus male ſanus .* Civile bellum , *quo turpe minus ſit a partibus ad partes tranſire* : genus hominum , *liberum & Romanum* , cui id , *ut Voſſius emendandum cenſet , liceret libere facere cetera .*
3 Cæſaris beneficium) *quo captos Corfinii ſervaverat .*
4 qua offerrentur municipia) *Ingens hic vitium latet , cui , ſine meliori codice , ſalus adferri haud poterit .*

tes sanarentur ; simul si quid gravius accidisset, magna multitudine navium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrumque improbans consilium, *quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat : hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim*, inquit, *fiducia, & opere & natura loci munitissima castra expugnari confidimus? aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus, & res adversæ odia concilient. Castrorum autem mutatio, quid habet nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri; quod illis licentiam* (1) *timor augeat, nostris studia deminuat. Quod si jam*, inquit, *hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, (quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido) quanto hæc dissimulare & occultare, quam per nos confirmari, præstat? Annon uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque hujusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam, neque tanti timoris, ut ipse deficiam; atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judicium facturum confido*. Dimisso concilio, concionem advocat militum : commemorat, *quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar*,

31.

32.

1 timor augeat) *Vossius ex* nostris *fecit* noster; his, *mutata simul incisione*. illis *enim, puta hostibus, augetur timore nostro licentia*: his, *id est nostris, minuitur studium eodem timore*.

ſar, ut magnam partem Italiæ beneficio, atque auctoritate eorum ſuam fecerit. Vos enim, veſtrumque factum, inquit, *omnia deinceps municipia ſunt ſecuta; neque ſine cauſa & Cæſar amiciſſime de vobis, & illi graviſſime judicaverunt. Pompejus enim nullo prælio pulſus, veſtri facti præjudicio demotus Italia exceſſit: Cæſar me, quem ſibi cariſſimum habuit, provinciamque Siciliam, atque Africam, ſine quibus urbem, atque Italiam tueri non poteſt, veſtræ fidei commiſit. Adſunt, qui vos hortentur, ut a nobis deſciſcatis. Quid enim eſt illis optatius, quam uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario ſcelere obſtringere? Aut quid irati gravius de vobis ſentire poſſunt, quam ut eos prodatis, qui ſe vobis omnia debere judicant? & in eorum poteſtatem veniatis, qui ſe per vos periſſe exiſtimant? An vero in Hiſpania res geſtas Cæſaris non audiſtis? Duos pulſos exercitus? Duos ſuperatos duces? Duas receptas provincias? Hæc acta diebus* xl. *quibus in conſpectum adverſariorum venerit Cæſar? An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem incerta victoria Cæſarem ſecuti, dijudicata jam belli fortuna victum ſequemini, cum veſtri officii præmia percipere debeatis?* (1) *Deſertos enim ſe, ac proditos a vobis dicunt, & prioris ſacramenti mentionem faciunt. Voſne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deſeruit? Nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? Non ſibi clam vobis ſalutem fuga petivit? Non proditi per illum, Cæſaris beneficio eſtis conſervati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum, projectis faſcibus, & depoſito imperio, privatus, & captus ipſe in alienam veniſſet poteſtatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto ſacramento, quo nunc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non ſum, quæ*

Q 2 *ſunt*

1 Deſertos enim ſe ac proditos) E N I M *nihil hoc loco inſert, ſed* autem *valet: ut ſupra lib.* v. *cap.* 5. *ſect.* 8.

sunt adhuc & mea voluntate, & vestra exspectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper eventu belli præmia petiverunt, qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur prætercam? An pœnitet vos, quod salvum, atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri prælio superaverim? quod ex portu, sinuque adversariorum cc. *naves onerarias adduxerim? coque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an* (1) *Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium remitto; mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.*

33. Qua ratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. Discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem, virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu summo constituit Curio, cum primum sit data potestas, prælio rem committere.

1 Africi belli præjudicia) *infausta Pompejanis equestria prælia, quibus a Curione victi fugatique erant*. Supra cap. 25. 26.

CA-

CAPUT XII.

Curio milites productos in acie collocat, idem facit Varus. Hostes ab equitatu Curionis fugantur. Rebilus Cæsaris Legatus Curionem ad insequendum hostem perterritum hortatur. Variana acies fugit. Fabius interficitur. Curio exercitum in castra, Varus in oppidum reducit.

POstero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Actius dubitat copias producere; sive solicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, (1) ut supra demonstratum est, non ita magno, ac difficili, & arduo adscensu. Hanc uterque, si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat, quo æquiore loco prælium committeret. Simul e sinistro cornu P. Actii equitatus omnis, & una levis armaturæ interjecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amissis equis ad suos refugerunt; relicti ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ circumveniebantur, atque interficiebantur a nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat: *Perterritum* inquit, *hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?* Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus animus Actianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo co-

34.

1 ut supra demonstratum) *cap. 27. sect. 4.*

cogitabat, omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra re-
35. cepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid vellet, quæsivit, humerum apertum gladio appetit, paulumque abfuit, quin Varum interficeret. Quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius a proximis militibus circumventus interficitur. Hac fugientium multitudine, ac turba portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur: pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio, aut fuga, intereunt. Neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quod ad prælium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus, præter Fabium, incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC. interfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animadversa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

CA-

CAPUT XIII.

Curio obsidionem Uticæ parat. Uticenses de deditione loquuntur. Nuntii de adventu Jubæ Curioni non ignoti oppidanos confirmant. Curio se in castra Corneliana recipit, eaque munit.

POstero die Curio Uticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Uticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi; conventus, qui ex variis generibus constaret: terror ex superioribus præliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Actio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum agerentur, nuntii præmissi ab rege Juba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodia, ac defensione urbis hortarentur; quæ res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntiis, ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus v. & xx. millibus longe ab Utica ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti II. legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia, cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias exspectare, & bellum ducere parabat.

36.

37.

CAPUT XIV.

Curio intelligit, Jubam in regno remansisse, sed ejus præfectum Saburam Uticæ appropinquare: quare Curio prælium committere constituit, & ab equitatu a Curione præmisso hostes in castris opprimuntur; captivi ad Curionem perducuntur; is procedit ad hostium castra.

38. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, & (1) controversiis Leptitanorum restitisse in regno, Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis missum Uticæ appropinquare. (2) His auctoribus temere credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequebatur, & VI. millium passuum intervallo a Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt. Imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt. Multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad

39. eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus V. castris præsidio relictis. Progressus millia passuum V. equites conve-

1 controversiis Leptitanorum) *At Leptitani majores in medio sinu Syrtium, longe a Numidia, Jubæ regno remoti: tota provincia proconsulari interjacente; minores autem in ipsa provincia ad eumdem sinum: quomodo igitur* finitimo bello revocatus *dici potest? Nihilominus ita constanter libri, vero an corrupto nomine, judicent alii: mihi dubitare liceat.*

2 his auctoribus temere credens) *Frontinus lib.* II. *Strateg. c.* V. *sect.* 40. Juba Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem. *Lege reliqua.*

venit; rem geſtam cognovit: ex captivis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit. Reſpondent, Saburam. Reliqua, ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit, proximaque reſpiciens ſigna: *Videtiſne*, inquit, *milites, captivorum orationem cum perſugis convenire? Abeſſe regem, exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam properate; ut jam de præmiis veſtris, & de referenda gratia cogitare incipiamus.*

CAPUT XV.

Equites Curionis ea, quæ geſſerant, laudibus extollunt. Juba certior factus a Sabura de prælio, ſubſidium ei mittit. Sabura copias inſtruit, quibus quædam mandata dat. Curio copias in campum deducit. Utrinque militibus ad pugnam excitatis, committitur prælium. Curionis milites tum timore, tum rerum iniquo ſtatu turbantur. Curio una cum omnibus militibus occiditur.

ERant per ſe magna, quæ geſſerant equites, præſertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius commemorabantur, ut de ſuis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea ſpolia præferebantur: capti homines, equiteſque producebantur, ut quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant. Equites ſequi jubet ſeſe, iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi itinere totius noctis confecti ſubſequi non poterant: atque alii alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionem ab ſpe morabatur. Juba certior factus a Sabura de nocturno prælio, II. millia Hiſpanorum, & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa circum ſe habere conſueverat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ ſubmittit. Ipſe 40.

cum reliquis copiis, elephantisque xl. lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumque instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum prælii daturum: & quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum

41. deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, xvi. millium spatio, consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circumire ordines, atque hortari incipit; sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio: suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, virtusque deerat. Sed ii erant numero cc. Reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & (1) aversos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinesque servare, neque procurrere, & casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ summissis ab rege auxiliis crebro augebantur. (2) Nostros vires lassitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo

1 aversos proterere) *a tergo cædere incipit.*
2 nostros vires lassitudine deficiebant) *Sic plures libri, non* nostris. *Atque ita supra B. Gall.* II. 10. cos res frumentaria defecere cœpit.

mo vitæ tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctus. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo inferri signa jubet. Hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt: & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat: atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. 42.

CAPUT XVI.

M. Rufus suos cohortatur, ut magno animo sint, petentibusque transitum in Siciliam pollicetur. Jubæ, & Vari adventus falso nuntiatur. Major pars copiarum se Varo dedit, plures ex eis jussu Jubæ interficiuntur, Varus in regnum se recipit.

His rebus cognitis, M. Rufus quæstor in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tan- 43.

tus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat. (1) Pauci lenunculi ad officium, imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob

44. timorem propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. Cum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit, atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

1 pauci lenunculi). *Nonius Marcellus*: Lenunculus, navigium piscatorium: *qui ex Sallustii Hist.* II. *adfert*, per noctem in lenunculo piscantis. *In Glossis scribitur* lemunculus, *quod putes a* lembunculus, *quo Tacitus* XIV. 5. *usus est, originem habere. Sed etiam inscriptiones veteres* CORPORIS LENUNCULARIORUM *mentionem fecerunt, quod vulgarem scripturam confirmat*.

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER III.

CAPUT I.

Cæsar, & Servilius consules creantur: Cæsaris jussu possessiones æstimantur, ut creditoribus satisfiat. Ipse interim, nonnullis, qui ambitus damnati fuerant, restitutis, Brundisium petit, quo & exercitum proficisci jubet.

Dictatore habente comitia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar, & (1) P. Servilius. Is enim erat (2) annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad (3) timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, (qui fere bella, & civiles dissensiones sequi consuevit) & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. Item prætoribus, tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos (4) am-

1 P. Servilius) *Isaurici filius, qui & ipse Isauricus cognominatus.* Plut. in Cæs.

2 annus, quo per leges ei consulem fieri) *annus decimus a primo consulatu.* Livius VII. 42.

3 timorem novarum tabularum) *de ære alieno debitoribus relaxando. Semper hæ faces turbarum ad plebem in optimates accendendam, ut Livius* XXXII. 38. *dixit, fuerunt: quas prudenter Cæsar temperavit æstimatione, ut hoc loco, & apud Suetonium c.* 42.

4 ambitus Pompeja lege damnatos) *de qua lege Dio Cassius lib.* XL, p. 145.

ambitus Pompeja lege damnatos illis temporibus, quibus (1) in urbe præsidia legionum Pompejus habuerat, (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta) in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet, perinde æstimans, ac si usus esset; quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim hos prius judicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. 2. His rebus, & (2) feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis XI. dies tribuit, dictaturaque se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire jusserat. Sed tantum navium reperit, ut (3) anguste XX millia legionariorum militum, & D. equites transportari possent. Hoc unum inopia navium Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat: & gravis autumnus in Apulia, circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ, & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

1 In urbe præsidia legionum habuerat) *tempore, quo Pompejus consul sine collega erat. Vide Dionem jam dicto loco, & Cicer. pro Milone cap. 1.*

2 feriis Latinis) *in monte Albano peractis, sine quibus consules auspicato in bellum haud proficiscebantur.* Dio Cass. XLVI. *p.* 313.

3 anguste XX millia) *Veteres libri* XV *millia: Scaliger* XX. *quem plerique sequuntur, quia hoc propius cum* VII *legionibus*, infra, c. 6. sect. 2. (*nisi & ipsum minus est*) *convenit.*

C A-

CAPUT II.

Pompejus, præter magnam pecuniam, ex multis regionibus classem cogit. Omnia ad bellum necessaria comparat. Summum rei maritimæ imperium M. Bibulo defertur.

POmpejus annuum ſpatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello, atque ab hoſte otioſum fuerat, magnam ex Aſia, Cycladibuſque inſulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto claſſem coegerat, magnam quoque omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, regibuſque omnibus, & dynaſtis, & tetrarchis, & liberis Achajæ populis pecuniam exegerat, magnam ſocietates earum provinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coegerat. Legiones effecerat civium Romanorum IX: V ex Italia, quas tranſduxerat; unam ex Sicilia veteranam, factam ex duabus, Gemellam appellabat; unam ex Creta, & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimiſſi a ſuperioribus imperatoribus in iis provinciis conſederant; II. ex Aſia; quas Lentulus Coſ. conſcribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Theſſalia, Bœotia, Achaja, Epiroque, ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat. Præter has exſpectabat cum Scipione ex Syria legiones II. ſagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquiſque civitatibus III. millia numero habebat, funditorum cohortes VI. mercenarias II; equitum VII. millia, ex quibus DC Gallos Dejotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eumdem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miſerat. Ex Macedonia CC erant, quibus Raſcipolis præerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos, Germanoſque, quos ibi A. Gabinius præſidii cauſa apud regem Ptolemæum reliquerat,

3.

4.

Pompejus filius cum classe adduxerat: Dccc, quos ex servis suis, pastorumque suorum coegerat; ccc Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallograecia dederant: horum alter una venerat, alter filium miserat. cc ex Syria a (1) Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompejus tribuit, missi erant: in his plerique (2) Hippotoxotae. Huc (3) Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & civitatum adjecerat: atque eum, quem supra de-
5. monstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniae, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Caesarem transire prohiberet. Ejus rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Praeerat Ægyptiis navibus Pompejus filius; Asiaticis D. Laelius, & C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Pomponio; Liburnicae, atque Achaicae classi Scribonus Libo, & M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat. Ad hunc summa imperii respiciebat.

CAPUT III.

Caesar naves solvit; inde milites ad Palaesten exponit. Ex navibus, quae Brundisium revertuntur ad transportandam reliquam exercitus partem, xxx. Bibulus incendit. M. Octavius Issam a Caesare avertit; Salonas oppugnat: obsessi irruptione facta Octavianos castris expellunt. Octavius Dyrrhachium se recipit.

6. CÆsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum, ac

1 Comageno Antiocho) *quem Pompejus extreme sub Tauro Syriae, quae Comagene dicitur, praeposuerat: de quo & Cicero lib. xv. epist. 1. ad senatum.*

2 hippotoxotae) *ἱπποτοξόται, sagittarii equestres.*

3 Dardanos, Bessos) *Dardani, populus Masiae superioris, Illyrium & Macedoniam versus; Bessi, Thraciae sunt in Haemo monte.*

ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia, atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent: conclamantibus omnibus, *Imperaret quod vellet: quodcumque imperavisset, se æquo animo esse facturos;* pridie Non. Januar. naves solvit, impositis, (1) ut supra demonstratum est, legionibus VII. Postridie (2) terram attigit Cerauniorum, saxa inter, & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, (3) ad eum locum, qui appellatur Palæste, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XVIII; quibus jussu D. Lælii præerant: M. Bibulus cum navibus CX. Corcyræ. 7.
Sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, cum Cæsar omnino XII. naves longas præsidio duxisset, in quibus erat etiam ipse: neque illi Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur. 8.
Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet.

Sed

1 ut supra demonstratum est) *cap. 2. sect. 2.*
2 terra Cerauniorum) *ex Petri Victorii conjectura, v. L. lib.* XIII. *ineunte. Antea* Græcorum *edebatur: MSS.* Germanorum. *Cerauni autem montes in litore Epirensi.*
3 ad locum, qui appellatur Palæste) *Omnes libri* Pharsalus, *sed falso, quia hæc Thessaliæ est & mediterranea. Lucanus lib. V. v. 460. de hoc Cæsaris transjectu,*
(*classis*) vento fluctuque secundo
Lapsa Palæstinas uncis confixit arenas.
Unde Sulpicius Verulanus, Lucani interpres, Palæsten *urbem dicit, vicinam Orico, prope Ceraunia; quam vocem in vetusto Cæsaris codice se legisse Paulus Marsus ad* IV. *Fast. Ovidii confirmat: & Jac. Palmerius Græc. Antiq. p. 240. pro certa lectione habet. Scio, quæ H. Grotius & D. Vossius dubitant; quod vero certiora non adferunt, in lectione* Palæste *adquiesco.*

Sed serius a terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter xxx. in eas indiligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas, dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, (1) a Salonis ad Orici portum stationes, litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus despiciens, neque subsidium expectans, si in Cæsaris complexum venire posset. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, (2) Issam a Cæsaris amicitia avertit; conventum Salonarum cum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis se munierunt; &, cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt; servosque omnes puberes liberaverunt: & (3) præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris oppidum circumdedit: atque uno tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reli-

9.

1 a Salonis ad Orici portum) *Salonæ princeps urbs Dalmatiæ: Oricum prima Epiri in Chaonia.*
2 Issam avertit) *Issa insula cum oppido civium Romanorum in mari Illyrico sub Salonis. Vid. Notit. Orbis Antiqui.*
3 præsectis mulierum crinibus) *Sic & factum Capitolio a Gallis obsesso*, Lactant. 1. cap. 20. sect. 28. *& in obsidione Carthaginis*, Flor. II. 15. *scilicet* in tormentorum vinculo, *ut addidit idem.*

liqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris, mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, (1) & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos, atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi; Dyrrhachium sese ad Pompejum recepit.

CAPUT IV.

L. Vibullium Rufum Cæsar ad Pompejum mittit, ut eum hortetur ad pacem faciendam.

(2) DEmonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeji præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompejum mitteret, eundemque apud Cn. Pompejum auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: *debere utrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari; satis esse magna utrinque incommoda accepta, quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispaniis, & cohortibus in*

10.

1 & deinceps reliqua) *At post quarta castra, ex quibus sect. 4. una tantum expugnanda supererant. Hæc ergo castra una sunt* reliqua. *Scrupulum Rubenius Elect. ii. 7. movet, & sect. 4.* quindenis *legi jubet. Non placet.*

2 Demonstratum est) *lib. 1. cap. 34.*

in Italia, atque Hispania civium Romanorum c. *atque* xxx. *se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde sibi, ac reipublicæ parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam ante convenire non potuissent, Romæ a senatu, & a populo peti debere; interea & reipublicæ, & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim jurasset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis, auxiliisque, quibus confiderent, necessario populi, senatusque judicio fore utrumque contentum: hæc quo facilius Pompejo probari possent, omnes suas terrestres, urbiumque copias dimissurum.* II. Vibullius, his expositis a Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompejum fieri certiorem, ut ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato & nocte, & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompejum contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copiis nuntiaret.

CAPUT V.

Pompejus Apolloniam, Cæsar Oricum petit; quo oppido capto, Apolloniam Cæsar proficiscitur.

POmpejus (1) erat eo tempore in Candavia, iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat; sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam pe-

1 erat in Candavia) *Hæc aspera regio, per quam a Dyrrhachio & Apollonia in interiorem ac propriam Macedoniam iter erat. Vide infra c. 50. sect. 2. ubi ex Strabone & Cicerone plura de Candavia invenies notata.*

petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeji oppido præerat, præsidiumque ibi (1) Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere; Græcos murum adscendere, atque arma capere jubet. Illi autem cum se contra imperium Populi Romani pugnaturos esse negarent; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, & se, atque oppidum Cæsari dedit, incolumisque ab eo conservatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. 12.

CAPUT VI.

L. Staberius arcem muniturus auxilium ab Apolloniatibus petit, quo negato, clam fugit. Oppidani Cæsarem recipiunt; idem faciunt reliquæ Epiri civitates. Pompejus Dyrrhachium contendit, cujus exercitum maximus terror invadit. Cæsar ad Apsum castra ponit; idem Pompejus facit in altera fluvii ripa. Una Caleni navis a Bibulo expugnatur.

EJus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire obsidesque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturos se negare, *neque portas consuli præclusuros, neque sibi judicium sumpturos contra atque omnis Italia, Populusque Romanus judicavisset*. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. (2) Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, & reliquæ

1 Parthinorum) *qui circa Dyrrhachium colebant, Illyrici genere.*

2 Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani) *Maritimæ oræ hæc facies est; a septemtrione in austrum: Dyrrhachium Apsi, & dein Genusi fluviorum ostia, & Apollonia, Bullis, Amantia, Oricum, Ceraunia. Vide Tabulam.*

liquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; &, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, se
13. facturos pollicentur. At Pompejus, cognitis iis rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat, ut pæne omnes in Epiro, finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. Sed, cum prope Dyrrhachium Pompejus constitisset, castraque metari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, juratque, se eum non deserturum, eumdemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati. Hos tribuni militum, centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, (1) ut vigiliis, castellisque bene meritæ civitates tutæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, & (2) sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompejus facit, & trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes
14. auxiliaque conduxit. Calenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat præceptum a Cæsare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a portu progressus, litteras a Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus, litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una

ex

1 ut vigiliis castellisque bene meritæ civitates tutæ) *Locus male sanus, & aliquid in eo abundans. Faernus legebat*, bene meritæ civitati esset præsidio. *Ciacconius*, ut vicis castellisque bene meritæ civitatis esset præsidio. *Uterque tollit* tutæ, *& de Apollonia sola intelligit, in cujus finibus castra erant, Plantiniano libro sublatum* præsidio, *sine quo bene constant cetera. Plures enim civitates, quæ se dederant c. 12. erant* bene meritæ.

2 sub pellibus hiemare) *Vide de Bello Gall. l. III. extremum.*

ex iis, quæ perseveraverit, neque imperio Caleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est, qui de servis, liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit.

CAPUT VII.

Inopia rerum maxime necessariarum Pompejanis laborantibus, Libo, & Bibulus legatis Cæsaris dicunt, velle se cum Cæsare de pace agere, qua de re certior factus Cæsar Oricum revertitur, atque cum Libone frustra de compositione colloquitur.

Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum, &, sicut mari, portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. Præsidiis enim dispositis, omnia litora a Cæsare tenebantur, neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicut reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra navibus onerariis suportare. Atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur; quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant; neque sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset, loquuntur cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione actu- 15.

acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. (1) Magnum enim, quod afferebant, videbatur, & Cæsarem id summe sciebant cupere, & (2) profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur. 16. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit, ipse Oricum revertitur. Eo cum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat *Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate, & prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei, maximeque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeji summam esse, ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere, propterea quod de consilii sententià summam belli, rerumque omnium Pompejo permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompejum, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret.*

17. Huc addit pauca de causa, & de copiis, auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, *ut legatos sibi ad Pompejum sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore recipe-*

rent,

1 magnum enim, quod afferebant) *quod nunciaturi erant. Veteres libri* afferebant: *recentiorum plerique. Jungermanni, Montani, Goduini, aliorum prave* afferebant, *a quibus Andr. Borrichius deceptus fuit, ut Discussione Appendicis illius demonstravimus. Sæpe autem* adferre *simpliciter est* nuntium adferre. *Cicero* III. *epist.* x *ineunte:* Cum est ad nos allatum de, *cetera: & l.* v. *Att. ep.* XIV., Interea hæc, quæ vellem, mihi adferebantur.

2 profectum aliquid Vibullii mandatis) *de quibus antea cap.* 10. *Libri quidam* Bibuli *habent, sed apertum mendum est, quod olim deprehendi: nunc video etiam a Vossio notatum esse.*

rent, *aut acceptos per se ad eum perducerent*. Quod ad inducias pertineret, *sic belli rationem esse divisam*, *ut illi classe naves*, *auxiliaque sua impedirent: ipse ut aqua*, *terraque eos prohiberet*: *&*, *si hoc sibi remitti vellent*, *remitterent ipsi de maritimis custodiis*; *sin illud tenerent*, *se quoque id retenturum*: *nihilominus tamen agi posse de compositione*, *ut hæc non remitterentur*, *neque hanc rem esse impedimenti loco*. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum; sed totam rem ad Pompejum rejicere; unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit præsentis periculi, atque inopiæ vitandæ causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

CAPUT VIII.

Bibuli mors. Licet Pompejus vetet Vibullium de Cæsaris mandatis agere, *nihilominus ipsam pacis tractationem utrique procurant*, *sed frustra*.

Bibulus multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Luccejo, & Theophane, (1) quibus communicare de maximis rebus Pompejus consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit; eum ingressum in sermonem Pompejus interpellavit, & loqui plura prohibuit. 18.

R *Quid*

1 quibus communicare) *Libri omnes* quibus communicare. *Quod vero Latini semper* communicare cum quo, *non* alicui *dicunt*; *dubitavi posterioribus Curis cap.* v. *de integritate hujus loci*: *post me Gronovius observ.* II. 6. *confirmavit*, *qui eandem ob rationem scribi jussit* quibuscum.

Quid mihi, inquit, *aut vita, aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? Cujus rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto*. Ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeji, atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium trajiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret, & crebro magna voce pronunciaret, *liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere, quod etiam* (1) *fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset; præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent?* Multa suppliciter locutus, ut de sua, atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus facto, auditum responsum est ab altera parte: A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum; atque una etiam utrinque admodum tuto legati venire; &, quæ vellent, exponere possent: certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die ventum, magna utrinque multitudo convenit, magnaque erat ejus rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit: summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa: quæ ille obte-

(1 fugitivis ab saltu Pyrenæo) *Egregie Hadr. Valesius Notit. Gall. p. 157. in* Lugduno Convenarum *exposuit, esse, quos* Convenas *appellaverint in Gallia, antea Pyrenæi rupes & saltum inhabitantes, unde subjectos campos tam Hispaniæ, quam Galliæ prædando infestarint, Romanis etiam in Hispaniam euntibus molesti. Pompejum autem ex Sertoriano bello revertentem quasi indagine conclusos eos adegisse, ut legatos de pace ad ipsum mitterent, quam etiam iis dederit ita, ut de montibus in planiora deduceret. Adde Notit. nostram Antiqui Orbis p.* 181.

obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus: *Desinite ergo de compositione loqui; nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest*.

CAPUT IX.

M. Cœlius Rufus causam debitorum defendendam suscipit, quem tamen qui adeat, nemo reperitur. Eidem legem quamdam promulganti Servilius resistit: tandem ob perpetratum quoddam facinus Senatu probibitus Milonem solicitat. Milo dum Cosam oppugnat, occiditur; eumdem exitum Cœlius sortitur.

Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit: &, si quis appellasset, de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer, & moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? Itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius. Et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, (1) ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecu- 20.

 niæ

1 ut sexies seni dies) *numerus pravatus, de quo, aliorum excussis conjecturis, tandem suam præfert Davisius*, ut sex mensium die sine usuris, *cetera: alii* sex pensionibus *malunt; quod longum nimis, si annuas pensiones intelligas.*

21. niæ solvantur. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus, & minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit: senatusque Cœlium ab Republica removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem (1) de rostris deduxit. Ille ignominia, & dolore permotus, palam se proficisci ad Cæsarem simulavit, clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod (2) magnis muneribus datis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi conjunxit: atque eum (3) in Thurinum ad solicitandos pastores præmisit. Ipse, cum Casilinum veniret, unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret; patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, con-
22. silio destitit, atque eo itinere sese avertit. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quæ faceret, jussu, atque imperio facere Pompeji: quæ mandata ad se per Bibulum delata essent; quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat. Apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, (4) Cosam

1 de Rostris deduxit) *de suggestu agentium cum populo: qui cur* Rostra *dictus sit, prodit Livius* VIII. 14.

2 magnis muneribus datis) *spectaculis editis, quibus tria patrimonia dicitur profudisse*. Cic. pro Mil. c. 35.

3 in Thurinum) *in agrum Thurinum, ut post paulo c. 22. sect. 2. plene dicitur. Urbis nomen Thurii seu Thuriæ sive Thurium in extrema Lucania, ad fines Bruttiorum, juxta Tarentinum sinum, Græce Θούριοι & Θούριον.*

4 Cosam in agro Thurino) *Nulla in hoc agro Cosa, quod Etruscæ urbis nomen est. Vellejus II. 68. de Milone*: Compsam in Hirpinis oppugnans, ictusque lapide, pœnas dedit.

Sed

ſam in agro Thurino oppugnare cœpit. Ubi cum a Q. Pedio prætore cum legione lapide ictus eſſet ex muro, periit: & Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæſarem pervenit Thurios: ubi, cum quoſdam ejus municipii ſolicitaret, equitibuſque Cæſaris Gallis, atque Hiſpanis, qui eo præſidii cauſa miſſi erant, pecuniam polliceretur, (1) ab iis eſt interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magiſtratuum, & temporum ſolicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt.

CAPUT X.

Libo Brundiſium petit, aliquas hoſtium naves incendit, ſed poſtea coactus ipſe fugere, Brundiſio diſcedit.

LIbo profectus ab Orico cum claſſe, cui præerat, navium L. Brundiſium venit, inſulamque, quæ contra Brundiſinum portum eſt, occupavit; quod præſtare unum locum arbitrabatur, qua neceſſarius noſtris erat egreſſus; quam omnium litora, ac portus cuſtodia clauſos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quaſdam nactus incendit: & unam frumento onuſtam abduxit; magnumque noſtris terrorem injecit: & noctu militibus, & ſagittariis in terram expoſitis, præſidium equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompejum litteras mitteret, naves reliquas, ſi vellet, ſubduci, & refici juberet; ſua claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundiſii, qui virtuti militum confiſus, ſcaphas navium magnarum circiter lx. cratibus, plu-

23.

24.

Sed quid hoc ad agrum Thurinum? Plinius II. 56. lana pluit circa caſtellum Cariſſanum, juxta quod poſt annum T. Annius Milo occiſus eſt. *Cluverius Ital. IV.* 8. *extr. delet ſyllabam* ri, *ut maneat* Caſſanum, *quia hodieque in Thurino agro Epiſcopale oppidum* Caſſano *eſt*.

1 ab iis eſt interfectus) *De hoc M. Cœlio (is ipſe eſt qui octavum librum epiſtolarum ad Ciceronem ſcripſit) Vellejus Paterculus* II. 68. in urbe ſeditionem, aut potius occulte bellicum tumultum movens, primo ſubmotus a republica: mox conſularibus armis, auctore ſenatu, circa Thurios oppreſſus eſt.

pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit, atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. Has cum audacius progressas Libo vidisset; sperans intercipi posse, quadriremes v. ad eas misit. Quæ cum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt; illi studio incitati incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt: primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur. Qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

CAPUT XI.

Cum Cæsar naves, quæ Brundisii erant, diu frustra expectavisset, ad suos scribit, ut primam navigandi occasionem arripiant. Q. Coponius Antonii naves insequitur: is in portum Nymphæum se recipit; & mutata vice Coponii naves, quæ damnum hostilibus illaturæ erant, orta tempestate intereunt. Duæ ex hostilibus Otacilio Crasso se dedunt: is ad Pompejum se confert. Cæsar, & Pompejus castra movent: is ad Antonium contendit; sed cum ad eum Cæsar quoque se contulisset, Asparagium petit, ibique castra metatur.

25. (1) MUlti jam menses transierant; & hiems jam præcipitaverat: neque Brundisio naves, legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari vide-

1 multi jam menses transierant) *non a transitu Cæsaris, qui pridie nonas Januarias factus fuerat, cap. 6. sed ab ineunte hieme.*

debantur; quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat: quantoque ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant; & crebris Pompeji litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent; (1) duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus, Cæsar, Brundisium ad suos severius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, & ad Oricum, sive ad litora Apolloniatium cursum dirigerent; quod eo naves ejicere possent. Hæc a custodiis classium loca maxime vacabant; quod se longius portubus committere non auderent. Illi, adhibita audacia, & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque prætervehuntur. Qui cum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit, & cum jam nostri remissiore vento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat: sed labore, & perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo secius sequebatur. Nostri usi fortunæ beneficio tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur (2) Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III. 26.

1 duriusque tempus exspectabant) *Ambiguus locus. Quinam* exspectabant? *Glareanus & Goduinus de Cæsarianis intelligunt, quibus facilius fuerit vitare custodias sæva tempestate, quam molliori: Glandorpius autem de Pompejanis, qui duriorem tempestatem exspectassent, qua vel sine custodiis transportatio, quæ lenioribus ventis fieri poterat, impediretur.*

2 Nymphæum ultra Lissum) *Ut Lissus urbs ultima Illyridis ad Macedoniam; ita* Nymphæum *supra Lissum promontorium, & portus.* Plin. III. 22.

eo naves introduxerunt; qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leviusque tempestatis, quam classis periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat,
27. in Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam constratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum, propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum
28. remisit. Nostræ naves II. tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paulo minus ducentis se compleverat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti, & salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem jurisjurandi in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites item conflictati & tempestatis, & sentinæ vitiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asserva-

vabant, circiter CD, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt: & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros se receperunt. Quo facto, conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens, oppido fugit, & ad Pompejum pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa, veteranorum III. legionum, uniusque tironum, & equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites, equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi reliquit, hoc consilio, ut, si forte Pompejus vacuam existimans Italiam, eo transjecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset. Hæc eodem fere tempore Cæsar, atque Pompejus cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam, Dyrrhachiumque naves viderant: ipsi iter secundum eas terra direxerant: sed quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret, Pompejus, ut venientibus in itinere se opponeret, & sic imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt; Pompejus clam, & noctu; Cæsar palam, atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset; Pompejus, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ingnesque fieri prohibuit, quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nuntiis,

29.

30.

unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum pervenit Cæsar: Cujus adventu cognito Pompejus, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit: omnibusque copiis (1) ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

CAPUT XII.

Scipio magnas civitatibus, publicanisque pecunias imperat. Aliquas civitates militibus diripiendas tradit, ad confirmandos in fide eorum animos. Multa porro, propter avaritiam, tributa omnibus rebus imponit. Scipionis profectio in Macedoniam.

31. His temporibus (2) Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus, tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item a publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab iisdem insequentis anni mutuam acceperat: equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones, equitesque ex Syria deduxerat: summaque solicitudine, ac timore Parthici belli in provinciam cum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur; *sese contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem, & consulem arma non laturos*: deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum causa

1 ad Asparagium Dyrrhachinorum) *Asparagium, vicus, oppidum, an castellum fuerit, non constat. Situs cognoscitur ex sequente cap. 76. Adde quæ ad cap. 76. de Genuso notabimus.*

2 Scipio detrimentis circa Amanum) *Scipioni Metello, Pompeji socero, provincia Syria obvenerat*, supra cap. 6. *cujus victoriolam contra barbaros Amani montis Cæsar detrimenta provincæ appellat, ut Vossius interpretatur: aut potius, quia ipse a barbaris clade non minore adfectus, tamen sibi victoriam & nomen imperatorium tribuerat.*

sa diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbissime imperatæ (1) pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum, ac liberorum tributum imponebatur. (2) Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. Cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed pæne vicis, castellisque singulis cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbissime, crudelissimeque fecerat, is & vir, & civis optimus habebatur. Erat plena lictorum, & (3) imperiorum provincia, conferta præfectis, atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, (4) suo etiam privato compendio serviebant. Dictitabant enim, se domo, patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Nec minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur: mutuasque illas ex Senatus consulto exigi dictitabant; (5) publicanis, uti in sorte fecerant,

32.

R 6 in-

1 pecuniæ tota provincia) *non Syria, ex qua regressus jam Scipio fuerat; sed Asia prætoria provincia, tum autem, videtur, prætore vacua; per quam ipsi in Græciam ad Pompejum transeundum erat.*

2 columnaria, ostiaria) *Fuit Columnarium tributi genus, quod pro singulis columnis pendebatur, sicut Ostiarium, quod pro ostiis. De illo Cicero ad Attic.* XIII. *epist.* VI. Columnarium vide ne nullum debeamus; *de hoc idem lib.* III. *Fam. ep.* VIII. in acerbissimam exactionem capitum atque ostiorum.

3 imperiorum) *imperantium, exigentium.*

4 suo etiam privato compendio) *quæstui, utilitati. Cic.* IV. *Verr. c.* 3. cum quæstu compendioqu dimittit: *& Orat.* V. *seu Frumentaria c.* 46. in quæstu sunt compendioque versati. *Ceterum, ut edidimus, MS. Carrar. & Gryph. legunt: vetus Bononii Tarvisini*, privato imperio compendioque. *Unde* imperio *nonnullis libris hæsit.*

5 publicanis, uti in sorte fecerant) *Quid est* in sorte? *an* sor-

insequentis anni vectigal (1) pro mutuo. Præterea Ephesi a Fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, cæterasque ejus deæ statuas. Cum in Fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur a Pompejo, *mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet*. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit; ipse iter in Macedoniam parare incipit; paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

33.

CAPUT XIII.

Cæsar L. Cassium Longinum in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum in Ætoliam, Cn. Domitium Calvinum in Macedoniam mittit. Calvisius Ætolia potitur. Egesaretus Pompejo, Petrejus Cæsari favet. Scipio primum ad Domitium, inde ad Cassium contendit: hic ut Scipionem evitet, in Ambraciam iter facit. Scipio, auxilio ad Favonium lato, castra juxta Domitium ponit; inde eo, unde venerat, revertitur, & insidias struit, e quibus L. Varus feliciter egreditur. Domitius, motis castris, hostium turmas invadit.

34. CÆsar, Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat: &, cum ad eum legati venissent ex Thessalia, Ætoliaque, qui

sortione publicani redemerant provinciarum vectigalia? an sors *hoc loco summa & prima pecunia? quid igitur publicani fecerant? Cap. 31. sect. 2. præscriptum est, Scipionem* a publicanis *Syriæ provinciæ* pecuniam insequentis anni mutuam præcepisse. *Hoc dum reputo, & cum præsentibus verbis confero, non possum Glandorpii sententiam improbare, qui pro* forte *legendum* Syria *esse censuit. Omnia tum plana sunt & historiæ consona.*

1 pro mutuo) *Veteres libri* pro mutuo: *deinceps editi* promutuum, *quod nescio an ætatis Cæsarianæ sit. Ajunt juris verbum esse ex lege 40. n. 5. D. de Statu liberis*, promutuum eis dederit. *Sed & hic castigatiores libri* pro mutuo, *Glossæ tamen*, προδανείζομαι, promutuor.

qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur XXVII, atque equitibus CC. in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V, paucisque equitibus in Ætoliam misit. Maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus XI, & XII, & equitibus D, in Macedoniam proficisci jubet. Cujus provinciæ (1) ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Calvisius, primo 35. adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis adversariorum (2) Calydone, & Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic, cum essent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Egesaretus veteris homo potentiæ Pompejanis rebus studebat. Petrejus summæ nobilitatis adolescens suis, ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat. Eodemque tempore 36. Domitius in Macedoniam venit: &, cum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna & opinione, & fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; &, cum ab eo millia passuum XX abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo

1 ab ea parte, quæ libera appellabatur) *Libertas illa ex Æmilii Pauli constitutione videtur reliqua fuisse, de qua Livius* XLV. 29. *& licet partis hujus situs atque limites definiri non possint: tamen quadruplicis illius divisionis vestigia in nummis supersunt in Thesauro Regio Borusso Brand. adservatis, (vid. nob. Beger. p. 481.) in quorum uno est* ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ: *qui huic respondet,* ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΔΕΥΤΕΡΑΣ, *penes summum virum Gisb. Cuperum est, Smyrna cum aliis adlatus. Adde illustriss. Spanhemii Orbem Rom. p. 289.*

2 Calydone, & Naupacto) *Utraque urbs est Ætoliæ:* Calydon *caput regionis ad Evenum fluvium;* Naupactus *extrema ad Locrorum Ozolarum fines; nunc* Lepanto,

adeo celeriter fecit, ut simul adesse, & venire nuntiaretur. Et, quo iter expeditius faceret; M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus VIII. præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius; cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, litteræ sunt consecutæ a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio, iterque commutat; Cassium sequi destitit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die, ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris stativis

37. biduum moratus ad flumen, quod inter eum, & Domitii castra fluebat, Haliacmonem tertia die prima luce exercitum vado transducit; & castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. Ille a vallo non discedere perseveravit. Attamen ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prælio contenderetur; & maxime, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus, progressum nostrorum impediebat. Quorum studium, alacritatemque pugnandi cum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postera die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia

ca-

castris se continere, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eamdem partem, ex qua venerat, redit: ibique prope flumen edito natura loco castra ponit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et cum quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis, nostri, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus 38. gestis, Domitius sperans, Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere: vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo, & occulto omnem exercitum, equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnamque partem levis armaturæ, ad explorandum iter Domitii, & cognoscendum, præmisit. Qui cum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. Nostri, (1) cognitis hosti insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

1 cognitis hosti insidiis) *cognitis ab hoste. Male* hostium *Scal. ediderat. Vide Voss.*

C A

CAPUT XIV.

Acilium Legatum Cæsar Orico præficit. Cn. Pompejus filius Oricum petit, ibique opera Acilii perfringit: inde Lissum profectus, Antonii naves incendit, & oppidum frustra oppugnat.

39. DEductis oræ maritimæ præsidiis Cæsar, ut supra demonstratum est, III. cohortes Orici, oppidi tuendi causa, reliquit; iisque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio, oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit, & huic alteram conjunxit, super quas turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus 40. cognitis rebus, Cn. Pompejus filius, qui classi Ægyptiæ præerat, (1) ad Oricum venit: submersamque navim remulco, multisque contendens funibus adduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, (2) in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam: quæ pæne insulam contra oppidum effecerat: IV. biremes, (1) sub-

1 ad Oricum venit) *Recte, quia sæpe Cæsar in his expressit præpositionem.*

2 in quibus ad libram fecerat turres) *Turres in navibus erectas vidimus supra Gallico Bello* III. 14. *Hic vero* ad libram *dicuntur factæ, quia ita erant in navi, ut altera alterius æquaret pondus, ne inclinaret navis. Factæ autem vel in prora & puppi, vel ad latus utrumque. De his Schefferus Mil. Nav.* II. 5.

(1) subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide, atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus, naves onerarias XXX a M. Antonio relictas intra portum aggressus, omnes incendit: Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibusque, quos præsidii causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

CAPUT XV.

Cæsar in Macedoniam ad Pompejum iter habet, & juxta eum castra ponit: inde nihil proficiens ibi, Dyrrhachium petit, ut Pompejum commeatu prohibeat, quod accidit. Pompejus edito loco castra munit. Cæsar L. Canulejum in Epirum frumentatum mittit, & Pompejum circumvallat. Pompejus plures colles, & regiones ad pabulandum occupat: crebra prælia utrinque committuntur.

CÆsar, postquam Pompejum ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompejus præsidium habebat, III. die in Macedoniam ad Pompejum pervenit, juxtaque eum castra posuit, & postridie eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompejo fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circui- 41.

tu,

1 subjectis scutulis) *lignis teretibus. Supra lib.* II. 10. *Civ. B. dixerat* palangas *sive* phalangas. *Glossæ Cyrilli*: Scutula, σκυτάλη.

tu, difficili, angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompejum aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatum is eo contulisset: ut accidit. Pompejus enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit, breviore itinere se occurrere ei posse sperans; quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, aut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeji procul cerneretur; atque ibi castra posuit.

42. Pompejus interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompejanis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa L. Canulejum legatum misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit. Item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum, cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera, & montosa, ac plerumque utuntur frumento importato: tum quod Pompejus hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis, effossisque eorum domibus, per equites comportaverat.

43. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeji permulti edi-

diti, atque asperi colles. Hos primum præsidiis tenuit; castellaque ibi communiit. Inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompejum instituit, hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, & quod Pompejus multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum, commeatumque exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompejum prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare. Pompejus neque a mari, Dyrrhachioque discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens quamplurimos colles occuparet, & quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quam maxime posset, distineret. Idque accidit. Castellis enim XXIV. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant inter eum locum manu sata, quibus interim jumenta pascerentur. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompejani, & nostros post tergum adorirentur, timebant; ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant; quod & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompejus totis copiis, & dimicare non constituerat: tamen suis locis sagittarios, funditoresque mittebat, quorum magnum habebat nu-

44.

numerum; multique ex nostris vulnerabantur: magnusque incesserat timor sagittarum; atque omnes fere milites aut (1) ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegumenta fecerant, quibus tela vitarent. 45. In occupandis præsidiis magna vi uterque utebatur: Cæsar, ut quam angustissime Pompejum contineret, Pompejus, ut quamplurimos colles quam maximo circuitu occuparet. Crebraque ob eam caussam prælia fiebant. In his cum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupavisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum, & contrarium collem Pompejus occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit: & cum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis, funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis munitiones impediebat. Neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar, cum suos omnibus partibus vulnerari videret, recipere se statuit, & loco excedere. Erat per declive receptus. Illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompejus dixisse: *Non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ.* 46. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari, intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus obduci jussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompejani hoc insolentius, atque audacius no-

1 ex subcoactis) *Sic veteres: posterius excusi legunt* ex coactis, *quod idem est. Plinius* VIII. 48. lanas coactas *dixit: Ulpianus lege* XXV. *n.* 2. *Dig. de auro, arg.* coactilia. *nostrates* gevvalckt *Gruter. Inscript. p.* 648. *n.* 1. *LANARI. COACTOR, de num.* 4. *LANARIUS COACTILIARIUS.*

nostros premere, & instare cœperunt; cratesque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri jussit. Milites legionis IX subito constipati pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu præcipites Pompejanos egerunt, & terga vertere coegerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique objecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt: pauloque citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

CAPUT XVI.

Afferuntur causæ, propter quas in superioribus præliis nova fuerit bellandi ratio: & quidquid inter utrumque exercitum accidit, commemoratur.

Erat nova, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos, atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum, equitumque præstarent. Causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit; ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras, atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus lon- 47

ge lateque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore, & patientia maximum bellum confecisse. Meminerant ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant; pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis

48. inventum (1) ab iis, qui fuerant cum Valerio, (2) quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, cum in colloquiis Pompejani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut

49. spem eorum minuerent. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebat. Crebroque voces militum in vigiliis, colloquiisque audiebantur, *prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompejum ex manibus dimissuros*: frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interiisse; uti autem ipsos valetudine non bona, cum angustiis loci, & odore tetro ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa (3) inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes

1 ab iis qui fuerant cum Valerio) *D. Vossius & Goduinus L. Valerium Flaccum intelligunt, Asiæ, Mithridatico bello, prætorem, a Fimbria oppressum.* Vellej. II. 24. *A quo* Οὐαλεριᾶνοι, Valeriani *milites dicti, Lucullo rebelles*, Dio XXXV. *quos idem lib.* LV. *p.* 564. εἰκοστοὺς vicesimanos *seu legionem* XX. *appellat. Alii de Valerio quodam in Cæsaris exercitu interpretantur.*

2 quod appellatur Chara) *Plinius* XIX. 8. lapsanam *hanc radicem vocat.* Olus silvestre, *inquit*, est trium foliorum, divi Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum; alternis quippe versibus exprobravere, lapsana se vixisse apud Dyrrhachium. *Mirabilis inde confecti panis meminerunt etiam Plutarchus Cæsare p.* 726. *Suetonius c.* 68.

3 inopia affectos) *Participium delent Ciacconius, Scaliger, Gronovius. Vide hujus Observ.* IV. 17.

omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montosa, & ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram demissis præsepserat, terramque aggesserat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere cogebantur. Atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam præsidiis aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine, summaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere, præter frumentum, abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi cum animadvertissent ex ignibus, noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, universas in multitudinem sagittas conjiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. 50.

Desunt aliqua.

CAPUT XVII.

Pompejani interventu P. Sullæ pulsi, fugantur, Pompejus aliquot castella oppugnat. Numerus occisorum. Pompejus se in suas munitiones recipit.

INterim (1) certior factus P. Sulla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus II. cujus adventu facile sunt repulsi Pompejani. Neque vero conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisque deje- 51.

1 Interim certior factus P. Sulla) *Quòd hæc cum superioribus non cohærent, indicio est, non pauca excidisse, quæ ex Dionis lib.* XLI. *& aliunde suppleantur. Præcipuum ex iis est, quod Cæsar Dyrrhachium occupare adgressus, cum in angustias venisset, magnum periculum adierit, multosque amiserit suorum.*

jectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cujus consilium reprehendendum non videtur. Aliæ enim sunt legati partes, atque Imperatoris. Alter omnia agere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla a Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompejanis magna res ad receptum difficultatem afferebat. Nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant. Si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. Neque multum ad solis occasum temporis supererat. Spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem deduxerant. Ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompejus tumulum quemdam occupavit; qui tantum aberat a nostro castello, ut telum, tormentumve missum adjici non posset. Hoc consedit loco, atque eum communiit, omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis

52. pugnatum est. Nam plura castella Pompejus pariter, distinendæ manus causa, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III. atque eam loco depulit. Altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

53. Ita uno die VI. præliis factis, III. ad Dyrrhachium, III. ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, (1) ad duorum millium numero ex Pompejanis cecidisse reperiebamus, evoca-

1 ad duorum millium numero) *Ita plerique libri, veteres, novi: Carrariensis autem codex & Gryphius* numerum. *Nec vero prior illa consensio damnanda, cui & in aliis superest præsidium. Nonius Marcellus in* binum m. n. *ex Sisenna:* ad binum millium numero saucis utrimque factis. *Ellipsis ergo subest. Forsan* ad summam *aut similis vocis. Sæpe autem Cæsar numeralibus addit sextum casum* numero: *Vide de B. Gall. lib. 5. c. 5. sect. 2. & lib. II. c. 4. s. 8. & alibi.*

catos, (1) & manipulares centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus (2) L. filius, ejus qui prætor Asiam obtinuerat: signaque VI. militaria relata. Nostri non amplius XX. omnibus sunt præliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et cum laboris sui, periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX. in castellum conjecta Cæsari renuntiaverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo (3) foramina CXX. quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de Republica, (4) donatum millibus ducentis æris, (5) ab octavis ordinibus ad Primum pilum se transducere pronunciavit. Ejus enim opera castellum conservatum esse magna ex parte constabat: cohortemque postea duplici stipendio, (6) frumentove, & speciariis, militaribusque donis amplissime donavit. Pompejus noctu magnis additis mu- 54.

S ni-

1 & manipulares) *Veteres libri hoc insertum habent: quod abest ab aliis. Manutius quoque inserendum censet, ut tria genera militum cecidisse referantur.*

2 L. filius, ejus, qui prætor Asiam obtinuerat) *D. Vossio ad c. 48. est hic prætor, quem Fimbria interfecit. Glandorpio & Hotmanno ille, pro quo exstat Ciceronis oratio. Priorem Vellejus* II. 24. Consularem virum, *Appianus Mithrid. p.* 345. ὕπατον, consulem *appellat. Fuit sane Asia prætoria provincia, belli autem tempore consularis. Vid. H. Noris Cenotaph. Pis. p.* 206.

3 foramina CXX) *Sic Pal. codex: & alius MS. Bong.* centum XX. *Etiam Suetonius c. 68. & Val. Maximus III. 2.* centum & viginti: *& Plutarchus Cæs. p. 715.* ἑκατὸν, *qui vero addit* & τριάκοντα. *Hinc emendandi vulgares Cæsaris libri, in quibus est* CCXXX.

4 donatum millibus ducentis æris) *Suspecta pluribus vox æris, ut* nummum *seu* sestertium *subaudiatur. Olim excusi* donavit m. d. atque.

5 ab octavis ordinibus ad primum pilum) *extra ordinem per saltum. virtutis ergo.* Primum pilum *ex MS. vetusto reddidit Manutius, quia hoc loco ordinis nomen est, quem* primipilus *vulgatorum non exprimit. De ordinibus & adscensione per illos supra dictum.*

6 frum atoque, & speciarris, militaribusque) *A ducentis & pluribus annis editum fuit,* frumentove, speciariis, *cetera: MSS.* frumento, vespeciarus, *vide. alii aliud. Dionys. Vossius hunc simplicem sensum ex litterarum numero ac vestigiis collegit:* frumento, veste, & aliis militaribus donis. *quod præ ceterorum interpretamento placet. De redundante* que *eundem consule.*

nitionibus, reliquis diebus turres exstruxit. Et in altitudinem pedum xv. effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit, & v. intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit.

CAPUT XVIII.

Cæsar Fufium Calenum, Q. Sabinum, & Cassium in Achajam mittit: Rutilius Lupus Isthmum præmunit. Calenus Delphos, Thebas, Orchomenum, & alias urbes capit. Cæsar, producto exercitu, pugnandi occasionem Pompejo præbet, litteras ad Scipionem cum mandatis mittit. Cæsar Pompeji equites pabulis prohibet, ob quam rem summa inopia rerum Pompejus laborat, & eruptionem meditatur.

55. ÆTolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achajam, ac paulo longius progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eo Fufium Calenum misit, & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achajam missus a Pompejo obtinebat, isthmum præmunire instituit, ut Achaja Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit: nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

56. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompejus prælio decertare vellet, ut pæne castris Pompeji legiones subjiceret: tantumque a vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum, tormentumve adjici posset. Pompejus autem ut famam, & opinionem hominum teneret, sic pro ca-

castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo injectis protegi posset. Hæc cum in Achaja, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum, atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio, & commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras, mandatque ad eum, quorum hæc erat summa: *Sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset: quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompejum vererentur; Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset: præesseque suo nomine exercitui, ut præter auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturos.* Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quo facilius equitatum Pompejanum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit, castellaque his locis posuit. Pompejus, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. Frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant: & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus e-

57.

58.

quitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabulumque omnibus in locis, herbæque defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompejus de eruptione existimavit.

CAPUT XIX.

Milites Roscilli, & Ægi stipendio fraudati Cæsarem adeunt, deque illata sibi injuria conqueruntur: quare Roscillus, & Ægus ad Pompejum transeunt. Pompejus ad eruptionem se parat. Cæsar Fulvium Posthumum ad suas munitiones mittit, ut Lentulum contra Pompejum adjuvet.

59. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Ægus Abducilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines; quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogantia elati despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Cæsarem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri,

60. quorum stipendium averterent. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam; illos secreto castigavit, quod quæstui equites haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia exspectarent, & ex præteritis suis officiis reli-

qua

qua sperarent. Magnam tamen hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. Idque ita esse cum ex aliorum obtrectationibus, tum etiam ex domestico judicio, atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis, & novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere (ut postea, bello confecto, cognitum est) ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompejum viderentur. Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompejum transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant. Quos Pompejus, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoque comitatu, & multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodque novum, & præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a Cæsare ad Pompejum transierat, cum pæne quotidie a Pompejo ad Cæsarem perfugerent; vulgo vero in Epiro, atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. (1) Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum, & spatiis locorum, & (2) custodiarum viribus ac diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompejum

61.

1 Sed hi) *Allobroges duo transfugæ, c. 39. hi, inquit, omnia ad Pompejum detulerunt.*

2 custodiarum viribus ac diligentia) *Clare ita Petavianus optimus codex: alii* viria, *ex quo* varia *alii, alii* vera, *utrique perperam fecerunt.*

62. omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ, & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, & naves actuarias imponit, & de media nocte cohortes xx. ex maximis castris, præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus, aggere, & levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; & quid a quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX. positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Posthumum adjutorem summiserat.

CAPUT XX.

Describitur munitionum locus. Pompejani Cæsareos aggrediuntur, eosque fugant, in quorum auxilium frustra Marcellinus cohortes mittit. In hac pugna Aquilifer cadit. M. Antonius comprimit Pompejanos castris Marcellini appropinquantes. Cæsar juxta Pompejum castra munit.

63. Erat eo loco fossa pedum XV, (1) & vallus contra hostem in altitudinem pedum X. tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC. alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paulo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, & continens omnium

1 & vallus contra hostem in alt. p. x.) *Cæsari* vallus *idem quod* vallum: *etiam Tibullo lib.* I. *eleg.* XI. *vers.* 9.
Non arces, non vallus erat.

mnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XVIII. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompejo, delata per Allobroges perfugas, magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes IX. legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompejani exercitus: novusque eorum adventus exstitit, simulque navibus circumvecti milites (1) in exteriorem vallum tela jaciebant, fossæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cujusque generis, telisque terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent, animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est: atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt, atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit, quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem, & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio, cum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, (2) & viribus defice-

64.

1 in exteriorem vallum) *Sic vetus codex Ciacconii, & recte, meo judicio, quia* interiori *mox opponitur. Excusorum vetustissimi etiam* interiorem, *sed prave, quia ab interiore sequentibus verbis distinguitur. Faernus* anteriorem *legit, quem omnes hodie sequuntur. Sed dubium, an vox* anterior *Cæsaris ætate in Latio fuerit. Vide Curas nostras posteriores.*

2 & viribus deficeretur) *Hoc ex Fulvii codice antiquo est. A centum circiter annis editum* & a viribus deficeretur: *non du-*

ficeretur, conſpicatus equites noſtros, *Hanc ego* inquit, *& vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæſari reſtituo. Nolite, obſecro, committere, quod ante in exercitu Cæſaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemque ad eum referte*. Hoc caſu aquila conſervatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, (1) præter principem priorem. Jamque Pompejani magna cæde noſtrorum caſtris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII. deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. Cujus adventus Pompejanos compreſſit, noſtroſque firmavit, ut ſe ex maximo timore colligerent. Neque multo poſt Cæſar, ſignificatione per caſtella fumo facta, ut erat ſuperioris temporis conſuetudo, deductis quibuſdam cohortibus ex præſidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, cum animadvertiſſet Pompejum extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, ut libere pabulari poſſet, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, juxta Pompejum muniri juſſit. Qua perfecta munitione, animadverſum eſt a ſpeculatoribus Cæſaris, cohortes quaſdam, quod inſtar legionis videretur, eſſe poſt ſilvam, & in vetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat.

65.

66.

dubito, quin etiam ex veteri quodam codice. Nam utramque dicitur defectus re, & defectus ab re. *Columella* IV. 30. quibus ſi deficitur agricola. *Et Tibullus lib.* II. *elegia* V.

--- ſolum defectum lumine vidit.

At Ovidius epiſt. V. *Œnones ad Paridem* 150.

Deficio prudens artis ab arte mea.

Antiquius editi deficeret, *metu forſan paſſivi minus uſitati: ſed falſo, ut vidimus. Adde Suetonii Aug. c.* 84. quamvis non deficeretur ad ſubita ex temporali facultate. *Sic enim in MSS. eſt*.

1 præter principem priorem) *Hic erat primæ cohortis centurio, tertius ordine, poſt primi pili centurionem & haſtatum primum, major haſtato ſecundo, & priore triario. Vide Veget.* II. 8. *& Livium* XLII. 34.

CA-

CAPUT XXI.

Describitur locus, in quo Pompeji castra erant. Cæsar ad legionem Pompeji cum suis copiis se confert, hostesque ex vallo deturbat: prælio commisso Pompejani vincuntur. Pompejana legio impetum in Cæsareos facit. Occisorum numerus. Pompejus imperator appellatur. Pompejani victoriam sua virtute, non fortunæ casu partam prædicant.

SUperioribus diebus, cum se IX legio Cæsaris objecisset Pompejanis copiis, atque opere, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant, neque longius a mari passibus CD aberant. Post mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paulo ultra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompejus occupaverat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra inclusa majoribus castelli, atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD, quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant. Eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeji castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent; ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutoque militum nu- 67.

numero, ad legionem Pompeji, castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam & pervenit prius, quam Pompejus sentire posset; &, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompejanos ex vallo deturbavit. (1) Erat objectus portis ericius. Hic paulisper est pugnatum; cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt; & quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed
68. fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, cum portam quærerent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animadversum conjunctam esse flumini, protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secu-
69. tus. Interim Pompejus, hac longa satis interjecta mora, & re nuntiata, v. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompejana enim legio celeris spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens initium fu-

1. erat objectus portis ericius) *Ericius trabs erat, ex qua undique ferrei aculei prominebant: a bestiolæ ita dictæ aculeis appellatus. Hoc ex Sallustio colligitur lib. III. Hist. apud Nonium in* V E R U T U M, axibus, *inquit*, eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum.

fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, X pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pompejum adesse, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra, & intus hostem haberent, eodem, quo venerant, (1) receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena; adeo, ut, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eumdem cursum conficerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His 70. tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompejus insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant ejus, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque ejus, angustiis, portisque a Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeji, propriam, & expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt. Eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei præliis 71. (2) Cæsar desideravit milites DCCCCLX, & notos equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium, C. Felginatem Placentia, A. Gravium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum, & centuriones XXX.

S 6 Sed

1 receptui consulebant) *MSS. plura* receptui sibi c. *Editi carent pronomine: Vossius* receptu *sexto casu, censuit, cum pronomine.*

2 Cæsar desideravit milites) *Tota hæc sectio prima hujus capitis aliter in vetustis libris; aliter in posterioribus legitur: nec de vera lectione satis constat.*

Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa suorum terrore, ac fuga sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXXII. amissa. (1) Pompejus eo prælio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. Sed (2) neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, cum ab eo impetravisset, ut sibi captivos tradi juberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, *solentne veterani milites fugere*, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac

72. spiritus Pompejanis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias, præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra, extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, causam fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prælio dimicatum, sibique ipsos multitudine, atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent: non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed perinde, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama,

1 Pompeius eo prælio imperator est app.) *Novis hoc nomen victoriis renovatum, & numeratum, v. g.* imperator iterum, imper. sexies; imp. vicies, *quod de Augusto inscriptio Ariminensis & nummi habent. Vide quæ ad Cic. lib.* x. *epist.* xxxiv. *notavimus.*

2 neque in litteris, neque in fascibus insignia laureæ) *Laurus lætum signum victoriæ, quo abstinebat civili bello, cujus victoria ob cæsos cives tristis est. De laureatis autem post victoriam litteris, de lictoribus itidem & fascibus laureatis diximus ad Plinii Panegyr. c. 8.*

ma, ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant.

CAPUT XXII.

Cæsar, habita ad milites concione, qua maxime ad pugnam excitantur, impedimenta Apolloniam mittit. Pompejus suos ad insequendos Cæsareos mittit, ibique pugnatur.

Cæsar a superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore, præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, *ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur, multisque secundis præliis unum adversum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent: quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis, atque exercitatissimis ducibus, pacavissent: quod finitimas, frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati. Si non omnia cederent secunda, fortunam esse industria sublevandam; quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam suæ culpæ debere tribui;* (1) *locum se tutum ad dimicandum dedisse: potitum esse hostium castris, expulisse, ac superasse pugnantes: sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam, præsentemque victoriam interpellasset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur.* (2) *Quod esset factum detrimentum, in bonum ver-*

73.

1 locum se tutum) *Veteres libri*, locum securum: *Scaliger* se tum: *propius vestigiis* se tutum, *quod Ciacconius conjecit, Vossius approbavit.*

2 quod esset factum detrimentum, in bonum) *Hanc Carrariensis codicis lectionem Manutius commendat. Vulgo*, quod si, *cum incisione post* factum.

verterent, ut ad Gergoviam accidisset: atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. [74.] Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi: cum superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. [75.] Itaque nulla interposita mora, sauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Appolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV. vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso, ut & militare institutum servaretur, & (1) quam serissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus, & novissimum agmen consecutus, celeriter e conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompejus, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit: equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed (2) cum ventum esset

1 quam serissime) *Veteres libri* ne citissima. *Ursini codex* quam suetissime: *unde factum, vel in alio clare inventum, quod adhuc expressum est*, quam serissime. *quo adverbio & Plinius* xv. 17. *usus est*, Tarentina (*pira*) serissime legi.

2 cum ventum esset ad flumen Genusum) *Distinxi olim cum pluribus a Panyaso Genusum: jam, Cæsaris itineribus ac castris curatius inspectis, minus dubito, Panyasum ac Genu-*

esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prælio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosque antesignanos admiscuit CD, qui tantum profecere, ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent; ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

CAPUT XXIII.

Cæsar, & Pompejus se in sua vetera castra recipiunt; inde Cæsar ab eo loco discedit; litteras cum mandatis ad Domitium dat, iterque per Epirum habet, Pompejus vero per Macedoniam. Domitius cum Heracleam Senticam petit, ab Allobrogibus certior fit de Cæsaris profectione, & Pompeji adventu; quare Æginium versus obviam Cæsari pergit.

Confecto justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit, militesque omnes intra vallum continuit; equitatumque per causam pabulandi emissum confestim Decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompejus, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit; ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi, pabulandique causa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profe- 76.

nusum eumdem amnem esse, altero fortassis vocabulo corrupto. Idem Ciacconio, & in schedis ad Livium Fulvio Ursino visum fuit. Prima opposita castra fuerant Apso dirempta c. 13. altera ad Asparagium c. 30. & 41. tertia ad Dyrrhachium. Unde pulsus Cæsar, transducto Genusum exercitu, in veteribus suis castris contra Asparagium consedit: Pompejus in suis ad Asparagium, tam propinquis Dyrrhachio, ut milites in priora castra recurrerent, sarcinas festinatione relictas repetituri. Vides sic Genusum inter Dyrrhachium & Apsum esse, ubi & Panyasum Ptolemæus posuit. Corripuit mediam Lucanus lib. v. 462. quod forte Græci Γενυσὸς *scripserunt: quamquam Dioni* xli. *p.* 177. *sit* Γενυσὸς, *Cæsarem, ut videtur, secuto. Livius prave redundante littera lib.* xliv. 30. circa Genusuum amnem.

fectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in conturbernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore præviderat, meridiano fere tempore signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, VIII millibus passuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompejus discessu militum non potuit. Postero die Cæsar similiter, præmissis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipse egreditur: ut si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompejus enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, (1) necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse. (2) timensque Domitio, ne adventu Pompeji præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompejus eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, con-

77. 78.

1 necesse erat adire Apolloniam) *Iter Cæsari erat a Dyrrhachio in Thessaliam, in quo non omnis ora maritima legenda erat, sed citius in ortum hibernum declinari poterat, nisi rationes, quas dixit, singulares habuisset divertendi Apolloniam.*

2 timensque Domitio) *Cn. Domitius, ut mox sect. 5. prænomine distinguitur a Lucio Domitio, Pompejum secuto, c. 23. Ille ex familia Calvinorum, hic ex Ahenobarborum patricia fuit. Vid Sueton. Ner. c. 2.*

conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur; sin Apolloniam, Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nuntiis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit: & quid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III. Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis, per Epirum, atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompejus quoque de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat; si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraque discedere nollet, quod legiones, equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, &, ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat. Pompejus (1) per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & (2) Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompejo videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignora-

79.

1 per Candaviam iter in Macedoniam) *Candavia Straboni* VII. *p.* 223. *est* ὄρ❦ Ἰλλυρικὸν, *jugum montium ex Illyrico in Macedoniam procurrens, per quod via Egnatia ferebatur. Cicero* III. *Attic. ep.* VII. Accedemus in Epirum, aut tarde per Candaviam ibimus. *Vide & supra c.* II. *hujus libri sect.* 2.

2 Heracleam Senticam) *Livius* xlv. 19. *& Plinius* IV. 10. Senticam *tertia vocali scripserunt; & Thucydidi lib.* II. *p.* 169. Σίντοι *populus, unde cognomen est, vocati. In Cæsare a mala manu scioli alicujus hæc vox videtur addita. Nam Heraclea Sintica nimium a Candavia remota, quantum spatii est ab Illyrico monte ad Bisaltas in Thraciæ confinio. Propior Candaviæ aut contigua* Heraclea Lyncestidis *regionis, quam non dubito Cæsarem vel scripsisse, vel in animo habuisse. Nec vacabat Pompejo ad Sintos, Bisaltas, & Strymonem usque excurrere, sed belli rationes in citerioribus detinebant.*

rabat. Simul a Pompejo litteris per omnes provincias, civitatesque dimissis de prælio ad Dyrrhachium facto elatius, inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, *pulsum fugere Cęsarem pęne omnibus copiis amissis*. Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus a Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges Roscilli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompejum demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant; seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, Cæsaris profectionem, & adventum Pompeji docuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IV horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit: & ad Æginium, quod est objectum, oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit.

CAPUT XXIV.

Cæsar Gomphos petit; Androsthenes Thessaliæ prætor Pompejo scribit, ut sibi in auxilium contra Cæsarem veniat. Cæsar oppugnatum oppidum capit: Metropolim petit, quam urbem, sicut reliquas Thessaliæ, capit. Apud Larissæos Pompejum exspectat; eo paulo post pervenit Pompejus, suumque cum Scipionis exercitu conjungit.

80. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro; quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur; præsidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama jam præcurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes prætor Thessaliæ, cum se victoriæ Pompeji comitem esse mallet, quam socium

cium Cæſaris in rebus adverſis, omnem ex agris multitudinem ſervorum, ac liberorum in oppidum cogit, portaſque præcludit, & ad Scipionem, Pompejumque nuntios mittit, ut ſibi ſubſidio veniant: ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur: longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio, diſceſſu exercituum a Dyrrhachio cognito, Lariſſam Legiones adduxerat, Pompejus nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis ſcalas, muſculoſque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari juſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum uſum haberet ad ſublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento; ſimul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. Itaque uſus ſingulari militum ſtudio, eodem, quo venerat, die, poſt horam IX oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit, & ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatimque ex oppido caſtra movit, (1) & Metropolim venit; ſic, ut nuntios expugnati oppidi, famamque antecederet. Metropolitæ, eodem primum uſi conſilio, iiſdemque permoti rumoribus, portas clauſerunt, muroſque armatis compleverunt. Sed poſtea caſu civitatis Gomphenſis ex captivis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentiſſime conſervatis, collata fortuna Metropolitarum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit civitas præter Lariſſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, (2) quin Cæſari pareret, atque imperata faceret. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum expectare Pom-

81.

1 & Metropolim venit) *Metropolis non commune, ſed proprium urbis in Theſſalia nomen eſt: cujus cives brevi poſt* Metropolitæ *dicuntur*.

2 quin Cæſari pareret) *Plures libri, præſertim veteres*, pareret: *elegantius Jungerm. & recentes cum D. Voſſii notis*, pareret: *Etiam* ταυτότης *eſſet* pareret atque imperata faceret.

Pompeji, eoque omnem rationem belli conferre
81. constituit. Pompejus paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoria prædæ, ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; (1) classicumque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi.

CAPUT XXV.

Pompejani victoriam sibi certissimam promittentes, de bonis, & dignitatibus, quas Romæ, finito bello se habituros arbitrantur, contendunt.

AUctis copiis Pompeji, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur, adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompejus tardius, aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis, ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. Alii domos, bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant; magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteret ne L. Hirri, quod is a Pompejo ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi, cum ejus necessarii fidem implorarent Pompeji, ut præstaret quod proficiscenti recepisset; ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus omnes antecederet,

1 classicumque apud eum cani) *æque apud Scipionem cani atque apud Pompejum. Cum enim duo summi duces aut consules in unis castris erant, apud utrumque classicum canebatur: ideoque Asdrubal suspicatus alterum consulem in castra venisse, observari jubet*, semel bis ne signum canat in castris. *Livius* XXVII. 47.

ret, recusarent. Jam (1) de sacerdotio Cæsaris 83. Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: cum Lentulus ætatis honorem ostentaret; (2) Domitius urbanam gratiam, dignitatemque jactaret; Scipio affinitate Pompeji confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Actius Rufus apud Pompejum, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum de iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis non interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeji fuissent, neque operam in re militari præstitissent. Unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

CAPUT XXVI.

Cæsar exercitum e castris educit, & suos præliis assuefacit: iterum castra movet ad defatigandum in itinere Pompeji exercitum.

RE frumentaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis præliis intermisso, cum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi, aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque 84.

1 de sacerdotio Cæsaris) *de pontificatu maximo.* Sueton. Cæs. c. 13. & 46. *Et Plutarchus p.* 728. περὶ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης.

2 Domitius, Scipio,) *L. Domitius Ahenobarbus, c.* 78. 2. *qui ad Pharsalum periit,* cap. 99. *Hic Pompejanus; at Cn. Domitius Calvinus, Cæsarianus. Vide supra c.* 78.

quæ instruxit, primum suis locis, pauloque a castris Pompeji longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusque Pompejanis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites præliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites ∞ apertioribus etiam locis VII millium Pompejanorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompejum supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompejus, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompejum existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus, hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, simulque in itinere, ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeji exercitum quotidianis itineribus defatigaret.

*85.

CA-

CAPUT XXVII.

Cum Pompejum longe a vallo progressum Cæsar vidisset, suos ad pugnam hortatur. Labienus consilium laudat Pompeji milites ad pugnam cohortantis.

HIs constitutis rebus, signo jam profectionis dato, (1) tabernaculisque detensis, animadversum est, paulo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeji progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, cum jam esset agmen in portis: *Differendum est*, inquit, *iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus*. Confestimque expeditas copias educit. Pompejus quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat: *prius quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur*. Id cum essent plerique admirati; *Scio, me*, inquit, *pæne incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt; ut cum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & pæne sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus*. Simul denuntiavit, *ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu, manuque reliquo-*

86.

1 tabernaculisque detensis) *refixis: sicut supra c. 82.* prætorium tendi, *hoc est figi atque erigi, dicebatur; ita detendi est destrui & auferri. Livius* xli, 4. nautici tabernacula detendunt.

liquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, cum Cæsaris copias despiceret, Pompeji consilium summis laudibus efferret, *Noli*, inquit, *existimare*, *Pompeji*, *hunc esse exercitum*, *qui Galliam*, *Germaniamque devicerit*. *Omnibus interfui præliis*. *Neque temere incognitam rem pronuncio*. *Perexigua pars illius exercitus superest*: *magna pars deperiit*: *quod accidere tot præliis fuit necesse*. *Multos autumni pestilentia in Italia consumpsit*: *multi domum discesserunt*: *multi sunt relicti in continenti*. *An non audistis ex iis*, *qui per causam valetudinis remanserunt*, *cohortes esse Brundisii factas*? *Hæ copiæ*, *quas videtis*, *ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ*; *& pleræque sunt ex colonis Transpadanis*. *Attamen*, *quod fuit roboris*, *duobus præliis Dyrrhachinis interiit*. Hæc cum dixisset, juravit, *se nisi victorem*, *in castra non reversurum*: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompejus idem juravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc cum facta essent in concilio, magna spe, & lætitia omnium discessum est. Ac jam (1) animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, & a tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

CAPUT XXVIII.

Ostenditur quo ordine, *& qua ratione instructus progrediatur ad pugnam Pompeji*, *& Cæsaris exercitus*. *Cæsar*, *suo militibus consilio declarato*, *pugnæ signum dari jubet*.

88. CÆsar, cum Pompeji castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, traditæ a Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo

1 animo victoriam præcipiebant) *antecapiebant spe certissima*. *Sic Fulvii cod. & Parif. Eleganter*.

eo loco ipse erat Pompejus. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. Has firmissimas se habere Pompejus existimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaque interjecerat: numeroque cohortes cx. expleverat. Hæc erant millia xlv. evocatorum circiter duo, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie disperserat. Reliquas cohortes vii. castris, propinquisque castellis præsidio disposuerat. (1) Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat. Quam ad causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat. Cæsar, superius institutum servans, x. legionem in dextro cornu, ix. in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata; & huic sic adjunxit viii, ut pæne unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie lxxx. constitutas habebat. (2) Quæ summa erat mxxxii. Cohortes ii. castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, (3) media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompejum consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter (4) ex ter-

89.

T

1 dextrum cornu ejus rivus quidam) *Enipeus nomine. Lucanus lib.* VII. *vers.* 116.

Sanguine Romano quam turbidus ibit Enipeus!

Et vers. 224. *ubi aciei ordinem describit:*

At juxta fluvios & stagna undantis Enipei
Cappadocum montana cohors, & largus habenis
Ponticus ibat eques.

2 quæ summa erat mxxxii) *In libris est* xxii, *quod minus est numero cohortium, quarum singulis, si, quod minimum est, quadringentos tribuis, fient* m.xxxii.

3 media acie Cn. Domitium præposuerat) *Sic libri: id est, in media acie. Domitius hic ex Calvinorum familia Plutarchus p.* 728. τοῖς μέσοις ἐπέστησε Καλβῖνον Δομίτιον.

4 ex tertia acie singulas cohortes) *ex unaquaque legione tertiæ aciei. Sex autem cohortes detractæ ex totidem legionibus Plutarchus d. l.* ἓξ σπείρας *vocat: Frontinus* ii. 3. *s.* 22. Sex cohortes in subsidio retinuit ad res subitas.

tertia acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit, &, quid fieri vellet, ostendit: monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, cum id fieri vel-
90. let, vexillo signum daturum. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, *in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quæ per Vatinium in colloquiis, quę per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset, neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse*. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit.

CAPUT XXIX.

Crastinus suos adhortatus, in pugnam primus procurrit: prælium vario eventu utrinque commissum. Pompeji equites se in altissimos montes recipiunt, omnes postea fugiunt. Pompejus se in castra confert. Cęsar Pompeji castra expugnat. Pompejus Larissam petit, inde fugiens navem conscendit.

91. (1) Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x. duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, *Sequimini me*, inquit, *manipulares mei qui fuistis; & vestro imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc prælium superest, quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabi-*

1 Erat Crastinus evocatus) *Crassinium Plutarchus vocat: sed nostram lectionem Lucani metrum defendit l.* VII. *vers.* 471.
Sed sensum post fata tuæ dent, Crastine, morti.
Cujus torta manu commisit lancea bellum.
Primaque Thessaliam Romano sanguine tinxit.

vabimus. Simul respiciens Cæsarem, *Faciam*, inquit, *hodie*, *imperator*, *ut aut vivo mihi*, *aut mortuo gratias agas*. Hæc cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites electi circiter CXX voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompejus suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent, aciemque ejus distrahi paterentur. Idque (1) admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus, visque militum infringeretur, aciesque distenderetur, atque suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompejo videtur: propterea quod est quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent. Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent, quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimaverunt. Sed nostri milites, dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animadvertissent, non concurri a Pompejanis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt, celeriterque, ut erat præceptum a Cæsare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompejani huic rei defuerunt. Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conservaverunt, pilisque missis ad gladios redierunt.

92.

93.

T 2 Eo-

1 admonitu C. Triarii) *Hic Triarius videtur, qui Mitridatico bello infelix Luculli legatus fuerat: cujus* plena litteratæ senectutis oratio *laudatur a Cicerone in Bruto c. 76.*

Eodem tempore equites a sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum se profudit; quorum impetum noster equitatus non tulit; sed paulum loco motus cessit, equitesque Pompejani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæsar animadvertit, IV. aciei, quam instituerat ex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeji equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii, funditoresque destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistro cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompejanis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere jussit. Ita, cum recentes, atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompejani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV. acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus; ab iisdem facta cædes sagittariorum, atque funditorum: ab iisdem acies Pompejana a sinistra parte circumventa, atque initium fugæ factum. Sed Pompejus, ut equitatum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffisus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent; *Tueamini*, inquit, *castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo.*

94.

Hæc

Hæc cum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum exspectans. Cæsar, Pompejanis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dari oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent; qui, etsi magno æstu fatigati; (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus, barbarisque auxiliis. Nam qui ex acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usi centurionibus, tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeji videre licuit (1) triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta hedera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent: ut facile existimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates: atque ii miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompejus jam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoriis, decumana porta se ex castris ejecit, protinusque equo citato Larissam

95.

96.

 con-

1 triclinia strata) *Et Spartianus Hadr. c.* 10. *in castrorum luxu* triclinia *notavit: quamvis non ignorem, utrumque locum a Salmasio sollicitari. Tuentur Casaubonus & Dionysius Vossius. Vehementius Scaliger ad Festum voce* Umbræ *manu scriptorum urget* trichilas: *sed his qui convenit vox* stratas? *& quæ sequuntur*, magnum argenti pondus expositum? *quæ sane tricliniis, quam trichilis, aptiora sunt.*

contendit. Neque ibi constitit; sed eadem celeritate paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx. ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit: sæpe, ut dicebatur, quærens, tantum se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto, pæne proditus videretur.

CAPUT XXX.

Cesar montem, in quo sunt Pompejani, circummunit; illi relicto monte Larissam versus se recipiunt, Cesare eos insequente. Tandem Pompejani de deditione cum Cesare agunt. Numerus occisorum ex utraque parte recensetur.

97. CÆsar castris potitus a militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompejani, quod is mons erat sine aqua, diffisi eo loco, relicto monte, (1) universi simul Larissam versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit, partemque legionum in castris Pompeji remanere jussit, partem in sua remisit: IV. secum legiones duxit, commodioreque itinere Pompejanis occurrere cœpit: & progressus millia passuum IV. aciem instruxit. Quare re animadversa, Pompejani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu Pompejani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant,

98. noctu fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce

1 universi) *Alii* juris ejus *legunt: Claudius Puteanus, quem Manutius sequitur, conjecit* viris, equis. *Sed sors & conditio videtur significari.*

ce omnes eos, qui in monte consederant, ex superiorioribus locis in planiciem descendere, atque arma projicere jussit: quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, projecti ad terram, flentes, ab eo petierunt salutem: consolatus consurgere jussit, & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit, (1) militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur; neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit. In 99. eo prælio non amplius cc. milites desideravit, sed centuriones, fortes viros, circiter xxx. amisit. Interfectus est enim fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompejano exercitu circiter millia xv. cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia xxiv. Namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, (2) sese Sullæ dediderunt. Multi præterea in finitimas civitates refugerunt: signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata clxxx, & aquilæ ix. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

1 militibusque suis jussit, ne) *Insueta Cæsaris ævo locutio, & vel ideo suspecta, quod in MSS. Carrariensi, & Fulvii, & Cujacii, ac Petavii, etiam ed. Bononii Tarvisini est* commendavit: *unde Mich. Brutus* mandavit *censebat legendum esse. Qui* jussit *retinent, Græcismo excusant, qui an Cæsaris simplicitati conveniat, dubitare licet.*

2 se se Sullæ dediderunt) *Abest* similiter *a Beroaldi codice & aliis quibusdam: tenent vett. edd. pleræque: posteriores abjiciunt.*

CAPUT XXXI.

D. Lælius Brundisium cum classe petit. Vatinius tres quinqueremes capit. Cassius in Siciliam proficiscitur, & Messanam petit, navesque Pomponii incendit. Hostes, cum naves conscendissent, impetu facto duas quinqueremes capiunt, in quarum altera erat Cassius, qui tamen aufugit.

100. EOdem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit, eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis, instructisque scaphis elicuit nave Lælianas, atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustiis portus cepit, itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Lælius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra, Dyrrhachioque aquam suis supportabat, neque a proposito deterrebatur, neque ante prælium in Thessalia factum cognitum aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum

101. inopia ex portu, insulaque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit; & cum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Liboque ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret; perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento, & secundo completas onerarias naves tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt aptæ ad incendia, in Pompejanam classem immisit, atque omnes naves incen-

dit

dit xxxv, in quibus erant xx (1) rostratæ, tantusque eo facto timor incessit, ut, cum esset legio præsidio Messanæ, vix, oppidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore nuntii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique, futurum fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est, & Libonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eumdem timorem, pari, atque antea, ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naves circiter xl. præparatas ad incendium immisit, & flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ v. Cumque ignis magnitudine venti latius serperet: milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, & a terra solverunt; impetumque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. Sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompejanis fides fieret. Nam ante id tempus fingi hoc a legatis, amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

1 rostratæ) *Sic MSS. & vet. ed. Posteriores* constratæ.

CAPUT XXXII.

Cæsar Pompejum insequitur, ne copiis coactis bellum iterum renovet. Pompejus Mitylenas venit, inde Ciliciam, & Cyprum; sed cum ei aditus in Antiochiam non pateret, Pelusium venit. Postea per nuntios a Ptolemæo frustra petit auxilium, & transitum in Alexandriam. Achilla regius præfectus, & L. Septimius a Regis tutoribus missi Pompejum de medio tollunt. L. quoque Lentulus occiditur. T. Ampius cum ex Dianæ templo pecunias tollere vellet, Cæsaris adventu interpellatur. Plura in diversis locis vera prodigia, quo tempore Cæsar contra Pompejum pugnavit.

102. CÆsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompejum existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset; & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeji nomine (1) Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civesque Romani, jurandi causa convenirent: sed utrum avertendæ suspicionis causa Pompejus proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit: & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, (2) & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum pervenit.

1 Amphipoli propositum) *nobili urbe prope Strymonis ostia.*
2 & Mytilenas venit) *Ut in nummis est, hoc nomen scribo in libris transponuntur priores vocales. Urbs autem nobilissima est insulæ Lesbi, juxta Æoliam.*

nit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui causa: nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui cum ex fuga Pompejum sequerentur, atque in insulam venissent, oppido, ac portu recepti non erant: missisque ad eos nuntiis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompejus, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & a quibusdam privatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos, atque amicos regno expulerat, castraque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompejus misit, ut pro hospitio, atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompejo præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeji milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syria (1) Gabinius Alexandriam transduxerat; belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis,

103.

104.

T 6

1 Gabinius Alexandriam) *Gabinius, Syriæ Proconsul, exsulem regem Ptolemæum cum exercitu reduxerat.*

gis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, solicitato exercitu regio, Pompejus Alexandriam, Ægyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt. Ipsi clam consilio inito, Achillam præfectum regium singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum militum ad interficiendum Pompejum miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis: & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur a rege, & in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ: ejusque rei caussa, senatores omnes ex provincia vocasse; ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur, sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. Ita (1) duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, (2) Elide in templo Minervæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est., ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami (3) in occultis, ac reconditis templi, quo, præter

105.

1 duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar) *Primum, cum Scipio ei immineret, Cæsaris trajectu in Græciam factum, ut a Pompejo festinanter avocaretur.* Supra cap. 53. *Iterum, hoc loco, cum idem T. Ampius tentaret.*

2 Elide in templo Minervæ) *Elis urbs regionis Elidis in Peloponneso, cujus sextum casum Cicero lib.* XIII. *ep.*XXVII. *Eli format. Sed & Strabo* Ἤλιδος *obliquo urbis casu. Vid. Notit. Orbis Antiq.*

3 in occultis, ac reconditis templi) *Sic plures libri manuscripti ab Fulvio & D. Vossio nominati. Vulgo*, ac remotis,

ter ſacerdotes, adire fas non eſt, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos dies (1) in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento extitiſſe oſtendebatur.

CAPUT XXXIII.

Cæſar cum copiis Alexandriam petit, ibique de Pompeji morte certior fit. Aliquot legiones ex Aſia convocat, ut ſe tutum reddat ab incurſionibus populi ejus regni; præterea ſe judicem conſtituit ad componendas controverſias inter Ptolemæum, & ejus ſororem Cleopatram.

CÆſar paucos dies in Aſia moratus, cum audiſſet Pompejum (2) Cypri viſum, conjectans, eum in Ægyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquaſque ejus loci opportunitates: cum legionibus, una, quam ex Theſſalia ſe ſequi juſſerat, & altera, quam ex Achaja a Fuſio legato evocaverat, equitibuſque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Aſiaticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant legionariorum hominum III. millia CC. Reliqui vulneribus ex præliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti conſequi non potuerant. Sed Cæſar, confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitaverat, atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pompeji morte cognoſcit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præſidii cauſa reliquerat; & concurſum ad ſe fieri videt, quod faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majeſtatem regiam minui prædicabat. Hoc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant:

106.

107.

1 in tecto ex pavimento) *Plutarchus p. 730. παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀνδριάντος.*

2 Cypri viſum) *in Cypro. Et Nepos Miltiade c. 2.* domum Cherſonneſi habere. *nam & regionum ac inſularum nomina nonnumquam imitantur ſyntaxi vocabula urbium.*

bant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompejanis militibus confecerat. Ipse enim necessario Etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum Romanum, & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo & lege, & S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis disceptare.

CAPUT XXXIV.

Pothinus Ptolemæi tutor indignatus Regem ad dicendam causam evocari, exercitum convocat, cui præficit Achillam. Ptolemæus pater ex filiis majorem natu instituit regni hæredem.

108. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutritius ejus, eunuchus, (1) nomine Pothinus. Is primum inter suos queri, atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit, atque eumdem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris, nuntiisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes Deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut

1 nomine Pothinus) *Male libri quidam* Photinus. *Est enim Dioni, Plutarcho, & Appiano* ποθεινός.

ut in ærario ponerentur; (eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompejum sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ, Alexandriæ proferebantur.

CAPUT XXXV.

Exercitus Ptolemæi regis Alexandriam petit. Cæsar suos milites in armis esse jubet. Dioscorides, & Scrapion ad Achillam missi, ut ejus consilium cognoscerent, occiduntur. Refertur numerus copiarum Achillę, a quo Alexandria occupatur, & cum Cęsarę pugnatur. Describitur insula Pharus, quam Cęsar capit. Filia minor Ptolemęi se ad Achillam confert, & cum eo bellum administrat. Pothinus a Cęsare interficitur.

DE his rebus cum ageretur apud Cæsarem; 109. isque maxime vellet (1) pro communi amico, atque arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit. Regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, cum in conspectum ejus venissent, prius, quam audiret, aut cujus rei caussa missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici jussit: quorum alter (2) accepto vulnere oc-

cu-

1 pro communi amico, atque arbitro) *tamquam communis amicus. Talis enim Cæsar videri volebat. Supra B. Gall.* III. 18. qui ubi pro perfuga ad eos venit. *Et Nepos Datame c. 6.* suo jussu Mitrobarzanem profectum pro perfuga.
2 accepto vulnere occupatus) *Nihil est librorum* occupatus: [illegible]

cupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; & ut potius privato paucorum, & latronum consilio, quam regio susceptum bellum videretur.
110. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur. Millia enim xx. in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ venerant, & nomen, disciplinamque pop. Rom. dedidicerant, (1) uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea capitis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio; ut dato nomine militum essent numero: quorum si quis a Domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi causa; regis domum obsidere; regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. Erant præterea equitum millia II. qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. Hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum
111. rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, oc-

novio potius accedo, qui sopitus *substituit, sicut Livius* I. 41. sopitum fuisse regem subito ictu. *Vide illius Observ.* IV. 8. *p.* 120.

1 uxoresque duxerant) *Fuit contra Romanæ militiæ disciplinam uxores, vel alias mulieres in castris habere, aut præsidiis, licet haberent domi. Severus imperator* πρῶτος ἐπέτρεψε, primus *in hoc aliquid* permisit, *referente Herodiano* III. 8. *Adde Lipsii Mil. Rom. lib.* V. 18.

occupat Alexandriam; præterea oppidi partem, quam Cæſar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus eſt. Sed Cæſar diſpoſitis per vias cohortibus impetum ejus ſuſtinuit. Eodemque tempore pugnatum eſt ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine naves longas occupare hoſtes conabantur: quarum erant auxilio L. miſſæ ad Pompejum: quæ prælio in Theſſalia facto, domum redierant. Illæ triremes omnes, & quinqueremes erant, aptæ, inſtructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII. erant, quæ præſidii cauſa Alexandriæ eſſe conſueverant, conſtratæ omnes. Quas ſi occupaſſent, claſſe Cæſari erepta, portum, ac mare totum in ſua poteſtate haberent: commeatu, auxiliiſque Cæſarem prohiberent. Itaque tanta eſt contentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerem in ea re victoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere viderent. Sed rem obtinuit Cæſar, omneſque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit: quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confeſtimque ad Pharum navibus milites expoſuit. Pharus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus exſtructa, quæ nomen ab inſula accepit. Hæc inſula, objecta Alexandriæ, portum efficit: ſed (1) a ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum DCCCC in mare jactis molibus, anguſto itinere, & ponte cum oppido conjungitur. In hac ſunt inſula domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique, naves imprudentia, aut tempeſtate paululum ſuo curſu deceſſerint, has more prædonum diripere conſueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe propter anguſtias navi- 112.

vi-

1 a ſuperioribus regionibus) *Alienum videtur* regionibus, *ideoque a clariſſimis viris* regibus *ſubſtitutum, Brodæo Miſcell.* III. 5. *Scaligero ad Euſ. p.* 132. *Valeſio ad Ammian. p.* 342. *Hody de* LXX. *Interpr. p.* 294. *&* *aliis*. *Planum illud* regibus, *niſi præſens verbum* conjungitur *ab adjecto* ſuperioribus *abhorreret*. *Nec vero* regionibus *valde placet*.

vibus introitus in portum . Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit: atque ibi præsidium ponit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia evocavit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur; (id efficiebant angustiæ loci) paucisque utrinque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim (1) filia minor Ptolemæi regis vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuntios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis, deprehensisque internunciis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

1 filia minor Ptolemæi regis) *Arsinoe*, *Vide Dionem lib.* XLII. *Hirtium B. Alex. c.* 4.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORUM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER UNUS.

CAPUT I.

Cæsar classem ex variis locis accersit, & munitiones auget. Alexandrini in omnibus regni partibus delectum habent. Principes regni in conciliis conqueruntur, Romanos in consuetudinem ejus regni sæpius venisse.

1. BEllo Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites (1) ab rege Nabathæorum Malco evocat; tormenta undique conquiri, & frumentum, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione, ac materia sunt ędificia, & structuris, atque fornicibus continentur, tectaque sunt (2) rudere, aut pavimentis. Cęsar stude-

HIRTII VEL OPPII) Vide Sueton. Cæsar c. 56.

1 ab rege Nabathæorum Malço) *Nabathæi in Arabia Petræa, eorumque* Petra *sedes regia. Malco libri Cæsaris. Græcis Josepho* xlii. 8. *& Dioni* xlii. *id nomen* Μάλχος, Malchus est. *Hic secundus ejus nominis. Vide Hist. Antiqu.*

2 rudere, aut pavimentis) *rudere novo, id est fractis & contusis testis, calce mixtis, quibus pavimenta fiunt. Vitruv.*

debat maxime, ut quam anguſtiſſimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus, vineiſque agendis a reliqua parte urbis excluderet, illud ſpectans, primum, ut, cum eſſet in duas partes urbs diviſa, acies uno conſilio, atque imperio adminiſtraretur: deinde ut laborantibus ſuccurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri poſſet: in primis vero, ut aqua, pabuloque abundaret, quarum (1) alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat; quod utrumque palus large

2. præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora inferebatur; nam in omnes partes, per quas fines Ægypti regnumque pertinet, legatos, conquiſitoreſque, delectus habendi cauſa, miſerant, magnumque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum convexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum, ſtipendiumque præbebant. Hac multitudine diſpoſita, munitiones ſemotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ eſſent. Omnibus viis, atque angiportis triplicem vallum obduxerant. Erat autem quadrato exſtructus ſaxo; nec minus xl. pedes altitudinis habebat. Quæque partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias (2) ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; ſubjectiſque eas rotis, funibus, jumentiſque objectis, directis plateis in quamcumque erat viſum partem move-

vii. 1. *qui*, rudus novum *opponit* veteri *&* redivivo: *& Pallad.* 1. 9.

1 alterius rei copiam exiguam) *aquæ parum habebat*.

2 ambulatorias totidem) *Turres ambulatoriæ erant ligneæ, rotis impoſitæ, ut admoveri muro poſſent. Vitruvius* x. 19. Diades ſcriptis ſuis oſtendit, ſe inveniſſe turres ambulatorias, quas etiam diſſolutas in exercitu circumferre (*Alexander*) ſolebat. *Vide Vegetii lib.* IV. 17.

vebant. Urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur; & sua sponte multa reperiebant, unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant. Atque hæc principes in conciliis, concionibusque agitabant: *Populum Romanum paulatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea* (1) *Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto, Pompejum se ex fuga eodem recepisse, ac Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeji quidquam profectum, quominus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature. Namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere* (2) *transmarina auxilia non posse.* 3.

CAPUT II.

Achillas ab Arsinoe interficitur, cujus exercitus Ganymedi traditur. Is Cæsareos aqua prohibet; quare omnes suos perterritos Cæsar consolatus, jubet suam operam conferre ad fodiendos puteos.

INterim, dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoen Regis Ptolemæi minorem filiam, (3) ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet, præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum nutritium suum, atque Achillam interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio, & custode, omne imperium obtinebat. Exercitus Ganymedi traditur. Is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliquaque pari diligentia administrat. Ale- 4. 5.

xan-

1 Gabinium cum exercitu) *ut exsulem regem Ptolemæum Auletam restitueret. Gabinius autem tum Syriam pro consule administrabat.* Dio Caff. lib. XXXIX.
2 transmarina auxilia) *ex Syria, Cilicia, Asia, Rhodo.*
3 ut supra demonstratum) *lib.* III. *extremo de B. Civili.*

xandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quę paulatim spatio temporis liquescit, ac subsidit. Hac uti domini ędificiorum, atque eorum familię consueverunt. Nam quę flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atque turbida, ut multos, variosque morbos efficiat. Sed ea plebes, ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quę ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum causa vicatim ex privatis ędificiis, specubus, & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quę ab ipso tenebantur, aquę magnam vim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Cęsaris non intermittebat. Quamobrem salsior paulo pręter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ędificiis, magnamque hominibus admirationem pręebebat, quam ob caussam id accidisset, nec satis ipsi credebant, cum se inferiores ejusdem generis, ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquę, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio, hęc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior jam, salsiorque reperiebatur. Quo facto, dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur, atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet; alii multo graviorem extimescerent casum, quod neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, cum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque illis imminentibus, atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non move-

verat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciviſſe a suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Cum vero uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cęsar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat. *Nam puteis, fossisque aquam dulcem posse reperiri affirmabat. Omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent; probiberi sese non posse, quominus quotidie aquam navibus peterent, vel a sinistra parte* (1) *Parætonio, vel a dextra* (2) *ab insula, quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur. Fugæ vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent. Magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse. Magnam autem moram, & difficultatem adscensum in naves habere præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque, & ædificiorum notitiam. Hos præcipue in victoria insolentes præcursuros, & loca excelsiora, atque ædificia occupaturos. Ita fuga, navibusque nostros prohibituros. Proinde ejus consilii oblivliscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent.* 8.

Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem 9.

1 Parætonio) *Marmaricæ, quæ proxima Ægypto ab occasu est, oppido cum portu.*
2 ab insula) *Pharo insula, proxima Alexandriæ.*

rem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore, occursum est.

CAPUT III.

Legio 37. a Domitio Calvino in naves imposita ad litora Africæ appellit: eidem aquæ inopia laboranti Cæsar auxilium fert. Nonnullos ex Cæsareis hostes capiunt, atque ipsi Cæsari cum navibus occurrunt. Cæsar pugnam devitare curat; hostes tamen in unam navem Rhodiam impetum faciunt, sed victi e pugna discedunt. Cæsar cum navibus onerariis Alexandriam petit.

EO biduo legio XXXVII. ex (1) dedititiis Pompejanis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naves a Domitio Calvino, ad litora Africæ, paulo supra Alexandriam, delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi, cum diu retinerentur, atque aquę inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem sequi jussit, nullis nostris militibus impositis: quod, cum longius paulo discederet, munitiones nudare nolebat; cumque ad eum locum accessisset, (2) qui appellatur Cherrhonesus, aquandique causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero, cum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti. Ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re com-

1 dedititiis Pompejanis) *Vide de his lib. III. Civ. cap. 99.*
2 qui appellatur Cherrhonesus) *Ptolemæus lib. IV. cap. V. post Alexandriam ab occasu, ex intervallo dimidii gradus seu XXX minutorum, habet locum qui vocatur* Χερσόνησος μικρὰ λιμὴν, Chersonesus parva, portus. *Dicitur* χεῤῥόνησος *&* χερσόνησος, peninsula.

comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerunt ad navigandum, porpugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in navibus habebat, & post horam X. diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit; quem in locum illos successuros non existimabat. Erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe a reliquis collocata. Hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese: magnoque impetu IV. ad eam constratæ naves, & complures apertæ contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quamquam, si quid gravius illi accidisset, (1) merito casurum judicabat. Prælium commissum est magna contentione (2) Rhodiorum, qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera, alteraque perforata. Deinde omnes (3) epibatis nudatæ, magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onera- [illegible] V[illegible] rias.

11.

1 merito casurum) *quia longius a classe recesserat.*

2 Rhodiorum, qui præstitissent) *Cicero pro Lege Man. c.* 18. Rhodiorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis & gloria remansit.

3 epibatis nudatæ) ἐπιβάταις. *Est autem* ἐπιβάτης, *Hesychio auctore*, ὁ μὴ κωπηλάτης, ἀλλὰ πλέον μαχητής. *hoc est*, qui navem adscendit, non ut remex, sed potius ut pugnator. *Epibatæ ergo milites navales.*

rias Cæsar (1) remulco victricibus suis Alexandriam deducit.

CAPUT IV.

Alexandrini naves reficiunt, classemque reparant, atque ad novum conflictum se expediunt. Refertur numerus navium Cæsaris se ad pugnam parantis. Naves utrinque in ordine collocantur.

12. EO detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non jam virtute propugnatorum, sed (2) scientia classiariorum se victos viderent ..... (3) quibus, & superioribus locis sublevabantur, ut vix ædificiis defendi possent, & materiam cunctam objicerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, sese & eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere, atque inservire instituerunt. Ac, tametsi amplius cx. navibus longis in portu, navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & urbis, & regionis maritimæ, quotidiano usu a pueris exercitati ad naturale, ac domesticum bonum refugere cupiebant: & quantum parvulis navigiis profecissent sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii causa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gy-

13.

1 remulco deducit) *Vide lib.* II. *Civ. c.* 23. *extremo*.
2 scientia classiariorum) *Rhodiorum maxime, de quibus modo dictum est cap.* XI. *sect.* 3.
3 quibus, & superioribus locis) *a quibus Cæsarianis classiariis Alexandrini eminentioribus locis sublevabantur*. Rhellicam. *Simplicius legas*, qui & superioribus.

gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum usum obtinebant. Aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII. quinqueremes V. confecerunt; ad has minores, apertasque complures adjecerunt, &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves IX. habebat; nam, X. missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat; Ponticas VIII. Lycias V. ex Asia XII. Ex his quinqueremes V. erant, & quadriremes X. Reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum considerret, Cæsar (1) Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium CD. passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum navigiorum, & scapharum producunt (2) cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent.

14.

1 Pharon circumvehitur) *insulam Alexandrinam*.
2 cum malleolis, ignibusque) *Malleoli sagittæ sunt, igneum & alimentum circumplicatum habentes, quæ ardentes emissæ, id, in quo figuntur, comburunt. Vide Veget. IV. 18. Ammian. Marcellin. XXIII. 10.*

CAPUT V.

Euphranor classis Rhodię imperium consequitur. Dato pugnę signo a Cęsare, Alexandrini in naves Rhodias irrumpunt, pręliumque committunt: eorum quinqueremes tres, pręter unam captam, deprimuntur, reliquę fugientes ad oppidum se conferunt. Cęsar jubet suos insulam aggredi, quam tamen hostes strenue defendunt, sed postea Cęsarei ea potiuntur. Cęsar oppidum quoddam ad Pharum communit; ibique posito pręsidio, pontem quemdam oppido proximum ab Alexandrinis occupatum aggreditur. Alexandrini Cęsareos navibus egressos felici eventu insequuntur. Cęsar navigio cum se ejecisset, in tutum se recipit natando; occisorum numerus.

ERant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. Sic enim prædicant, (1) partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis comparandus. Hic ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum advertit; *Videris mihi*, inquit, *Cęsar, vereri, si hęc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe, nos prelium sustinebimus, neque tuum judicium fallemus, dum reli-* qui

1 partem Alexandriæ dimidiam Africæ) *Variæ veterum de termino Asiæ & Africæ opiniones. Plures in Nilo statuerunt. alii in Catabathmo ultra Paretonium: quidam in media Alexandria, ut noster Hirtius; rectius alii sinu Arabico & Isthmo, quem hic ad mare mediterraneum facit, discrevit. Vid. Notit. Orb. Antiqui lib. 1. cap. XI.*

qui subsequantur. Hostes quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum IV. Rhodias naves circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte, solertiaque se explicant; ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque, & votis victoriam suis ab Diis immortalibus exposceret. Minime 16. autem erat par prælii certamen. Nostris enim prorsus neque terra, neque mari effugium dabatur victis: (1) omniaque victoribus erant futura in incerto. Illi, si superassent navibus, omnia tenerent: si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave, ac miserum videbatur, (2) perpaucos de summa rerum, ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis, nauticisque soler-

1 omniaque victoribus) *Cæsarianis, si vicissent.*
2 perpaucos de summa rerum) *perpaucos Cæsarianos, quia propter loci angustiam classis explicari non potuit.*

lertia, atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una, & biremis cum defensoribus, remigibusque; & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus, atque ædificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc

17\. ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, (1) ut insulam, molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes X. & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora, scaphasque imponit; alteram insulæ partem (2) distinendæ manus causa cum constratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. At primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. Uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur: (3) & scaphis, navibusque longis V. mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis, vadisque prætentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos, qui in litore æquo constiterant, impetum fecerunt, omnes (4) Pharitæ terga verterunt. Hi pulsi, custodia portus relicta, naves ad litora, & vicum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda æ-

18\. dificia ejecerunt. Neque vero diutius ipsi ex muni-

1 ut insulam) *Pharon, ante Alexandrinum portum.*

2 distinendæ manus causa) *militum Alexandrinorum, ut diversis locis impetiti, dividere se necesse haberent, neutroque loco fortius repugnarent.*

3 & scaphis, navibusque longis V.) *Alexandrinorum hæ scaphæ navesque erant, quibus angustias tuebantur.*

4 Pharitæ) *incolæ Phari.*

nitione se continere potuerunt : etsi erat non dissimile aliorum, atque Alexandriæ, genus ædificiorum (ut minora majoribus conferantur) turresque editæ, & conjunctæ muri locum obtinebant. Neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum; sed terror hominibus mentem, consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit. Qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, xxx. pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, & dccc. passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt. Sed numerus captivorum omnino fuit dc. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit : castellumque (1) ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur : quod his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum, & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, (2) qui præsidio eum locum tenebant, tormentis e navibus, sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat, & (3) cohortium III. instar in terram exposuerat : non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. Reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat (4) pontem adversus hostem prævallari; &, qua exitus navibus erat, fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui : quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset : altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco con-

19.

1 ad Pontem, qui propior) *ad partem pontis, quæ Pharo cohærebat. Erat enim insula ponte juncta urbi Alexandriæ.*
2 qui præsidio eum locum tenebant) *eam pontis partem.*
3 cohortium III instar) *circiter III cohortes. Insolens locutio.*
4 pontem prævallari) *vallum & munimentum transversum ponti producere.*

conſtiterunt: eodemque tempore, quæ conſueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtituerunt. Pugnabatur a noſtris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adverſus pontem, & ex navibus contra

20. molem. In his rebus occupato Cæſare, militeſque hortante, remigum magnus numerus, & claſſiariorum ex longis navibus noſtris in molem ſe ejecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hoſtium lapidibus, ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed poſtquam ultra eum locum ab latere eorum aperto auſi ſunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut ſine ſignis, certiſque ordinibus, ſine ratione prodierant, ſic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex navibus egrediebantur, noſtroſque acrius perturbatos inſequebantur. Simul qui in navibus longis remanſerant, ſcalas rapere, naveſque a terra repellere properabant, ne hoſtes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole conſtiterant, cum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum adverſi ſuſtinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, & diſceſſu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, & magno curſu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacta naves, multitudine hominum, atque onere depreſſa eſt; pars reſiſtens, & dubitans, quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naves conſecuti incolumes diſceſſerunt: pauci allevati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt.

21. Cæſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt. Poſtquam univerſos cedere animadvertit, in ſuum navigium ſe recepit. Quo multitudo hominum inſecuta cum irrumperet; ne-

neque adminiſtrandi, neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longius conſtiterant, naves adnatavit. Hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſervavit. Navigium quidem ejus multitudine depreſſum militum, una cum hominibus interiit. Hoc prælio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum cd, & paulo ultra eum numerum claſſiarii, & remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus, multiſque tormentis confirmaverunt, atque, egeſtis ex mari lapidibus, libere ſunt uſi poſtea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites noſtri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incenſi potius, atque incitati magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis, inque præliis quotidianis, quandocumque ſors obtulerat, procurrentibus, & (1) erumpentibus ſtudiis militum. Nec divulgata Cæſaris cohortatio ſubſequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi, & continendi a periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. 22.

CAPUT VI.

Alexandrini legatos ad Cæſarem mittunt, ut Regem ad eos venire ſinat, quod Cæſar libenter patitur. Rex arma in Cæſarem movet. Alexandrini Cæſaris commeatum intercipiunt. Cæſar Claſſem inſtruit. Euphranor perit.

ALexandrini, cum Romanos & ſecundis rebus confirmari, & adverſis incitari viderent, neque ullum belli tertium caſum noſſent, quo poſſent eſſe firmiores, ut conjectura conſe- 23.

1 erumpentibus ſtudiis militum. Nec divulgata) *Ita noſtri* Seminarii *editio. Recte. Vulgo legitur.* Erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multum operibus & ardentibus ſtudiis militum; nec *&c. ex quibus verbis nulla elici apta ſententia poteſt; quod vidit & Cellarius, monuitque, locum eſſe corruptum.*

qui possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suo priore consilio per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, *ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur; paratam enim omnem multitudinem esse,* (1) *confectam tædio puellæ,* (2) *fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem, amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quominus se dederent.*

24. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius, atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum, ac fugitivorum manum bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, *ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis, & ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret; fidem populo Romano, sibique præstaret; cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret;* dextram tenens, dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, *ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius.* Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur pro-

1 confectam tædio puellæ) *Arsinoes.*

2 fiduciario regno) *fidei Arsinoes ad tempus permisso, dum controversia inter Cleopatram & fratrem Ptolemæum esset composita:*

profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesque lætabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset: quasi vero id Cæsar, bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio, fecisset. Cum (1) duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent: rumoresque existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria, Ciliciaque adduci: quod nondum Cæsari auditum erat: interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis (2) ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem jubet expediri, atque instrui. Præficitur (3) Ti. Nero. Proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atque in his (4) Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequebatur. Nam cum ad Canopum ventum esset; instructaque utrinque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est, cui subsidium nemo tulit; sive quod in ipso satis

25.

1 duce assumpto) *rege recepto, cujus auspiciis bellum gererent.*

2 ad Canopum) *oppidum Ægypti maritimum ad Nili ostium, quod inde* Canopicum *denominatur*, cxx *stadiis in ortum ab Alexandria. Scribitur* Κάνωπος & Κάνωβος, Canopus & Canobus. *Vide Steph. Byzant.*

3 Ti. Nero) *pater Imperatoris Tiberii, qui Augusto successit. Suetonius ejus Vita c.* 4. Pater Tiberii, quæstor C. Cæsaris, Alexandrino bello classi præpositus, plurimum ad victoriam contulit.

4 Euphranor) *vide supra cap.* 15. *pr.*

præſidii pro virtute, ac felicitate ejus putarent eſſe, ſive quod ipſi ſibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem geſſit, ſolus cum ſua quadriremi victrice periit.

CAPUT VII.

Mithridates Pergamenus, Peluſio capto, ad Cæſarem ſe confert. Deltæ deſcriptio. Rex plures copias contra Mithridatem mittit, ab eis prælium committitur. Mithridates Cæſarem de re geſta certiorem facit, Cæſar ei auxilium fert.

26. SUb idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, ſcientiæque in bello, & virtutis, fidei, dignitatiſque in amicitia Cæſaris, miſſus in Syriam, Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accerſenda, magnas copias, quas celeriter, & propenſiſſima civitatum voluntate, & ſua diligentia confecerat, itinere pedeſtri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Peluſium adduxit: idque oppidum firmo præſidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, veluti clauſtris, munita exiſtimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis, defeſſiſque ſubjiciebant, & perſeverantia, conſtantiaque oppugnandi, quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem, præſidiumque ibi ſuum collocavit. Inde re bene geſta Alexandriam ad Cæſarem contendit, omneſque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adeſt victori, pacârat, 27. atque in amicitiam Cæſaris redegerat. Locus eſt fere regionum illarum nobiliſſimus non ita longe ab Alexandria, (1) qui nominatur Delta; quod

1 qui nominatur Delta) *Nilus ad mare adproperans in alveos ſcinditur, qui cum litore, quod comprehendunt oſtiis, figuram inverſæ litteræ* ∇ *efficiunt: unde nomen* Delta *ei parti. Eſt autem vel majus vel minus Delta Ægypti a Ptolemæo diſtinguente lib. XV, cap. 4.*

quod nomen a similitudine litteræ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili, mire derivata inter se, duobus itineribus paulatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo, mari conjungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognovisset, & transeundum ei flumen sciret: magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat interclusum a Cæsare a se retineri. Quæ primæ copiæ flumen a Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Cum vero incaute, atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interficit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui, ut paululum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur a Mithridate nuncius Cæsari, (1) qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. Ita pæne sub idem tempus & Rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus, in quo magnam, & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, (2) sicut supra demonstravimus; prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. 28.

C A-

1 qui rem gestam perferret) *Socius victoriæ Mithridati adfuit Antipater, Herodis pater, cum Judæis.* Joseph. XIV. 15. *Hinc amicitia Cæsaris cum Antipatro, ex qua initium fortunæ Herodis fuit.*

2 sicut supra demonstravimus) *cap. 14. sect. 5.*

CAPUT VIII.

Descriptio loci illius, in quem Rex se recepit: i nilites suos mittit, ut cum Cæsare dimicent s Hostes fugiunt. Cæsar ad Regis castra contendit.

COnsederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipsa excelsior (1) planitie ex omnibus partibus subjecta. Tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat objectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. Inter ca-
29. stra Regis, & Cæsaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis; quod in Nilum influebat. Aberat autem ab Regis castris millia passuum circiter VII. Rex, cum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus (2) ex ripis prælium impar inirent. Nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites, equitesque nostros; quod tamdiu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt, & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt,
30. pæne omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissime gesta, cum subitum adventum

1 planitie) *Jungerm. & Goduin.* planitia, *de qua forma ad lib. 1. Civ. c. 43. diximus. Hoc loco ceteri, etiam vet. Ven.* planitie, *seu* planities, *alia facta incisione, huic vera nostra præferenda.*

2 ex ripis prælium impar) *Cæsariis impar, quia editiore loco regii stabant? Cæsareanis autem & cum hoste & cum amne simul, si transire vellent, pugnandum erat.*

tum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra contendit. Hæc cum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit.

CAPUT IX.

Cæsar castellum a Rege munitum expugnat. Cæsarei cum Alexandrinis felici eventu confligunt.

POstero die castellum, quod rex proximo vico non longe a suis castris muniverat, (1) brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi, altera, quæ mediocre intervallum inter castra, & flumen Nilum habebat. Maxima, & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. Diversis enim te-

1 brachiisque cum opere castrorum) *Projectæ & excurrentes munitiones, connexæque aliis eleganti metaphora* brachia *vocantur. Livius* IV. 9. *extr.* alia parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat. *Et Virgilius Æneid.* III. *vers.* 535.

— — gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli.

Et Lucanus lib. III. *vers.* 385. *clarius:*

Longum Cæsar opus, fontesque & pabula campi
Amplexus fossa, densas tollentia pinnas
Cæspitibus, crudaque exstruxit brachia terræ.

telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multæ naves instructæ funditoribus, & sagittariis nostros impugnabant. Cæsar, cum videret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumque animadverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi, decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi jussit, hisque Carfulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumque in navem, & multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio periisse.

(In the margin beside the words "gnabant. Cæsar": 31.)

CAPUT X.

Cęsar obtenta victoria Alexandriam petit, cui adventanti oppidani se dedunt. Cęsar Ægypto, & Alexandria potitus, Reges, quos Ptolemęus vivens decręverat, constituit. Inde in Syriam pergit.

32. RE feliciffime celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere

nere Alexandriam cum equitibus contendit, atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis, & animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, quæ supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum, qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur. Cæsar Ægypto, 33. atque Alexandria potitus reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat; atque obtestatus erat Populum Romanum, ne mutarentur. Nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnum, (1) majorique ex duobus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fide, præsidiisque ejus, minorem Arsinoen, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI secum deducta, cæteras ibi relinquit; quo firmius esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem, utilitatemque publicam per-

1 majorique ex duabus filiis) *Sic libri*, *non* filiabus. *Priscianus lib.* VII. *cap. de Dat. & Abl. Plur.* 1. *Declinationis*: his natabus, filiabus, duabus. *cetera*. Et *FILIIS* tamen in eodem genere dictum est. Ennius *in Andromeda*: filiis propter te objecta sum innocens Nerei, id est filiabus. Et Plautus in Sticho (*act.* IV. *sc.* 1. *v.* 65.) ibo intro, & gratulabor vestrum adventum filiis: pro filiabus. *Hæc Priscian.*

pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

CAPUT XI.

Rex Dejotarus ad Domitium Calvinum se confert petitum, ne regnum suum vastari a Pharnace patiatur; Domitius Dejotaro gratificaturus, omnem suam operam in id confert. Legati Domitio nuntiant, Pharnacem Cappadocia decessisse; at Domitius dat operam, ut Armenia quoque decedat, quam ob rem eo ipse proficiscitur, & prope Nicopolim castra ponit. Pharnaces clam Domitio insidias struit, legatosque ad eum de pace mittit.

34. DUm hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam, finitimasque provincias administrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri, vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persolvere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse judicaret: sed etiam turpe populo Romano, & Cæsari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorum, atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis populi Romani jus, majestatemque tentaret. Hanc denuntiationem cum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI. secum ducit, II. in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas, quarum altera in bello Alexandrino non occurrit,

quod

quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas a Dejotaro quas ille disciplina, atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum, totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Pletorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ (1) ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quinctumque Parisium in Ciliciam ad auxilia accersenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii (2) Comanæ convenerunt. Interim legati a Pharnace responsa referunt, *Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni causa integra Cæsari servaretur; paratum enim se facere, quod is statuisset*. Cn. Domitius, cum animadverteret, eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset, subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam; quodque omnes III. legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum II. ad Cæsarem missas audisset, audaciusque in Armenia substitisset, perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet; *neque enim alium jus esse Cappadociæ, atque Armeniæ, nec juste eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset*. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter

35.

1 ex tumultuariis militibus) *id est, præpropere & raptim collectis. Livius* I. 37. iere obviam Sabini tumultuario milite. *Et lib.* 5. 37. velut tumultuario exercitu raptim ducto. *Et* XXXV. 2. placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi.

2 Comanæ convenerunt) *Hæc Comana Pontica fano & sacerdotio illustris, non Comana illa, quæ prope fines est Ciliciæ, nam cap. 35. sect. 5. ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, per quod proficiscendum Domitio erat in Armeniam minorem. Dicitur vero utroque numero, Comana*, fœm. sing. τὰ Κόμανα *plurali. Utrobique eadem dea culta, ut Strabo refert lib.* XII *Bellona scilicet, ut noster infra cap. 66. nominat: & Valer. Flaccus lib.* VII. *vers.* 636. .... exsectos lacerat Bellona Comanos.

ter facere instituit. Nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, pertingens in Armeniam Minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris hæ erant certæ opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia his jugis subjecta, magnam commeatus copiam erat subministratura.

36. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani, & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum (1) adventaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia Minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, cum locus angustus, atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites, omnesque pæne disposuit equites. Magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit: paganosque, & oppidanos in iis locis obversari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu. Sin vero, ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur.

37. Hæc cum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi

mi

1 adventaret ad Nicopolim) *Nicopolis Armeniæ Minoris, opus Pompeji erat, qui eo loco Mithridatem devicerat. Strabo lib.* XII. Πομπήιος περὶ τὸν τόπον τοῦτον πόλιν ἔκτισεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀρμενίᾳ Νικόπολιν.

mi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit.

CAPUT XII.

Domitius propius Nicopolim accedit. Pharnaces aciem instruit, & ex litteris, quæ ad Domitium ferebantur, interceptis cognoscit, Cæsarem in summo discrimine esse: Domitius exercitum in aciem educit; utrinque prælium committitur. Occisorum numerus. Domitius in Asiam se recipit, Pharnaces Pontum occupat.

DOmitius postero die prope Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. In fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitareque a Domitio, ut quamprimum subsidia mitteret, propiusque ipsi Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum, & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II. directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Cæsaris magis periculo, quam suo commoveretur,

38

39

ne-

neque ſe tuto diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas rejecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſa diſcederet, ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. XXXVI. legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in ſiniſtro, Dejotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in ſubſidiis collocatis. Sic utrinque acie inſtructa proceſſum eſt

40. ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur, varieque pugnatur. Nam XXXVI. legio, cum extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeo ſecundum prælium fecit, ut (1) mœnibus oppidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, adverſoſque hoſtes aggrederetur. At (2) Pontica ex altera parte legio, cum paululumque averſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam autem circuire acies ſecundo conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem, in ipſo tranſitu foſſæ confixa, & oppreſſa eſt. Dejotari vero legiones vix impetum ſuſtinuerunt. Ita victrices regis copiæ cornu ſuo dextro, mediaque acie converterunt ſe ad XXXVI. legionem, quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit. Magnis copiis hoſtium circumdata, præſentiſſimo animo pugnans, (3) in orbem ſe recepit ad radices montium: quo Pharnaces inſequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pene tota amiſſa, magna parte Dejotari militum interfecta, XXXVI. legio in loca ſe ſuperiora contulit, non amplius CCL. deſideratis. Ceciderunt eo prælio ſplendidi, ac illuſtres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus diſſipati collegit; itineribuſque tutis per Cappado-

41. ciam ſe in Aſiam recepit. Pharnaces rebus ſecundis elatus, cum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret, Pontum omnibus copiis occupavit, ibique

1 ut mœnibus oppidi) *Nicopoleos*.
2 Pontica ex altera parte) *Pontica legio, quæ in ſiniſtro cornu collocata erat*. cap. 39.
3 in orbem ſe recepit) *Vide quæ ad lib. IV. c. 37. ſect. 2. de B. Gall. diximus*.

bique & victor, & crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit: bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit: supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant, eaque, quæ morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

CAPUT XIII.

Q. Cornificius quæstor Cæsaris Illyricum recipit, & plura castella expugnat. Cæsar Gabinium litteris monet, ut Illyricum petat, seque cum Cornificio conjungat. Gabinius post infelicem pugnæ eventum, Salonam se recipit, ibique morbo interit, cujus mors Octavium in spem potiundæ provinciæ frustra erigit.

SUb idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus ęstate cum II. legionibus Q. Cornificius Cęsaris quęstor pro pretore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vastata, & confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit. Namque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit, eaque prẹda milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: & cum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis (1) navibus Ja-

42.

1 navibus Jadertinorum) *Jadera, maritima urbs Illyrici, hodie Zara Vecchia. Colonia Rom. fuit. Ptolemæus* Ἰαδε-

Jadertinorum, quorum ſemper in Rempublicam ſingulare conſtiterat officium diſperſis Octavianis navibus erat potitus, ut vel claſſe dimicare poſſet, adjunctis captivis navibus ſociorum: & cum diverſiſſima parte orbis terrarum Cn. Pompejum victor Cæſar ſequeretur, compluresque adverſarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, ſe, reliquiis ex fuga collectis, contuliſſe audiret, (1) litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum; conjunctiſque copiis cum Q. Cornificio, ſi quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: ſin ea non magnis copiis tuta eſſe poſſet, in Macedoniam (2) legiones adducerent. omnem enim illam partem, regionemque, vivo Cn. Pompejo, bellum inſtauraturam eſſe credebat. 43. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, ſive copioſiorem provinciam exiſtimans, ſive multum fortunæ victoris Cæſaris tribuens, ſive virtute, & ſcientia ſua confiſus, quam ſæpe in bellis periclitatus, magnas res, & ſecundas ductu, auſuque ſuo geſſerat, neque provinciæ facultatibus ſublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluſo mari tempeſtatibus; commeatus ſupportari poterat; magniſque difficultatibus coactus, non ut volebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. Ita, cum duriſſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque eſt a barbaris contemptus, ut (3) Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortiſſimi,

Ἰάδερα κολώνια. *Et Domitiani nummo* COL. AUGUSTA JADERA. *Quidam libri, etiam vet. Ven.* Hiadertinorum, *quia Græca ſit* Ἰάδερα *cum halitu aſpero.*

1 litteras ad Gabinium) *Hic ille Gabinius, quo conſule Cicero in exilium ejectus fuerat: eoque proconſule rex Ægypti Ptolemæus reductus eſt. Poſt partes ſecutus Cæſaris.*

2 legiones adducerent) *Sic libri. Unus* adduceret.

3 Salonam ſe recipiens) *Salona olim caput Dalmatiæ, & inſignis colonia, quæ & plurali* a Salonis, *ac* Salona, *effertur ſupra B. Civ. III. 8. & 9, etiam Græce* ὁ Σάλων. *Vide Notit. Orb. Antiq.*

fimi, fideliffimique incolebant, in agmine dimicare fit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amiffis, centurionibus XXXIIX, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam fe recepit, fummaque ibi difficultate omnium preffus, paucis menfibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & fubita mors in magnam fpem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus fecundis & fortuna, quæ plurimum in bellis poteft, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii verfari paffa non eft.

CAPUT XIV.

Cornificius Vatinium ad fe in auxilium contra Octavium convocat: Vatinius in Illyricum pergit: aliquot civitates, quæ fe Octavio dediderant, recipit; & Octavium ab oppugnatione Epidauri depellit. Octavius ad infulam Tauridem fe confert, ibique Vatinium advenientem præftolatur. Acies utrinque inftruitur, & prælium committitur. Octavii victi fuga. Vatinius peracta pugna Iffam petit; unum oppidum in deditionem accipit, tandem victor Brundifium proficifcitur.

Vatinius, Brundifii cum effet, cognitis rebus, quæ geftæ erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur: & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percuffiffe, compluribusque locis noftrorum militum oppugnare præfidia, partim claffe per fe, partim pedeftribus copiis per barbaros; etfi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum fequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatefque hiemis, & fubitæ præparationis. Nam cum ipfe paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achajam ad Q. Calenum mifit, ut fibi claffem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum noftrorum flagitabat, qui fuftinere impetum Octavii non poterant, navibus actuariis,

44.

quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quamquam non ſatis juſta ad præliandum, roſtra impoſuit. His adjunctis navibus longis, & numero claſſis aucto, militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, & omnibus legionariis, qui numero ægrorum relicti erant Brundiſii, cum exercitus in Græciam tranſportaretur, profectus eſt in Illyricum, maritimaſque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque ſe tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio prætervehebatur: nec ſibi illius rei moram, neceſſitatemque injungebat, quin, quam celerrime poſſet, ipſum Octavium perſequeretur. Hunc (1) oppugnantem Epidaurum terra, marique, ubi noſtrum erat præſidium, adventu ſuo diſcedere ab oppugnatione coegit, præſidiumque noſtrum recepit. 45. Octavius, cum Vatinium claſſem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognoviſſet, confiſus ſua claſſe, ſubſtitit (2) ad inſulam Tauridem: qua regione Vatinius inſequens navigabat, non quod Octavium ibi reſtitiſſe ſciret; ſed quod eum longius progreſſum inſequi decreverat. Cum propius Tauridem acceſſiſſet, diſtenſis ſuis navibus, quod & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpicio hoſtis, repente adverſam ad ſe venientem navem, antennis ad medium malum demiſſis, inſtructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conſpexit, celeriter vela ſubduci, demittique antennas jubet, & milites armari; & vexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum, quæ primæ naves ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabant. Parabant ſe Vatiniani repente oppreſſi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Inſtruitur utrinque acies; ordine diſpoſita magis Octaviana; paratior militum

1 oppugnantem Epidaurum) *Epidaurum, urbs Dalmatiæ maritima, ubi nunc Raguſa Vecchia. Plinius* III. 22. A Narone *C. M. P.* abeſt Epidaurum colonia *Ptol.* Ἐπίδαυρος. Epidauros *fœmineo caſu.*

2 ad Inſulam Tauridem) *in Illyrico mari ſitam. ſed quænam ex pluribus ejus maris ſit, ſilentibus Geographis, ignotum eſt.*

litum animis Vatiniana. Vatinius, cum animadverteret, neque navium ſe magnitudine, neque numero parem eſſe futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaque primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octavii impetum fecit. Celerrime, fortiſſimeque contra illo remigante, naves adverſæ roſtris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime. Nam cum ſuo quiſque auxilium ferret, magnum cominus in anguſto mari prælium factum eſt: quantoque conjunctis magis navibus confligendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex ſuis navibus in hoſtium naves tranſilire non dubitabant, & dimicatione æquata, longe ſuperiores virtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipſius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipſe Octavius ſe in ſcapham confert: in quam plures cum confugerent, depreſſa ſcapha, vulneratus tamen adnatat (1) ad ſuum myoparonem. Eo receptus, cum prælium nox dirimeret, tempeſtate magna velis vix profugit. Sequuntur hunc ſuæ naves nonnullæ, quas caſus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius re bene geſta receptui cecinit; ſuiſque omnibus incolumibus in eum ſe portum victor recepit, quo ex portu claſſis Octaviana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prælio (2) penterem I, triremes II, (3) dicrotas VIII, compluresque remiges Octavianos: poſteroque ibi die fuit, dum ſuas, captivaſque naves reficeret. Poſt

46.

47.

X 2 diem

1 ad ſuum myoparonem) *Myoparo navigii genus, quo piratæ plerumque utebantur. Cicero Verr.* v. 80. an quod in porticu Syracuſano piraticus myoparo navigavit? *Nonius* Myoparo eſt navicula piratarum.

2 penterem) *Græca vox*, πεντήρης, quinqueremis.

3 dicrotas) *biremes*, δικρότυς. *Cicero Attico lib.* v. *ep.* XI. *neutro genere*; dicrota Mytilenæorum habebam.

diem III. contendit (1) in insulam Issam; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque Octavio. Quo ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt; comperitque ipsum Octavium parvis, paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio, re præclarissime gesta, provincia recepta, & Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu, & classe, recepit.

CAPUT XV.

Cassius Longinus ex insidiis vulneratus odium Hispanorum in se auget, quod ut minuat, magnam summam pecuniæ militibus pollicetur. Cassius Cordubam petit ad jus dicendum. Provinciales facta conjuratione in Longinum conspirant. Cæsar ad Cassium scribit, ut exercitum in fines Numidiæ adducat, quod ille propere peragit. Fit impetus in Cassium ab omnibus conjuratis, cujus rei infelix exitus diffuse narratur.

48. IIs autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompejum obsidebat, & (2) Palæopharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus in Hispania proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ causa

1 in Insulam Issam) *Issa insula Illyrici maris, Salonitani conventus: incolæ* Issæi. *Plin.* XII. 22. *qui & cap.* 26. Issa civium Romanorum: *quod ipsum est* nobilissimum earum regionum oppidum, *ut Hirtius adjecit, In illa situm insula.*

2 Palæopharsali) *Strabo lib.* IX. *duas memorat Pharsalos*, παλαιὰν δὲ τὴν νέαν, veterem & novam, *brevi spatio distantes. Ad veterem fatale prælium commissum fuit. Eutrop.* VI. 16. apud Palæopharsalum. *Sic Vinetus ex vet. cod. Et Strabo lib.* XVII. *p.* 548. Πομπήϊος Μάγνας ἧκε φεύγων ἐκ Παλαιοφαρσάλυ πρὸς τὸ Πηλύσιον: Pompejus magnus fugiens ex Palæopharsalo venit Pelusium. *Hi sex syllabis* Palæopharsalus *scripsere; noster, & Livius* XLIV. 1. *quinque*, Palæpharsalus.

causa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis, & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat; & compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque cum primum in unum locum exercitum conduxit, H-S centenos militibus est pollicitus. Nec multo post, cum (1) in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus, iterum H-S centenis milites donavit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paulatim tamen, & occulte militarem disciplinam, severitatemque minuebant. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere; &, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletum simultatum causæ tenues conjiciebantur. Neque ullum genus quæstus, aut magni, & evidentis, aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, (2) qui modo aliquam jacturam facere pos-

49.

1 in Lusitania Medobregam) *inter Anam & Tagum. Inscriptione pontis Trajani in Tago* MEIDUBRIGENSES. *Plinius.* IV. 22. Medubricenses, qui Plumbarii. *Mons* Arminius, *nunc* Arminno, *ubi plumbi fodinæ*. Vasæus & *Resend.*

2 qui modo aliquam jacturam facere) *qui sumptus facere & erogare posset, quique vel mediocriter opulentus esset. Sæpe hæc vox de largitione ac sumptu. Cicero pro Flacco cap.* 5. quæ jacturæ? qui sumptus? quanta largitio? *Adde pro Cluentio cap.* 8. *pro Milone cap.* 27. *& Cæsaris* III. *Civ. extrem.*

ſet, quin aut (1) vadimonio teneretur; aut in reos referretur. Ita etiam magna ſolicitudo periculorum ad jacturas, & detrimenta rei familiaris adjungebatur. Quibus de cauſis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte ejus provinciales conſilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, cum in illa ſocietate verſarentur rapinarum, nihilominus oderant eum, cujus nomine peccabant, ſibique quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio aſſignabant. v. legionem novam conſcribit, augetur odium & ex ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis: complentur equitum III. millia: maximiſque onerantur impenſis: nec provinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit a Cæſare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompejo Juba rex miſerat auxilia, majoraque miſſurus exiſtimabatur. Quibus literis acceptis, inſolenti voluptate efferebatur; quod ſibi novarum provinciarum, & fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaque ipſe in Luſitaniam proficiſcitur, ad legiones accerſendas, auxiliaque adducenda. Certis hominibus dat negotium, frumentum, naveſque c. præpararentur, pecuniæque deſcriberentur, atque imperarentur, ne qua res, cum rediſſet, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor, aut vigilantia cupienti præſertim aliquid Caſſio deerat. Exercitu coacto in unum locum, (2) caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæſaris juſſu gerere deberet: polliceturque iis, cum in Mauritaniam transjeciſſet, H-S centenos ſe daturum: v. fore in Hiſpania legionem. Ex concione ſe Cordubam recepit. Eo-

50. 51. 52.

1 vadimonio teneretur) *Ut Vadimonium eſt ſponſio ſiſtendi ſe in judicio; ita teneri illo eſt ſpopondiſſe & obſtrictum eſſe de ſe ſiſtendo.*

2 caſtris ad Cordubam poſitis) *nobilem urbem Hiſpaniæ Beticæ, fluvio Bæti adpoſitam.*

Eoque ipso die, meridiana hora, (1) cum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Ravilii libellum, quasi aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit. Deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat,) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a conjuratis impetus universis, Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio simili confidentia Plancum municipem suum adjuvant. Erant enim omnes (2) Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus sauciat plagis. Concurritur 53. ad Cassium defendendum: (3) semper enim berones, compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat: a quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ jaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, &, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur a multitudine in tribunal: prætor appellatur: nemo enim in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis,

1 cum in basilicam iret) *Basilicæ erant ædes publicæ ad judicia & negotiationes magnifice exstructę. Vid. Vitruv.* v. 1.

2 Italicenses) *nati Italicę in provincia Bętica. in qua Scipio, Punico bello, debilitatos milites, ex Italia ortos deposuerat.* Appinian. Hisp.

3 semper enim berones) *Dubia, quæ in libris est, vox* berones. *Interpretantur plerique de gente Hispanica*, Βήρωνες, Berones *a Strabone lib.* III. *p.* 112. *& Ptolemęo lib.* II. *cap.* VI. *dicta, quasi ex illis satellites Cassius habuerit. Sed hoc si esset, clarius, credo, id noster exposuisset. P. Pithœus lib.* I. *advers. c.* 8. barones *legit: & sane vetus interpres Persii in Satyr.* V. *vers.* 138. lingua Gallorum barones dicuntur servi militum.

quo in numero erat II legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii. Nam legiones xxx. & xxI. paucis mensibus in Italia scriptas Cæsar attribuerat Longino. V. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, xxx. legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum Imperatori suo. Facit hoc idem xxI. Subsequitur has v. Cum II. legiones reliquæ essent in castris, Secundarii veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, judicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententia legio Vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem v. in castra remittit, cohortibus xx. retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis, & gratiæ provincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem, & Racilium, in eadem fuisse conjuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis tradit excruciandum: item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget, vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam H-S x cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta; qui etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

CA-

CAPUT XVI.

Cassius a Cæsare certior factus de fuga Pompeji, imperatas pecunias exigit, delectum habet, atque inspecturus classem Hispalim adit.

Aliquot post diebus literas à Cæsare missas accipit: quibus cognoscit Pompejum in acie victum amissis copiis fuisse. Qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant: acceptasque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat; æqua autem ratione delectum instituit; quos ex omnibus conventibus, coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, (1) ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia (2) mittit ad Trajectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, (3) Hispalim accedit, ibique moratur: propterea quod edictum tota provincia proposuerat; ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

56.

1 ad sacramenti redemptionem vocabat) *ut se data pecunia liberarent a militia, ad quam lecti fuerant.*

2 mittit ad Trajectum) *locum seu portum, unde navibus trajiciendi erant. Ciacconio est fretum Herculeum, quia mox c. 57. sect.* 1. ad II. legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. *Ergo & priores ad fretum missi fuerant.*

3 Hispalim) *ad Betim sitam urbem: nunc Sevilla dicitur.*

CAPUT XVII.

L. Titius nunciat Cassio Legionem 30. seditione facta discessisse. Cassius Carmonem contendit, ubi reperit 4. cohortes defecisse; cui rei consulere parum feliciter studet. Cassius Segoviam petit. Thorius legiones ad Cordubam adducit, provinciam Cn. Pompejo (ut ipse ait) recuperaturus.

57. INterim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum (1) Illurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse; & ad II. legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v. cohortibus undevicesimanorum egreditur. Mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, (2) Carmonem contendit. Hic, cum legio xxx & xxI, & cohortes IV, & v legio, totusque convenisset equitatus: audit IV. cohortes a vernaculis oppressas ad (3) Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: II. cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet ca-

1 Illurgim ad oppidum) *Ptolemæus lib.* II. *c.* IV. Illurgim *inter Bætim & Anam fluvios, mediam Setiæ & Calpurnianæ constituit.*

2 Carmonem contendit) *Vide Cæs. B. Civ* II. 19.

3 Obuculam) *sitam sub Bæti, ab Hispali in ortum. Ptol.*

castra, & postero die (1) Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur. Interim Thoridus ad Cordubam veteres legiones adducit: ac ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suaque videretur natura; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompejo se provinciam recuperare velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeji: cujus nomen multum poterat apud eas legiones; quas M. Varro obtinuerat; sed id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeji nomen in scutis inscriptum haberent: eique frequens regionum conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrumfamilias, ac (2) prætextatorum: deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus, contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus commotus, cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeji nomine, & memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompejanis Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeji ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem

58.

1 Segoviam ad flumen Silicense) *Nulla in hoc tractu nota Segovia: Segontia autem sive Saguntia Plinii. Σεγουντία Ptolemæi, infra Hispalim est Gades versus, seu inter Mundam & Nebrissam.* Scilicense *flumen Ambr. Morali est illud, quod ortum ex collibus Algamitas (unde nomen hodie fere dicitur) in septemtrionem fluit, & prope Astigi miscetur Singuli.*

2 prætextatorum) *puerorum, adolescentulorum, qui virilem togam nondum sumpserant.*

adsciverunt, prætoremque appellarunt, & sibi conventum adjunxerunt: castraque ad Cordubam posuerunt.

CAPUT XVIII.

Cassius citra Bętim castra ponit, & a Bogude Rege, Marcelloque auxilium petit; agros Cordubensium vastat. Marcellus trans Bętim legiones instruit, ibique postea sua Cassii castris opponit. Longinus fugiens Ullam contendit, quem Marcellus insequitur, ibique castra munit.

CAssius eo biduo circiter IV millia passuum a Corduba, citra flumen Bætim, in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, provinciæque Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. Cujus rei deformitate, atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ, carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quod & victoris, & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Cum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse superiore loco videret, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. (1) Cassius, qui bene valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis inter-

60.

1 Cassius bene valebat) *Plures libri*, quo bene valebat: *antiquus Ven.* quo bene; *quod arguit lectum fuisse* qui bene.

terficit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii, difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit: neque tamen confligitur propter locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas legiones, multisque præliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. Itaque cum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset: Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere (1) Ullam contendit; quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura (namque Ulla in edito monte posita est,) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Ullam castra castris confert, locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret; cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat; neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu, oppidi continuatis, Ullam, Cassiumque munitionibus clausit: quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentarique Marcellum non pateretur, magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum.

61.

1 Ullam contendit) *Ulla oppidum Hispaniæ ulterioris seu Bætica. Libri habent* Ullam: *sed Ptolemæus* Οὐλία, Ulla: *quod ex nummis confirmat illust. Spanhemius p. 766. & 901. Accedit vetus Inscriptio apud Grut. p. 271. n. 1.* ORDO: REIP. ULIENSIUM.

C A-

CAPUT XIX.

Rex Bogud ad Caſſium cum copiis venit, aere pretium contra Marcellum committitur. Lepido Ullam venienti contentiones inter Caſſium, & Marcellum compoſituro, Marcellus ſe committit, atque cum eo caſtra conjungit; inde Caſſius, & Marcellus Cordubam petunt. Lepidus adventu Trebonii in Narbonem, dum Malacam contendit, in Ibero fluvio demergitur.

62. PAucis diebus litteris Caſſii acceptis, (1) Rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam ſecum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hiſpanorum. Namque, ut in civilibus diſſenſionibus accidere conſuevit, ita temporibus illis in Hiſpania nonnullæ civitates rebus Caſſii ſtudebant; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrinque acriter, crebroque, ut accidit, fortuna ſæpe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim

63. Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ullam, ut ſine ullo ſtudio contentiones Caſſii, Marcellique componeret. Huic venienti ſine dubitatione Marcellus ſe credit, atque offert. Caſſius contra ſuis ſe tenet præſidiis, ſive eo quod plus ſibi juris deberi, quam Marcello exiſtimabat, ſive eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio adverſarii, verebatur. Ponit ad Ullam caſtra Lepidus: neque habet a Marcello quidquam diviſi. Ne pugnetur, interdicit. (2) Ad exeundum Caſsium invitat, fidemque ſuam in

1 rex Bogud cum copiis venit) *Tum temporis diviſa fuit Mauritania, & utrique parti ſuus rex præerat, orientali Bocchus, occidentali, quæ poſtmodum Tingitana fuit dicta, hic Bogud, qui Cæſari ſtudebat, & Actiaco prælio occubuit.* Dio Caſſ. xliii. & xlviii.

2 ad exeundum Caſſium invitat) *exeundum e caſtris & munitionibus.*

in re omni interponit: Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera cum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, nec opinantibus omnibus, (1) si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de hujus conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi prælium esset diremptum, major calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido conjungit: Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur: Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, (2) Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret; ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus (3) secunda, ut hiberna, tempestate, cum in Iberum flumen noctis vitandæ causa se contulisset: inde paulo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus, ostio fluminis, in ipsis fauci-

64.

1. si tamen in omnibus fuit Cassius) *si revera inter inopinantes fuit. nam putabatur cum rege colludere.*
2. Malacam contendit) *Malaca oppidum cum portu in mediterraneo mari, non longissime a freto Herculis.*
3. secunda, ut hiberna, tempestate) *bona & commoda tempestate, quantum hieme potest esse.*

cibus, cum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa nave periit.

CAPUT XX.

Cęsar, ut in Syriam ventum est, certior fit de rerum Romanarum, de aliarum rerum mala administratione; inde pręfecto Syrię legionibus sex. Cęsarę, ipse in Ciliciam pergit; postea Comana petit Bellonę templum, ubi ejus Deę Sacerdotium Nicomedi Bithynio tribuit.

65. CUm (1) in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romæ male, & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri; quod & contentionibus Tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur & ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemque militarem fierent, (2) quæ dissolvendæ disciplinæ, severitatisque essent, eaque omnia flagitare adventum suum videret; tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura, legesque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo prælio esset vehementer inflatus; quod contra Domitium Calvinum fecerat. (3) Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate,

1 Cum in Syriam Cæsar) *Post longas digressiones de Ponticis, Illyricis, & Hispanicis rebus, redit Hirtius ad id, quod supra cap. 33. relinquerat, Cæsarem, constitutis regibus Ægypti, cum legione VI veterana terrestri itinere profectum esse in Syriam.*

2 quæ dissolvendæ disciplinæ essent) *subaudi, causa, occasio.*

3 Commoratus fere) *supple, Cæsar.*

tate, præmia benemeritis & viritim, & publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit, ac statuit. Reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, & pop. Rom. amicissimos. Paucis diebus in ea **66.** provincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum, & necessarium suum (1) legionibus Syriæ præficit. Ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum: quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciæ, & finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur: magnisque itineribus per Cappadociam confectis, (2) biduum Mazacæ commoratus, (3) venit Comana, vetustissimum, & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum; quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ majestate, imperio, & potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo (4) Nicomedi Bithynio adjudicavit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum, mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. (5)Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathem, cum

1 legionibus Syriæ præficit) *Inde a Scaligeriana omnes* Syriæque: *vetustiores, sine conjunctione. Nec insolens,* legiones Syriæ, *pro* Syriacis, *dicere. Tacitus Hist.* I. 76. Judaicum exercitum Vespasianus, Syriæ legiones Mucianus sacramento adegere.

2 biduum Mazacæ) *urbs princeps Cappadociæ* Mazaca *& regum sedes: post Cæsarea appellata.* Eutrop. VII. 6.

3 venit Comana) *de utrisque Comanis supra ad cap. 34. extremam diximus. Hoc loco inferiora seu Cappadociæ Comana intelliguntur.*

4 Nicomedi Bithynio) *Sic veteres libri, & Bithynium nomen* Nicomedes, *ut de regibus constat. Scal. & Jungerm.* Lycomedi, *quia Strabo* XII. *p.* 384. *de hisce sacerdotibus,* εἶθ' ὕϛερον Λυκομήδης.

5 fratrem Ariobarzanis Ariarathem) *De his Cicero lib.* XV. *epist.* II. *Libri Hirtii. Græci* Ἀριαράϑης *hoc regium nomen scribunt, in nummis* ΒΑΣΙΛΕΏΣ ἈΡΙΑΡΑΘΟΥ. *Necessaria ergo est adspiratio.*

cum bene meritus uterque eorum de Republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathem solicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, (1) qui sub ejus imperio, ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit.

CAPUT XXI.

Cæsari Ponto appropinquanti Rex Dejotarus supplex occurrit, veniam petens, quod in castris Cn. Pompeji fuerit. Pharnaces quoque legatos ad ipsum mittit veniam petitum; utrique Cæsar ignoscit; sed Pharnaci nonnulla imperat. Pharnaces Cæsaris postulata frustratur, qua re cognita Cæsar se ad pugnam parat.

67. CUm propius Pontum, finesque Gallogræciæ accessisset, Dejotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri Tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ Minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit oratum, *ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, imperiisque in Cn. Pompeji castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani; sed*

68. *parere præsentibus imperiis*. Contra quem Cæsar, *cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset: cumque defensionem ejus nullam posse excusationem imprudentiæ recipere coarguisset: quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem, Italiamque teneret: ubi Senatus, populusque Romanus, ubi Respublica esset: quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: tamen se concedere id factum superioribus suis*

1 qui sub imperio ac ditione esset) *Rhellicanus* EJUS *interpretatur* Cæsaris: *Goduinus*, Ariobarzanis, *quod præstat. nam ne turbas Ariarathes moveret, Cæsar illum auctoritate sua majori fratri, quem senatus confirmaverat, subjecit.*

suis beneficiis, veteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites, atque amici Dejotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Dejotarus armatura, disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere jussit. Cum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coegisset, quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim legione VI. (1) quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus, periculisque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum, ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus ∞ hominum in ea esset; reliquæ erant III. legiones, una Dejotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant;) legati a Pharnace missi Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, *ne ejus adventus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent.* Maximeque commemorabant, *nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompejo dare voluisse; cum Dejotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.* 69.

Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, *ne aut Dejotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompejo non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere, neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, (2) qui non fuissent in se officiosi: idipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas,* 70.

&

quam secum adduxerat Alexandria) *Vide supra cap. 33.*
qui (non) fuissent in se officiosi) *Hoc non abundare videtur Rhellicano & Ciacconio, qui inducendum censent.*

& graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent: Ponto vero decederet confestim, familiasque publicanorum remitteret: ceteraque restitueret sociis, civibusque Romanis, quę penes eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quę bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His

71. responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum festinantem, ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius, honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad Urbem Cæsarem revocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

CAPUT XXII.

Descriptio oppidi Zelę, quod Pharnaces suis copiis occupat; prope ejus castra Cęsar sua ponit. Pharnaces instructis copiis se ad pugnam parat; idem facit Cęsar. Pręlio commisso regię copię profligantur, & castris Cęsariani potiuntur, Pharnacis fuga.

72. ZEla (1) est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. Tumulus enim

1 Zela est oppidum in Ponto) *Sic veteres libri: etiam Strabo lib.* XII. *& Ptolemeus, & Plutarchus in Cæs. p.* 731. *ac Stephanus* Ζῆλα, *quidam neutro genere, Plutarchus fœmineo,* περὶ πόλιν Ζῆλαν. *Plinius* VI. 3. Ziela *scripsit, quem in Hirtio edendo posteriores secuti sunt.*

nim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni, multique intercisis vallibus colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & (1) infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus passuum III. abest a Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis omnibus suis occupavit. Cæsar, cum ab hoste millia passuum quinque castra posuisset, videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium adversus Triarium fecerat. Huc omnem (2) comportari aggerem e castris, servitiaque agi jussit; ne quis ab opere miles discederet; cum spatio non amplius ∞ passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne

73.

74.

1 infelicitatem Triarii) *Triarius a Lucullo, Tigranem Armenium persequente, in Ponto relictus ingenti clade adflictus a Mithridate fuit. Vid. Plutarch. Lucullo p. 515. Appian. Mithrid. p. 386.*

2 comportari aggerem e castris, servitiaque agi jussit) *Hanc veterem lectionem ita recentiores, Scaligero credo duce, transformarunt:* comportare aggerem e castris servitia, quæ ageret, jussit. *Si ex codice, probo, præter id,* quæ ageret, *quod non capio, & Ciacconius delevit, in ceteris consentiens recentioribus. In veteri lectione* agi *est impelli urgeri.*

ne munitione magis, quam manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quominus prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; sive etiam veterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisse, & vicisse, legati ejus gloriabantur: simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam descenderat in vallem, ascendere adversus arduum

75. collem instructis copiis cœpit. Cæsar incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia motus, nec opinans, imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. (1) Falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium, & clamore sublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui, cum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit admi-

76. nistrari. Magno, atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI. erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, cum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sini-

1 falcatæ regiæ quadrigæ) *Orientalium armatura. vide Livium* XXXVII. I. 41. *Curtium* IV. 9. *&* 15.

finiſtro cornu, mediaque acie totæ profligantur copiæ regis. Quæ quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes efficere poterant. At noſtri victoria elati ſubire iniquum locum, munitioneſque aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, vivus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet.

CAPUT XXIII.

Cæſar in Aſiam iter facit: Mithridatem Pergamenum conſtituit regem Boſphori, ei Tetrarchiam quoque attribuit, ultimo in Italiam venit.

TAli victoria toties victor Cæſar incredibili eſt lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur: (1) legionem VI. decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: II. legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto relinquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamque (2) in Aſiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controverſiis cognoſcit, & ſtatuit; jura in tetrarchas, reges, civitates diſtribuit. 77. 78.

1 legionem VI. decedere ad præmia) *ut veteranam (cap. 33. ſupra) & re hoc prælio bene geſta (quia initium victoriæ ab illa fuit) emeritam.*

2 in Aſiam) *Aſiam propriam, Romanam provinciam, quam poſtea proconſularem dixerunt.*

buit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter, celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithridates rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos,) (1) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, provinciasque pop. Rom. a barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, jure gentis, & cognationis, adjudicavit, occupatam, & possessam paucis annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime, celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

1 regem Bosphori constituit) *Tractus, qui supra Pontum Euxinum a Bosphoro Cimerio ad Colchos excurrit, Bosphorus & regnum Bosphoranum vocatur. Pharnaces beneficio Pompeji ex paterno regno acceperat, victo magno Mithridate: jam Pharnace debellato, donatur Pergameno Mithridati.*

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORUM DE BELLO AFRICANO LIBER UNUS.

CAPUT I.

Cæsar ad Lilybæum commoratur, exspectans tempestatem ad navigandum idoneam: ibi de numero copiarum Scipionis cognoscit, inde ad insulam Aponianam appellit, statimque in conspectum Africæ venit.

CÆsar, (1) itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad XIV. Kal. Januar. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in navibus remiges, militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis, cum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV. levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, classesque esse complures. Tamen non deterrebatur, animoque, & spe confidebat. Interim in dies & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire:

Y in

itineribus justis confectis) *per Italiam, in Siciliam, & usque Lilybæum, quod ultimum ejus insulæ contra Africam est oppidum & promontorium.*

in his veterana legio V. equitum ad II. millia.

2. Legionibus collectis VI, & equitum II. millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, & (1) insulam petere Aponianam, (2) quæ non longe abest a Lilybæo, ibique commoratus, bona paucorum vendit publice. Deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit ad VI. Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. Ita vento, celerique navigio vectus, post diem quartum cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ, atque errabundæ diversa loca petierunt. (3) Clupeam classe prætervehitur, (4) inde Neapolim. Complura præterea castella, & oppida non longe a mari relinquit.

CAPUT II.

Cæsar juxta Adrumetum castra ponit. Oppidani arma ad defensionem sumunt. Cæsar loci naturam perspicit. L. Plancus a Cæsare facultatem cum Considio agendi petit, eamque obtinet. Captivus quidam, qui litteras ad Considium perfert, occiditur.

3. POstquam (5) Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius:

1 Insulam petere Aponianam) *Phil. Cluverio videtur* Ægusa *esse, una ex tribus, quæ objacent Lilybæo. Alii Pacaniam Ptolemei putant, quæ vero longius a Lilybæo & extra viam Africanam sita est.*

2 quæ non longe) *adverbium* longe *tamquam necessarium Cluverius adjecit.*

3 Clupeam classe prætervehitur) *Vide B. Civ. lib.* II. *cap.* 23.

4 inde Neapolim) *inter Clupeam & Adrumetum sitam. Plinius* V. 4. Clupea in promontorio Mercurii: Item libera Curubis, Neapolis. *Et Ptolemeus lib.* IV. *cap.* III. Κλυπέα, Ἑρμαία ἄκρα, Κυροβις, Νεάπολις, κολώνια, Σιαγὺλ, Ἀφροδίσιον, Ἀδρύμητος κολώνια.

5 Adrumetum) *Jam situm Ptolemeus ostendit. Inscr. ex Constantini seculo Grut. p.* 362. *n.* COLONIÆ HADRUMETINÆ *cum adspiratione, libri sine illa.*

ſidius: & a Clupeis ſecundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piſo cum Maurorum circiter III. millibus apparuit: ibi pauliſper Cæſar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. Cujus numerus in præſentia fuit peditum III. millium; equitum cl. caſtriſque ante oppidum poſitis, ſine injuria cujuſquam conſedit, cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent. Ante portam frequentes conſidunt, ad ſe defendendum. Quorum numerus II. legionum intus erat. Cæſar circum oppidum vectus, natura loci perſpecta, redit in caſtra. Non nemo culpæ ejus, imprudentiæque aſſignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectiſque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipſius, conſuetudoque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut in tempore iis perlectis, locum certum peterent univerſi. Quod minime Cæſarem fefellerat. Namque nullum portum terræ Africæ, quo claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur: ſed fortuitu oblatam occaſionem egreſſus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit a Cæſare, ut ſibi daret facultatem cum Conſidio agendi, ſi poſſet aliqua ratione perduci ad ſanitatem. Itaque data facultate, litteras conſcribit, & eas captivo dat ferendas in oppidum ad Conſidium. Quo ſimul atque captivus perveniſſet, litteraſque, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœpiſſet, prius quam acciperet ille: *Unde*, inquit, *iſtas?* Tum captivus: (1) *A Cæſare*. Tunc Conſidius: *Unus eſt*, inquit, *Scipio imperator hoc tempore populi Romani*: deinde in conſpectu ſuo captivum ſtatim interfici jubet; litteraſque nondum perlectas, ſicut erant ſignatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

4.

1 A Cæſare) *Lipſius Elector. lib.* II. *cap.* 12. *addit* imperatore, *forte ut reſponſioni Conſidii magis conveniret. Sed opus haud eſt additamento, quia ſuſpicabatur Conſidius, litteras mandatum habere, ut traderet urbem, quale non acciperet niſi a Scipione:* Venio *Scaliger, ut ſuſpectum aut ſuperfluum, uncis incluſit, quem ſecuti ſunt alii.*

CAPUT III.

Dum Cęsar castra movet, eruptio ex oppido fit. Galli numero minus triginta, duo millia hominum ad oppidum repellunt. Dum susceptum iter Cęsar persequitur, ex variis locis ad eum legationes veniunt. castra ipse ad Ruspinam, inde ad Leptim ponit, ubi intelligit, suas naves Uticam versus iter facere. Mauri Cęsareos adoriuntur. Cęsar in Sardiniam nuntios mittit auxilium petentes, & C. Sallustium Crispum in insulam Cercinnam frumentatum, Rabirium vero Posthumum in Siciliam.

5. POstquam una nocte, & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Considio dabatur, neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum: neque primo adventu convulnerari exercitum volebat, & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equita-
6. tu hostium laboraret. Itaque castra cum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animadversa esset, subito legionarii consistunt, & equites quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli (1) Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque

1 Maurorum equitum) *Numidarum, nisi forsan ex vicinis Mauris rex Numidiæ milites etiam collegerat. Tamen & post paulo sect.* 5. tardiores ad insequendum erant Numidæ

que in oppidum. Postquam repulsi, & conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cum sæpius facerent, & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes venire, polliceri frumentum; paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit (1) ad oppidum Ruspinam Kal. Januar. Inde movit, & pervenit (2) ad oppidum Leptim, liberam civitatem, & immunem. Legati ex oppido veniunt obviam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi, & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariæ, & longæ nonnullæ casu advenerunt. Reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, (3) Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, (ut arbitror, ne agri vastarentur,) aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, nec opinantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subito exeunt, non ut in campo cominus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios 8. 7.

1 ad oppidum Ruspinam) *inter Adrumetum & Leptim minorem situm Ptolemæus*, Ἀδρύμηττος κολώνια. Ῥούσπινα Λέπτις μικρά. *Silius Italicus lib.* III. *vers.* 260.
Quæque procul cernit non æquos Ruspina fluctus.

2 ad oppidum Leptim) *Leptim parvam, ut modo vidimus. Est enim alia Leptis magna. Plinius v.* 4.
Hic oppida libera, Leptis, Adrumetum, Ruspina.

3 Uticam versus) *Utica caput provinciæ Africæ eversa Carthagine, necdum restituta, prope flumen Bagradam.*

cum litteris, & in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent, exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Posthumum in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit. Interim cum x. navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem (1) ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, (2) miserari (regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat) tanta homines esse dementia, ut mallent regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

CAPUT IV.

Cæsar Ruspinam revertitur, & frumentatum it: postea classem conscendit contra hostes iturus, militibus perterritis, utpote ejus consilii insciis.

9. CÆsar ad III. Non. Januar. castra movet, Leptique VI. cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit; ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum: oppidanisque imperat, ut plaustra, jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua

1 ad Cercinam Insulam) *Supra Syrtem minorem e regione Rusparum & Tusdri.*
2 miserari) *supple* cœpit *eorum provincialium.*

cua relinqueret, præsidioque firmata (1) ad classis receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Saserna fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quamplurima: ipse cum cohortibus VII. quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio, & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum II. ibique (2) classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis, & requirentibus Imperatoris consilium, magno metu, ac tristitia solicitabantur. Parva enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem se expositos videbant; neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animadvertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum, & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientia, & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

10.

1 ad classis receptacula) *Scaliger edidit* ad classem receptacula, *quem, ut solent, posteriores secuti sunt, nisi quod liber recentissimus cum Dion. Vossii notis, legit* classem, *quod insolens* classim *videbatur. Priores omnes* classis. *Videant, quibus copia est codices inspiciendi manu scriptos.*

2 classem cum ea copia conscendit) *cum copiis, manu, parte exercitus: ut mox*, parva enim cum copia, & ea tironum. *Sallustius Catil. extremo*, ex omni copia neque in prælio neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est. *Et Virgilius Æneid.* 11. 564.

Respicio, & quæ sit me circum copia, lustro.

CAPUT V.

Cæsar egressus navibus milites ad Ruspinam reducit; ipse inde frumentatum it: inde hostibus appropinquantibus, suos ad pugnam parat. Labienus, & duo Pacidii aciem instruunt. Hostes novo genere pugnę Cęsareos turbant: refertur ordo, quo uterque exercitus procedit. M. Petrejus, & Cn. Piso suis auxiliantur. Cęsarei, prelio redintegrato, hostes pellunt.

11. CÆsar in navibus una nocte consumpta, jam cœlo albente, cum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis, & advectis militum, equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx. frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium; illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent; ne illi propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent.

12. Interim cum jam Cæsar progressus esset a castris circiter millia passuum III per speculatores, & (1) antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe a se visas. Et hercle cum eo nuntio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum parvus e castris exierat numerus, arcessi, atque ordi-

1 antecessores equites) *qui agmen antecedunt, ut locum metandis castris deligant: aut de via, qua exercitus ducatur, dispiciant.* Turneb. adv. XXIV. 16.

dinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Jamque, cum procul hoſtis conſpici poſſet, (1) milites in campo jubet galeari, & ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CD. & ſagittariis. Hoſtes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Placidii, aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, ſed equitum confertam, & inter eos levis armaturæ Numidas, & ſagittarios pedites interpoſuerant, & ita condenſaverant, ut procul Cæſariani pedeſtres copias arbitrarentur: & dextrum, ac ſiniſtrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæſar aciem dirigit ſimplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem conſtituit: equites dextro, ſiniſtroque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hoſtium circumvenirentur: exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copiis, acie inſtructa, dimicaturum. Cum utrinque expectatio fieret; neque Cæſar ſe moveret, & cum ſuorum paucitate contra magnam vim hoſtium artificio magis, quam viribus decernendum videret: ſubito adverſariorum equitatus ſeſe extendere, & in latitudinem promovere, colleſque complecti, & Cæſaris equitatum extenuare, ſimulque ad circumeundum comparare ſe cœperunt. Cæſariani eorum multitudinem ægre ſuſtinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur, ſubito ex condenſis turmis Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites jacula conjiciunt. Hic cum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant: pedites interim reſiſtebant, dum equites rurſus curſu renovato peditibus ſuis ſuccurrerent. Cæſar, novo genere pugnæ oblato, cum animadverteret ordines ſuorum in procurrendo turbari; (pedites enim, dum equites longius a ſignis perſequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem ho-

13. 14. 15.

 ſtium

(1) milites jubet galeari) *galeis indui & armari. Hinc Minerva galeata dicitur Cic. N. D. 1. c. 36.*

stium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles a signis XV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paulatim cedere: hostis magis, magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, (1) intra cancellos
16. omnes conjecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Cæsaris ita appellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri.* Tum miles: *Non sum*, inquit, *tiro*, *Labiene*, *sed de legione X veteranus*. Tum Labienus: *Non agnosco*, inquit, *signa Decumanorum*. Tum miles: *Jam me, qui sim, intelliges*. Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; & ait: *Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse*. Omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maxime tironum: circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi
17. hostium jacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maxime porrigi, & alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. (2) Ita coronam hostium dextro, sinistroque cornu mediam dividit: & unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus, eum peditatu telis conjectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum, peditum-

1 intra cancellos) *velut damnati Festiis, intra septa conclusis, objiciuntur, ut cum illis pugnent.* Cancelli enim *hoc loco* septa *sunt*.

2 ita coronam hostium) *aciem hostium undique instantem*.

tumque Cæſaris facit. His rebus geſtis, & procul hoſtibus repulſis, convulneratiſque, (1) ad ſua præſidia ſeſe, ſicut erat inſtructus, recipere cœpit. Interim M. Petrejus, (2) & Cn. Piſo cum equitibus Numidis ∞ c. electis, peditatuque ejuſdem generis ſatis grandi, ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes, ſuis ex terrore firmatis, rurſuſque renovatis animis, legionarios converſis equitibus ſe recipientes noviſſimos adoriri, & impedire cœperunt, quominus ſe in caſtra reciperent. Hac re animadverſa, Cæſar jubet ſigna converti, & medio campo redintegrari prælium. Cum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, Cæſariſque equites, & jumenta ex nauſea recenti ſiti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad inſequendum hoſtem, perſeverandumque curſum tardiorem haberent, dieique pars exigua jam reliqua eſſet, cohortibus, equitibuſque circumdatis imperat, (3) ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent, atque eorum eſſent potiti. Itaque, ſigno dato, cum jam hoſtes languide, negligenterque tela mitterent, ſubito immittit cohortes, turmaſque ſuorum: atque puncto temporis hoſtibus nullo negotio campo pulſis, poſt collemque dejectis, nacti locum, atque ibi pauliſper commorati, ita ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones. Itemque adverſarii male accepti tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt.

18.

1 ad ſua præſidia) *caſtra, ut ipſe cap.* XVIII. 2. quo minus ſe in caſtra reciperent.

2 & Cn. Piſo) *de quo Tacitus annal.* II. *cap.* XLIII. *conſulatur. An idem de quo Val. Maximus lib.* VI. *cap.* II. *non liquet.*

3 ut uno ictu) *continuo jactu telorum.*

CAPUT VI.

Cognoscitur hostium consilium ex perfugis adversariorum. Petrejus in prælio vulneratur. Cæsar diligentissime sua castra munit, & intelligit, Scipionem suas copias cum Petrejo, & Labieno conjungere velle: ex Africa res necessarias arcessit. Labienus saucios Adrumetum deferendos curat.

19. INterim ea re gesta, & prælio dirempto, ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, ut novo, atque inusitato genere prælii tirones, legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur: Quippe qui in illorum sibi confideret multitudine: Primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levisque armaturæ. Præterea ex fuga, prælioque Pompejano, quos secum a Brundisio transportaverat, equites Germanos, Gallosque, ibique postea (1) ex hybridis libertinis, servisque conscripserat, armaverat, equoque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti cxx, equitatusque innumerabilis. Deinde legiones conscriptæ ex cujusquemodi, generisque (2) amplius xii millibus. Hac

1 ex hybridis libertinis) *ex patre Romano, matre peregrina. Hybridæ enim ex imparibus parentibus nati.*
2 amplius xii) *Vulgo addunt* millibus, *contra fidem scriptorum manu: etiam improbante Lipsio Elect. 11. 22.*

Hac ſpe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis, Germaniſque ∞ dc. (1) Numidarum ſine frænis IIX. millibus, præterea Petrejano auxilio adhibito equitibus ∞ c. peditum, ac levis armaturæ quater tantis, ſagittariis, ac funditoribus, (2) hippotoxotiſque compluribus. His copiis pridie Non. Januar. poſt diem tertium, quam Africam attigit, (3) in campis planiſſimis, puriſſimiſque ab hora diei quinta uſque ad ſolis occaſum eſt decertatum. In eo prælio Petrejus graviter ictus ex acie receſſit. Cæſar interim caſtra munire diligentius, præſidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruſpina uſque ad mare deducere, & a caſtris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela, tormentaque ex navibus in caſtra comportare, remigum partem ex claſſe Gallorum, Rhodiorumque, (4) Epibatarumque armare, & in caſtra evocare, uti, ſi poſſet, eadem ratione, qua adverſarii, levis armatura interjecta inter equites ſuos interponeretur: ſagittariiſque ex omnibus navibus (5) Ituræis, Syriis, & cujuſque generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias. Audiebat enim, Scipionem poſt diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias ſuas cum Labieno, & Petrejo conjungere, quorum copiæ legionum IIX, & equitum IV. millium eſſe nunciabantur: officinas ferrarias inſtruere, ſagittaſque, & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, ſudes comparare, litteras in Siciliam, nuntioſque mittere, ut ſibi crates, materiemque congererent ad arietes,

1 Numidarum ſine frenis) *quod proprium hujus gentis. Silius lib.* I. *verſ.* 215.
---- Numidæ, gens inſcia freni.

2 hippotoxotiſque) *Vide Civil.* 143. 4. *ſ.* 5.

3 in campis planiſſimis, puriſſimiſque) *qui ſine arboribus, fruticetis, foſſis, aliiſque pugnæ impedimentis. Livius* XXIV. 14. ſignis collatis dimicaturum puto ac patenti campo, ubi ſine ullo inſidiarum metu, vera virtute geri res poſſet.

4 epibatarum) *Vide Bell. Alex. cap.* XI.

5 Ituræis) *Ituræa regio in Syriæ & Arabiæ confinio, ex ſacra etiam hiſtoria nota. Quidam libri* Ityreis, *etiam Cicero Philipp.* II. 8.

tes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum, plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africa, nisi importato, uti non posse. Priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coegisse commi-
21. grare, agros desertos, ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum, atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant, atque expugnaverant. Hac re nuntiata Cæsari, classes circum insulas, portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset.

CAPUT VII.

Cn. Pompejus filius inflammatus verbis M. Catonis in Mauritaniam proficiscitur, & ad oppidum Ascurum accedit. Oppidani Pompejanos eruptione facta in naves compellunt. Pompejus ad insulas Baleares iter habet.

22. M. (1) Cato interim, qui Uticæ præerat, (2) Cn. Pompejum filium multis verbis, as-

1 M. Cato, qui Uticæ præerat) *quæ urbs caput fuit provinciæ Africæ, Carthagine eversa, necdum restituta.*
2 Cn. Pompejum filium) *Hic major fuit filiorum Pompeji: minor Sextus.*

assidueque objurgare non desistebat. *Tuus*, inquit, *pater, istius ætatis cum esset, & animadvertisset, Rempublicam ab* (1) *audacibus, sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exilio multatos patria civitateque carere; gloria, & animi magnitudine elatus, privatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pæne oppressam funditus, & deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima, notissimaque, conciliavit;* (2) *adolescentulusque, atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate præditus, in Rempublicam est ingressus. Tu contra & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaque præditus, nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum?* His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cujusquemodi generis XXX, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, (3) regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu, numero servorum, liberorumque II. millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, (4) ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompejo adveniente, oppidani (5) usque eo passi propius eum ac- 23.

1 audacibus, sceleratisque) *Mario, Cinna, Carbone.*

2 adolescentulus, atque eques R. triumphavit) *Eadem Cicero pro lege Manilia cap.* 11.

3 regnumque Bogudis) *quæ Mauritaniæ pars occidentalis erat, ad fretum Herculeum & Oceanum pertingens. Bogud autem rex studebat Cæsari.*

4 ad oppidum Ascurum) *maritimum oppidum Muritaniæ, quæ sub Bogude erat, ejus vero nulla exstat apud Geographos mentio. Neque enim est* Rusucurium *Plinii. v. 2.* Ῥυσουκόρου *Ptolemæi, ut quidam crediderunt; quia hoc in Bocchi regno erat, longe reductum a finibus Bogudiani.*

5 usque eo passi) *sustinuerunt, ausi sunt.*

accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta prostratos, perterritosque Pompejanos in mare passim, navesque compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompejus filius naves inde avertit, neque postea litus attigit, classemque (1) ad insulas Baleares versus convertit.

CAPUT VIII.

Scipio se cum Petrejo, & Labieno conjungit. Cæsarei magna rerum necessariarum inopia laborant.

24. Scipio interim cum iis copiis, quas paulo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreji, & Labieni copiis se conjungit: atque unis castris factis, III. millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, & ita omnes adversarios intra munitionem continere. Quare Cæsariani gravi annona sunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant: neque amplius millia passuum VI. terræ Africæ quoquoversus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra, marique bella confecissent, & periculis, inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

CA-

1 ad insulas Balcares versus) *sæpe boni Scriptores τῷ* versus *præpositionem addunt. Cæsar lib.* XI. ad Oceanum versus. *Et lib.* XII. 8. *extr.* movet in Arvernos versus. *Baleares insulæ Hispanici maris, quarum excellentes erant funditores.* Cæs. B. Gall. II, 7. *Objacent litori Tarraconensi,*

CAPUT IX.

Rex Juba ad ferendum suis auxilium e regno egreditur. P. Sitius, & Rex Bogud cum copiis ad regnum Jubę proficiscuntur, Cirtamque capiunt. Juba in subsidium suarum rerum revertitur.

DUm hæc ita fierent, (1) Rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. Itaque comparatis equitum magnis, peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. (2) P. Sitius interim, & Rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito (3) regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admovere: (4) Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea (5) duo oppida Gætulorum: quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum traderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes. Inde progressi agros, oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis Juba, cum jam non longe a Scipione, atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoque regno subsidio ire, quam dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia a Scipione etiam abduxit, sibi, 25.

1 rex Juba, non est visum) *Non cohærent. Scribendum*, regi Jubæ non est visum. *nec parenthesi*, non est visum, *ceteræ includi possunt, quia* itaque *non finit, eo usque post illam rectum casum pertrahi.*

2 P. Sitius) *Hic Italia pulsus, exsilium in Mauritania toleravit, & collectis aliis exsulibus, ac manu quadam a Bogude impetrata, Cæsari auxilio venit, nullo ab eo beneficio adfectus. Dio Cassius hæc plenius narrat initio libri* xlIII. *qui vero* Bocchum *nominat pro* Bogude.

3 regis Jubæ egressu) *Jubæ regis Numidarum.*

4 Cirtamque oppidum) *capue & regiam Numidiæ.*

5 duo oppida Gætulorum) *Gætula enim* μέρος τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, pars regni illius *Jubæ erat*, Dio Cass. de loco.

ſibi, ſuiſque rebus timens: elephantiſque XXX relictis, ſuis finibus, oppidiſque (1) ſuppetias profectus eſt.

CAPUT X.

Cæſar, litteris in omnes partes miſſis, civitates de ſuo in Africam adventu certiores facit: ad eum ex oppidis nobiles viri accurrunt, ſuaſque ei calamitates narrant. Cæſar Allieno, & Rabirio Poſthumo ſcribit, ut exercitus ſtatim transportetur in auxilium Africæ. Scipio aciem ſuam inſtruit, cujus rei ordo refertur.

26. CÆſar, cum de ſuo interim adventu dubitatio in provincia eſſet, neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copiis in Africam veniſſe, conſcriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de ſuo adventu certiores. Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris devenire, & de adverſariorum ejus acerbitate, crudelitateque commemorare cœperunt: quorum lacrymis, quereliſque Cæſar commotus, cum antea conſtitiſſet in ſtativis caſtris, æſtate inita, cunctis copiis, auxiliiſque accitis, bellum cum adverſariis gerere inſtituit: litteriſque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Poſthumum conſcriptis, & (2) per Cataſcopum miſſis, *ut ſine mora, aut ulla excuſatione hiemis, ventorumque, exercitus ſibi quam celerrime transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti a ſuis inimicis: quod niſi celeriter ſociis foret ſubventum, præter ipſam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quo ſe reciperent, ab illorum ſcelere, inſidiiſque reliquum futurum*. Atque ipſe in tanta erat feſtina-

1 ſuppetias profectus eſt) *Ut ſupra c. 5.* ſuppetias venire: *& inferius c. 39. &* 41. ſuppetias ire, ἐλλειπτικῶς, *vel* in, *vel* laturus, ad ferendum, *aut ſimili ſubaudito*.

2 per cataſcopum) *per exploratorem: Heſychius:* Κατάσκοποι, κατοπτεύοντες, ἐπίβουλοι, οἱ δόλων ἐξιχνεύοντες, δολεροί, δόλιοι.

natione, & expectatione, ut postero die, quam misisset litteras, nuntiumque in Siciliam, classem, exercitumque morari diceret; noctes, diesque oculos, mentemque ad mare dispositos, directosque haberet. Nec mirum. Animadvertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidarique, oppida, castellaque dirui, delerique, principesque civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi. Iis se in miseriis, suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. II. instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem aciem suam instruxit; ut, cum ab adversariis lapides mitti cœpissent, & elephanti (1) perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem: quod ægre, tardeque fiebat; rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina, usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. 27.

CAPUT XI.

C. Virgilius Petronius Cæsarianas naves insectatur. Duo Titi Hispani ad Scipionem perducti interficiuntur. Labienus Leptim frustra oppugnat.

Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Petronius, qui 28.

(1) Tha-

1 perterriti se ad suos convertissent) *Plinius* VIII. 8. *de elephantis*: Vulnerati & territi retro semper cedunt, haud minore partium suarum pernicie.

(1) Thapso oppido maritimo præerat, cum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum, atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, & sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit: & cum plures adortus, pulsus, fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v. quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his (2) T. Salienus centurio legionis ejusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus: idemque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curaverat: & ob has caussas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, sesque Virgilio traderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem III. sunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim

29\. equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie mutuis præliis inter se pugnare non intermittunt: nonnunquam etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, (3) cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod a defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facile, & sine periculo defendebatur. Quod ubi

1 Thapso oppido maritimo) *quod ab Ruspina in austrum recedit.*

2 T. Salienus) *Qualis hic fuerit, infra c. 54. proditur.*

3 cui præerat Saserna) *cum sex cohortibus Lepti impositus.* Supra cap. 9. pr. *Tres ergo fuerunt forte abductæ, quia hic tantum tres in præsidio dicuntur fuisse.*

bi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat: & cum forte ante portam turma densa adstitisset, (1) scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, (2) & ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

CAPUT XII.

Scipio suas copias prope Cæsaris castra ponit. Cæsar suos intra munitiones recipit, & quædam mandata dat. Scipio concionem ad suos habet de Cæsaris desperatione. Plures e Scipionis castris fugiunt.

Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus ccc. instruere aciem, ac, majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret; neque propius ejus copias accederet, despecta patientia Cæsaris, exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis xxx. ante aciem instructis, quam latissime potuit, porrecta equitum, peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eamdem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, quo paulo ante constitissent, donec ab hoste missum telum

30.

31.

1 scorpione accuratius misso) *Vide supra lib.* vii. 25. *de hac machina.*

2 & ad decumanam defixo) *Quidam asterisco notant, quasi mutilus sit locus: aliis* decumana *scutum amplissimum, auctore Festo: ut nihil desideretur.*

lum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed (1) mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuntios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignota peccata; quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen, auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & valli, fossarumque altitudo, & (2) extra vallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tirocinium præparaverat, non hostium vi, & metu commotus, patientem se, timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret; sed referre arbitrabatur cujusmodi victoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot, tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam, exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in

(1) se-

1 mirabili peritus scientia) *Lipsio Elect. 11. 22. displicet* peritus: *substituit* penitus.

2 extra vallum stili cæci) *stimuli in terram defixi, tectique, ut minus videantur. Silius Italicus lib. 2. v. 415.*
Et stilus occulitur, cæcum in vestigia telum.
Sic Æneid. ver. 164. cæca saxa *sunt sub aquis latentia*:

(1) secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra; & concione advocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit: & cohortatus suos, (2) victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, &, per causam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Gætulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi, majoresque eorum (3) beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines illustriores Gætulos, litteris ad suos cives datis, cohortatus, ut, manu facta, se, suosque defenderent, & ne suis inimicis, adversariisque dicto audientes essent, mittit. 32.

CAPUT XIII.

Legati ab Acilla ad Cæsarem veniunt auxilium petentes; Cæsar C. Messium Acillam mittit, quo Considius Longus se confert, sed viso ibi præsidio Cæsareo Adrumetum revertitur, rursusque obsidionem Acillæ parat.

DUm hæc ad Ruspinam fiunt, (4) legati ex Acilla civitate libera, (5) etiam undique ad Cæ- 33.

1 in secundo commeatu) *ita altero navium, quæ ex Sicilia legiones transportarent. Vide infra c. 37. sect. 1. & c. 44. sect. 1.*
2 victoriam propriam) *& infra c. 82. sect. 1. ita locutus est.*
3 beneficio C. Marii usi) *in bello Jugurthino.*
4 legati ex Acilla) *Nusquam hujus nominis civitas apparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, esse* Achollam *Strabonis, Livii, Stephani; seu* Ἄχολα: Acholam *Ptolemæi, in eodem litore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Vide Holsten, ad Ortel. Accedit, quod Strabo æque ac Hirtius dixit* ἐλευθέραν πόλιν, liberam civitatem, *lib.* XVII. *p.* 572.
5 etiam undique) *Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rubenio Elect.* II. 4 *nec Fulvii codex divisione &* jam rem *explicat. Quapropter conjicit &* immuni *legendum, sicut supra cap. 7. noster:* pervenit ad oppidum Leptim, liberam civitatem & immunem.

Cæsarem veniunt, seque paratos quæcumque imperasset, libenti animo facturos pollicentur; tantum orare, & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II. legionibus, & equitibus dcc. præerat, celeriter ibi parte præsidii relicta, cum VIII. cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, cum ad urbem cum copiis accessisset, & animadvertisset, præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere cœpit.

CAPUT XIV.

C. *Decius, adveniente Cercinnam C. Sallustio, fugit. Allienus magnas copias ad Cæsarem in Africam mittit. Scipio duos ex Gætulis mittit in castra Cæsaris ad speculandum; hi producti Cæsarem alloquuntur.*

34. PEr id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstravimus, (1) Cercinnam pervenit: cujus adventu C. Decius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæ-

1 Cercinnam pervenit.) *Vide supra cap.* 8.

Cæsarem mittit. (1) Allienus interim proconsul e Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII, & XIV, & equites Gallos DCCC. funditorum, sagittariorumque mille; ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem. Quæ naves, ventum secundum nactæ, quarta die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia, ac voluptate uno tempore auctus, frumento, auxiliisque tandem suis exhilaratis, annonæque levata solicitudine, deponit legiones, equitesque ex navibus egressos jubet ex languore, nauseaque reficere: dimissos in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis, pollicitationibusque propositis, pro perfugis, speculandi gratia, in Cæsaris castra mittunt: qui simul ac ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo vera proloqui. Potestate facta, *Sæpenumero*, inquiunt, *Imperator, complures Gætuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione XV, & VI, ad te voluimus, in tuaque præsidia confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur: nunc data facultate pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra, portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus*. Qui collaudati a Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas

35.

Z de-

1 Allienus interim proconsul e Lilybæo) *Sicilia a prætoribus regebatur: belli tempore nonnumquam in provinciis proconsules pro prætoribus erant, quod de Asia manifestum est.*

deducuntur, quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverant, milites legionarii complures a Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

CAPUT XV.

M. Cato milites ex quovis genere lectos mittit in Scipionis castra. Legati Tisdro egressi ad Cæsarem se conferunt, auxilium petentes. P. Sitius castellum, in quo erant Jubæ impedimenta, expugnat.

36. DUm hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, & cujusquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim (1) ex oppido Tisdro, (2) in quod tritici modium millia ccc. compottata fuerant a negotiatoribus Italicis, aratoribusque, ad Cæsarem venere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent, simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dicit: cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. (3) P. Sitius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia & frumentum, & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

1 ex oppido Tisdro) *Intus sita Tisdrus, reductior a mari, a Thapso in meridiem: Antonino* Tusdrus Colonia*: Ptolemæo* Thysdrus, Θύσδρος: *nostro inferius* Tisdra.

2 in quod tritici modium millia ccc) *MSS. regia & Thuan.* in quod, *teste Goduino; vulgo* in quo. *Deinde* modium *Latine legendum; non* modia, *ut quidam olim ediderant.*

3 P. Sitius interim) *de quo supra cap. 25.*

CA-

CAPUT XVI.

Cæsar Ruspinam versus proficiscitur, accedit ad munitiones Scipionis. Scipio, & Labienus copias educunt. Cæsariani, pulsis iis, qui ad præsidium erant, loco munito potiuntur. Labienus suis auxilium fert, Julianis eum insequentibus, & multos occidentibus.

CÆsar, postquam legionibus veteranis II, equitatu, levique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves VI onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI. Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores, apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi (1) ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus accessit; inde parvulam declivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planicie patet millia passuum XV, quem jugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perveteres erant collocatæ; quarum apud ultimam præsidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, adscendit, in unumquemque collem turres, castellaque facere cœpit, atque ea minus semihora efficit; & postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium, stationemque Numidarum, paulisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem per-

37.

38.

Z 2 ve-

1 ad oppidum Ruspinam versus) *Vide supra cap. 23. sect. 1. Sic & infra cap. 80. sect. 3.* ad mare versus consedit.

venerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi, ac muniri. Quod postquam Scipio, Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, (1) pedestremque copiam in secunda acie minus

39. passus ∞ a castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam cum non amplius passibus md. inter hostium aciem, suasque munitiones esse animadvertisset, intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere, necesseque haberet legiones a munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent: eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus (2) suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum a suis copiis longius abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes

40. immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit: Galli, Germanique, qui restiterant, ex superiore loco, & post tergum circumventi, fortiterque resistentes conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ

1 pedestremque copiam) *copias, exercitum. Raro exemplo ut supra cap. 10. sect. 3.*

2 suppetias ire) *ut mox cap. 41. sect. 2. & supra cap. 25. extremo, ubi, quæ adnotavimus, videas.*

quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt, metu, ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione, ejusque copiis campo, collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, cum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerant: nonnulli, qui ex Curionis prælio capti, conservatique, parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora mirifica specie, amplitudineque cæsa toto campo, ac prostrata diverse jacebant.

CAPUT XVII.

Cæsar aciem instruit. Scipio castris se continet; inde, accedente Cæsare ad munitiones, auxilium fert oppido Uzitæ. Cæsar copias, quas contra Scipionem ad pugnam paraverat, in castra recipit.

41. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes eduxit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum (1) ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, cum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquas, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis, armatisque suppetias ire contendit. Quod

 ubi

1 ab oppido Uzita) *Ptolemæo* Οὔζιτα, *in mediterraneis, prope Tisdrum & Leptim minorem.*

ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, (1) in eo loco, quem paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum, sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit. Cum jam prope Solis occasum Cæsar expectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo cominus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat; hostesque mediam aciem suam oppido texisse, sibique difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & sinistrum ex iniquiore loco pugnare: præsertim cum milites (2) a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque, reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

42.

CAPUT XVIII.

Considius ab obsidione Acillæ Adrumetum se confert. Classis Vari, & M. Octavii duas naves hostiles capit cum uno centurione, & paucis tironibus; hi ante Scipionem pauca audacter locuti interficiuntur.

43. INterim Considius, qui Acillam, & LXX. cohortes stipendiarias Numidis, Gætulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu mul-

1 in eo loco, quem paulo ante commemoravi) *Sic meliores libri, etiam MS. Ursini, Græca antiptosi, de qua Sanctii Minervam, & C. V. Jac. Perizonii additamentum vide lib.* IV. *cap.* XII.

2 a mane diei) *Nomen* mane, *regens patrium casum, ut hic apparet; & adsumens epitheton, ut* multo mane *Cic. lib.* V. *Attic. ep.* 14. *&* clarum mane *Pers. sat.* III. *pr.*

multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque (1) itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recipit.

44\. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe cum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, a Virgilio scaphis, naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate (2) ad Ægimurum delata, a classe Vari, & M. Octavii est capta, in qua milites veterani, cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui, postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constiterunt: *Non vestra*, inquit, *sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri Imperatoris impulsu, & imperio coactos, cives, & optimum quemque nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam, & pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini.*

45\. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri,

1 itinere per regnum Jubæ facto) *Longæ ambages, cum breve iter ab Acilla (sive Acholla est, sive oppidum aliud in tractu maritimo, ubi tum Cæsar agebat) Adrumetum recta via ferret. Vide quæ supra ad Cæs. B. Civ. II. cap. 38. sect. 1. notavimus. Aut Jubæ regnum supra provinciam Romanorum Africam in austro usque ad mare Syrtium prolatum fuit: quod infra cap. 77. sect. 1. videtur significari.*

2 ad Ægimurum) *insulam in Carthaginiensi sinu. Livius* XXX. 24. Ægimurus sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est: triginta ferme millia ab urbe, *Græce* Αἰγιμοῦρος *Straboni*, Αἰγίμορος *Ptolemæo*.

potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV. *Pro tuo*, inquit, *summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque belli jure capto polliceris; & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate, victoriaque amplius* XXXVI. *annis depugnavi, adversus, armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. Ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius* X. *sumam. Tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.*

46. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vellet, atque ante pedes centurionem interficit, reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni. *Abducite*, inquit, *istos nefario scelere contaminatos, & cæde civium saginatos*. Sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causa esse jusserat, ut suis onerariis, longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

CA-

CAPUT XIX.

Ingens ſaxorum nimbus coortus Cæſaris exercitum rebus neceſſariis carentem affligit.

PEr id tempus fere Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque (1) Vergiliarum ſigno confecto, circiter vigilia ſecunda noctis, nimbus (2) cum ſaxea grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quod Cæſar non more ſuperiorum Imperatorum in hibernis exercitum continebat; ſed in tertio, quartoque die procedendo, propiuſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat: opereque faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum tranſportaverat, ut præter ipſum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ uſui militi eſſe conſuevit, in naves imponi pateretur. In Africa autem non modo ſibi quidquam non acquiſierant, aut paraverant; ſed etiam propter annonæ caritatem, ante parata conſumpſerant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant. Reliqui ex veſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, coriiſque contextis permanebant. Itaque ſubito imbre, grandineque conſecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes ſubruti, disjectique, nocte intempeſta, ignibus extinctis, rebuſque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagabantur, ſcutiſque capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt.

47.

1 Vergiliarum ſigno confecto) *Vergiliæ ſunt Plejades*: confecto *arguit occaſum: ſed qualem? Hæc, ut ex cap. 37. apparet, Februario menſe videntur accidiſſe, quo Plejadum nec coſmicus, nec acronychus, neque heliacus occaſus datur. Propius tamen adultus Februarius aut Martii initium ab heliaco occaſu abeſt, quam a ceteris, & Hirtius* fere per id tempus *dicendo, non plane eodem menſe contigiſſe ſignificat.*

2 cum ſaxea grandine) *Olim editi*, cum ſaxorum. *Poſt autem ſect. 6. ſimpliciter* grando *vocatur, cujus craſſitudo ſimilitudinem ſaxorum attulit.*

CAPUT XX.

Rex Juba cum magnis copiis ad Scipionem proficiscitur. Scipio suas, & regis copias contra Cæsarem iturus instruit. Cæsar suos per juga summa ducere incipit. Labienus insidias Cæsari per quamdam vallem transituro infelici eventu struit. Ejusdem Labieni fuga.

48\. REx interim Juba de equestri prælio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto; (1) ut si, cum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris liberaretur; cum III. legionibus, equitibusque frænatis DCCC, Numidis sine frænis, peditibusque ejus armaturæ grandi numero, elephantisque XXX. egressus e regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit; castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; & exspectatione copiarum regiarum exercitus ejus magna suspensione animi ante adventum Jubæ commovebatur. Postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto facile fuit intellectum, Scipioni additum animum, fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas, regiasque copias cum elephantis LX. productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit: ac paulo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animadvertit, Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum

49\.

co-

1 ut si, cum ipse aliquid) *Libri variant; veteres* ut secum: *recentium plures, inde a Scaligero*, ut si, cum: *Goduini*, ut sic, cum. *Quod sequitur* liberaretur, *a Beroaldo est ad sensum complendum. Ideoque male sanus hic locus est.*

copiis progredi cœpit, & brachia protinus diducere, & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt: atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, & quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: (1) quæ erant transeunda Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse, convallem, olivetumque transgredi, eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus, levique armatura consedit: & præterea post montem, collemque equites in occulto collocaverat; ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus conciderctur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum cum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim (2) vivorum sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

59.

1 quæ erant transeunda) *loca videlicet. Sic codex Victorii, & vetus Venet. Hieronymi Bononii, item Gryphii. Posterius editi* transgrediendæ, *quasi speluncæ, quod non cohæret. Regius cod.* transgredienda, *puta loca.*

2 vivorum sunt potiti) *Sic Fulvii Ursini codex: sic & Scaliger edidit, quem plures secuti sunt. Antea excusi*, vivis sunt potiti. *At noster infra etiam cap* 61. vivorum potiti sunt.

CAPUT XXI.

Cæsar castra in quodam loco, quem cepit, mirabili arte munit. Juba, Scipio, & Labienus in Cæsaris legiones irrumpunt. Cæsarei Numidas usque ad castra regis insequuntur. Plures milites, a Scipione deficientes, se ad Cæsarem conferunt.

51. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planitie positum erat, tenebaturque a Scipione, (1) duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque coepisset, tecta late a suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur: præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id, quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile, & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat; puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus; interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, levisque armaturæ præliis minutis cominus
52. dimicabant. Cæsar ab eo opere cum jam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu, cum omni equitatu, levique armatura, Juba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ, subitæ-

1 duo brachia instituit duci) *munitiones instar brachiorum protentas; ut Bello Alex. c. 30.*

taeque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. Quae res aliter adversariis cecidit. Namque Caesar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes, dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem praelium esset conjectum, pulvisque vento flatus (1) omnium prospectu offecisset, Juba cum Labieno capti in potestatem Caesaris venissent, equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV. & VI. Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire. Itemque (2) equites Curioniani diffisi Scipioni, ejusque copiis complures se eodem conferebant.

CAPUT XXII.

Legiones IX, & X diu in mare jactatae, tandem ad Caesarem perveniunt. Caesar C. Avienum, A. Fontejum, & alios ab exercitu removet. Getuli contra Jubam arma sumunt, cui rei Juba consulit. Caesar castra munit. Hostes Caesareos alloquuntur. Gaetulorum fuga in Caesaris castra. Scipio, & Juba vetant, M. Aquinium cum adversariis colloqui; is obedit, propter quod Jubae superbiam exaggerat Auctor.

DUm haec circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duae, IX. & X. ex Sicilia navibus onerariis profectae, cum jam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae naves 53.

1 omnium prospectu offecisset) *Sexti casu in V. antiquo more, ut ad lib. 1. B. Gall. cap. 16. demonstravimus. Ita autem Scaliger haud dubie ex MSS. & qui adhuc soliti sunt eum subsequi. Priores edit.* prospectibus.

2 equites Curioniani) *Lipsius emendavit Elect. 11. 22. Fuerunt enim Curionis in Africa caesi. Vide lib. 11. de Civ. B. extrem. Vulgo* Curiani.

ves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac diu multumque jactati, tandem multis post diebus siti, inopiaque confecti ad Cæsarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in

54. Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus tribunus mil. x. legionis navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis, centurionibusque: *Maxime vellem*, inquit, *homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo cæteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra Rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti: quod mihi, Reique publicæ inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam, jumentaque in naves imposuisti: tuaque opera, militibus tempore necessario Respublica caret, ad eas res, ignominiæ causa, ab exercitu meo te removeo, hodieque ex Africa abesse, & quantum. potes, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tribunus militum seditiosus, malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto.* (1) T. Saliene, M. Tiro, *C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu, beneficio, non virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis, & magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, &, quantum potestis, abesse ex Afri-*

1 T. Saliene) *de quo supra cap. 28.*

Africa jubeo. Itaque tradidit eos centurionibus; & singulis non amplius singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris, mandatisque a Cæsare missos (1) supra docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a rege Juba descifcunt, celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitabant. Quibus rebus cognitis, Juba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos. Cæsar, brachiis perfectis, promotisque eo usque, ut telum ex oppido adjici non posset, castra munit. Ballistis, scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eoque V. legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimique conspectum amicorum, propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris, finibusque donati, post Sullæ victoriam (2) sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis, calonibusque suis circiter ∞ perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximo Uzitæ locata. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum adversariis colloqui. Cum nihilominus (3) ejus,

55.

56.

57.

1 supra docuimus) *hujus libri cap. 32.*

2 sub Hiempsalis regis potestate) *Hic Hiempsal* II. *est, Jubæ regis pater. Vide Hist. nostram Antiq. in Numidiæ regibus.*

3 ejus sermonem nuntius ad se referret, diceretque) *Locus dubius.*

ejus sermonem nuntius ad se referret, diceretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret, viator postea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna: Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus discessit, & dicto audiens fuit Regi. Usuvenisse hoc civi Romano miror, & ei, qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, parvumque Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. Nam cum Scipio sagulo purpureo ante Regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Jubæ homini superbissimo, inertissimoque obtemperaret.

CAPUT XXIII.

Hostes, simulque Cæsar copias e castris eductas instruunt, cujus rei ordo, & ratio refertur. Vario eventu pugnatur.

58. POstero die universas hominum copias de castris omnibus deducunt, (1) & supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, consti-

bius, nec uno modo expressus. Sic veteres. Scaliger, & recentiores habent restaretque, *tamquam Scipionis mandatum nuntius Aquinio attulerit, ut restaret, & reliqua perageret, Goduinus ex codicum collatis vestigiis aliam emendationem tentat*, nuntius ad eum (*Scipionem*) referret, se restare, ut; *sed durior est, nihilque explicat.*

1 & supercilium quoddam) *eminentiam loci. Virgilius* 1. *Georg.* v. 108.

Ecce supercilia clivosi tramitis.

ubi Servius: altitudine, summitate terrarum.

ſtitit: ſine dubio exiſtimans, ultro adverſarios, cum tam magnis copiis, auxiliiſque regis eſſent præditi, promptiuſque proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiuſque ſe acceſſuros. Equo circumvectus, legioneſque cohortatus, ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim a ſuis munitionibus longius ſine ratione non procedebat, quod (1) in oppido Uzitæ, quod & Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppoſitum: verebaturque, ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido irruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum cauſa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro occurrendum fore exiſtimabat. Non arbitror eſſe prætermittendum, quemadmodum exercitus utriuſque fuerint in aciem inſtructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte ſuas, & Jubæ legiones; poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, uti procul ſimplex eſſe acies media a legionariis militibus videretur: in cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur. Elephantos dextro, ſiniſtroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. Poſt autem elephantos, armaturas leves, Numidaſque ſubſtituerat auxiliares. Equitatum frænatum univerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat: ſiniſtrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat ſpatium equitatus explicandi. Propterea Numidas, leviſque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem ſuæ aciei oppoſuerat, fere interjecto non minus ∞ paſſuum ſpatio, & ad collis radices magis appulerat, longiuſque ab adverſariorum, ſuiſque copiis promoverat. Id hoc conſilio, ut, cum acies II. inter ſe concurriſſent initio certaminis, paulo longius ejus

59.

1 in oppido Uzitæ) *Sic poſteriores inde a Scaligero, qui haud dubie in MSS. invenit: ut Cicero ad Att. lib.* v. *ep.* XVIII. in oppido Antiochiæ: *& Virgilius Æn.* III. *verſ.* 293.
--- Buthroti adſcendimus urbem.
Prius tamen editi in oppido Uzita, *ſexto caſu, legunt.*

ejus equitatus circumvectus, ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio
60. Scipionis ea die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in media acie. Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat; & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat; & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur, sinistrum autem, ut equitatus hostium multitudini resistere posset, laborabat. Eodemque suum omnem contulerat equitatum, &, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V. præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maxi-
61. meque in cornibus collocaverat. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum CCC interjecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam X diei perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum, Gætulorumque sine frænis ad dextram partem se movere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frænatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere: cum subito (1) pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Gætulos injussu, ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt, levique armatura deserti, ac pul-

1 pars equitatus -- progressi) *Synthesis, historicis æque ac poetis grata. Sallustius Jugurth. cap.* 60. magna pars confecti vulneribus, abeunt.

pulsi, convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ xxvi occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. (1) Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere prædatores equites Numidas, Gætulosque ex improviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cęsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque, & fossam per medium campum ducere, adversariorumque (2) excursionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & ne jugo a Cęsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus pręliis inter se quotidie dimicabant.

CAPUT XXIV.

Varus Adrumetum proficiscitur; Cæsar L. Cispium, & Q. Aquilam ad Thapsum mittit in præsidium commeatus. Varus plures Aquilæ naves dissipat. Cæsar ut Leptim pervenit, hostium classem insequitur. Varus Adrumetum fugit. Cæsar plures hostium naves capit.

INterim Varus classem, quam antea Uticę hyemis gratia subduxerat, cognito legionis VII, & VIII. ex Sicilia adventu, celeriter deducit: ibi Gętulis remigibus, epibatisque complet; in- 62.

1 quod proprium gaudium bellantibus) *Scaliger, credo, uncis primus suspectum* quod *inclusit.*

2 excursionibus officere) *Raro hoc verbum cum accusandi casu junctum, quod ita insolens est Seb. Gryphio visum, ut* iter *hoc loco expungeret. Glandorpius vult exemplo Plautino illustrare Trucul. act.* II. *extr.* te officiam: *sed libri inde ab Aldino, quos scio, referunt omnes* conficiam. *Passive tamen Lucretius* II. *vers.* 155. officiuntur *dixit, & ipse Cicero* 1. *de Orat. c.* 39. officeretur: *quæ transitivæ notioni subveniunt.*

insidiandique gratia progressus Adrumetum cum lv. navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe xxvii. navium (1) ad Thapsum versus in stationem, præsidii gratia, commeatusque sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum xiii. navibus longis Adrumetum eadem de caussa præmittit Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit. (2) Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus vigilia secunda (3) Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit, (4) & penteres duas vacuas a defensoribus

63. nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum vi. equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigio-

1 ad Thapsum versus) *Sic veteres libri constanter: posteriores sine* ad. *Ratio sæpe exposita. Vide vel bujus libri c. p. 23. sect. 3. cum adnotatis nostris.*

2 Aquila, tempestate jactatus superare) *Vetus liber, quem sæpe laudavi, interserit quædam*, jactatus (cum classe propius) promontorium, *cetera: quæ vero, etiam a proximis, ut superflua, resecta sunt. Rubenius tamen Elect.* ii. 4. *censet restituenda.*

3 Adrumeto ex Cothone egressus) *Portum quemdam* Cothone *significari non dubitatur. Strabo lib.* xvii. *Carthagini portum seu navale bujus nominis tribuit.* ὁ Κώθων νησίον περιφερὲς εὐρίσκῳ περιεχόμενον, ἔχοντι νεωσοίκους ἑκατέρωθεν κύκλῳ. *Et si Servio credimus, ad Æneid. I. vers. 427.*

Hic portus alii effodiunt;

Carthaginienses Cothona fossa utuntur, non naturali portu. *Ad bujus similitudinem videntur Adrumetini suum portum etiam Cothonem dixisse.*

4 & penteres duas) πεντήρης, quinqueremis, *ab* ἐρέσσω. *Vide mox cap. 63. sect. 4 Usus & Græco nomine est de B. Alex. 47. sect. 2.*

giolum parvum conſcendit ; in curſu Aquilam multitudine navigiorum perterritum , atque trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit . Interim Varus celeritate Cæſaris , audaciaque motus , cum univerſa claſſe , converſis navibus , Adrumetum verſus fugere contendit . Quem Cæſar in millibus paſſuum IV. conſecutus , recuperata quinqueremi cum omnibus ſuis epibatis , atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX. in ea nave captis , triremem hoſtium proximam , quæ in repugnando erat commorata , onuſtam remigum , epibatarumque cepit . Reliquæ naves hoſtium promontorium ſuperarunt , atque Adrumetum in Cothonem ſe univerſæ contulerunt . Cæſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit , atque in ſalo in anchoris ea nocte commoratus , prima luce Adrumetum accedit ; ibique navibus onerariis , quæ erant extra Cothonem , incenſis , omnibuſque reliquis aliis aut ſubductis , aut in Cothonem compulſis , pauliſper commoratus , ſi forte vellent claſſe dimicare , rurſus ſe recipit in caſtra . In ea nave captus eſt P. Veſtrius eques Romanus , & (1) P. Ligarius Afranianus , quem Cæſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat ; & poſtea ſe ad Pompejum contulerat ; inde ex prælio effugerat , in Africamque ad Varum venerat . Quem (2) ob perjurium , perfidiamque Cæſar juſſit necari . P. Veſtrio autem , quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat , & quod ipſe ſuam cauſam Cæſari probaverat , ſe Naſidii claſſe captum , cum ad necem duceretur , beneficio Vari eſſe ſervatum , poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi , ignovit .

64.

1 P. Ligarius Afranianus) *qui ſub Afranio , Pompeji legato in Hiſpania militaverat .*

2 ob perjurium , perfidiamque) *quia jurejurando ſe obſtrinxerat , cum dimitteretur a Cæſare , ſe contra ipſum haud amplius militaturum eſſe .*

CAPUT XXV.

Mos Africanorum, qui frumentum sub terra condunt. Labienus castra in quodam colle ponit, per quem Cæsar transiturus est; is insidiantes fugat. Labienus suis frustra occurrit. Juba de iis, qui fugerant, supplicium sumit.

65. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum preparent. Qua de re Cesar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II. cum equitatu mittit a castris suis millia passuum X. atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus a suis castris millia passuum VII. per jugum, & collem, per quem Cesar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cesarem eadem sepe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit. 66. Cesar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto sepe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se VIII. veteranas cum parte equitatus sequi. Atque, equitibus premissis, nec opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis cum equites pauci Cesariani jam sustinere non possent; Cesar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

CA-

CAPUT XVI.

Cæsar, dato negotio obsidendi Adrumetum, & Thapsum Cispio, & Aquilæ, ad obsidendum oppidum Agar proficiscitur. Scipio Cæsarem subsequitur. Cæsar oppido Zetta potitur.

CÆsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit, atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acilæ relicto, Cispio, Aquilæque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsideret, ipse, castris incensis IV. noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & pervenit (1) ad oppidum Agar, quod a Gætulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum VI. longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit. (2) Oppidum erat Zetta, quod aberat a Scipione millia passuum X. ad ejus regionem, & partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diversum, ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones II. frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV. vigilia egressus, præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppido potitur, Legiones Scipionis comperit lon-

67.

68.

1 ad oppidum Agar) XVI. *millibus passuum a Thapso situm*, infra cap. 79. *Unde conjectura de positione.*

2 oppidum erat Zetta) *Nec hujus oppidi situs est certior. Quidam putant Strabonis* Zellam *esse. Ortelius longius aberrat. Ptolemæi* Ζεῖθα, Zeitha *promontorium, ultra Syrtheum minorem situm huc retrahens.*

longius in agris frumentari: &, cum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus (1) occurrere suppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite Romano de conventu Uticensi, & camelis XXII. regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

CAPUT XXVII.

Labienus, & Afranius egressi ex insidiis prælium cum Cæsareis sæpius committunt, majus tamen damnum ipsi patiuntur.

69. CUm jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque cum omni equitatu, levique armatura, ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionum equitatus, & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & dejecta est de colle. Cum jam Cęsar existimasset, hostes pulsos, deterritosque finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt: atque eadem ratione, qua antea dixi, in Cęsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturę, mirabili velocitate prędititi; qui inter equites pugnabant, & una pariterque cum equitibus accurrere, & refugere consueverant. Cum hoc sæpius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur, & refugerent instantes, propius non accederent, & singulari genere pugnę uterentur, eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cęsar intellexit, nihil aliud illos co-

1 occurrere suppetias) *Vide supra cap. 25. sect. 5.*

conari, nisi ut se cogerent castra in loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui a quarta vigilia usque ad horam x. diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. Cum jam ad solis occasum esset, & non totos c. passus in horam IV. esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium placide, leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, sinistraque per colles percurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi: Cæsaris autem non amplius tres, aut quatuor milites veterani, si se convertissent, & pilas viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius II. millium numero ad unum terga vertebant, ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castra incolumes, sauciis x. factis, reduxit. Labienus, circiter ccc. amissis, multis vulneratis, ac defessis, instando omnibus, ad suos se recepit. 70

CAPUT XXVIII.

Scipio legiones in castra reducit: at Cæsar suos exercet, quaque ratione sese contra hostes gerere debeant, edocet: inde hostes ad pugnam invitat, quam illi respuunt. Legati ex oppido Vaccà ad Cæsarem veniunt, atque ab eo auxilium poscunt.

Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum 71.

veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed (1) ut lanista tirones gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obversi adversariis, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum, atque solicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire propter equorum interitum, quod eos jaculis interficiebat; & legionarium militem defatigabat propter velocitatem. Gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar ve-

72\. hementer commovebatur, quia, quodcumque prælium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat; & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo, multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque (2) elephantos ex Italia transportari jusserat, quo & miles noster speciem, & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adjici posset; ornatusque ac loricatus elephantus cum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur, præterea ut jumen-

ta

1 ut lanista tirones gladiatores) *Lanista magister gladiatorum, quos docebat & præparabat ad depugnandum.*

2 elephantos ex Italia transportari) *Veteres libri scripsi &* *impressi*, in Italiam; *quod Goduinus tuendum suscipit. At si in Italia milites adsueti elephantis fuerant, unde novus in Africa metus? cur* terroris gratia (*cap. 70.*) *ante castra Scipio produxit? Ciacconius hoc primum vidit, deinde Lipsius* (*Elect. 1. 22.*) *&* ex Italia *legendum censuerunt. Confirmat Dio Cassius lib.* xliii. *sub initium*: ὁ Καῖσαρ ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐλέφαντας μετεπέμπετο.

ta bestiarum odorem, stridorem, speciem consuetudine captatum non reformidarent. (1) Quibus ex rebus largiter erat consecutus; nam & milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant; equitesque in eas (2) pila præpilata conjiciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerant. Ob 73. has causas, quas supra commemoravi, solicitabatur Cæsar, tardiorque, & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos, minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc, atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem III. productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim (3) ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zettæ, cujus Cæsarem potitum esse 74.

1 Quibus ex rebus largiter erat consecutus) *Locus male sanus. Scaliger hamatis virgulis verba* quibus ex rebus *inclusit, quasi aliena: quem adhuc fere omnes editores secuti sunt. Cui displicet brevitas,* Largiter erat consecutus: *nec cetera putat frustra in libris esse; forte non inepte sic aut simili modo suppleverit:* Quibus ex rebus, quod optaverat, largiter est consecutus.

2 Pila præpilata) *non cuspide præfixa, sed obtuso acumine, & instar pilæ rotunda. Plinius lib. IX. 30. de locustæ marinæ cornibus*, sunt propria rotunditate præpilata. *Et Quintilianus lib. V. 12.* Declamationibus ad pugnam forensem velut præpilata exerceri solebamus. *Lipsium lege Poliorcet. lib. IV. dialog. IV.*

3 ex oppido Vacca) *Neque de hoc oppido plura constant, quam finitimum fuisse Zettæ, atque ita in Africa propria. Alia ergo Vacca Numidiæ, forum rerum venalium totius regni, de qua Sallustius Jug. c. 47. & alibi.*

demonſtravimus, veniunt: petunt, & obſecrant, *ut ſibi præſidium mittat: ſe res complures, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos. Per id tempus,* (1) *Deorum voluntate, ſtudioque erga Cæſarem* (2) *transfuga ſuos cives facit certiores, Jubam regem celeriter cum copiis ſuis, antequam Cæſaris præſidium eo perveniret, ad oppidum accurriſſe, atque adveniente multitudine circumdata, eo potitum: omnibuſque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum delendumque militibus.* (3) Cæſar interim, luſtrato exercitu ad XII. Kal. April. poſtero die productis univerſis copiis, proceſſus a ſuis caſtris millia paſſuum V a Scipionis circiter II. millium interjecto ſpatio, in acie conſtitit. Poſtquam ſatis diuque adverſarios a ſe ad dimicandum invitatos ſuperſedere pugnæ animadvertit, reducit copias.

75.

CAPUT XXIX.

Cæſar ad oppidum Sarſuram iter habet. Labienus dum Cæſaris extremum agmen infeſtat, pulſus turpiter fugit, poſtea iterum ſubſequitur Cæſareos. Oppido Sarſura potitus Cæſar Tiſdram pervenit, inde redit ad Agar; quo & Scipio ſe confert.

POſtero die caſtra movet, atque iter (4) ad oppidum Sarſuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præſidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu, levique armatura agmen ejus extre-

1 deorum voluntate, ſtudioque erga Cæſarem) *Gloſſema hæc verba Lipſius Elect. II. 22. cenſet. inepte enim intruſa ſunt, nec cum ceteris cohærent.*

2 transfuga ſuos cives) *Vaccenſes legatos, qui cum Cæſare erant.*

3 Cæſar-proceſſus a ſuis caſtris) *id eſt progreſſus. Rara forma participii: tamen etiam Scribonius Largus Compoſ.* C. in proceſſa ætate. *Et cognato verbo Rutilius* v. 313. deceſſis umbris.

4 ad oppidum Sarſuram) *Videri poſſet Ptolemæi* Saſura *eſſe, niſi hæc longius in auſtrum, quam Cæſaris itinera ferebant deducta eſſet.*

tremum carpere cœpit: atque ita lixarum, mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immissos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante (1) P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento, interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, (2) atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum xv. ad aquam facit castra, atque inde iv. die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

76.

1 P. Corn. Scipionis evocato) De evocatis *dixit ad lib.* VII. *B. Gall. c. 65. sect. 5. & ad* 1. *Civ. c. 17. sect. 4.*

2 atque inopia deterritus) *Lipsius, dicto loco* aquæ inopia, *non* atque, *legit, quod locus castrorum, de quo proxime sequitur, suadet. Alii,* inopia *rerum, ad oppugnationem necessariarum, deterritum autumant.*

CAPUT XXX.

Thabenenses Legati a Cæsare auxilium petunt, idque impetrant. Cæsar suos milites jam instructos jubet in hostes impetum facere, a quibus acriter pugnatur; tandem hostes fugiunt. Pacidius pilo ictus interit.

77. THabenenses (1) interim, qui sub ditione, & potestate Jubæ esse consuessent, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent. Petunt, orantque, ut suis fortunis, de Populo Romano quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, (2) commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV. equites CD. funditores, sagittariique ∞ (3) uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX. millibus passuum a suis castris, ab Scipionis vero IV. millibus passuum longe constitit in campo.

78. Erat (4) oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD. habere consueverat. Eo equitatu dextra, sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus.

1 Thabenenses sub ditione Jubæ) *Et hi incogniti, ab oppido* Thabena, *quod mox memoratur, dicti. Dicuntur in extrema regni regione maritima* locati. *Vide quæ supra c. 43. sect. 3. notavimus.*

2 commeatu dato.) *venia ad suos vel alio abeundi a signis.*

3 uno commeatu) *una navigatione, transportatione.*

4 oppidum nomine Tegea.) *Errant, quibus eadem hæc & Ptolemæi Tege est, quæ longissime ab hac belli sede in interiora accedit, Sirti majori, quam minori, propior.*

pus diei in otio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem, levemque armaturam, sagittarios, funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, & equis concitatis Juliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortissime, acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, ccc. quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisque, ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani cd. vim hostium ad IV. millia numero sustinere non poterant, & a levi armatura Numidarum vulnerabantur, (1) minutatimque cedebant, Cæsar alteram alam mittit, qui (2) satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. Insecuti per III. millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam x. commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius graviter (3) pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratique sunt.

1 minutatimque cedebant) *Vetus codex* cædebantur.
2 satagentibus) *laborantibus Julianis subvenirent*. Satagere *enim est anxie torqueri difficultate rei conficiendæ*.
3 pilo per cassidem caput ictus) *circa caput, in capite, Græca ellipsi præpositionis κατὰ. Sic infra cap. 85. sect. 7.* brachium gladio percussus.

CAPUT XXXI.

Cæsar Thapsum petit, ibique castris positis oppidum munit. Scipio cum Cæsare pugnaturus prope Thapsum castra ponit. Cæsar ad Scipionis castra proficiscitur, ibique suos ad pugnam incitat.

79. POstquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadverteret, (1 adversarios non eorum virtute confidere, (2) sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit: pridie Non. April. tertia vigilia egressus ab Agar XVI. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit: oppidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea, opportunaque complura præsidiis occupare: ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Vergilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum XIX. a Thapso binis castris consedit.

80. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare angustiæ quædam non amplius mille, & quingentos passus intererant, quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur, quod futurum, Cæsarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis, lunatis castris, Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cœlo albente, non longe a castris, præsidioque, quod su-

1 adversarios non eorum virtute confidere) *non sua virtute*.
2 sed aquarum inopia) *MSS. tres* copia. *Vide Goduin. Inopia Cæsaris: copia Scipionis*.

supra commemoravimus, mc. passibus, ad mare versus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II. relicto, ipse (1) cum expedita copia in eum locum citatim contendit, classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad litus appelli, signumque suum observare: quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quo postquam Cæsar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro, sinistroque cornu collocatos, & nihilominus partem militum castra non ignaviter munire, ipse acie triplici collocata, legiones x. secundaque dextro cornu, IIX. & IX. sinistro, oppositis v. legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis; levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, præliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, *ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere*. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter, immoderateque prodire. Cum idem a pluribus animadverti cœptum esset, subito legati, evocatique obsecrare Cæsarem, *ne dubitaret signum dare: (2) victoriam sibi propriam a Diis immortalibus portendi*.

81.

82.

1 cum expedita copia) *cum copiis, seu parte exercitus expedita. Vide supra cap. 10.*
2 victoriam sibi propriam) *ut supra cap. 32. sect. 1.*

CAPUT XXXII.

Dato pugnæ signo Cæsar in hostes irrumpit, prælium que committit. Commendatur egregium facinus cujusdam militis cum elephanto pugnantis.

DUbitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatique resistente, sibique eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante; subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen a militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, cum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne injussu Imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. 83. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, (1) signo *Felicitatis* dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestiæ stridore fundarum, lapidumque perterritæ, sese convertere, & suos post se frequentes, stipatosque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ; & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. 84. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani V legionis. Nam cum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus, & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrantique stridore maximo premeret, atque enecaret: miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret. Quem postquam ele-

phan-

1 signo Felicitatis dato) *tessera suis inter pugnandum data verbo* FELICITAS.

phantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo cum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore, cursuque conversus, ad reliquas bestias se recepit.

CAPUT XXXIII.

Oppidani fugituri ex Thapso erumpunt, sed in oppidum repelluntur. Scipionis copiæ in regia castra fugiunt, ultimo a Cæsareis occiduntur. Cæsar castris potitus Vergilium frustra ad deditionem invitat. Uticam proficiscitur.

INterim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt: &, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita (1) per mare umbilici fine ingressi, terram petebant. Qui a servis, puerisque, qui in castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate, imperioque rem gererent. Qui postquam adverterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus (2) armis abjectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident; desperata salute, in quodam colle consistunt, atque ar-

85.

1 per mare umbilici fine) *umbilico tenus. Sic Sallustius fragm. ex lib. III. Hist.* fine inguinum ingrediuntur mare.

2 armis abjectis) *non omnibus, sed quæ impedimento fugæ erant, scuto maxime. nam sequitur illico:* armis demissis salutationem faciunt.

armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit. Namque milites veterani ira, & dolore incensi, non modo ut parcerent hosti non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, (1) quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius, qui pilo transjectus consulto a milite interiit. Item Pompejus Rufus (2) brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani, senatoresque perterriti ex prælio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & a militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus, se recepit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque lxiv ornatos, armatosque cum turribus, ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem, & clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat; totumque exercitum veteranum donavit. Præmia fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, C. Rebilo pro-

1 quos auctores appellabant). *Lipsius sæpe dicto Electorum loco* fautores *substituit, puta, causæ Pompejanæ. Aut* auctores *rerum intelligit, quæ militibus displicuerant.*
2 brachium gladio percussus) *vide supra cap. 78. sect. 10.*

proconsule cum III. ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II. Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Uticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit.

CAPUT XXXIV.

Scipionis equites oppido Parada potiti, oppidanos igne consumunt; inde Uticam petunt: ibi primum castra ante portam oppidi posita oppugnant, inde oppidum ingressi cives interimunt. Cato oppidanos ad defensionem hortatus, sed nihil proficiens semet occidit, quem Uticenses sepeliunt. Magna Cæsaris clementia erga omnes conspicitur.

EQuites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cum Uticam versus iter facerent, perveniunt (1) ad oppidum Paradam. Ubi, cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcurrisset, vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujusque generis, ætatisque, vivos, constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Uticensibus (2) propter beneficium legis Juliæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, & (3) ante portam Bellicam castris, fossaque parvula duntaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat; senatum autem 87.

1 ad oppidum Paradam) *Strabo lib. XVII. p. 572.* Φαρὰν, Pharam *hoc oppidum appellat. De distantia ab Utica nihil certi habemus.*

2 propter beneficium legis Juliæ) *de libertate civitatibus provinciarum, antea liberis, conservanda. Cicero in Pison. cap. 16.* Lege Cæsaris justissima atque optima populi liberi plane & vere erant liberi.

3 ante portam Bellicam) *Sic ante ducentos & plures annos expressum fuit: perperam postea* belli causa castris *a quibusdam substitutum. Fuit enim portæ nomen oppidanæ Uticensium.*

tem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus, fustibusque equites repulerunt. Itaque, postquam (1) castris non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde, rapinisque desisterent; &, quid sibi vellent, sciret: sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis H. S. C. divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos

88. omnes Cato convocatos (2) una cum ccc, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum, mentemque perterritam, atque in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, navesque iis attribuit: ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione vultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transjecit. Qui dum anima nondum expirata concidisset, &, impetu facto in cubiculum ex su-

1 castris non potuerant potiri) *Sic in tribus MSS. Goduinus invenit: in uno scripto, & vetusto impresso (Venet. 1499.)* castra capere. *Scaliger & sequaces* castra potiri: *de qua syntaxi ad Nepotis Eumenem cap. 3. sect. 4. vide quæ notavimus.*

2 una cum CCC) *Hi trecenti Romani cives erant*, ἐν δὲ Λιβύῃ πραγματευόμενοι ἀπὸ ἐμπορίας ϗ δανεισμῶν, in Africa mercaturam & fœnus exercentes, *quorum consilio & opera Cato utebatur.* Plutarchus Catone p. 788. *Adde quæ noster mox cap. 90.*

suspicione, medicus, familiaresque continere, atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit.

CAPUT XXXV.

Cæsar Uscetam, postea Adrumetum proficiscitur: eidem Uticam petenti plures occurrunt vitam deposcentes, quos omnes Cæsar salvat; Uticensibus gratias agit; multos, qui accusati fuerant, concessa vita, ex oppido jubet egredi.

CÆsar interim a Thapso progressus (1) Uscetam pervenit: ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat. Hoc adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, (2) Q. Ligario C. Considii filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Lunejo Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitoque se ad genua projecit, vitamque sibi, nec am-

89.

1 Uscetam pervenit) *Videtur Ptolemæi* Οὐζηκία, Uzecia *esse, oppidum mediterraneum, diversum ab Uzita, nam utrumque Ptolemæus in illo tractu memoravit.*

2 Q. Ligario) *pro quo exstat Ciceronis oratio.*

amplius quidquam, deprecatur. Cui Cæsar facile pro sua natura, & instituto concessit. Idem Cecinnæ, C. Atejo, P. Atrio, L. Cellæ patri, & filio, M. Eppio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit.

90. Postero die mane oppidum introiit, concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit: cives autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter ccc pecunias contulerant Varo, & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: *se eis duntaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum; ita tamen ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem indicturum, & pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent*. Quibus metu exanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus subito oblata salute, libentes, cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Cæsare, ut universis ccc uno nomine pecuniam imperaret. Itaque (1) bis millies H-S his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante, ac se eo die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

CAPUT XXXVI.

Juba in suum regnum pervenit, ubi ingressu oppidi Zamæ prohibitus, in quod omnia sua bona comportaverat, in villam suam se recipit: Zamenses a Cæsare per Legatos auxilium contra Jubam petunt; ipse Cæsar in eorum auxilium it; equitibus regni veniam dat.

91. REx interim Juba, ut ex prælio fugerat, una cum Petrejo interdiu in villis latitando, tan-

1 bis millites H-S) *quinque millionibus unciatium, seu tonnis, ut vocatur, quinquaginta. Consule summos viros Gronov. de Sester. p. 166. Grævium ad Cic. lib. xx, epist. x.*

tandem, nocturnis itineribus confectis in oppidum pervenit: atque (1) ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat, ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus: deinde cum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent, ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis, nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent: tertio petit ab eis, ut sibi conjuges, liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petrejo, paucisque equitibus se confert. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, *uti antequam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum, seque ei reservare*. Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Utica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque, ut sibi ignoscat. Quibus

92.

1 ad oppidum Zamam) *Longe a mari ad australes prope fines Numidiæ hoc oppidum situm est. Vid. Geograph.*

bus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate, clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu, periculoque liberati.

CAPUT XXXVII.

Considius oppidum Tisdram deserit, & dum in regnum contendit, a Gætulis in itinere occiditur. C. Vergilius Caninio se tradit, Petrejus a Juba, is a quodam suo servo de medio tollitur. Faustus, & Afranius a P. Sitio capti, orta dissensione in exercitu, interimuntur. Scipio, & alii occumbunt.

93. DUm hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gætulisque præerat, cognita cæde suorum, (1) Domitiique, & legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Gætuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra, marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse; regem vagum a suis desertum ab omnibus aspernari, Saburam, ejusque copias ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodessent; a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, se, & sua omnia, & oppidum proconsuli tradit. 94. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, (2) cum jam co-

1 Domitiique, & legionum) *Vide supra cap. 86. sect. 5.*

2 cum jam conatus esset) *Posteriores cum Scaligero uncis hæc verba, quasi suspecta & superflua, includunt. Servari possunt quæ in omnibus libris exstant, si cum Goduino legas* convivatus *loco* conatus. *Florus sane* IV. 1. Juba cum sese recepisset in regiam, magnifice epulatus po-stero

conatus esset cum Petrejo, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Juba Petrejum facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi cum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit. P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant, & erant numero circiter ∞ D. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit: Afranium, & Faustum vivos capit cum conjuge, & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, (1) Faustus, & Afranius interficiuntur. (2) Pompejæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Plætorio Rustiano navibus longis diu multumque jactati, cum Hispaniam peterent, (3) ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paulo ante nominavi, interiit.

95.

96.

stero die cum Petrejo, fugæ comite, super mensas & pocula interficiendum se ei præbuit.

1 Faustus, & Afranius interficiuntur) *Hic videtur tumultui militari cædes tribui; at Florus* IV. 2. imperio *Cæsaris hos interfectos dicit: Eutropius* VI. 18. Faustus a Cæsare interfectus est. *Suetonius c. 75. dubitat.*

2 Pompejæ cum Fausti liberis) *Pompeji Magni filia Fausto, Sullæ dictatoris filio, nupserat.*

3 ad Hipponem regium) *Regius cognominatur hic Hippo, quia in regno Numidarum situs erat: post clarior facta civitas Augustini Episcopatu. Alter Hippo, Diarrhytus cognomine, fuit Africæ propriæ, haud procul ab Utica.*

CA-

CAPUT XXXVIII.

Cæsar, multis rebus Zamæ peractis, Uticam petit, ubi multis tributis variis populis impositis, in Sardiniam postea contendit: inde Sulcitanis multatis, Romam venit.

97. CÆsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra Populum Romanum arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium cœperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petrejoque ordines duxerant, Thapsitanis H-S xx. millia, conventui eorum H-S xxx. millia, Adrumetanis H-S xxx. millia, conventui eorum H-S L. millia multæ nomine imponit. Civitates, bonaque eorum ab omni injuria, rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat, & qui ad senatum questi per legatos, atque arbitros a senatu datos sua receperant, tricies centenis millibus pondo olei in annos singulos multat: ideo quod initio per dissensionem principum societatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecunia juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti mul-
98. tat. His rebus gestis, idibus Jun. Uticæ classem conscendit, & post diem III. (1) Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium, ejusque classem receperant, copiisque juverant, H-S C. millibus multat, & pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit, & ante diem III. Kal. Quinct. naves conscendit; & a Caralibus secundum terram provectus, duodetrigesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

1 Carales in Sardiniam) *Caralis & Carales, utroque numero, Sardiniæ oppidum cum portu: & in australi latere hujus insulæ* Sulci *oppidum aliud, unde* Sulcitani, *qui sequuntur*.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORUM DE BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS

CAPUT I.

Cn. Pompeius præsidia comparat, & provinciam vastat. Italiæ civitates auxilium conquirunt contra Pompejum.

1\. PHarnace superato, Africa recepta, qui ex iis præliis cum adolescente Cn. Pompejo (1) profugissent, cum & (2) ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar (3) muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra compararet Pompejus, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas claudebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompejo meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia (4) latronum largitio fieret. Ita paucis commodis (5) hoste hortato, majores augebantur co-

1 profugissent) *profugerant. Sic sæpe auctor. Vide infra cap. II. sect. 2. notata.*

2 ulterioris Hispaniæ) *ante Augustum omnis Hispania in citeriorem & ulteriorem divisa erat. Utraque separatim provincia Romana illis temporibus fuit.*

3 muneribus dandis) *spectaculis populo dandis.*

4 latronum largitio.) *Plus partibus suis auctor favet, quam bonum decebat historicum.*

5 hoste hortato) *obscure dictum, & ut videtur, passive: quod an usus Latinitatis in hoc verbo ferat (nam in aliis deponentibus non est insolitum) non possum dicere.*

copiæ. Ideoque crebris nuntiis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompejo auxilia sibi depostulabant.

CAPUT II.

Cæsar Hispaniam petit; ad eum legati Cordubenses se conferunt, eumque monent de facili expugnatione Cordubæ. Pompejus Uliam oppugnat. Cæsar Uliæ petitum subsidium concedit.

2. CÆsar (1) dictator III. designatus IV. multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam convenisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompejo discesserant, Cæsari obviam veniunt, a quibus nunciabatur, *nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provincia potitus esset, simulque quod tabellarii a Cn. Pompejo dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompejum de Cæsaris adventu facerent.* Multa præterea verisimilia proponebant: quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores, ut quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit: atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. 3. Erat per idem tempus Sex. Pompejus frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompejus adolescens (2) Uliam

1 C. Cæsar dictator III, designatus IV) *Cæsar dictaturam cum annis & consulatibus, contra morem patrium, repetebat. Primum dictator factus, cum ex Hispania rediret. B. Civ. II. 21. postea se abdicavit. Civ. III. 2. iterum adsumpsit dictaturam cum consulatu tertio. Nummo apud Ursinum Famil. p. 128. COS. TERT. DICT. ITER. Et alio p. 131. C. CÆS. DIC. TER. Et alio ibidem CÆS. DIC. QUAR. & in aversa, COS. Quint. Igitur vere Suetonius c. 76.* Honores nimios recepit, continuum consulatum, perpetuam dictaturam: *& nummo p. 127. CÆS. DICT. PERPETUO.*

Uliam oppidum oppugnabat) *Ulia non procul a Corduba in.*

am oppidum oppugnabat, & fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur: quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidio Cn. Pompeji, Cæsarem cum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de Populo Romano meritam esse sciens, xi. cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero, quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, (1) L. Julium Paciecum: qui cum ad Cn. Pompeji præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementique vento affligaretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita cum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & recta per adversariorum præsidia ad oppidum contendere: mediisque ex præsidiis cum quæreretur, *qui essent*, unus ex nostris respondit, *ut sileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant*; & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, & pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos.

in meridiem sita: perperam in libris Ulla *scripta. In nummis enim est* Ulia, *& vetus inscriptio apud Grut. p. 27.* ORDO REIP. ULIENSIUM. *quod etiam ad Bell. Alex. cap. 61. sect. 2. demonstravimus.*

1 L. Julium Paciecum) *Videtur* Patietus *esse, cujus apud Ciceronem Attic.* xii. *epist.* 11. *est mentio: aut (nisi utrobique idem est) de quo lib.* vi. *famil. epist.* iv. *ad Lepeam*: Cæsar ad vos misit exemplum Paciæci litterarum. *Quod Hispanici generis nomen exstat apud Val. Maximum lib.* vi. 4. 3.

CA-

CAPUT III.

Cæſar Cordubam petit. Cordubenſes prælium committunt. Sex. Pompejus a fratre auxilium petit, is ad Cordubam proficiſcitur.

4. HOc miſſo ad Ullam præſidio, Cæſar, ut Pompejum ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu (1) ante præmiſit. Qui ſimul in conſpectum oppidi ſe dederunt, (2) in equis recipiuntur. Hoc a Cordubenſibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exiſſet, loricati, ut ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, & magnum prælium fecerunt; ſic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompejus litteras fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio veniret, ne prius Cæſar Cordubam caperet, quam ipſe illo veniſſet. Ita Cn. Pompejus, Ulla prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

CAPUT IV.

Cæſar exercitum fluvium Bætim tranſducit; Pompejus prope Cæſarem caſtra ponit. Utrimque crebra prælia committuntur. Cæſar Ateguam petit, Pompejus Cordubam; inde ipſe quoque ad oppidum Ateguam, quod Cæſar oppugnat, ſe confert. Pompejus caſtra inter Ateguam, & Ucubim ponit; copiarum numerus recenſetur, a quibus quoddam Cæſaris caſtellum oppugnatur, ſed Cæſaris adventu omnes fugantur.

5. CÆſar, cum ad flumen Bętim veniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſ-

1 ante præmiſit) *Sic libri* πλεοναστικῶς.
2 in equis recipiuntur) *Locus dubie ſanus. Goduinus legit* ex equis: *quia ſequitur*, loricati, ut ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt.

posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompejus cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido, commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompejus. Hic inter duces duos fit contentio, (1) uter prius pontem occuparet. Ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res cum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna inita, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortes mortibus exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. 6. Cum animadverteret adversarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium (2) Ateguam proficiscitur. Id cum Pompejus ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multasque ballistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompejo cum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causa Cæsar complura castella occupavit, partim ubi equitatus, partim ubi pedestres copiæ in statione, & in excubitu, castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeji incidit, ut matutino tempore nebula

 esset

1 uter prius pontem) *Vetus liber Ven.* quis prius: *quod Vossius Analog.* IV.2. *tuetur. At Gryph. Scal. ceterique omnes* uter.

2 Ateguam proficiscitur) *Ategua & Attegua oppidum Bæticæ, inter Betim & Singulim fluvios.*

esset crassissima. Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompejus, & (1) trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam, (2) & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitie dividuntur Salso flumine: proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompejus, in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa XIII. legionum: sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, (3) duæ erant Vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant; & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat: reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam de levi armatura, & equitatu longe & virtute, & numero nostri erant superiores.

8. Accedebat huc, (4) ut longius bellum duceret Pompejus, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem, difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus-

1 trans flumen Salsum) *In Singulim a dextra se Salsum flumen infundit.*

2 & Ucubim) *oppidum prope Ateguam.*

3 duæ erant Vernaculæ) *De his legionibus, quæ antea sub Varrone, Pompejo legato fuerant, post Cæsari traditæ, ipse de Bello Civili lib.* II. 20. *agit. His Longinus præfectus est a Cæsare, eique mortuo suffectus C. Trebonius: a quo defecerunt Africano bello, atque ita Pompejanam causam rursus tueri susceperant.* Dio Cass. XLIII. p. 228.

4 ut longius bellum duceret) *protraheret, differret. Cic. lib.* VII. *ep.* XII. suadere instituti, ut bellum duceret. *Adde Cæs. B. G. l.* 3. 4.

ribusque & munitionibus retinentur, sicut in Africa, (1) rudere, non tegulis teguntur. Simulque in his habent speculas, & propter altitudinem longe, lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, adscensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompejus habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV. (2) grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana. Ibi præsidii causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompejus, qui eodem jugo tegebatur loci natura, & quod remotum erat a castris Cæsaris, animadvertebat loci difficultatem; &, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ita fretus opinione, tertia vigilia profectus castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuntius esset allatus, cum III. legionibus est profectus; & cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata lxxx.

9.

1 rudere, non tegulis) *Vide de bello Alexand. cap. 1. sect. 3.*
2 grumus est excellens) *Pompejus Festus*: Grumus terræ collectio minor tumulo. *Et Nonius Marcellus*: Grumus dicitur agger a congerie dictus.

CAPUT V.

Pompejus Cordubam versus it. Rex Indo interficitur. Q. Marcius trib. & C. Fundanius ad Cæsarem fugiunt. Duo milites capti occiduntur. Tabellariis Pompeji manus amputantur. Prælium cum Cæsareis commissum. Oppidanorum conditiones respuit Cæsar; aliud prælium commissum.

10. INsequenti (1) luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit v, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompejus castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. (2) Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exce-
11. ptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeji ex oppido portabant. Ex iis capti L. cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum (3) qui fuisset Pompeji, ad nos transfugit. Et noctis tertia vigilia (4) in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sicut (5) omne genus, quibus ignis per jactus solitum est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris adver-
12. sariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. Cum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea

cum

1 Insequenti luce) *die sequenti. Cic. pro Mil. c. 35.* Centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii. *Sic & infra noster c. 19. sect. 3.*
2 Rex, nomine Indo) *De hoc rege vel regulo nihil notum est.*
3 qui fuisset Pompeji) *qui fuerat. Sic sæpe hic auctor. Vide c. 1. sect. 1. & c. 13. s. 2. & c. 19. s. 1. c. 32. s. 3. & c. 35. s. 2.*
4 in oppido acerrime pugnatum est) *in oppido Ategua: seu ex oppido, ab obsessis.*
5 omne genus, quibus) *Synthesis.*

cum Fabio, & Pedio fuerant, & a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & a militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui e Corduba ad Pompejum missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorumque multitudinem jactando bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Quinquaginta, cum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsis adversariis, bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompejus ex castris suis (1) brachium cœpit ad flumen Salsum facere; & cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius senatoris filius, cujus frater in castris Pompeji fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompejana captus a militibus, & interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; *quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum*. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & oppido potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, missos facere loricatos, quique præsidii causa præpositi oppido a Pompejo essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, *se conditiones dare, non accipere consuevisse*. Qui cum in oppidum reversi essent, relato responso, clamore sub-

13.

1 brachium cœpit facere) *munitionem longius projectum. Vide Hirt. Alex. c. 30. & Afric. c. 31.*

ſublato, omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die eſſent facturi. Ita, corona circumdata, pugnatum eſt aliquandiu vehementiſſime, ſimulque balliſta miſſa a noſtris turrem dejecit: qua adverſariorum, qui in ea turre fuerant, V. dejecti ſunt, & (1) puer, qui balliſtam ſolitus erat obſervare.

CAPUT VI.

Pompejus trans Salſum caſtellum ponit. Cæſarei cum Pompejanis præliantur. Occiſorum numerus.

14. EO præterito tempore, Pompejus trans flumen Salſum caſtellum conſtituit, neque a noſtris prohibitus: falſaque illa opinione gloriatus eſt, quod prope in noſtris partibus locum tenuiſſet. Item inſequenti die eadem conſuetudine dum longius proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, impetu facto, loco ſunt dejectæ, & propter paucitatem noſtrorum equitum, ſimul cum levi armatura inter turmas adverſariorum protritæ. Hoc in conſpectu utrorumque caſtrorum gerebatur, & majore Pompejani exſultabant gloria, longius quod noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent. Qui cum aliquo loco a noſtris recepti eſſent, ut conſueſſent, ex ſimili virtute clamore facto, averſati ſunt prælium facere.

15. Fere apud exercitus hæc eſt equeſtris prælii conſuetudo; cum eques ad dimicandum, dimiſſo equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur; id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex levi armatura lecti ad pugnam equitibus noſtris nec opinantibus veniſſent, idque in prælio animadverſum eſſet, complures equites deſcenderunt. Ita exiguo tempore eques pe-

1 Puer qui balliſtam ſolitus obſervare) *ut milites moneret quando excutiebatur, quo ſibi caverent.*

pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit; usque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint: in quo prælio adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti; multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. Nostri ceciderunt III, saucii XII. pedites, & equites V. Ejus diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus injecissent, nefandum, crudelissimumque facinus sunt aggressi: in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros, quod post hominum memoriam numquam est factum.

CAPUT VII.

Tabellarius missus a Pompejanis ad Cæsareos cum mandatis. Eruptione ex castello facta acriter pugnatur. Cæsarei a pugna victores discedunt. Pœnitet Junium occisionis oppidanorum ab eo factæ. Tullius legatus Cæsarem alloquitur. Tiberius Tullius manum C. Antonio abscindit. Quidam servus dominum suum jugulat: idem in Pompeji castra se recipit, & Cæsarem de eo, quod in oppido agitur, commonet. Cæsar oppido potitur. Pompejus castra movet Ucubim versus, idem facit Cæsar. Multi a Pompejo deficiunt, & ad Cæsarem se conferunt.

Hujus diei extremo tempore a Pompejanis **16.** clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremque incenderent, & tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumque multitudine jacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ e regione, & in conspectu Pompeji castrorum fuerat, aperuerunt; copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt (1) calcatas ad fossas com-

1 calcatas ad fossas complendas) *Vox insolens, crates tamen & sarmenta videtur significare.*

plendas, & harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & vestimenta, ut dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta, ad præsidia Pompeji se reciperent. Nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen virtute freti, repulsos, multisque vulneribus affectos (1) oppido represserunt; prædaque, & armis eorum sunt potiti, virosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta clamasse, *facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse*: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius

17. legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit. *Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeji, factus essem; & hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. Cujus funestę laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani indigentes pręsidii, propter patrię luctuosam perniciem dedamur hostium numero; qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisque operibus gladiorum ictus, telorumque missus exspectantes, victi, & deserti a Pompejo, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus, petimusque, ut, qualem te gentibus pręstitisti, similem in civium deditione pręstes. & qualem*, ait, *gentibus me pręstiti, similem in civium deditione pręstabo*. Re-

18. mis-

1 oppido represserunt) *in oppidum: ut illud Maronis: It clamor cœlo*.

missis legatis, cum ad portam venisset Tiber. Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, (1) reversus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animadvertit, simul & pugionem eduxit, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit, & nunciavit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo periisse homines xxxv, neque licere castris Cn. Pompeji nunciari, neque dici periisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque, & filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit, & ita clam a Cæsaris præsidiis in Pompeji castra discessit; & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, cum in oppidum reversi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompejus concionem habuisset: *quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum:* unum respondisse: *ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent*: tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis objecit, & qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere. Id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. (2) Ita facturus de ligno, cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompejum, & Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda 19 propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad ta-

1 reversus ad portam, & hominem) *quis? quem? an Cato Lusitanus Antonium? nam Tiberius Tullius animadvertit id fieri. Nisi ergo aliquid deest, omnia confuse sunt proposita.*

2 ita facturus de ligno) *Si genuina lectio*, lignum *est lignea turris, eo tropo, quo materia pro opere inde facto est.*

bulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrem nostram, ut superiorem, incenderunt: idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, & ad nos transiliit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam, & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: *L. Minutius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompejo sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute, & constantia futurum me in te esse præstabo*. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, *se Cæsarem esse, fidemque præstaturum*. Ita ante diem XI. Kal. Martii oppido potitus imperator est appel-

20. latus. Et Pompejus ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse sciisset, castra movit Ucubim versus. Sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit; Pompejum oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est deprehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse. Is vivus est combustus. Eodemque tempore centuriones loricati IIX ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi III, & unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militibus cervices abscissæ. Postero die equites

21. cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI. equi-

equites ad aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites IIX. Insequenti die Pompejus securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum jussit deduci, ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem venerunt.

CAPUT VIII.

Legati Bursavolensibus rem ad Ateguam gestam referunt. Legati Cæsaris, & multi ex oppidanis occiduntur. Plures in Beturiam territi fugiunt.

HOc præterito tempore, qui in oppido Ategua (1) Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompejo, cum viderent hospites jugulari? præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. (2) Qui cum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani, & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultra citroque acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent, (legatorum responsa) ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt: illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci, illi se satisfacturum. Potestate data cum inde esset profectus, præsidio compa- 22.

Bb 6 ra-

1 Bursavolenses) *ubi oppidum situm fuerit* Bursavola, *ignoratur. In Bætica fuisse, nec longius ab Ategua remotum, non dubitamus.*

2 Qui cum ad oppidum venissent) *oppidum Bursavolam.* Goduin. *Ateguam.* Rhellican. *Adeo turbate hæc sunt disposita.*

rato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc prætcrito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum; idcircoque ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures (1) profugere in Bæturiam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; & si quis ex nostris transfugeret, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI. accipere.

CAPUT IX.

Magna adversariorum turba Cæsareos brachium ad Salsum ducentes aggreditur. Acre prælium committitur vario eventu. Pompejus oppido Aspavia excluditur. Antistius Turpio, & Q. Pompejus Niger singulari certamine inter se dimicant.

23. INsequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decurrerunt. Nec detinentibus nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, *nostri cessere parumper*. Itaque, præter consuetudinem, cum nostros animadversum esset cedere, centuriones ex legione V. flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, cum is compar prælium facere cœpisset, & cum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, cum com-

(1) profugere in Bæturiam) *regionem inter Bætin & Anam fluvios. Plin. lib.* III. *cap.* I. Quæ regio a Bæti ad fluvium Anam tendit, Bæturia appellatur.

complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, a turmis, & levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. Nam & munitione præsidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius: inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter II. centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die (1) ab Soricaria utræque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompejus, cum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod ab Ucubi millia passuum v. distat, huc res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet. Neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejectique planitie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in cæde versabantur: (2) quibus mons, non virtus, saluti fuit; quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV., ex legionariis CXXXIIX, præterquam quorum arma, & spolia sunt ablata. Ita pridie II. centurionum internecio hac adversariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, cum ad eumdem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri

24.

25.

1 ab Soricaria) *Ignotum nomen loci: nec divinare licet, oppidum an villa aut simile fuerit. Infra cap. 27. sect. 1.* Soritia *vocatur. Adeo pravata & incerta sunt omnia.*

2 quibus mons, non virtus) quibus *refertur ad eos, in quorum cæde Cæsariani versabantur. Goduinus* hostibus *substituit. Bene, si quis codex vetustus suaderet.*

-ſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt: ſimulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, ut, conſueti inſequi, exiſtimare poſſent ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum: noſtri ex humili convalle bene longe ſunt aggreſſi, & planitie iniquiore loco conſtiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem, qui fidens viribus, ex adverſariis ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. Hic, ut fertur, (1) Achillis, Memnoniſque congreſſus fuit. Q. Pompejus Niger eques Romanus (2) Italicenſis ex acie noſtra ad congrediendum progreſſus eſt. Quoniam ferocitas Antiſtii omnium mentes converterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ. Nam inter bellatores principes dubia erat poſita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi, cupidique ſuarum quiſque partium, expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planitiem ſe contuliſſent, ſcutorumque laudis inſignis præfulgens opus cælatum opponerent, quorum * pugna eſſet prope profecto dirempta, niſi propter equitum conceſſum, ut ſupra demonſtravimus, levis armatura præſidii cauſa non longe ab opere caſtrorum conſtitiſſet. Ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt, adverſarii cupidius ſunt inſecuti, univerſi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti cum in fuga eſsent, multis amiſſis, in caſtra ſe recipiunt. Cæſar ob

6. virtutem turmæ Caſſianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X.

1 Achillis, Memnoniſque congreſſus) *Horum ſingulare certamen, quo Memnon periit, copioſe ſcriptum eſt a Quinto Calabro Smyrnenſi lib.* II. *a verſu* 441. *Attigit etiam Dictys Cretenſis lib.* IV. *cap.* VI. *ſeq.*

2 Italicenſis) *ex Betica colonia, quæ* Italica *dicebatur: de qua ſupra B. Civ.* II. 20.

C A-

CAPUT X.

A. Bæbius cum duobus aliis ad Cæsarem fugit. Pompeji litteræ deprehensæ recitantur. Quorundam servorum fuga in Cesaris castra.

HOc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius, (1) equites Romani Astenses, argento prope tecti, ad Cæsarem transfugerunt, qui nunciaverunt, equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeji essent, ut transitionem facerent: servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, (2) quas mittebat Ursaonem Cn. Pompejus: *S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus: tamen, si equo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis (3) bellum ducunt: nam singulas civitates circumsident: inde sibi commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendent.*

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt, ad III. Non. Martii prælio, (4) ad Soritiam quod factum est, ex 27.

eo

1 equites Romani Astenses) *ex colonia Asta, ad ostia versus fluminis Bætis sita. Mela lib. II. cap. I.* castellum Ebora in litore, & procul a litore Asta colonia. *Adde infra nostri cap. 16. sect. 4.*

2 quas mittebat Ursaonem) *In libris plerisque* Ursaonem: *vet. Ven. & Gryph.* Saonem *mutile, tamen cum A: Plinio lib. III. cap. I.* Urso *dicta colonia, quæ cognominata fit* Genua Urbanorum. *Et Grut. Inscr. p. 259. n. 2.* RESP. URSONENSIUM. *Sita inter Hispalim & Mundam.*

3 bellum ducunt) *Vide supra cap. 8. sect. 1.*

4 ad Soritiam) *Non puto alium locum esse, quam qui supra cap. 24. dicitur* Soricaria.

eo tempore metum esse magnum, & Actium Varum circum castella præesse.

CAPUT XI.

Pompejus circa Hispalim castra ponit. Cęsar in Carrucam iter habet, & contra Pompejum castra ponit. Descriptio loci, in quo pugnatur. Numerus occisorum, quibus justa persolvuntur.

EO die Pompejus castra movit, (1) & circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter VI. visa est. Ita castris motis, Ucubim præsidium quod Pompejus reliquit, jussit, ut incenderent, & deusto oppido, in castra majora se reciperent. Insequenti tempore (2) Ventisponte oppidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, (3) iter fecit in Carrucam, contraque Pompejum castra posuit. Pompejus oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, (4) in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompejum constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renuntiatum est ab speculatoribus, Pompejum de III. vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Ursaonensium civitati fuissent fautores. Antea litteras miserat, *Cęsarem nolle in convallem descendere; quod majorem partem exercitus tironum haberet.* Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius

28.

1 & circa Hispalim) *urbem nobilem ad Bætin, quæ nunc Sevilla est.*

2 Ventisponte oppidum) *inter Hispaniam & Mundam. Cetera de situ ignorantur.*

3 iter fecit in Carrucam) *ignobilis locus ejusdem tractus.*

4 in campum Mundensem) *Munda oppidum Bæticæ haud longe a mari positum, quod ultimum Cæsaris prælium, cum Pompeji filiis commissum, nobilitavit.*

psius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulus continet, interim nulla planitia dividit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum v, ut auxilia Pompeji duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur, cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas: ut mirificum, & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos. Qui tamen a munitione oppidi ∞ passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum adversarii constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius rivum cum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt. (1) Erat acies XIII. aquilis constituta, quæ a lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI. Præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX. co-

29.

30.

1 Erat acies XIII. aquilis) *tredecim legionibus. Signum pro signato. Supra cap. 7. noster ad eundem modum*: Aquilas habuit & signa XIII legionum.

cohortibus, & IIX. millibus equitum. Ita, cum in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum a Cæsare esset animadversum, nequid temere culpa sua secus admitteretur, (1) eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus esset objectum, moleste, & acerbe accipiebant, se impediri quominus prælium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat: Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant; ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. (2) Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III, & V. legio, itemque cætera auxilia, & equitatus. Prælium clamore facto committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus; sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ. Congressus enim, & clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ, cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse; qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, (3) ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum traduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acies ad subsidium veniendi non daretur. Ita,

31.

1 eum locum definire cœpit) *determinare, quousque milites progrediantur: & prohibere, ne quis ultra pergeret.*
2 decumani) *legio decima, quam maximi Cæsar faciebat, ut ex bello Gallico liquet.*
3 ne ab latere nostri occuparent) *Ex Thuani duobus Mss. emendatur Goduinus, etiam sensu postulante. Vulgo* occuparentur.

Ita, cum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur arma*, adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita (1) ipsis Liberalibus fusi, fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter xxx, &, si quid amplius: præterea Labienus, & Actius Varus: quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum ∞ partim peditum, partim equitum, saucii ad D. adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII. & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII. capti sunt. Hos habuit res exitus.

CAPUT XII.

Cæsarei circumvallant adversarios, qui oppidum quoddam ad præsidium occuparant; hujus rei ordo refertur. Valerius Sex. Pompejo rem gestam narrat. Cn. Pompejus Cartejam contendit. P. Calvitius lecticam a Pompejo petit, qua in oppidum deferatur.

Ex fuga hac cum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur, scuta, & pila pro vallo, insuper occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata: ad oppidum (2) hostium conversa universa timorem, virtutisque insignia proposita viderent, & vallo circumclu- 32.

1 ipsis Liberalibus) *Liberalia Libero patri, id est Baccho sacer dies*, XVI. *Kal. Aprilis. Ovidius Fast.* III. *v.* 713.
Tertia post idus lux est celeberrima Baccho.
Cicero lib. XII. *epist.* XXV. *ad Cornificium:* Liberalibus literas accepi tuas.

2 hostium .... timorem, virtutisque insignia) *Mutila hæc & vicina asteriscis notata a criticis.*

cluderentur adversarii. Ita Galli tragulis, jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus complexi oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompejo, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompejus autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera (1) contendit Cartejam; quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo cum ad Octavum milliarium venisset; P. Calvitius, qui (2) castris antea Pompeji præpositus esset, ejus verbis nuntium mittit, *cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset*. Litteris missis, Pompejus Cartejam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompejus eorum in fidem confugit.

CAPUT XIII.

Cesar Cordubam petit. Fugitivi quidam de ponte cum Cæsareis dimicant. Duo servi jussu Scapulæ intereunt. Dissensio orta inter oppidanos. Cæsar oppido potitus castra ad oppidum Hispalim ponit.

33. CÆsar ex prælio, (3) munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex cęde eo refugerant, pontem occupaverant. Cum eo esset ventum, conviciari cœperunt, *nos ex prælio paucos superesse: quo confugeremus?* Ita pugnare cœperunt

1 contendit Carteiam) *Carteja ad fretum Herculeum sita.*
2 castris antea Pompeji...ejus verbis) *Cn. Pompeji, fratris majoris.*
3 Munitione circumdata) *Mundæ oppido.*

runt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. (1) Scapula totius seditionis familię, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cum venisset, familiam, & libertos convocavit; pyram sibi exstruxit, (2) cœnam afferri quam opimam imperavit: item optimis superadditis vestimentis, pecuniam, & argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; resinam, (3) vinum, & nardum identidem sibi infudit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret, fere inter Cæsarianos, & inter Pompejanos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim oppidanorum servi, qui erant a Sex. Pompejo manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII. oppidum defendere cœpit: nam cum jam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cęperunt: qui superati a nostris sunt, & interfecti hominum millia XXII. præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio (4) quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati depreca-tum

34.

35.

1 Scapula totius seditionis familiæ caput) *Scapula hic Trebonium, Cæsaris præfectum, expulerat, omnemque Beticam perduxerat ad seditionem. Cicero lib.* IX. *epist.* XIII. *ad Dolabellam* : bellum commotum a Scapula. *Vide quæ nos ad illam epistolam notavimus ex Dione, qui lib.* XLIII. *p.* 228. *hæc persequitur.*

2 cœnam afferri quam opimam) *Sic morituri quidam faciebant, ut inter lautitias exirent ex vita. De Juba & Petrejo idem tradidit Florus* IV. 2.

3 vinum, & nardum) *Sic in tribus Mss. Godainus invenit: sic & veteres impressi. Posteriores*, resinam, & nardum.

4 quos circummunitos superius demonstr.) *Mundenses munitione circumsederat Cæsar c.* 33. sect. 1.

tum venerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit.

CAPUT XIV.

Philo in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum convenit. Pompejus in potestatem Cartejensium devenit. Lusitani naves quasdam ad Bætin irruptione facta incendunt. Cæsar Astam versus pergit; oppidani Astæ, & Mundenses se Cæsari dedunt: ii postea inter se conjurant. Pompejus saucius fugit. Didius naves Cartejenses invadit.

ERat bene magnum intra Pompejanas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, (1) clam quemdam Philonem, illum, qui Pompejanarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum (2) ad Lenium convenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur; præsidium, vigilesque jugulant, portas præcludunt: de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Cartejenses renuntiarunt, quod Pompejum in potestate haberent; quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. (3) Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent: ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere; id quod consulto non existimabant fieri. Ita irrumpendo naves, quæ ad Bætin flumen fuissent, incendunt. No-

36.

1 clam quemdam Philonem) *supplet Goduinus* mittit.
2 ad Lenium convenit) *Ignoti oppidi nomen* Lenium.
3 Lusitani Hispali pugnare) *Goduinus ita ex duobus codd. Thuani: Vulgati*, Hispalim oppugnare. *At intus erant & recepti in urbem. Qui ergo illam oppugnare potuerunt?*

Nostri dum incendio distinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto (1) oppido recuperato, (2) Astam iter facere cœpit; ex qua civitate legati ad deditionem venerunt: Mundensesque, qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt: &, cum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato qui in oppido fuissent, eruptionem facerent, illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat: quæ propter Pompejum dissentire cœperant. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat: pars, quæ Pompejanis partibus favebat. Seditione concitata, portas occupant. Cædes fit magna. Saucius Pompejus naves XXX. occupat longas, & profugit. (3) Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & partim equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item IV. die navigatione confecta, insequuntur. Qui imparati a Carteja profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompejus cum paucis profugit, & locum quemdam munitum natura occupat. Equites, & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem, & noctem iter faciunt. Pompejus humero, & sinistro crure vehementer erat saucius: Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua esset allatus, in ea ferebatur.

37.

38.

1 oppido recuperato) *Hispali a Lusitanis nuper intercepta.*
2 Astam iter facere) *vide supra cap. 26. sect. 2.*
3 Didius, qui Gadis classi præfuisset) *Alii dixissent* Gadibus, *ut ipse noster cap. 41. item* præfuerat.

CAPUT XV.

Lusitanus a Cæsareis circumcluditur; fitque aliquod prælium. Pompejus interimitur, cujus caput ad Cæsarem defertur. Lusitani contra Didium proficiscuntur; insidias struunt. Didii mors. Cæsarei, cæde hostium facta, Ursaonem petunt, oppidum illud oppugnaturi.

LUsitanus more militari, cum a Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompejus, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit: pari autem, & celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus cum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompejus, ut supra

39\. demonstravimus saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem, atque exesum locum, in spelunca, Pompejus se occultare cœpit; ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est

40\. in conspectum. Interfecto Cn. Pompejo adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, non-
nul-

nullaſque naves ad reficiendum ſubduxit. (1) Luſitani, qui ex pugna ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium ſe reportant. Huic etſi non aberat diligentia ad naves tuendas; tamen nonnumquam ex caſtello propter eorum crebras excurſiones ejiciebatur; & ſic prope quotidianis pugnis inſidias ponunt, & tripartito ſigna diſtribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incenſiſque qui ſubſidium repeterent. Ii ſic diſpoſiti erant, ut a nullo conſpectu omnium ad pugnam contenderent. Ita cum ex caſtello Didius ad propellendum proceſſiſſet cum copiis, ſignum a Luſitanis tollitur: naves incenduntur: ſimulque qui in caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugientes latrones dum perſequuntur, a tergo inſidiæ clamore ſublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur. Nonnulli ea pugna ſcaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando ad naves, quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt. Anchoris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ ſubſidio fuit. Luſitani præda potiuntur. Cæſar a Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit. Fabius Maximus, (2) quem ipſe ad præſidium oppugnandum reliquerat, operibus aſſiduis, hoſteſque circum ſeſe interclusi, inter ſe decernere, facta cæde bene magna, * eruptionem faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem non prætermittunt, & reliquos vivos capiunt, ac deinde Urſaonem proficiſcuntur; quod oppidum magna munitione continebatur; ſic, ut ipſe locus non ſolum opere, ſed etiam natura editus, (3) ab oppugnando hoſte averteret. Huc accedebat, quod aqua, præterquam in ipſo oppido, non erat; nam circumcirca rivus nuſquam 41.

1 Luſitani, qui ex pugna) *ſupple, tumultuaria ad Hiſpalim, c. 36.* ſuperfuerunt.

2 quem ipſe ad præſidium oppugnandum) *Sic veteres libri Ven. Baſ. Gryph. & cod. MS. quem Goduinus vidit: alii* ad Mundam præſidium opp. *manifeſto mendo. Præſidium autem oppidi Mundæ erat: quod gloſſema ex margine receptum fuit.*

3 ab oppugnando averteret) *Goduinus ita. Alii,* ad oppugnandum hoſtem adverteret.

reperiebatur propius millia passuum IIX. Quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, quod agger, materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI. non reperiebantur. Ac Pompejus, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiam circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiam illo deportarent.

CAPUT XIV.

Mutila Cæsaris oratio ad milites.

42. DUm hæc ad Mundam geruntur, & Ursaonem, Cæsar, cum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat: (1) *Initio quæsturæ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; & , quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse.* (2) *Insequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, a Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam liberasse: simulque patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas, privatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse. Eorum omnium commodorum esse & immemores, & ingratos in se, & in Populum Romanum, hoc bello, & præterito tempore cognosse: Vos jure gentium*, inquit, *& civium Romanorum institutis cognitis, more barbarorum Populi Romani Magistratibus sacrosanctis manus sæpe, & sæpius attulistis: luce clara* (3) *Cassium in medio foro nefarie interficere volui-*

1 Initio quæstura) *Quæstori Cæsari ulterior Hispania obvenerat: quam etiam obivit.* Sueton. c. 7.

2 Insequenti prætura) *Ex prætura etiam ulteriorem sortitus Hispaniam, nec vero in eam profectus est: absens vero profuit.* Sueton. c. 18.

3 Cassium in medio foro nefarie) *Lege de Alexandrino bello, quod Hirtius scripsit, cap.* 52.

voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint Populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompejus adolescens a vobis receptus, fasces, imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit, agros, vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quo vos victores existimabatis? An me deleto, non animadvertebatis X. habere legiones Populum Romanum, quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? quarum laudibus, & virtute

Desunt reliqua.

HISTORIÆ C. JULII CÆSARIS FRAGMENTUM EX U. C.

DE quo ſcias: reperta fuiſſe iſta in Cujacii codice ſine ullo nomine; in codice autem eadem Petaviano, ſub nomine PETRARCHÆ: quæ quia videbantur facere ad eum librum ultimum, addere nos hic voluiſſe.

NAM diuturnitas belli pacem, labor requiem, triumphum victoriæ flagitant; non civiles quidem iſtæ, ſed hoſtiles illæ, de quibus antea dixeramus. Quo modo autem triumpharet, aut qua ratione quieſceret, de quo ſcriptum ſit: nil actum credens, cum quid ſupereſſet. Pompeji magni filii Hiſpanias occuparant (ſequebatur autem illos non quidem patris virtus, ſed hominum favor ingens, & paternum nomen) Cneus, & Sextus. Sic pro uno duos ſubſtituerat fortuna Pompejos. Egeratque Cn. major natu, cui plus induſtriæ inerat, atque conſilii, confugiendo in fidem, & clientelam omnium Hiſpaniæ civitatum, precandoque & fortunam ſuam miſerando, Patriſque memoriam renovando, ut ſibi multum jam licentiæ partum eſſet. Nec precibus tantum, ſed vi etiam congregato exercitu inciperet provinciam vaſtare, ita ut pedetentim qui favorabiles ab initio fuerant, eſſe inciperent odioſi. Hunc ſibi noviſſimum belli actum minime negligendum ratus Cæſar, eo raptim proficiſcitur. Duo in hoc iter vix auditu credibilia inciderunt. Nam etiam ab urbe Roma in Hiſpaniam ulteriorem immenſum terræ ſpatium emenſus, IV. & XX. die pervenit:

nit: viatori, ne dicam exercitui, celeritas optanda. Magnum: hoc quod sequitur, majus. Horum siquidem tam paucorum spatio dierum, tam multas inter curas, poema scripsit, quod inscripsit Iter, *quod illud scilicet in itinere edidisset. Sic Pierides armis inserere, etiam nunquam otiosus esse didicerat. Primo Cæsaris in Hispaniam adventu civitatum motus ingens fuit, undique legati ad eum, undique transfugæ. Jam enim Pompejani juvenes sive in odium, sive in tædium verti cœperant: etiam ut nulla esset in eis culpa. Mos est tamen antiquus populorum semper novos dominos, novas res optare. Et jam fama Cæsaris haud immerito super omnes excreverat, ut universi homines ejus splendore caperentur, cuperentque coram cernere, quem usque adeo mirabilem audiebant. In hoc principio ipso maris in ostio, ubi Oceanus terris illabitur, etiam Mediterraneum hoc pelagus nostrum parit, inter legatos invicem partium hinc Didium, illinc Varum, & ambobus cum ipsa tempestate certatum est. Nec minus a ventis, & fluctibus, quam ab hostibus, periculi, atque horroris, dum & hinc hostes sævirent, & illius sævitiam, rabiemque hominum maria coercerent, utraque classe bello simul, & naufragio laborante, duæ partes, duo maria, duplex furor, duæ elementorum, atque hominum procellæ. Per hos dies a Cæsarianis duo pedites capti sunt, qui se servos dicerent. Non licuit in his Cæsari suam consuetudinem servare. Antequam ad eum deducerentur, quod a Cæsariano exercitu transfugissent, recogniti etiam a militibus interfecti sunt. Et tabelliones capti, qui ad Pompejum Corduba mittebantur, etiam præcisis illico manibus sunt remissi. Similiter speculator Pompejanus captus, atque occisus est. Credo ego iratos bello milites, & Imperatoris sui morum conscios, atque clementiæ, hoc remedii genus excogitasse, ne quis faciem ejus videret, ut sic nullus evaderet. Cordubam Pompeji tenebant, Cæsar obsidebat. Illis tamen absentibus, multis ibi etiam magnis preliis decertatum est. Cumque die*

quodam ferro, & flammis solito etiam gravius pugnaretur, oppidani ira in furorem versa, hospites, qui securi secum jure veteris hospitii morabantur, inspectante Cæsaris exercitu, jugulatos e muris præcipitare, quasi crudelitate, non virtute victoria quæreretur, inceperant. Spectaculum miserum, atque horrendum. Qua re ex gemitu morientium audita, unus, qui ad tutelam muri sub terram in cuniculo erat, exclamavit: Tetrum scelus, & immane flagitium, nullaque non barbarie detestandum commisistis absque ulla caussa. Nihil enim mali merebantur, qui nihil mali fecerant; qui ad vos, vestrasque se aras, & focos infausta fiducia contulissent. Jus hospitii sanctum gentibus soli vos sprevistis, atque utinam sprevisse sufficeret. Inhumano illud scelere violastis. Multa quoque in hanc sententiam dixit, quorum verecundia repressi cives ab hospitum cædibus se continuerunt. Sic interdum unius boni viri multos inter malos valuit oratio; etiam inter hostes, etiam suum honorem virtus invenit. Ea res relata transfugæ in exercitu primum Cæsaris innotuit. Die proximo Tullius quidam cum Catone quodam Lusitano legatus ex oppido ad Cæsarem venit. Hujus prima pars orationis fuit optare, ut suus potius felicitate, quam in illius miseria præstitisset. Finis autem fuit, se a Pompejo desertos, victos a Cæsare, se, & oppidum dedere, atque orare, ut clementiam, quam victis gentibus præbuisset, suis civibus non negaret. Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possunt. Unum illud intelligitur, quod multis ultro citroque dictis tunc deditio non processit. Crescebat, ut fit, in dies obsidio, nec Pompejus expectantem opem aut ferebat, aut mittebat obsessis. Quin etiam pro concione dixisse ferebatur; ut quoniam eis auxilio adesse non posset, ipsi noctu etiam beneficio tenebrarum e conspectu hostium evaderent. Quod cum diceret, unum ex astantibus respondisse, ut pugnæ potius quam fugæ signum daret; eumque qui id dixisset, quasi duci ignaviam exprobrasset, neci datum.

*tum. Hæc quoque res ex profugis cognita, intus quoque in oppido angustiæ * ita necesse est, crescebant. Matrona e muro desiliens, dixit se cum ancilla sua statuisse transfugere: illam, forte cognito proposito, jugulatam: se fuga præcipiti evasisse. Tabellæ quoque e muris projectæ sunt inventæ; in quibus sic ad litteram scriptum erat: L. Munatius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompejo sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute, etiam constantia futurum me in te præstabo. Simul & legati, qui prius venerant, ad Cæsarem redierunt. Eorum oratio simplex fuit, & aperta, & brevis. Si eis vitam largiretur, se die proximo oppidum dedituros. Quibus Cæsar hoc unum breve respondit. Cæsar sum, fidem præstabo. Sic effectum est, ut ante diem XI. Kalend. Mart. oppido potiretur. Id cum a Pompejo cognitum est, depositus spe, curaque Cordubæ defendendæ, castrisque motis, abscessit, ac Ucubim oppidum petiit. Ibique convocatis, quos sibi fidos arbitrabatur, imperavit, ut summo studio perquirerent, qui ad eum, quive ad Cæsarem proni essent. Quod cum ad se relatum essent, LXIV. ex his, qui faventes Cæsaris victoriæ dicebantur, quasi Cæsarem amare ingens crimen esset, securi ictos occidit. Reliquos intra oppidum inclusit, * equitibus CXX. reclusis custodiis ad Cæsarem transfugerunt. Multa præterea ab ipsis Pompejanis per eosdem dies crudeliter gesta sunt, ceu præsagientibus fati diem sibi instare, & (qui mos ferus est quorumdam) inferias sibi præmittere aliena cæde quærentibus. Pompejus hoc semper magnanimitatem suam, etiam metum Cæsaris simulabat. Inventæ sunt litteræ ejus continentes, Cæsarem non audere in campum copias educere, suis tyronibus diffidentem; qui si copiam æquis in locis aliquando faceret, se rem omnium opinione celerius confecturum; idque se expectare, etiam sperare. Ibat præterea Hispanias ambiendo, ut ipse dicebat, civitates suarum partium conservando. Itaque Hispalim venit, contraque urbem in oliveto castra posuit. Inde alias,*

atque alias adiit. Ad extremum Mundæ substitit, quam supremis cladibus ejus fortuna delegerat. Eo & Cæsar venit, contraque Pompejum castra metatus est. Pompejus Fausto scripserat, qui, quantum datur intelligi, intra oppidum erat, Cæsarem mediam in vallem nolle descendere, quod exercitus sui magna pars tyronum esset. Quæ litteræ miris modis oppidanorum animos attollebant. Cupide enim spes arripiunt omnes mortales; etiam ea sibi fingunt animis, quæ nec esse, nec fieri posse cognoscunt: Tam dulce est non dicam sperare, sed cogitare quæ delectant. Quod enim impossibilia sperentur, non intelligo. Cogitari autem possunt omnia. Dum se sic Pompejus, sic alios solaretur, & ingenti, quantum arbitror, solicitudine agitatus, magna parte noctis instructis staret aciebus: Cęsar, nescio quonam iter acturus, castris egrediebatur. Cui cum status hostium nunciatus esset, constitit, constituitque aciem. Concursum est magnis hinc inde clamoribus, sed majoribus animis, ineffabilibus odiis, atque immensis; pugnatumque acriter, ac pertinaciter, & (quod pene pudendum dixeris humanæ fragilitatis indicium) nusquam Cæsari aut cum hostibus, aut cum civibus tam anceps eventus, extremove periculo propius res fuit: Usque adeo ut (sicut elegantissime ait Florus) plane videretur nescio quid deliberare fortuna: etiam quid aliud rear, nisi, an amicum suum usque in finem rara etiam sibi prorsus insolita fide comitaretur, an eo extremo jam calle desereret, ad alium transiret? Tantaque hæc fortunę declinatio, tam diuturna, ut inter moras pręlii, neutram in partem inclinante victoria, cum jam veterana illa militum manus tot probata victoriis (Cæsaris oculis insuetum dedecus) sensim retrofugeret, nec quominus palam fugeret, tam virtute, quam pudore teneretur (quod nunquam ante illum diem fecerat) dubitare Cęsar cœperit, atque diffidere, etiam solito mœstior ante aciem stare, ita tamen ut nihil idem de solita imperatoria virtute remitteret: imo equo desiliens, & furenti simillimus, primam

pe-

peditum in aciem evolaret, clamans, increpans, obsecrans, atque exhortans, nec tamen voce, & oculis, sed manu, & pectore fugam sistens, etiam fugere incipientes in prælium vi retorquens. Tanta denique trepidatio lucis illius fuit, tamque diu ambiguus pugnæ finis, ut cogitasse Cęsarem de extremis, scriptorum plurimi tradiderint, & eo vultu fuisse, quasi jam mortem sibi consciscere cogitaret. Quamquam apud eos, qui prelio interfuerunt, nulla penitus rei hujus est mentio. Et est sane difficile non tantum absentibus, sed præsentibus, definire quid quisque secum cogitet: ego autem haud difficile ad credendum ducar, quod si de victoria Cęsar timuit, simul & de morte cogitavit. Quando enim, quove animo uni adolescenti terga vertisset is, qui patrem ejus, talem virum, qui tot reges, qui tot populos, tot duces, non urbium modo, sed regionum, toties terga sibi vertere coegisset? Utique igitur si vinci timuit, mori optavit, vincere solitus, non vinci. Sed an vinci timuerit, quis novit? Dicunt tamen etiam, quidam etiam pro comperto afferunt. Tandiu hęc rerum ambiguitas duravit, donec quinque cohortes hostium a Labieno castris laborantibus directę, mediamque per aciem properantes fugę speciem prætenderunt. O fortuna in omni re, ut creditur, potens, sed in bello potentissima! Si quidem Cæsar sive illas vere fugere arbitratus, sive crudelitatem simulans ducum sagacissimus, veluti in perfugas impetum fecit, animosque etiam suis addidit, ut fugere hostes rati sequerentur, etiam hostibus demisit, ut dum suos fugere arbitrabantur, fugerent. Ita Labienus Cęsaris desertor, ac transfuga, suique pristini ducis hostis inexorabilis, cui parare perniciem quęrebat, victoriam insperatam peperit. Eo enim prelio & ipse concidit, unaque secum Actius Varus, & cum eis XXX. millia hominum cecidere. Cecidissent plures, nisi tam proximum urbis profugium fuisset. De victoribus ad tria millia hominum cęsi, plures saucii equitum, ac peditum. Itaque cum Cæsar muris obsidionem admovisset,

agger flebilis, etiam horrendus de cadaveribus factus est, per quem ad oppugnationem urbis ascenderetur, quæ telis, ac mucronibus velut calce compacta invicem cohærebant; murique officium ministrabant. Ite nunc miseri, & civilibus bellis incumbite, dumque aliis invidetis, vos ipsos opprimite. Ecce de vestris cadaveribus superstites oppugnantur. An aliud petitis? an quidquam furoribus etiam nunc vestris deest? An vult aliud Labienus tam fervidus insultator? Et alii cecidere tuis instigatibus, Labiene, & tu miser cum aliis cadaver unicum jaces: quamvis & tibi etiam, Vare, sepulchra facta reperiam. Et quoniam tuis in eo statu vacasse non arbitror, æstimo illa Cæsareæ (tibi prorsus indebitæ) fuisse clementiæ, satisque auguror, si sic est, te obstinato, ut eras, animo inhumatum abjici maluisse. Cneus quidem Pompejus & humero, & lævo crure saucio inter medias cædes prælio pulsus excessit. Hunc in lectica, quod nec equo, nec vehiculo uti posset, nemorosa avia penetrantem fuga humili, & occulta, atque in speluncis latitantem, Cæsonius Cæsaris legatus resistentem adhuc, etiam miseræ spei reliquias refoventem, assequutus ad Lauronem (id est loco nomen) obtruncat. caput ad Cæsarem refertur, talibus assuetum muneribus non gaudentem. Hujus germanum Sextum Pompejum in Celtiberia abscondisse fortunam tradunt, ne quando scilicet deessent bellis civilibus alimenta. Munda post prælium expugnata quidem a Cæsare, sed ingenti prius sanguinis perfusa diluvio. Per eosdem dies oppugnata rursus Corduba: quæ qualiter defecisset, non invenio. Magni ibi motus, ingens in civitate dissensio, parte una ad Cæsarem, altera in contrarium inclinante; cumque esset ad arma discursum, vicit pars, quæ Cæsarem colebat, sibique oppidum cessit. De parte adversa duo & viginti millia cecidere, quamvis magnæ urbi civibus insigni strages. Cæsar Hispali digressus Idibus Aprilis, Gades petiit: inde rursum Hispalim rediit, ut Hispanas res, velut ultima voluntate, disponeret; quo reversurus amplius non erat.

erat. Ibi vero concione advocata, beneficia sua in eam urbem commemoravit & antiqua, & nova. In fine eos arguit, tanquam mala pro bonis omni tempore reddidissent, in pace seditiosi, in bello autem ignavi: Quod Cneus Pompejus adolescens, eorum fretus auxilio, cæsis civibus agros, & viciniam vastasset; etiam illic contra se fasces, etiam imperium suscepisset; imo vero contra populum Romanum, *cujus ipse regimen teneret. Quid enim? Crederentne forsitan Hispalenses, Romanos vincere, quod eorum provinciam populati essent? An extincto Cæsare, qui mortalis esset, non sentirent* Romanum *populum immortalem: & in præsens decem habere legiones, quæ non tantum Hispalensibus resistere, sed cœlum ipsum diruere sint potentes? Quo in verbo non solum illa inest altitudo, quę omnibus patet; sed illa etiam occultior, quod in recensendis viribus* Romanis *non omnes, sed suas tantum dinumerat legiones, quasi reliquas nullius pretii, & ne memoria quidem dignas censeat. Multa hoc historię in loco scripta, scriptorum vitio confusa, prętereo, ad finem properans. Hic ergo bellorum civilium finis.*

C. JULII CÆSARIS

FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD M. T. CICERONEM.

Cæsar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

Cum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset: cum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus, præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem: etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris, in primis a te peto, quoniam confido, me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. ad propositum revertar: festinationi meæ, brevitatique litterarum ignosces. reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex Cic. lib. 9. epist. ad Attic. Epist. 5.*

Cæsar Imp. Ciceroni Imper. S.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. Atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho, & gaudeo. neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent, nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad Urbem præsto sis, ut tuis consiliis, atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse jucundius. hanc adeo habebo gratiam

illi,

illi, neque enim aliter facere potui; tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale. *Ex Cic. lib.* 20. *epist. ad Att. epist.* 9.

Cesar Imp. Ciceroni Imp. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum judicaram, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi; & pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris inclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere. omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur; nec causam secutus; (eadem enim tum fuit, cum ab eorum consiliis abesse judicasti;) sed meum aliquod factum condemnasse: quo mihi gravius abs te nihil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ a te peto. Postremo quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli cum probarent, periculi causa sequi non potuerunt. tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. xv. Kal. Maji ex itinere. Vale. *Ex Cic. l.* 10. *epist. ad Attic. epist.* 9.

M. Furium, quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. lib.* 7. *epist. ad Fam. epist.* 5. *ad Cæs.*

Neque pro cauto, ac diligente se castris continuit. *Ex Charis. l.* 1.

Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit? quod sæpe, gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverem. *Ex Cic. l.* 8. *epist. ad Att. ep.* 11.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim

tim Curtio paratum esse rescripsit. *Ex Cic. l.* 3. *ep. ad Quinct. Fratr. ep.* 1.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse, qui negat neque honestius, neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. *Ex Cic. lib.* 10. *ad Attic. ep.* 10.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullium, & Servium questos esse, quia non idem sibi, quod mihi remisisset, &c. sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris litterarum. *Ex Cic. lib.* 10. *ep. ad Attic. ep.* 3.

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie: venisse a Cæsare narrabat literas: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere, causamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria. *Ex Cic. lib.* 13. *ep. ad Attic. ep.* 7.

Sed heus tu, celari videor a te: quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: & prima sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥᾳθυμότερα, hoc enim utitur verbo, &c. *Ex Cic. lib.* 2. *ep. ad Quinctum Fratrem ep.* 15.

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi ad IV. Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, cum ad mare accesserit. &c. *Ex Cic. lib.* 3. *epist. ad Quinctum Fratrem, epist.* 1.

Cum hanc jam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt ad XI. Kal. Septembr. vicesimo die. O me solicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suavissimis litteris! Sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex Cic. lib.* 3. *epist. ad Quinctum Fratrem, ep.* 1.

Ex

EX LIBRIS EPISTOLAR. AD C. OPPIUM ET BALBUM CORNELIUM.

Cæsar Oppio, & Cornelio S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta: consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, & Pompejum, darem operam, ut reconciliarem: tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti, quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. hæc nova sit ratio vincendi, ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium Pompeji Præfectum deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti fabrum Pompeji in meam potestatem venerunt, & a me missi sunt; si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. *Ex Cic. lib. 9. ep. ad Attic. ep.* 8.

Cæsar Oppio, & Cornelio S.

Ad VII. Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompejus est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace. quæ visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. cum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Valete. *Cic. lib. 9. ep. ad Attic. ep.* 16.

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim

enim quas tu litteras expectaris . Sed ille scripsit ad Balbum fasciculum illum epistolarum , in quo fuerat & mea & Balbi , totum sibi aqua madidum redditum esse : ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam . sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat , ad quæ rescripsit his verbis : De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi : quantum autem conjectura consequebar, id erat hujusmodi, ut magis optandum, quam sperandum putarem . Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras . Jocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, &c. *Ex Cic. lib. 2. ep. ad Quinctum Fratrem, ep.* 11.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant . In his epistolis quibusdam in locis inveniuntur litteræ singulares , sine coagmentis syllabaram, quas tu putes positas incondite . nam verba ex litteris confici nulla possunt. erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia aliæ locum, & nomen teneret; sed in legendo locus cuique suus , & potestas restitueretur , &c. Est autem Probi Grammatici commentarius satis curiose factus , de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex Gell. l.* 17. *c.* 9.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD Q. PEDIUM .

Cæsar Q. Pedio S.

Pompejus se oppido tenet : nos ad portas castra habemus : conamur opus magnum , & multorum dierum , propter altitudinem maris : sed tamen nihil est, quod potius faciamus : ab utroque portus cornu moles jacimus , ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. l.* 8. *ep. ad Att.*

EX

EX LIBRO EPISTOLARUM AD PISONEM.

Locellum tibi ſignatum remiſi. *Ex Char. l.* 1.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD ANTONIUM.

Nam ad me miſit Antonius exemplum Cæſaris ad ſe litterarum, in quibus erat: ſe audiviſſe, Cæſarem, & L. Metellum in Italiam veniſſe, Romæ ut eſſent palam; id ſibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, niſi quorum ipſe cauſam cognoviſſet: deque eo vehementius erat ſcriptum. *Ex Cic. ad Att. l.* 11.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris, quas ſibi a Cæſare miſſas eſſe dicebat, ſignificat valde te ſibi gratum feciſſe, quod de ſua voluntate erga Cæſarem humaniſſime, diligentiſſimeque locutus eſſes. *Ex Cic. lib.* 3. *ep. ad Quintum Fratrem*, *ep.* 1.

DE C. JULII CÆSARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epiſtolæ quoque ejus ad Senatum extant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli convertiſſe: cum antea Conſules, & Duces non niſi tranſverſa charta mitterent ſcriptas. Extant & ad Ciceronem; item ad Familiares domeſticis de rebus, in quibus ſi qua occultius perferenda erant, per notas ſcripſit; id eſt ſic ſtructo litterarum ordine, ut nullum verbum effici poſſet. quæ ſi quis inveſtigare, & perſequi vellet, quartam elementorum litteram, id eſt, O pro A, & perinde reliquas commutet.

tot. *Ex Suet. in Cæs. Harum mentio apud Cic. in ep.* 11. *l.* 16. *ad Famil.* Omnino & ipse Cæsar, amicus noster, minaces ad Senatum, & acerbas litteras miserat, &c.

Scribere, & legere simul, dictare, & audire solitum accepimus: epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil ageret, septenas. *Ex Plin. l.* 7. *c.* 15.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ἐπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσι, λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν. Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex Plut. in Cæsare.*

EX ORATIONE IN FUNERE JULIÆ.

Quæstor Juliam amitam, uxorem Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris. sed in amitæ quidem laudatione, de ejus, ac patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus conjunctum est. nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: a Venere Julii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, & cæremonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. *Ex Suet. in Cæs.*

Ὅτι τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex Plut. in Cæs.*

EX ORATIONE PRO BITHYNIS.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est; Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes sine summa infamia de-

deferi possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus. *Ex Gel. lib.* 5. *c.* 13. *Ita Fulvius Ursinus ex libri manuscripti corrupta scriptura.*

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. *Ex Julio Rufiniano de figuris.*

EX ORAT. PRO LEGE PLAUTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit, necessitatem dictam pro necessitudine, id est, jure affinitatis. Verba hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. *Ex Gel. l.* 13. *c.* 3. *& Nonio in voce* Necessitas.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæsar in Dolabellam: * Actionis illibuisti, quorum in ædibus, fanisque posita, & honori erant, & ornatui. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine prima littera dicenda censet. *Ex Gell. l.* 4. *c.* 16. * *Alias* Actionis allibuisti, *sed emendata Stephani, & Tornæsii editio:* Cæsar in Dolabellam Act. 111. Ibi isti, quorum, *&c.*

Nonodecimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vigesimo Cæsar Dolabellam, altero & trigesimo Asinius Pollio Catonem, non multo ætate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodie cum admiratione legimus. *Ex Auctore dialogi de oratoribus.*

Ceterum composita seditione civili, Cornelius Dolabellam consularem, & triumphalem virum repetundarum postulavit, absolutumque Rhodum secedere statuit. *Ex Suet. in Cæs.*

Divus quoque Julius, quam cœlestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit,

git, extorqueri ſibi cauſam optimam L. Cottæ patrocinio. *Ex Valer. Max. l. 8. c. 9.*

C. Cæſar Cn. Dolabellam accuſavit, nec damnavit. *Ex Pediano in orat. pro Marco Scauro.*

Significat & Cæſarem, item adoleſcentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus eſt, quantum oportuit per Hortenſium. *&c. Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας. καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex Plut. in Cæſ.*

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hoſtilium copiarum perterritos, non negando, minuendove, ſed inſuper amplificando, ementiendoque confirmabat. itaque cum expectatio adventus Jubæ terribilis eſſet, convocatis ad concionem militibus: Scitote, inquit, pauciſſimis his diebus regem affuturum cum X. legionibus, equitum XXX. M. levis armaturæ c. millibus, elephantiſque ccc. proinde deſinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetuſtiſſima nave impoſitos quocunque vento in quaſcunque terras jubebo avehi. *Ex Suet. in Cæſ.*

C. Cæſar apud milites de * incommodis eorum; Non fruſtrabo vos milites: *Ex Diomede l. 1.* * *Alias* commodis.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Niſi forte quiſquam aut Cæſaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Dejotaro rege, cæteroſque cujuſdam lenti luminis, ac temporis libros legit, &c. *Ex Auctore Dial. de Orator.*

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim jambo, qua procella verborum impium

pium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat, &c. *Ex Val. Max. l. 5. c. 3.*

EX ORAT. DE CONJURATIS.

Catonem primum putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem, & cum ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum prætorio loco dixerit, &c. *Ex Cic. ad Att. l. 12.*

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. *Ex Sall. in conjur.*

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστάς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι, καὶ γένει λαμπροὺς οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ὑσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει, οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστηται, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτυλον περιῆλθεν. *Ex Plut. in Cæs.*

EX ORAT. IN ∴ ∴ ∴ ∴

Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia, repente præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, ne hominis (L. ominis) quidem causa negaturum. *Ex Cic. l. 4. ep. ad Fam. ep. 4. ad Ser. Sulpicium.*

EX

EX ORAT. IN FUNERE CORNELIÆ.

Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris. *Ex Suet. in Cæs.*

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις, νέαις δ' οὐκ ἦν ἐν ἔθει. πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. *Ex Plut. in Cæs.*

DE C. JULII CÆSARIS ORATIONIBUS TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Orationes aliquas reliquit: inter quas temere quædam feruntur. pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam, nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum, seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. apud milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse vix ejus putat. quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prælio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. *Ex Suet. in Cæs.*

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Suet. in Cæs.*

EX LIB. I.

Cæsar in Anticatone priore: Uno enim excepto, quem alius modi, atque omnis natura finxit,

xit, suos quisque habet caros. *Priscian. bis l. 6. & l. 7. & l. 13.*

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidem licuit, quem tamen C. Cæs. ita reprehendit, ut laudet. describit enim eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse. deinde adjicit: Putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos. Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis erat? nostræ tamen cœnæ ut apparatus, & impendii, sic temporis modus constet. neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent. *Ex Plin. l. 3. ep. ad Attil. Sever.*

C. etiam Cæsar gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Unius, inquit, arrogantiæ, superbiæque, dominatusque. *Ex Gell. l. 4. c. 16.*

DE C. JULII CÆSARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret, volo enim eum divulgari. *Ex Cic. ad Att. l. 12.*

Hirtii epistolam si legeris, quæ inibi quasi πρόπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. *Ex l. 12. ad Att.*

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se, & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, & vehementer probasse. *Ex l. 13. ad Att.*

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic.*

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator Cæsar, quam rescripta ora-

oratione velut apud Judices respondit? *Ex Tacito l. 4.*

Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit * Cicero. *Ex Quinctil. l. 3.* (* in Topicis.)

Ut Catonem Tullius laudans, & duobus voluminibus Cæsar accusans. *Ex Mart. Capell. l. 5.*

Atque utinam ritus veteres, & publica saltem
His intacta malis agerentur sacra, sed omnes
Noverunt Mauri, atque Indi, quæ psaltria penem
Majorem, quam sint duo Cæsaris Anticatones,
Illuc, &c. Juven. Sat. 6.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν· ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γάρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πρᾴως ἔχοντος, οὐδὲ διαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην. Paulo post: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὑτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. *Ex Plut. in Cæs.*

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ παραιτεῖται. μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex Plut. in Cæs.*

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν.

ὁ μὲν

ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων. ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων γέγραπται. *Ex Plut. in Cic.*

EX LIBRIS DE ANALOGIA AD M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, &c. *Ex Suet. in Cæs.*

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, inquit in me intuens, de ratione latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem singularem: (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus: Ac si cogitata præclare eloqui possent, nonnulli studio, & usu laboraverunt, cujus te pæne principem copiæ, atque inventorem, bene de nomine, ac dignitate Populi Rom. meritum esse existimare debemus,) hunc facilem, & quotidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, Amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem, atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de Populi Romani nomine, & dignitate. *Ex Cic. in Bruto.*

C. Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeji socer, a quo familia, & appellatio Cæsarum deinceps propagata est, vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, Arenas vitiose dici existimabat, quod Arena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque Cœlum, neque Triticum: contra autem Quadrigas, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut Arma, & Mœnia, & Comitia, & Inimicitias, &c. *Paulo post:*

Tunc prolato libro de Analogia, prima verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi: nam cum prædixiſſet, neque Cœlum, Triticumve, neque Arenam multitudinis ſignificationem pati: Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram & plures terras, & urbem & urbes, & imperium & imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere poſſumus? *Ex Gell. l. 19. c.* 8.

Atque id, quod a C. Cæſare excellentis ingenii, ac prudentiæ (*ita Gellius, Macrobius* providentiæ) viro in primo de Analogia libro ſcriptum eſt, habe ſemper in memoria atque in pectore, ut tanquam ſcopulum ſic fugias inauditum, atque inſolens verbum. *Ex Gell. l.* 1. *c.* 10. & *Macrob. l.* 1. *Saturnal. c.* 5.

EX LIB. II.

C. Cæſar in libro de Analogia ſecundo, hujus die, & hujus ſpecie dicendum putat. *Ex Gell. l. 9. cap.* 14.

Panium Cæſar de Analogia libro ſecundo dici debere ait, ſed Verrius contra; nam *i* detracta Panum ait dici debere. *Ex Chariſ. l.* 1.

Cæſar de Analogia ſecundo, Fagos, Populos, Ulmos. *Ex Chariſ. l.* 1.

Cæſar de Analogia ſecundo Turbonem, non Turbinem, etiam in tempeſtate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. *Ex Chariſ. l.* 1.

Lacer, an Laceris, &c. Cæſar de Analogia ſecundo, nec non Valgius de rebus per epiſtolam quæſitis. *Ex Chariſ. l.* 1.

Is homo, Idem compoſitum facit, niſi quia Cæſar libro ſecundo (*de Analogia videlicet*) ſingulariter Idem, pluraliter Iidem dicendum affirmat: ſed conſuetudo hoc non ſervat. *Ex Chariſ. l.* 1.

EX

EX IISDEM NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar gravis auctor linguæ Latinæ in libris Analogicis omnia istiusmodi (puta , *Senatu* , *Victu* , *Aspectu* , *&c.* sine *i* littera dicenda censet. *Ex Gell. l. 4. c. 16.*

Hic , & hæc Samnis , hujus Samnitis : sic Cæsar de Analogia. *Ex Priscian. l. 6.*

Partum . Cæsar de Analogicis harum partum. *Ex Char. l. 1.*

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi , quosque patitur decor : neque enim jam Calypsonem dixerim , ut Junonem : quamquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. *Quint. l. 5. c. 5.*

M. Tullius , & C. Cæsar , mordeo , momordi , pungo , pupugi , spondeo , spopondi dixerunt. *Gell. l. 7. c. 9.*

C. Cæsar ait L littera nominativo singulari neutro finita nomina , eandem definitionem capere , quam capiant E littera terminata : huic animali , & ab hoc animali , huic puteali , *Char. l. 1.*

Aplustre. Omnium nominum , quæ sunt neutri generis , & in *E* terminantur , ait Plinius , Cæsarem scisse eosdem esse ablativos , quales sunt dativi singulares. *Char. l. 1.*

AR litteris nomina neutralia terminata ait Cæsar , quod dativo , & ablativo pari jure funguntur ; ut idem Plinius scribit. *Char. l. 1.*

Jubar. Plinius ait , inter cetera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum , quod neutra nomina *AR* nominativo clausa , per *I* dativum , ablativumque singulares ostendant : Jubar tamen , & Far ab hac regula dissidere : nam huic jubari di-

cimus, ab hoc jubare, & huic farri, ab hoc farre. *Char. l.* 1.

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut puppim, restim, pulvim: hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. *Char. l.* 1.

Tribus III junctis, qualis posset syllaba pronuntiari? nam postremum I pro vocali recipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Priscian. l.* 1.

V loco consonantis posita eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Æoles digamma F, pro quo Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere voluit: quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. *Prisc. l.* 1.

Hæc pollis pollinis: sic Charisius. Probus autem, & Cæsar, hoc pollen pollinis declinaverunt. *Prisc. l.* 6.

Præterea Cæsar declinat, pubis puberis: Probus, pubes puberis: quidam, puber puberis. *Prisc. l.* 6.

Quamvis Cæsar non incongrue protulit ens a verbo sum, es, est. *Prisc. l.* 18.

Hoc lutum, atque macellum, singulari exire memento, licet Ennius, ista macella dicat, & Cæsar, luta. *Ex Capro.*

Lacrumæ, an Lacrimæ, Maxumus, an Maximus, & si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit, Cæsarem per I ejusmodi verba solitum esse enunciare, & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquorum, &c. *Cassiodor. ex Annæo Cornuto de Orthogr.*

Varie etiam scriptitatum est, Mancupium, Aucupium, Manubiæ: siquidem C. Cæsar per I scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. *Ex Velio de Orthographia.*

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, & in filio, ut in Epistolis apparet, recte lo-

loquendi usquequaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri? *Quinctil. l. 1. c. 7.*

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium: &, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est; quod tritas haberet aures notandis generibus poetarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cum volumina jam confecerit Ἀποφθεγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere, quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse illis cum dixi, nec illiterata, nec insulsa esse videantur. Hęc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid prȩterea de me audiat, non audiendum putet. *Cic. l. 9. ep. ad Fam. ep. 16. ad Pap. Pętum.*

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur & a puero, & ab adolescentulo quędam scripta, &c. item Dicta collectanea, quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suetonius in Cęsare.*

EPHEMERIDES.

C. Julius Cęsar cum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; & insultans ait * Cecos Cęsar, quod Gallorum lingua, Dimitte, significat: & ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cęsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. *Servius in l. 11. Æneidos Virgilii.*

* *Alias* Cetos Cęsar. *Servius P. Danielis* Cęsar Cęsar, *quod quid velit, docti examinent.*

LIBRI AUSPICIORUM.

Sed contra Julius Cęſar XVI. Auſpiciorum libro negat, nundinis concionem advocari poſſe; id eſt, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non poſſe, *Macrob. l. 1. Saturnal. c. 16.*

AUGURALIA.

Cęſar in Auguralibus; ſi ſincera pecus ęrat. *Priſc. l. 6.*

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentię duntaxat adoleſcens adhuc Strabonis Cęſaris ſecutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quę inſcribitur, Pro Sardis, ad verbum nonnulla tranſtulit in Divinationem ſuam. *Suetonius in Cæſare. Erunt forte, qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere exiſtimabunt, me non multum repugnante.*

ASTRONOMICA.

Nam Julius Cęſar, ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis diſciplinis hauſit; ita hoc quoque ex eadem inſtitutione mutuatus eſt, ut ad Solis curſum finiendi anni tempus extenderet. *Macrobius l. 1. Saturnal. c. 26.*

Tres autem fuere ſectę, Chaldęa, Ægyptia, Gręca, his addit apud nos quartam Cęſar Dictator, annos ad Solis curſum redigens ſingulos, qui prius antecedebat. *Plin. l. 18. c. 25.*

A Bruma in Favonium Cęſari nobilia ſidera ſignificant; Kal. Januarii matutino Canis occidens. *Paulo poſt:* Pridie Nonas Januarii Cęſari Delphinus matutino exoritur, & poſtero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta veſperi occidit. *Paulo poſt:* A Favonio in ęquinoctium vernum. Cę-

Cęsari significat XVII. Kal. Martii triduum varie, & VIII. Kal. Hirundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. item III. Nonas Martii Cęsar Cancri exortu id fieri observavit. *Paulo post:* Cęsar & Idus Martias ferales sibi annotavit Scorpionis occasu. *Paulo post*: III. Nonas Aprilis in Attica Vergilię vesperi occultantur; eędem postridie in Bœotia; Cęsari autem, & Chaldęis, Nonis. *Paulo post*. Cęsari VI. Idus significatur imber Librę occasu: XIV. Kal. Maji Ægypto Suculę occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra, marique turbidum, XVI. Atticę, XV. Cęsari, continuoque triduo significat. *Paulo post:* VI. Nonas Maji Cęsari Suculę matutino exoriuntur, & VIII. Idus Capella pluvialis. *Ex Plin. l.* 18. *c.* 26.

A Vergiliarum exortu significant Cęsari postridie Arcturi occasus matutini. *Paulo post*: XI. Kal. Cęsari Orionis gladius occidere incipit: III. Non. Junii Cęsari, & Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c. XI. Kal. ejusdem Orionis gladius Cęsari occidere incipit. *Ex Plin. l.* 18. *c.* 27.

A Solstitio ad Fidiculę occasum VI. Kal. Junii (*al.* Julii) Cęsari Orion exoritur. *Paulo post*: XVIII. Kal. Augusti, Ægypto Aquila occidit matutino Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cęsar X. Kal. sentire Italiam existimavit. *Paulo post:* Aquila Atticę matutino occidit: III. Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cęsari immergitur. *Ex Plin. l.* 18. *c.* 28.

DE SIDERIBUS

etiam aliquid Poeticum edidit.

Sed nec aliquis pæne Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cęsar, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *Jul. Firmicus Mathes. l.* 2. *initio*.

Executus est etiam horum Siderum numerum gręce Aratus, poeta disertissimus; latine vero

Cæsar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum, & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita uti mihi videantur non aliqua Astrologiæ scientia, sed poetica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. *Jul. Firmicus Mathes. lib. 8. c. 5.*

POEMATA.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac præterea poema, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes sub tempus Mundensis prælii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * IV, & XX. die pervenit. *Suetonius in Cæsare.* * *VII. & XX. legit ex Strabone, & Appiano Casaubonus.*

Feruntur & a puero, & ab adolescentulo quædam scripta: ut Laudes Herculis, Tragœdia Œdipus, &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Sueton. in Cæsare.*

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue, jocisque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestre. *Plin. 19. c. 8.*

Donatus, seu potius Suetonius, in vita Terentii hos sub C. Julii Cæsaris nomine versus producit.

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito puri sermonis amator,
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte jaceres,

Unum

Unum hoc maceror, & doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari inscribunt, alii Germanico.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cetera, dixit, aquis.

FELTRIA. PERPETUO. NIVIUM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

Falso Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant. Ajunt quoque Cæsaris Decretum Viterbii in Hetruria inventum, hoc exemplo:

C. JULIUS. CÆSAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB. EGREGIAS. EJUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER. TOTUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE. JUBEMUS. C. JABOLENUS.

Nugæ, Nugæ.

INCERTA.

Unguenta dicuntur a locis, ut Telinum, cujus Julius Cæsar meminit dicens: Corpusque suavi Telino unguimur: Hoc conficiebatur in Insula Telo, quæ est una ex Cycladibus, &c. *Isidorus lib. 4. Orig. cap. 12.*

Insertum hoc ab Fulvio Ursino Fragmentis de Analogia, ut & illud ex Nonio in voce Cinis, *nec non loc. Plinii ex lib. 7. cap. 3. ubi alloqui-*

tur M. T. Ciceronem. *Quid habuerit causæ, cur hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter* INCERTA *referendum duxi. Nisi quis potius Cæsari Straboni, non Dictatori, tribuendum arbitretur: si ad hunc modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius:*

Corpusque suavi Telini unguine ungimur. Idem Ursinus ex Prisciani lib. 8. *Fragmentum hoc:*

C. Cæsar, quæ res augurantur, οἰωνοσκοποῦντα, *ad Auguralia transtulerat: ergo prætermisi, cum isto Prisciani loco non* Cajus Cæsar, *sed* Lucius Cæsar, *legatur. Non est quod corruptum aliquis existimet. Citatur nominatim* L. Cæsar *a Festo, in voce.* Majorem. *Ex eodem fortassis est, quod apud Servium nuper ex Petr. Danielis, & Fuldanæ bibliothecæ membranis editum habemus, Commentario ad Æneidos Virgilii lib.* 1. Occiso, *inquit*, Mezentio, Ascanium, sicut J. Cæsar (*verosimile mihi fit legendum* L. Cæsar) scribit, Julum cœptum vocari dicunt, vel quasi ἰοβόλον, id est, sagittandi peritum, vel a prima barbæ lanugine, quam ἴουλον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ nascebatur. *Hæc ibi. Similiter expunxi, quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur.*

Vespera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charisium lib. 2. *unde hæc descripta sunt, nominatur* Julius Cæsar, *sed* Aurelius Cæsar lib. 11. *sive* XI. Epistolarum ad Frontonem. *Quo comperto, auctoritatem Civis Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius immoror, qui legitima, si quæ porro restant, Fragmenta colligo?*

Apud Cæsarem, & Catulum, & Calvum lectum est: Cum jam fulva cinis fueris. *Nonius in voce* Cinis.

Salve primus omnium parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguæque lauream merite, & facundiæ. Latinarumque litterarum parens: atque (ut Dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est, in-

ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. *Plin. lib.* 7. *c.* 30. *in fine*, *ubi de Cicerone*.

Cicero Caussarum XIII: Re vendita iterum empta; unde manifestum fit venita non dici, sed aut venundata, aut vendita, ut Cicero. C. Cæs. possessiones redimi, eas postea pluris venditas. *Diomedes lib.* 1.

Essedа vehiculi, vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli: Cæsar testis est libro ad Ciceronem III: Multa millia equitum, atque essedariorum habet. Hinc & gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. *Junius Philargyrus in* 3. *Georg. Virgilii*.

Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere, quam Caldum (*in libris forte de Analogia*) malit: non quia illud non sit latinum, sed quia sit odiosum, &, ut ipse græco verbo significavit, περίεργον. *Quinctilian. lib.* 1. *c.* 6.

C. JULII CÆSARIS DICTA.

Tu, quæso, quicquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere: in his, de Sexto satisne certum: maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit. sed quidquid vult, valde vult. (UC. quidquid volet, valde volet:) idque eum animadvertisse, cum pro Dejotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum, & libere dicere. *Cic. lib.* 14. *Epist. ad Atticum*, *Epist.* 1.

Proxime cum Sextii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum: Ego dubitem, quin summo in odio sim, cum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui, si quisquam est facilis; hic est; tamen non dubito, quin me male oderit. *Cic. l.* 14. *Epist. ad Attic. Ep.* 1.

Ajebat, Cæsarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, cum exspectarem sedens,

dixisse: Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cum tamdiu sedens meum commodum exspectet? *Cicer. lib. 14. Epist. ad Attic. Epist. 2. Idem cum eo, quod supra ex epistola prima attulimus.*

Quo gaudio elatus, non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis, & gementibus adversariis adeptum se, quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus, ac negante quodam per contumeliam, Facile hoc ulli feminæ fore, responderit quasi alludens: In Assyria quoque regnasse Semiramin; magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam. *Suetonius in Cæsare.*

Pharsalica acie cæsos, profligatosque adversarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: Hoc voluerunt; tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem. *Suetonius in Cęsare.*

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat, paululum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos: Etiam nunc, inquit, regredi possumus; quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. *Suet. in Cęsare.*

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine, & forma, &c. Tunc Cæsar: Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est, inquit. *Suetonius in Cęsare.*

Romam iter convertit; appellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeji copias, qui sub tribus Legatis M. Petrejo, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, invasit; professus ante inter suos, Ire se ad exercitum sine duce, & inde reversurum ad ducem sine exercitu. *Suetonius in Cęsare.*

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine: Teneo te, inquit, Africa. *Suetonius in Cęsare.*

Cum exspectatio adventus Jubæ terribilis es-

set,

ſet; convocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, pauciſſimis his diebus Regem affuturum cum X. legionibus, equitum XXX. M. levis armaturæ c. millibus, elephantis ccc. Proinde deſinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetuſtiſſima nave impoſitos, quocumque vento in quaſcumque terras jubebo avehi. *Suetonius in Cæſ.*

Jactare ſolitus, Milites ſuos etiam unguentatos bene pugnare poſſe: nec milites eos pro concione, ſed blandiori nomine commilitones appellabat. (*etiam* Quirites) *Suetonius in Cæſare*.

Famem, & ceteras neceſſitates, &c. tantopere tolerabant, ut Dyrrachina munitione Pompejus, viſo genere panis ex herba, quo ſuſtinebantur, cum feris ſibi rem eſſe dixerit, &c. *Idem ibidem*.

Quoſdam infimi generis ad ampliſſimos honores pervexit. Cum ob id culparetur, profeſſus eſt palam: Si graſſatorum, & ſicariorum ope in tuenda ſua dignitate uſus eſſet, talibus quoque ſe parem gratiam relaturum. *Idem ibidem*.

Interrogatus cur repudiaſſet uxorem: Quoniam, inquit, meos tam ſuſpicione, quam crimine judico carere oportere. *Idem ibidem*.

Acie Pharſalica proclamavit, ut civibus parceretur. *Idem ibidem*.

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius ſcribit; Nihil eſſe Rempublicam, appellationem modo, ſine corpore, ac ſpecie. Sullam neſciſſe litteras, qui Dictaturam depoſuerit. Debere homines conſideratius jam loqui ſecum, ac pro legibus habere, quæ dicant. *Idem ibidem*.

Eoque arrogantiæ progreſſus eſt, ut Haruſpice triſtia, & ſine corde exta ſacro quodam nunciante, futura diceret lætiora, cum vellet: nec pro oſtento ducendum, ſi pecudi cor defuiſſet. *Idem ibidem*.

Triumphanti, & ſubſellia Tribunitia prætervehenti ſibi unum e collegio Pontium Aquilam non

non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit : Repete ergo a me Aquila Rempublicam Tribunus : nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione polliceri, Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. *Suet. in Cæsare*.

Plebi Regem se salutanti, Cæsarem se, non Regem esse respondit. *Suet. in Cæsare*.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse : Si cantas male cantas, si legis, cantas. *Quinctilianus lib.* 1.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat : quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero, &c. *Quinctilianus lib. 6.*

Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam cum testis diceret a reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset : Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam, & loricam haberes? *Quinctilianus lib. 6.*

Sic fac existimes, post has miserias, id est postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli, (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia, repente præter spem dixit, se Senatui roganti de Marcello ne * hominis quidem causa negaturum. (* *Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen* ominis *legendum videtur. ipsum vide.*) *Cicero lib.* 4. *epist. ad Famil. epist.* 4. *ad Ser. Sulpicium*.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo Civitatem a Cæsare impetravit : qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Cumque propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli

li jussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit: Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere.
Cicero lib. 13. epist. ad Fam. epist. 36. ad Acilium.

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita judico, & de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio; illum fere omnium Oratorum latine loqui elegantissime. nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum, & Domitiorum familiis audiebamus, sed, quanquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis, & exquisitis est consecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto*.

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, & redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum Oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam, & corruptam pura, & incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum latinorum, quæ, etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit ille oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quandam, minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus. Orationes quidem ejus, &c., atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracto: sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illam calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit, &c. *ex Cic. in Bruto*.

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum

qui

qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *ex Cic. ad Corn. Nepot. apud Suet. in Cæs.*

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor, sale vero conditus, & facetiis Cæsar vicit omnes. *ex Cic. l. 1. de Offic.*

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, Civilisque belli Pompejani: nam Alexandrini, Africique, & Hispaniensis incertus auctor est. alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectumque librum suppleverit. *Paulo post:* Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; cum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit, & quæ per se vel consulto, vel etiam memoria lapsus perperam ediderit, existimatque rescripturum, & correcturum fuisse. *ex Suet. in Cæs.*

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. *ex Quinctil. l. 10.*

Quid tamen nocet vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi quibusdam in locis assumere? *Id. ibid.*

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calvi reperiemus. *Id. l. 12.*

At strictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero. *ex Auct. Dial. de Orat.*

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. *ex Plut. in Cæs.*

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. *Idem ibid.*

Ac

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat ; ex nostris Gracchorum, Catonisque : quorum sane plurimæ sunt circumcisæ, & breves. Ego Lysiæ Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea : Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem, Cœlium, in primis M. Tullium oppono, cujus oratio optima fertur esse, quæ maxima. *ex Plin. l. 1. epist.*

Sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messalam, &c. Divum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, Tib. Cęsarem, &c. *Idem l. 5. epist.*

INDEX

RERUM.

Juxta sectionem Transalpinam, margini adjectam.

* *Numeri sine littera præfixa libros belli Gallici notant. cum* C, *belli Civilis: cum* A, *bellum Alexandrinum: cum* Af. *Africanum: cum* H, *Hispaniense.*

A

Ar-

D

E

Ele-

N

O

P

R

INDEX LATINITATIS.

A

ag-

co-

con-

E

con-

flectu

G

H

fil-

in-

L

leni-

M

Obæ-

O

P

de

ad

Q

R

sub-

T

ur-

F I N I S.

NOI RIFORMATORI

Dello Studio di Padova.

AVendo veduto per la Fede di revisione, e approvazione del P. F. *Antonio Girolamo Cagnacci Inquisitore di Padova* nel libro intitolato, C. *Julii Cæsaris Commentarii de Bello Gallico, & Civili, cum utriusque supplementis ab A. Hirtio, vel Oppio adjectis &c.* non v' esser cos' alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e parimente per Attestato del Segretario Nostro, niente contro Principi, e buoni costumi, concediamo Licenza a *Gio: Manfrè Stampatore*, che possa essere stampato, osservando gli ordini in materia di Stampe, e presentando le solite copie alle Pubbliche Librerie di Venezia, e di Padova.

Dat. 22. Febraro 1733.

(Gio: Francesco Morosini Cav. Rif.
(Andrea Soranzo Proc. Rif.
(Pietro Grimani Cav. Proc. Rif.

Agostino Gadaldini Segretario.

1733. 26. Febraro

Registrato nel Magistrato Eccellentissimo contra la Bestemmia.

Angelo Legrenzi Segretario.